

Janina SEMAŠKAITĖ

VAIČĖNO **BŪRIO** ŽŪTIS

Janina SEMAŠKAITĖ

VAIČĖNO BŪRIO ŽŪTIS

Dokumentinė apybraiža, atsiminimai,
laiškai, archyvinė medžiaga

Amžius

Vilnius 1994

UDK 888.2-8
Se 64

Knygos išleidimui Kanados lietuvis Balys Grinius
paaukojo 500 Kanados ir 100 JAV dolerių

Nuotraukos, dokumentai, laiškai spausdinami
iš mokytojo A. Dručkaus išsaugoto Lietuvos partizanų archyvo

ISBN 9986-430-09-7

© Janina Semaškaitė, 1994
© Straipsniai apie partizanų spaudą,
Algirdas Čekys, 1994

ATSISVEIKINIMAS SU VAIKYTE

Sugrįžk į savo šešioliktą pavasarį, mokytojau, susimąstyk akimirka, sakyk, ar atmeni dieną, kada baigėsi tavo vaikystė?

Gal aš per daug klausinėju, gal neįmanoma iki paskutinio siūlelio apnuoginti sielą, tačiau tai labai svarbu... Prisimink, mokytojau, kokia tai buvo diena, kai tu atsisveikinai su vaikyste.

Gal tai buvo 1944 - ieji? Kažkur netoli vyko kautynės, girdėjosi šaudant, o kai šūvių trenksmas aprimo, tu nuvažiavai į Obelius ir... suakmenėjęs sustojai prie Obelių ežero, kur netoliese buvo įsikūrusi stribų būstinė. Ne į stribus pasižiūrėti sustojai: stribo vardas amžinai liks prakeiktas, juoda nenuplaunama dėmė pažymėtas.

Sustojai, nes... prie ežero, pievelėje, gulėjo pamestas nušautas vyriškis Lietuvos kariuomenės uniforma. Smilkinyje kulkos pramušta žymė, išplėštas pakaušis, ant žolės tamsaus sukrešėjusio kraujo klanas. Ir atmerkto žuvusiojo akys, mėlynos mėlynos, tokio mėlynumo, kad pamatęs jau neužmirši. Nebuvo kam mėlynų akių užspausiti, gal todėl jos ir šiandien mokytojo prisiminimuose atmerkto, žiūri ir klausia: už ką? Kam mus žudote? Kam prirėmė mūsų mirties?

Kas tą atminimą išdildys?

Laikas - bejėgis.

Sugrįžai namo jau ne vaikas, ir mama tai tuoj pat pastebėjo. Motinos visada viską pirmosios pamato ir nujaučia.

- Andriau, kas tau yra? Ko liūdnas?

Tylėjai.

- Ar ne prie ežero buvai sustojęs? Kaimynė matė...

Nubraukė tau ašarėlę mama ir paguodė: "Nusiramink, jo jau pasibaigė visi vargai... Tik kas motinos skausmą

supras? Gal jis vienintelis buvo, gal šalia jo tikėjosi senatvės sulaukti? O dabar net atsisveikinti negali, akių užspausti neleista.... O tikriausiai žino motina, kur jis guli...”

Šitaip baigėsi ne vieno pokario metų berniūkščio vaikystė. Paskui vos ne kasdien mėtėsi miestelių gatvėse nukautųjų lavonai, kartais prie jų nualpdavo motinos ar žmonos, bet neišdrįsdavo išsiduoti, jog savąjį atpažino. Už neatsargų žvilgsnį į nukautąjį, už pratrūkusią raudą, už paslapčia atneštą gėlę prie žuvusiojo - grėsė Sibiro ledynai ir bado mirtis.

Išėjo tavo vaikystė, Andriau, net neviešėjusi, kiek jai skirta buvo, išėjo, palydėta negyvų mėlynų akių žvilgsnio, ir atėjo apsisprendimas - protestas smurtui, gilus susimąstymas, būtinybė kovoti, visomis valios jėgomis priešintis prievartai.

Mažasis didvyri, gerasis berniuk, kaip tave vadindavo partizanai, tu nieko nenužudei, nesužeidei, net į mūsų tautos budelius nesitaikei ginklu, tu tik buvai pasiryžęs mirti, jeigu prireiks, tu tik ne vieną kartą ir ne vienam žmogui tais baisiais metais išgelbėjai gyvybę, visai negalvodamas apie tave tykančius pavojus, nors gerai žinojai, kas būtų, jeigu.... Mažasis romantike, svajojęs turėti žirgą su besiplaikstančiais vėjyje karčiais, kas tave, šešiolikmetį, patraukė partizanų keliais, mirtimi alsuojančiais, kas išlaikė didžiausių dvasinio teroro išbandymų nepalaužtą dvasią? Kas buvo tavo mokytojai, mokytojau?

Kas tave mokė meilės Tėvynei, pasipriešinimo blogiui ir smurtui, kas tave šešioliktąjį pavasarį atvedė į partizanų būrį?

Nors ir nelengva, prisimink, mokytojau, kuo gyveno tavo kaimas, tavo tauta, kai tave pašaukė pirmasis jaunystės pavasaris.

Tavo gimtinė su svyruokliais beržais, mėlynais ežerais, su upelių slėniais, tavo Tėvynės žemė, kadaise permirkusi sukilėlių krauju, išvaikščiota knygnešių, dabar gėrė, neįstengė sugerti partizanų kraujo, motinų ašarų...

Kokia heroika bebūtų apgaubta mirtis, man, kaip ir kiekvienai moteriai, pačios gamtos pašauktai gyvybę ir džiaugsmą teikti žemei, - rašyti apie mirtį ypač sunku. Prisipažinsiu - ne tik sunku, aš nemoku rašyti apie mirtį. Teatleidžia man skaitytojas, jeigu aš nekalbėsiu apie

ją dailiais žodžiais, nes galiu tik prakeikti tuos, kurie nešė ir neša mirtį Lietuvon, kurie paliko mūsų kaimuose tūkstančius našlių, savo mylimuosius apraudojusių merginų, tuos, dėl kurių kaltės negimė, neatėjo į mano tautos gyvenimą tūkstančiai širdžių, nes tie negimė kūdikiai žuvo drauge su gal 30 tūkstančių partizanų, Lietuvos vyrų, nespėjusių sukurti šeimų, nepakylėjusių ant stiprių vyriškų rankų savųjų mažylių. Tad šią minutę ir aš drauge su motinomis, akis išverkusiomis sūnams žuvus, drauge su išniekintomis, kareivių išprievartautomis merginomis, net jeigu prievartautojų seniai nebėra gyvųjų tarpe - turbūt galėčiau prakeikti atėjūnus, kuriems maža savo didžiulių žemės plotų, kuriems niekada nieko nebus gana...

Aš moteris ir nenoriu kalbėti apie mirtį, nors ji ir buvo nuolatinė partizanų palydovė, bet aš privalau skaitytojui pasakoti apie mano tautos skausmo dienas.

Baltai nuklojo žemę 1945-ųjų sausis. Rokiškio rajone, Kriaunų apylinkėje, Baršėnų kaimo kryžkelėje, karinis dalinys apsupo būrį partizanų. Okupantai turėjo tikslą - kuo daugiau partizanų gyvų paimti, partizanai - kuo daugiau gyvybių išsaugoti. Vienintelis laisvas iš apsupimo kelias partizanams tebuvo Sartų ežeras. Pražūtingas kelias. Eiti atviru ledu be jokios priedangos, vadinasi, eiti į pačią mirtį. Tačiau kitos išeities nebuvo. "Vyties" kuopos vyrai, matydami, kiek mažai tėra galimybių prasi-veržti iš apsupimo, nutarė, jog kažkam teks aukotis, dengti besitraukiančius draugus. Jų buvo keturiolika, šeši pasiliko dengti bendražygių, kad tie išliktų gyvi. Šios kautynės reikė - būti ar nebūti partizanų būriui. Tiems, kurie liko ir neleido kareiviams vytis partizanų, mūšis reikė tik viena - mirti su ginklu rankoje, paskutinį šovinį pasilikus sau.

Vyrai traukėsi per ežerą į kitą pusę, ten juos saugiai paslėptų miškas. Kautynės tęsėsi keletą valandų. Kareiviai žūtbūt stengėsi nors vieną kovotoją paimti gyvą. Nepavyko.

Ar susimąstome mes, gyvieji, ką reiškia paskutinis šovinys, kas tai yra iš tikrųjų? Galbūt tai paskutinis žvilgsnis į tėviškės dangų, saulę ar žvaigždes ir paskutinis klausimas - už ką mane žudai? Klausimas, į kurį lietuviui dar niekas neatsakė, nors okupantų matėme kokios tik nori spalvos, ir visi jie, "nešdami laisvę", mus žudė,

atiminėjo mūsų augintą duoną, niokojo mūsų miškus ir laukus.

Žuvo ir tie šeši partizanai, dengę bičiulių atsitraukimą per ežerą. Žuvo ant ežero ledo besitraukiantis, mirtinai išvargęs, sužeistas Bronius Gražys. Ilgiausiai išsilaikė, gindamas būrio draugus, Juozas Pūslis, susisprogdinęs granata, kai pamatė, jog iš visų pusių apsuptas. Vienas iš partizanų sužeistas bandė pasislėpti kaimiečio daržinėje. Jį pastebėję, rusų kareiviai padegė daržinę, tikėdamiesi, kad partizanas bėgs iš ugnies. Tačiau jis pasirinko pagonišką mirtį ugnyje.

Septynis žuvusius suvertė į vieną duobę Kriaunų kapinėse prie tvoros. Septyni "Vyties" kuopos partizanai: Juozas Pūslis, Vilius Zablackas, Vytautas Zablackas, Bronius Gražys, Jonas Zakarauskas, Jonas Okanas, Bronius Vaikutis žuvo, kad liktų gyvi septyni jų bendražygiai, pasitraukę į mišką Sartų ežero ledu, nusinešę neblėstančią laisvės viltį.

Kariškiai, pasikvietę į pagalbą du lėktuvus, dar ilgai persekiojo pasitraukusius. Kulkosvaidžiais iš lėktuvų kupojo mišką.

Verkė, dejavo pušys, kulkų nukirstomis viršūnėmis, raudodo vėjas virš ežero, juodą negandą pranašavo Lietuvai dangus.

Galima įvairiai vertinti tas nelygias kautynes šiandien, galima ir nuvertinti, jeigu užmiršime, kaip sunku būdavo partizanams, dažnai net nežinantiems, su kuo jiems teks kautis, kas jų tyko kelyje - amžinai girti sribai ar gerai ginkluota rusų kareivių pasala?

Vertink, skaitytojau, jeigu jauti turintis teisę, o aš - moteris ir galiu tik liūdėti, kad septyniems vyrams, su kuriais susipažinau iš mokytojo pasakojimų, buvo labai nelengva paskutinė kelionė į nebūtį...

Buvo 1945-ųjų sausio vidury. Želmeniškių kaime netoli Salako sustojo poilsio partizanų būrys, vadovaujamas Mingailos, tikroji pavardė - Mamertas Laurinavičius.

Kaimas buvo tarp miškų, retai čia kas užklysdavo, buvo saugu ir ramu. Išvargę partizanai kuris prausėsi, kuris šį tą užkandęs nuvirto miegoti. Tik einantis sargybą pro verandos langą dairėsi ir taisėsi batus: siuvo, lopė ir spėliojo, kiek jie dar tarnaus, kiek kelių teks nueiti? Sargybinis ir pamatė keliuku atskubančią moterį. Atėju-

sioji perspėjo, jog kaime pasirodė sribai. Beje, tuo metu partizanai dar nebijojo sribų, nes ir šie atviron kovon nesiveržė, tik iš pasalų, tik klasta, tik prieš beginklius ranką keldavo. Nerizikavo be reikalo ir partizanai, todėl ir patarė moteriškai sargybinis: "Pasakykit jiems, tegul verčiau eina pro šalį. Nenorim žudyti nei kariauti. Ir mums, ir jiems taip bus geriau". Išėjo moteriškė taip ir nesupratusi, kokią klaidą ji padarė: į kaimą atėjo ne sribai, o didžiulis rusų armijos dalinys. Paskui žmonės kalbėjo, jog gal apie tūkstantis kareivių praėję pro kaimą. Ne gaujos pagiriojančių sribų būta, o kur kas didesnio pavojaus, tačiau šitą partizanai suprato per vėlai, tik tada, kai patys pamatė artėjančius prie namo rusų kareivius. Budintis davė signalą draugams - šovė. Iš visų pusių į vienišą šuvį atsakė kareivių automatai. Apsuptame kaime užvirė nelygios kautynės. Netikėtai užklupti partizanai gynėsi, išsilaikė iki pietų, tik nedaugeliui pavyko prasimušti, atsitraukti. Tada neteko 24 partizanų. Tai buvo skaudi pamoka ne tik šitam partizanų būriui, bet ir visiems, kovojantiems, drįstantiems pasipriešinti gerai nežinant, su kuo teks susiremti, ar pernelyg pasitikintiems savo jėgomis.

Būta daug aukų, bet baisiausia, kas gali būti, žmonių laukė po kautynių. Prasidėjo tikra vampyrų puota kaime: kareiviai krėtė, plėšė visą kaimą, kiekvienoje troboje liko kruvinos dėmės, iš kiekvienų langų sklido moterų verksmas. Bet ir tai dar nebuvo baisių pabaiga. Greičiau preliudas į tikrąją siaubą, kokį ne kiekvienai šios žemės tautai teko patirti...

Žuvusius partizanus rusų kareiviai išrengė nuogai, Čia pat matavosi jų nurengtus rūbus, batus. Grįžę iš kaimo po kratos, kareiviai atsivarė jaunas septyniolikos-dvidešimties metų merginas. Gal ir įmanoma būtų aprašyti ir apsaityti, kaip iš jų buvo tyčiojamasi, tik ar pajėgs visa tai skaityti skaitytojas? Tai buvo kur kas baisiau už patį baisiausią sapną. Mokytojui Andriui Dručkui apie visa tai parašė ir papasakojo tuo metu buvusi septyniolikmetė mergina, kuriai teko išgyventi tas siaubingas valandas, rusų kareivių patyčias, kuri ten neteko savo mylimojo - kaimo mokytojo Jono Čeponio. Moteris nesisakė pavardės, nes tada buvo dar tas laikas, kai ir už žodį galėjo nukentėti kiekvienas, išdrįsęs kalbėti tiesą.

Juokdamiesi, grasindami automatais, kareiviai priver-

tė merginas tempti nuogus kruvinus nužudytų partizanų kūnus į dirvono vidurį. Išbalusios, nuo kojų iki galvos susikruvinusios merginos, nematydamos per ašaras žemės po kojomis, tempė žuvusius. Ką turėjo jausti mergaitės, per savo trumpą gyvenimėlį nemačiusios nuogo vyriškio, tempdamos kruvinus apnuogintus kūnus? Kareiviai iš jų juokėsi, spardė lavonus, mėtė juos ant merginų, keikė jas visokiais žodžiais... Laimė, tada dar mūsų kaimas nežinojo tokių populiarių rusiškų keiksmų prasmės, be kurių šiandien daugelis jau niekaip nebegali išsiversti.

Po kruvinos orgijos visiems buvo prigrasinta nedrįsti kuo nors pridengti dirvone gulinčių nukautųjų, nemėginti jų palaidoti. Rytą lavonus išvežė į Salaką ir ten netoli koplyčios jie ilgai nuogi ir išniekinti gulėjo...

Tyčiotis iš mirusio?! Jokia pasaulyje tauta iki rusų okupacijos šito nedarė! Net laukinės gentys nukautuosius palikdavo mūšio lauke, leisdavo likusioms gyvoms moterims ir vyrams juos palaidoti ir apraudoti.

Vienos už kitas baisesnės žudynės prislėgė sielas. Gal ir galima būtų už daugelį negandų atleisti, gal ir galima suprasti, tačiau negalima pamiršti. Ir visa tai, ką dar šiandien mena Zarasų rajono Misinovkos kaimo seni žmonės - ne šiurpi legenda apie mėlynbarzdį, ir, žinoma, ne didvyriškas pasakojimas apie išvaduotojus...

Viso to net pragaru nepavadinsi, nes kas kitas dar galėtų žemėje sukurti panašų pragarą, kokį jau kartą buvo okupantai sukūrę mažoje Lietuvėlėje?

Misinovkos kaimo vyrukai Andriūnas ir Didžvardis, kaip ir daugelis tuo metu, slapstėsi nuo tarnybos tarybinėje armijoje. Netoli namų jie turėjo ir slėptuvę išsikasę. Jau buvo 1945-ųjų žalias gegužis, plyšojo gegutė, skaičiuodama lietuviui ilgus, oi ilgus kentėjimų metus.

Misinovkoje trankėsi sribai su tarybinės armijos kariais - "išvaduotojais". Prie to, kad būdavo išlandžiojami visi pašaliai, pasiimama iš kiekvienų namų, kas tik juose būdavo geriausia - žmonės priprato: ką padarysi - karas yra karas, sužvėrėja žmonės, bet... šitokio žvėriškumo niekas nesitikėjo. Dar nesitikėjo, nors jau visokių baisių buvo ir matyta, ir patirta. Kai tuos abu vyrus surado slėptuvėje, kareiviai, matant jų artimiesiems, spardė juos ir daužė iš tvoros išluptu mietu iki sąmonės netekimo.

Nualpusius surišo ir, išimetę į sunkvežimį, išsivežė į Šapelių kaimą netoli Latvijos sienos. Gal norėta ir Šapelių žmones įbauginti, o gal kankintojui jau teikė malonumą šitai, kas žino?..

Tik žmonės tyliai stebėjosi, negi toks jaunas karininkas jau galėtų būti iškrypėlis? Tačiau mažiausiai žinojo, kodėl ir už ką kankinami patys kankiniai. Šapelių kaimo moterų akyse suimtuosius mušė, kol šie netekdavo sąmonės. Tada užpila kibirą vandens sąmonę praradusiam ir imasi antrojo. Po dviejų valandų mušimo prasidėjo tikra kruvinoji puota: atgaivinę kankinius ir pasivedę kiek toliau, ėmė gabalais pjaustyti kiekvieno kūną. Atjauna raumenų gabalą ir laukia, gėrasi, kol nelaimingas raitosi iš skausmo. Iš suimtųjų reikalavo pasakyti, kur partizanai, kur jų būstinė? Deja, suimtieji tikrai neturėjo jokių ryšių su partizanais ir nieko nežinojo. Klykė kankinamas vaikinai, šaukėsi Kristaus ir Marijos, aiškino nieko nežinąs.

“Tikrai nieko nežinau, - prašė kankinys, - greičiau nužudykite mane, užtenka kančios...” Kokį žmogų jis meldė pasigailėjimo? Jeigu būtų galėjęs savo kankintoją pamatyti iš šalies, gal būtų neprašęs pribairti...

Jėga atvartyta viso to siaubo žiūrėti moteris nualpo, pamačiusi karininką, atsiraičiusį iki alkūnių rankoves, visą aptaškytą aukų krauju. Kai pavargęs jis užsirūkė ir sulenkė ranką, per alkūnę lašėjo kraujas. Jis klausėsi vaikinų aimanų, prašymo nušauti juos ir rūkė. Rūkė, paskendęs kruvinoj aistroj... Rūkė godžiai, skubėdamas, nes dar ne viską buvo padaręs. Tam, kuris labiausiai prašė pribairti, - perskrodė vidurius ir dar gyvam bandė išsukti plaučius.

Kas jis buvo, tas rusų karininkas?

Ne eilinis. Eiliniai šitaip nesielgė.

Nutilus šauksmui, dar ilgai mirties agonijoje krūpčiojo mirštančiojo kūnas. Ar laiko kankintojui trūko, ar jau visas iškrypėlio aistras buvo patenkinęs, nes, atgaivinus antrąjį, atrišo jam rankas, dar apspardė ir pasakė: “Matei, kas nutiko tavo draugui? Eik į savo kaimą ir pakeiliui visiems pasakyk: šitaip bus kiekvienam, katras neis į tarybinę armiją! Supratai? O dabar bėgte! Ir kuo greičiau pasakyk kaimui, kas laukia besislapstančių!” Vaikinas iš paskutinių jėgų stengėsi eiti, bandė bėgti. Neišlaikė kraugerys savo žodžio: šovė aukai į nugarą. Jau pa-

bėgėjusį netoli Šapelių kapinių, paguldė armijos "išvaduotojos" karininko kulka.

Apie rusų karininko žiaurumą papasakojo gyvas liudytojas Jonas Balčiūnas. Pasakojo ir pats klausė:

- Aš suprantu - vyksta mūšis, yra aukų, bet už ką kankinti? Kankinimas malonumui? Ar galima jausti pasitenkinimą matant kito žmogaus kančią? Be teismo, be kaltės žudyti galima tik turint vienintelį tikslą - išnaikinti tautą. Kokia logika, kokiais jausmais vadovavosi tas rusų kariškis? Kas jis buvo? Klausė žmogus ir pats atsakė į savo klausimą. Andriui tada tebuvo šešiolika ir kažin ar jis būtų galėjęs atsakyti į amžiną lietuvio skundą - už ką mus žudo? Jis tik žinojo, kad niekada netaps tikruoju tarybiniu piliečiu ir niekada nieko neišduos - nei žmogaus, nei savo idealų, kurie dar tik formavosi, matant paprastų kaimo žmonių stiprėjančią neapykantą okupantui, kasdien augant baimei ir vis labiau klestint prievartai.

Todėl jo, šešiolikmečio, atėjimas prie paties pasodinto ir išauginto ąžuoliuko tėvo žemės pakrašty, pamiškėj ir partizanams duota priesaika tebuvo ilgo kelio pradžia į sunkius dvasinės rezistencijos metus, į pedagogo pašaukimą, į laisvę, už kurią žuvo artimieji ir kurią tik dabar turime.

Ką priminė, apie ką bylojo miškas Andriui 1945-ųjų metų saulėtą liepos dieną? Kokį palaiminimą siuntė dangus be mažiausio debesėlio? Gal čia kažkada vaikščiojo ir partizanų vado Liubarto - Balio Vaičėno - prosenelis, taip gražiai paminėtas Putino "Sukilėliuose", gal tais pačiais miško takeliais grįžo į bočių žemę pasmerktas tremčiai Andriaus senelis už dalyvavimą 1863-ųjų sukilime? Galingo būta žmogaus, suimtas sutraukė grandines ir, perplaukęs ežerą, pabėgo. Gal miško keleliai dar atminė ir Andriaus tėvo pėdas, kai su kitais kaimo vyrais, basliais apsiginklavę, ėjo ginti kaimo žmonių teisės į servitutą. Ir nukentėjo už įvartytą ponui baimę. Kas žino, kokia nerami dvasia šaukė Andrių ir ką jam žadėjo, kai jis iškilmingai prisiekė prie ąžuoliuko, kur dar taip neseniai su vaikais karus žaidė.

"Įstodamas į Lietuvos Laisvės armiją, akivaizdoje Dievo ir visų kritusiųjų už Lietuvos laisvę prisiekiu visomis jėgomis kovoti dėl Lietuvos nepriklausomybės ir tolimesnės jos gerovės, kovoti pasiduodamas organizacijos draus-

mei, ištikimai pildydamas vadovybės pavestą pareigą ir švenčiausiai laikydamas man patikėtas paslaptis.

Gerai žinau, kad už sąmoningą vadovybės pavestų uždavinių nevykdymą ir už paslapties išdavimą gresia mirties bausmė. Tai, ką pasižadu, tegul Dievas laikyti man padeda", - skambėjo ryžtingi vaikinuko žodžiai.

Skambanti balta vasarvydžio tyla ir ramybė gaubė mišką, vos vos šlamėjo medžiai, taip ryškiai mėlynavo vasaros dangus, atsisveikinimo su vaikyste dangus.

Po šių priesaikos žodžių buvo ištarti ir kiti, kuriuos Andrius įsiminė visam gyvenimui. Jau buvo žuvę nemažai partizanų, vis daugiau rusų armijos buvo siunčiama į Lietuvą pasaloms organizuoti, gaudynėms rengti, ir ne vienas, pasirinkdamas partizano kelią, tada jau žinojo, kad gyvas neliks.

Graziai kalbėjo Liubartas, ilgai tikėjęs ir tikinęs kitus, jog kiekviena kova turi būti garbinga, smerkęs keršto jausmą, mokęs jaunesnius neišduoti šventų lietuvių idealų ir tautos vilčių.

- Maža mūsų Lietuva, kieno tik netrypta, kas tik jos mūsų žmonių krauju nelaistė, neplėšė, nesisavino... Šiandien liejasi partizanų kraujas ir nežinia, ar bent vienas iš mūsų liks gyvas. Mes tikime, kad Lietuva sulauks laisvės, bet ar mūsų partizanai ją matys? Vilties labai nedaug... Vis daugiau žūstančių kovotojų už laisvę, nukankintų niekuo nekaltų žmonių, bet tikėkime, kad nors mūsų idealai, laisvės troškimas išliks tautos atminty... Tu, Andriau, privalai išlikti gyvas, tau daugiausia galimybių: išsaugok viską, ką įmanoma išsaugoti, kad kada nors papasakotum Lietuvos žmonėms apie mūsų dienas ir tikėjimą. Jeigu man ir broliui lemta mirti... - vadas patylėjo, kam graudenti, jeigu ir taip viskas aišku, ir tęsė: - Kai taip atsitiks - prašau tavęs, pabūk mano sesei broliu, paglobok ją...

- Išlik gyvas, Andriau, išsaugok protėvių tikėjimą ir laisvės siekius. Išlik gyvas, Andriau, labai prašau tave... Tu netekai brolio. Aš tau jį atstosiu, būsiu šalia, kol gyvas.

Žus Liubartas, žus ir jo brolis. Bus nužudyti, klasta išduoti ir metams bėgant tarybinės propagandos pasmerkti ir apjuodinti visi, kurie tik įkėlė koją į mišką, net partizanais juos garsiai vadinti bus uždrausta, garbingoje kovoje už Lietuvos laisvę žuvusieji bus apšaukti banditais,

ir niekas neišdrįs pasakyti tiesos. Visko bus, netgi specialūs saugumo organizuoti būriai partizanams diskredituoti. Jų darbai mes juodą dėmę ir ant tų, kurie iki paskutinio kraujo lašo, net pačią beviltiškiausią akimirką gynė Lietuvos laisvę. Visa tai dar bus... Andrius liks gyvas, mielas skaitytojau, ir išlaikys Liubartui duotą žodį, globos jo seserį, išsaugos partizanų relikvijas, nuotraukas, prisiminimus... Nors bus sunku - nenueis išdavystės keliu, nesusigundys slaptų įstaigų siūlomom dovanom, nestos nei į komjaunimą, nei į partiją, nes jam tai atrodys išdavystė. Ir bus nelengva, labai nelengva dirbti niekam nenusilenkiant, nepataikaujant, išdrįstant savo mokiniams teisybės žodį tarti, juodžiausią nevilties puslapį tautos istorijoje atversti...

Visa tai dar bus, o tą mėlyną vasaros dieną skambėjo iškilminga priesaika, giliai smigo širdin Liubarto prašymas - išlik gyvas, Andriau...

IŠĖJO... IŠLIKTI

Sugrįžk, mokytojau, į savo šešioliktą pavasarį. Sugrįžk mintimis į baisius pokario metus, į nušarmojusias miško proskynas, kur 1944 - aisiais suruseno Lietuvos partizanų laužai, paliesk delnais gimtinės žemę, kuri tiek motinų ašarų, brolių kraujo sugėrė. Sugrįžk, mokytojau, liūdnais prisiminimais į dienas, mirties paženklintas, kai tau dar taip reikėjo motiniškos šilumos, o jau spėjai sužinoti, kas yra "liaudies gynėjų" kulkos. Žinau, bus nelengva visa tai prisiminti ir pasakojant vėl išgyventi, žinau, sulaikysi vyrišką ašarą, - tai kažkodėl vyrams nuo amžių būtina, bet kalbėk... Kalbėk, mokytojau, per tarybinio laikmečio kratų kratas išaugojęs mums neįkainojamą turtą - Lietuvos partizanų relikvijas, kad tautos istorijoje neliktų baltų dėmių.

Tau, jaunas is skaitytojau, ši apybraiža apie tragišką Lietuvos partizanų likimą, trečios "Vytauto" apygardos penktos "Lokio" rinktinės "Vyties" kuopos vyrus: vadą Balį Vaičėną, pasivadinusį Lordo, Liubarto ir Pavasario slapyvardžiais, jo brolių Bronių Vaičėną, pusbrolius Vincą ir Edvardą Vaičėnus, sribų nužudytą partizaną Balį Dručką, brolius Alfredą ir Edvardą Garnelius, Vladą Krasauską, Vytautą Dručką ir kitus, pačioje jaunystėje žuvusius, "liaudies gynėjų" tardymo būstinėse sudaužytus, kirviu užkapotus, kulų suvarpytus, tau, jaunuoli, pasakojimas apie siaubo dienas, kai "liaudies gynėjai" žmonių pajaukai pamesdavo išdarkytus negyvus partizanų kūnus ir savaites laikydavo bažnytkaimių aikštėse ir miestelių gatvėse. Bet žmonės nesijuokė...

Galima iš žmogaus atimti namus, žemę, duoną, laisvę, gal net svajonę supančioti, tačiau dar niekam nepasisekė sukaustyti sielos. Sielai grandinių nėra. Net ir viską atėmus, žmogui dar lieka labai daug... Lieka

tikėjimas, jog nenugalimas žmogaus sielos šauksmas kosmoso toliais, žemės grumstu, šventa pagoniška ugnimi ar paukščio giesme pasieks ateinančias kartas ir neleis tylėti, kol nebus žemėje ištrintas paskutinis melo šešėlis.

Sutinku, sutinku su skeptikų nuomone: ką toji saujelė prastai apsirengusių, mažai ginkluotų vyrų galėjo padaryti? Nebent savo mirtimi pastoti kelią raudonajam tvanui... Ir kas jiems, pasaulio viešpačiams, maža tauta su jos tikėjimu ir sielos šauksmu? Niekas, absoliutus niekas, neapsaugotas nei tankų, nei atominių bombų. Ar daug kas šiandien supranta lietuvi: vieniems didžiųjų valstybių dideliems reikia dar Petro I išsvajoto uosto Baltijos jūroje ir viešpatavimo joje, kitiems galingiesiems - koridoriaus, kuriuo taip patogiu bus išgabenti viską, kas užsigulėjo ir ko patiems nereikia, į besotę Rusijos rinką, treti - šiek tiek mažesni - niekaip negali suprasti, ko tie lietuviai nori? Kokios jiems laisvės reikia? Tik mes patys, kurių širdyse liko partizanų testamentai, galime atsakyti, ko šitam žemės kurmiui, lietuviui, reikia ir reikėjo, kai jis 1944-ųjų rudenį ryžosi išeiti į miškus, gerai žinodamas, jog eina mirti, kai jis 1990-ųjų kovo 11 visam abejingam pasauliui paskelbė: aš laisvas! Paskelbė, nors iki tikrosios laisvės dar labai ilgas kelias. Bet visa tai apmąstymams, o šiandien prieš mane guli Balio Vaičėno ranka rašytas "Partizano testamentas". Paskaityk jį atidžiau, mielas skaitytojau, ir prieš tavo akis iškils valingo, drąsaus žmogaus paveikslas: niekas nepajėgė nužudyti jo tikėjimo, svajonės ir paskutinės dainos "Sudie, pavasari žavingas..."

PARTIZANO TESTAMENTAS ¹

O Dieve! Kiek jau praėjo dienų, kai žiūrėdamas į besileidžiančios saulės spindulius dėkoju Tau, kad leidai ją išgyventi ir su nerimu galvoju apie ateinančią dieną. Daug jų praslinko, vargingai ir skurdžiai praleistų, daug per jas grėsė pavojų trumpą šio pasaulio kelionę netikėtai baigti, bet juo tolyn, tuo sunkesnės darėsi dienos ir dažniau vaizduotėje praslenka mirties šmėkla. Kiek daug jau mes esam

¹ Dokumentų kalba netaisyta. (Red.)

netekę laisvės idėjos brolių! Ir jie juk laukė savo tautos pavasario. Troško juo džiaugtis, bet žiaurių budelių pasiūsta mirtis jiems pastojo kelią.

Jeigu ir man toks likimas skirtas, aš ramiai jam atsi-
duodu, o prieš tai, turėdamas laiko, rašau testamentą. Gal
tai ir juokinga: juk neturiu aš turto, kurį galėčiau kam
nors paskirstyti. Visas mano turtas - ginklai, kuriuos, be
abejonės, pasiims tas, kuris mane nukaus. Drabužiai, nors
ir apiplyšę, bet ir juos neretai dėl didesnio išniekinimo
nurengia.

Bet... tebeturiu dar turto, kurio priešai neįstengs atimti:
tai tikėjimas į Didįjį pasaulio kūrėją Dievą ir tėvų žemės
meilė. To neįstengs atimti joks priešas, nors tai būtų ir
pats žmonijos pabaisa - Stalinas. Šį turtą aš palieku savo
broliams ir seserims, visiems tautiečiams, ir kol jie tai gerbs,
tol bus nenugalimi.

Miela mano mamyte, ką gi aš Tau paliksiu? Nieko dau-
giau neturiu - tik skausmo ir ašarų. Tu rūpestingai mane
uginai, glostei savo nuo darbo sugrubusiomis rankomis ir
tikėjaisi, kad užaugsiu Tavo paguodai, palengvinsiu Tavo
senatvę. O ką aš Tau daviau? Vien ašaras. Tu verkei kiek-
vieną kartą, kai aš ruošdavausi į didesnį žygį ar gyvenimo
posūkį, tačiau dabar Tavo ašaros nenudžiūva. Jei būtum
užauginusi mane nedorą, gal man nebūtų taip skaudu, bet
gi dabar... rodos, niekam nieko pikta nedariau, tik gera.
Tavęs aš prašysiu nelieti ašarų, ramiai ir kantriai pernešti
visus skausmus, kartais pasimelsti, nes tik maldoje galima
rasti tikrąjį nusiramirimą ir tikėtis susitikti aname pasau-
lyje, kur, mūsų krikščionišku įsitikinimu, nėra jokio keršto
nei neapykantos, kur viešpatauja tikrasis džiaugsmas.

Tu, miela sese, kurios gyvenimas taip pat dygliais nu-
klotas, jei liksi gyva, stenkis surasti mano kapą, retkar-
čiais jį aplankyk, augink jauniausią kartą doroje lietuvi-
škoje dvasioje. Tavo ašaros taip pat negiliai paslėptos, bet
stenkis jų per daug nelieti. Žinok, kad tuo man jau nepa-
dėsi, o tik ardysi savo sveikatą, kurios Tau gyvenime dar
labai prireiks.

Broliui, su kuriuo riša ne tik broliška, bet ir bendra
vargo meilė, pirmiausia linkiu išlikti gyvam, išeiti iš kovos
nepalūžusia siela ir kurti dorą lietuvišką gyvenimą. Iš pra-
eities klaidų (jeigu jų buvo) mokytis, prisiminti, kad žmo-
gui visuomet galima ir nevēlu save tobulinti. Turi gabumų
ir jei nesuklysi, teisingai jais pasinaudosi - pasieksi savo

laime. Tik niekuomet neišduok lietuvių idealų, už kuriuos kovėmės ir nebijojome mirti.

Tu, mergaite, kurios vardo čia nerašau (ji žino mano sesė) gali prisiminti, kad buvo toks partizanas, kuris daug apie Tave svajodavo sunkiais savo gyvenimo laikais, kaip apie moterį, su kuria tikėjosi sukurti šeimos židinį. Ne už tai Tave mylėjau, kad būtum gražesnė už kitas ar turtin- gesnė, bet už tai, kad nepamiršai manęs ir sunkiu metu, kai spaudė nelaimės ir visą laiką rodei seserišką širdį. Už seserišką meilę priklausytų atsilyginti broliška meile, bet kuo aš kaltas, kad mano sieloje jos daugiau. Juk nepykti už tai? Aš noriu, jei žinosi, kur mano kapas, kad jį aplan- kytum, gėlėmis papuoštum, neužmirštum savo pažado. Dau- giau nieko neprašau, tik linkiu pasilikti tokiai pat kant- riai, kaip iki šiol...

Tau, Tėvyne Lietuva, linkiu greičiau sulaukti laisvės, kuri taip miela ir, mano nujautimu, jau nebetoli.

Visi vargai ir smūgiai tenepalaužia vieningo pasiryžimo kovoti už laisvę, bet kova turi būti dar suintensyvinama. Kri- tusieji už laisvę gyvuosius įpareigoja tęsti jų vertą kovą, kad pralietas kraujas nenuėitų veltui. Didžiausias kriu- siųjų noras - kad jų idealai išsipildytų. Ant jų krauju at- pirtos žemės augančių lietuvių vaikų džiaugsmas jiems bus didžiausias atlyginimas. Atgavus laisvę, Tau Tėvyne, linkiu stiprėti dvasioje, kad ateity, jeigu panašus likimas pasikartotų, nebeatsirastų nė vieno išgamos lietuvių, kurių šiandien yra gana daug...

Te nebebūna Tavo vaikų tarpe puikybės, paniekos, ko iki šiol netrūko. Te neniekina pareigūnai ir daugiau išsila- vinę žmonės prasto, naginėto, pilka sėmėga apsidengusio kaimiečio, kuris daugiausia už Tavo laisvę paaukojo. Ma- no draugų - kovotojų už laisvę tarpe nebuvo nei labai mo- kytų žmonių, nei dvarų savininkų, o tik neturtingi susi- pratę lietuviai, daugiau pratę valdyti plūgą, dalgį ar kitus įnagius. Ponaičiai baltom rankom visuomet turėtų atsiminti, kad pirmieji privalo parodyti pagarbą šiems žmonėms, ku- rie įrodė, jog moka ne tik ūkio darbus dirbti, bet reikalui esant, pirmieji tveriasi už ginklo ir kaunasi už tautos lais- vę. Jie neieškojo jokių lengvatų, bet su ginklu rankose var- go Tėvynės vargą nuo pirmosios jo atsiradimo dienos.

Tiems, kurie sėdi dešimt metrų įsikasę žemėse ir saugo vien tik savo gyvybę, linkiu, išlindus iš urvo, gerai nusiva- lyti puvėsius, skubiai apskelbti savo "vargus", persekioji-

mus ir nuotykius (kurių turėsit bene daugiausiai) ir nepamirškite prisigrobtį turto, naudodamiesi patogiu laiku. Žinoma, to jūsų daug mokytį nereikia, šito amato jūs mokate geriau už mane. Gaila man Jūsų... Gerai, kad tokių nedaug yra.

Nežinau, ko Jums palinkėti, turtuoliai, kurie, patys gerai apsirūpinę, būtų galėję ir partizanams duoti kąsnelį duonos. Pagailėdavot... Jūs verčiau sušelpkite atsilaukančius iš Rusijos įvairiausius šnipus, nei lietuvius partizanus, kurie kovoja ir už jūsų laisvę. Jums telinkiu išaušus laisvės rytui, gerai suskaičiuoti savuosius gerus darbus ir nors kartą pajusti gėdos jausmą.

Ogi Jums, išdavikai, kurie su tokiu uolumu mus išduodate ir persekiojate, ko linkėti? Keršto nešaukiu ir nenoriu, kad mano likusieji broliai Jums kerštautų, nes esu katalikas. Linkiu, kad šiame pasaulyje Jus nuteistų civilizuotas teismas, o aname - teteisia Dievas pagal savo įstatymus. Daug Jums galima padaryti priekaištų - Jūs patys šitą geriau žinote, bet aš to neminėsiu, nes, manau, Jūs esate verti pasigailėjimo - be moralės bei žmogaus vardo padarai.

Ant nieko pasaulyje nepykstu ir visiems skriaudėjams atleidžiu, o jei reikės - mirsiu su žodžiais...

Už tikėjimą ir Tėvynę.

Balys - Liubartas

1945 liepos 28 d.

Kaip reikėjo mylėti savo kaimo žmones, kaip reikėjo tikėti Lietuvos laisve, kokią taurią širdį reikėjo turėti, kad neprakeiktum išdaviko, kad parašytum šitokius žodžius - paprastą ir toli numatantį testamentą. Ir kaip visa esybe reikėjo trokšti laisvės, kad nepabūgtum mirties, sėlinančios pėdomis. Tik vieno Liubartas nenumatė: kruvinus Lietuvos okupacijos metus, partizanų mirtį, jų vargo dienas rašys juodasis metraštininkas, jis apšmeiš juos, mirusius, melu pavers istoriją. Per penkiasdešimt metų iš lietuvių ne tik žemę ir laisvę atims - bandys net ir mąstyti priversti taip, "kaip reikia". Nenumatė šitas protingas, doras ir giliai Visagaliu tikėjęs žmogus, kiek daug sovietinės minties "galiūnų" privis Lietuvoje, kiek savų idų ir karpovičių atsiras ir kaip ilgai jų žodis bus įstatymas...

Tačiau ir "laisvę" iš Rytų atnešę kai ko nenumatė:

penkiasdešimt metų per mažai, kad visiškai atbukintum lietuvio protą ir laisvės jausmą, kad jis, septynis šimtmečius gynęs savo žemę, tėvų papročius ir valstybės sienas, viską užmirštų.

Nenumatė mūsų "vyresnieji broliai" ir to stebuklo: žvelgiančio mirčiai į akis partizano sudainuota daina, nepraejus nė penkiasdešimčiai metų, dainuojančia lietuvių revoliucija pavirto. Ką dar be dainos turi lietuvius?

Neskubėk, žmogau, perbėgti paskubomis testamento eilutes, stabtelk: tai širdies ir iškentėtos kančios kalba. Kad geriau suvoktum, kas slypėjo "Vyties" kuopos vado žodžiuose, pasakytuose ir nespėtuose pasakyti, aš pakviesiu tave į mokytojo Andriaus Dručkaus, buvusio vado patikėtinio, tėviškę, į šiaurės rytų Lietuvą, kur tarp Obelių ir Dusetų gyveno gražus Vaičėnų kaimas...

Kaimas kaip kaimas: rytais plėšydavo gerkles gaidžiai, nes be jų, atrodo, ir diena nebūtų prasidėjusi, žmonės arė, sėjo, augino duoną, kopinėdami medų bičiuliaivosi, šeštadienio vakarais susirinkęs jaunimas šoko ir dainavo, toli aplinkui girdėdavosi išpūdingos gegužinės pamaldos bijūnams žydint. Nors nebuvo turtuoliai, bet ir bado niekada nematė, giminei ar pakeleiviui pavaišinti visada kąsnis atsirasdavo. Ir kol blogį nešanti ginkluota ranka neišgriovė pakelės rūpintojėlių, kiekvienas praeidamas kepurę prieš medžio kryžių kėlė.

Tėvų mylimas su broliu ir seserimi augo jauniausias Dručų sūnus Andriukas (mokytoju tapęs gerokai vėliau), o vaikystėje baisiai norėjęs tikru vyru būti. Ir būtinai panašiu į kaimynų Vaičėnų Bronių, kuriam nieko nereikė iš karto šake devynis pėdus pakelti, didžiausią maišą rugių ant pečių užsimesti, o svarbiausia - visoje apylinkėje pagarsėjusį mušeiką aviną sutramdyti. Jeigu būta dar kur nors avinų avino, tai tokį ir turėjo kaimynai Vaičėnai: niekas pro jį ramiai nepraeidavo, net dvarininko Jurgio Lesecko ne mažiau šlovinamas bulius šito avino privengė. Ir anam nuo avino kliūdavo. Tik Bronius ir įveikdavo didžiaragį kaimo vaikų ir moterėlių siaubą: šiam vejantis, sugriebdavęs už rago ir papurtydavęs. Šitaip pamokyti aviną kartą ryžosi ir Andriukas: pamatė besivejantį ir... nebėgo, kiek kojos įkabina. Sustojo, laukė progos avinui už rago, kaip Bronius, nutverti. O Bronius tuo metu nešė rugių pėdus, jo sesuo Emilė klojo vežiman: "Broniau, gelbėk! Vaiką užmuš avi-

nas!" - riktelėjo pamačiusi. Nors tuo metu Andriukas dar nebuvo Toreodoro arijos girdėjęs, bet ryžosi pasitikti aviną kaip pridera, net apsidairė, ar visi mato. Nė nepajuto skriste nuskridęs: tik žemė šonu vertėsi, tik viskas aplinkui aptemo ir susisuko. Kol atsikėlė, kol žemė sugrįžo į savo vietą ir nustojo suktis, avinas dar kartą, dabar jau į užpakalį, nusitaikė. Išgelbėjo atbėgęs Bronius, pakėlė ant rankų ir klausia: "Ar labai skauda?" Andriukui oro trūksta, bet atsako: "Avino laimė, kad nenutvėriau už rago, būčiau užpurtes".

Kodėl parašiau apie tą tolimą vaikystės nuotyki? Todėl, kad greit teks kalbėt apie mirtį... Todėl, kad mokytojo Andriaus Dručkaus gyvenime linksmumo buvo nedaug, todėl, kad tuomet Andriui buvo tik septyneri, ir tiek gerumo, grožio aplinkui, kiekvienuos namuos... Jo prijaukintas ir išgydytas stirniukas atbėgdavo galvą priglausti, duonos plutele pasmaguriauti. Ir visas pasaulis buvo jo, geras vaikystės pasaulis, kai jis net didesnę valandą apeidavo, kad nesumindžiotų, ir tik gerokai vėliau suprato, kaip lengvai tą šventą grožį gali sutrypti svetimi.

Kai 1940-aisiais Lietuvos vieškeliais nuriaumojo tarybiniai tankai, pasibaigė Andriaus vaikystė, tik Bronius kartais susitikęs ją primindavo: "Kokia laimė, kad nenutvėrei mūsų avino už ragų..." Jei ir pajuokaudavo vyrai susirinkę, - širdys nesijuokė; nutilo kaime dainos, sukaustė žmonės nežinia - kas bus toliau? Prasidėjo masiniai areštai, trėmimai be kaltės ir teismo. Trėmimus laikinai nutraukė karas. Audringai pro Vaičėnų kaimą praėjo frontas: rusų kareiviai atiminėjo iš ūkininkų arklius. Atėmė pirmas sutiktas kareivis iš Andriaus ir pirmąją tėvų dovaną - pigų laikrodėlį. O kai tas pats kareivis kaimynės rožančių paėmė ir tuoju pat prisisegė vietoj grandinėlės, tai ir visai neaišku pasidarė - juoktis ar verkti, piktintis ar stebėtis? Iš pradžių kareiviai užėję dar prašydavo valgyti, reikalavo degtinės ar samagono, tačiau greit įjunko apiplėšinėti, patys po rūsius landžiojo. Kai po trejų metų raudonieji sugrįžo, žmonės jau žinojo, kas jų laukia, kas Lietuvai nulemta.

1944-ųjų vasara. Per patį liepų žydėjimą pradėjo vyrus gaudyti į armiją. Slėpėsi, kaip kas išmanė: dienomis miškuose, nakčiai sugrįždavo į namus. Tačiau greit ir naktys pasidarė neramios: rudenėjant buvo griebtasi at-

viro smurto. Žygiavusi pro kaimą generolo Vetrovo įgula šaudė į kiekvieną sutiktą vyrą. Pakeliui iš Kriaunų į Obelius 1944 metais, per Visų Šventes, sušaudė aštuoniolika aplinkinių kaimų vyrų net vardo, pavardės nepaklausę. Dori kaimo žmonės visai pasimetė. O generolas Vetrovas iš pirmųjų dienų Lietuvos žemėje parodė, ko iš tikro vertos taip plačiai deklaruotos komunistinės internacionalizmo idėjos. Kiekvieno okupanto tikslas - iš pradžių įbauginti, paskui - pavergti ir... sunaikinti. Šituos tikslus gana greit ir visai atvirai paskelbė M.Suslovas, pareiškęs: "Mes - už Tarybų Lietuvą, tačiau be lietuvių..."

Andriui jau ėjo šešiolikti: gražiausias laikas, kai norisi visą pasaulį apglėbti, kai širdyje tyriausio džiaugsmo ir meilės marios, ...o gyvenimas jau ėmė mokyti neapykantos.

Galima tapti vergu iš prievartos, bet... jeigu esi patenkintas vergas, tada žuvęs, žmogau! Liūdna, tačiau tą tiesą ir dabar dar ne kiekvienas lietuvis suvokia. Andrius Dručkus ją suprato visam gyvenimui, nors dėl tos tiesos ne kartą teko nukentėti.

Prasidėjus atviriausiam smurtui, vyrai masiškai ėmė bėgti į miškus, burtis bendrai pasipriešinimo kovai: nekaltai žuvusios pirmosios aukos tik sutvirtino bėglių pasiryžimą nepasiduoti iškeltom rankom, priešintis bolševizmo idėjom, kurios kaimo žmogui buvo svetimos ir nesuprantamos.

Vokiečių okupacijos pradžioje Andriaus pusbrolis Vytautas Dručkus su seserimi Aldona buvo išvykęs pasisvečiuoti pas dėdę, 1918-1920 metų kovų dalyvį, karininką Nasvytį į Pagėgius Tauragės rajone. Kai vokiečiai lietuvių šeimas pradėjo evakuoti, į evakuacijos sukurį atsitiktinai pateko ir Vytautas. Vežamas ryžosi bėgti. Pasišėkė. Perėjęs frontą, grįžo namo. Iš pradžių čia jo niekas nei pasigedo, nei ieškojo, mat jo brolis Petras buvo paimtas į kariuomenę, tai visi tikėjosi, jog apie parbėgėlį niekas nesužinos ir šiuose namuose sribai Vytauto neieškos. Kokią daugybę žmonių nuvylė tuščios viltys. Liaudies patarlė sako, kad kiekvienas kaimas turi savo durnių. O tais neramiais laikais nekaltą savą kvailelį pakeitė gudresnis durnius - išdavikas. Buvo kam pranešti sribams apie Vytauto sugrįžimą į namus. Ir jo pradėjo ieškoti. Vytautui teko slapstyti. Jo ir kitų besislapstančių kaimo vyrų paprašytas Andriaus brolis Balys iš-

važiavo dviračiu į Obelius apsidairyti, kas girdėti, kokios naujienos, kas suimtas, ko laukti? Nepasisekė Baliai kelionė: ji suėmė rusų kareiviai ir kartu su kitais tą dieną sugautais vyrais išvežė į frontą.

Niekas niekada lietuvio neklausė, ar jis nori kariauti. Vežamus į frontą vyrus trumpam poilsiui uždarė ankštoje pridvisusiose kareivinėse. Balys, iššokęs iš antro aukšto, pabėgo. Jį vijosi, šaudė, kol pabėgėlį paslėpė miškas. Sužeistas nebuvo, šūvių išvengė, grįžo į namus, tačiau gyventi čia nebuvo saugu. Tada pusbroliai Dručkai, Balys ir Vytautas, įsirengė slėptuvę, kaip ir daugelis lietuvių tuo metu, tikėdamiesi pralaukti patį neramiausią metų. Logiška: ne mūsų karas, ne mes jį šukelėm, ne mums dėl grobuoniško okupantų apetito kraują lieti. Tačiau vyrų neapleido nuojauta, jog ir sumaniai įrengta slėptuvė - nepatikima. Net ir slėptuvėje ilgiau užsibūti buvo rizikinga. "Liaudies gynėjai" šmirinėjo po kaimą, aišku, jie buvo informuoti ir apie Balio pabėgimą iš armijos. Nenuostabu, kad Dručkų namuose neprašyti svečiai lankėsi dažnai. Aplandžioję visus pašalius, išgriozdę spintas ir aruodus, pašaudę į užkrosnį ir nieko nepešę, sribai keikdamiesi pažadėdavo šitų namų neužmiršti. Kokia laimė, kad ir jų gretose pasitaikydavo vienas kitas doras žmogus. Sribas Danys iš Papilių kaimo per patikimą moterį Palyvonienę iš Vajeičių įspėjo, kad vyrai nenakvotų namuose, nes būsianti didžiulė kaimo apsuptis ir bėglių gaudynės. Vyrai suspėjo pasislėpti miške. Ieškoti bėglių atėjo dviese. Danys stengėsi nieko nematyti ir nepastebėti, netgi trukdė savo draugui ieškoti slėptuvės, nuolat nukreipdamas jo dėmesį, užkalbindamas. Doro būta žmogaus, daugiau tokių būtų buvę - mažiau lietuvių kapų ir kryžių mūsų žemėje būtų.

Vis daugiau besislapstančių nuo okupacinės kariuomenės vyrų rinkosi miškuose. 1944-ųjų rudenį jau buvo suformuotas partizanų būrys, vienijęs 85 gretimų kaimų vyrus, šventai pasiryžusius iki paskutinės akimirkos kovoti už Lietuvos laisvę ir gimtuosius namus. Būriui ėmėsi vadovauti karininkas Balys Vaičėnas, vėliau - Juozas Streikus ir Balys Pupeikis. Partizanai rimtai ruošėsi žiemai: netoli malūno Antazavės šile įsirengė bunkerį, išsikasė aplinkui apkasėlius gynybai, apsirūpino ginklais. Malūno darbininkai maitino partizanus duona, globojo. Dručkų šeima rėmė ne tik savo artimiausius kaimynus Vaičėnus,

bet prireikus - visus partizanaujančius. Nė vienam šeimos nariui partizanų buvimo vieta nebuvo paslaptis. Būrio vado Balio Vaičėno patikėtiniu tapo ir šešiolikmetis Andrius, kuriam gyventi namuose taip pat buvo neįmanoma. Andrių priglaudė nuoširdi gydytojo Klišonio šeima. Mažasis partizanas dažnai parlėkdavo į namus pasimatyti su tėvais, o dar dažniau - motinai pasakęs, jog grįžta pas gydytoją, o daktarui Klišoniui, kad bėga motinos aplankyti, - nurūkdavo susitikti su Balio Vaičėno vyrais. Motina nežinojo visų Andriuko kelių ir paslapčių, gal tik nujautė ir kaip visos motinos - širdimi matė ir viską suprato. Nujautė, kad Balys Vaičėnas jos sūnui tapo ne tik vyriškumo mokytoju, doro ir drąsaus žmogaus idealu, viskuo, į ką visais amžiais veržėsi šešiolikmečiai. Gal tik vieno nenujautė motinos širdis, kad Balys Vaičėnas jam liks amžinai gyva legenda, niekam neišsakyta, neišpasakota tauri paslaptis, už kurią teks tyliai kentėti ilgus tarybinės santvarkos metus, kol ateis lemtinga diena ją atskleisti. Mokytoją Andrių vis lydės pikti atėjūnų ir savų, lietuviškų, viršininkėlių žodžiai: "Tas... iš banditų šeimos!" Ir žeis mokytoją ateityje ne pikti žodžiai, nenusakantys realios tiesos, netgi ne tas visuotinis melas, žeis sielą tylėjimas. Tylėti, tikėti ir kantriai laukti tautos atgimimo, kai bus galima atversti atmintin įrašytą istorijos puslapį, papasakoti savo kaimo žmonių širdgėlą dėl sudegintų namų, dėl nužudytų brolių ir seserų, dėl okupantų ilgus metus niekinto lietuvių laisvės troškimo. "Kas tik netrypė, nemindė lietuvių namų slenksčio, nesidalijo artojo delnais sušildytos žemės, kas tik nedraskė mažutės Lietuvos į dalis ir kiek dar norinčių atsirastų ją vėl pasidalyti?" - klaus ir stebėsis Andrius, klausydamas Balio Vaičėno istorijos pamokų. Žavėsis juo ir sunkiai supras šito vyro, kovotojo, moralinį kodeksą: kautis, gintis tik akis į akį su priešu, jokių būdų ne iš pasalų, jokių būdų ne kerštu atsakyti į skriaudą. Tas vado garbės supratimas Andriui kėlė daugybę klausimų: kaipgi taip? Tave klastingai išduos, jėga išguis iš namų, atims duoną, aišku, ir lietuviškus lašinius, o tu lyg paskutinis mėmė lauksi patogios progos lygioje kovoje numirti? Tai jau ne! Akis už akį, dantis už dantį, kaip senoliai sako. Ir... argi tai lygi kova? Atėjūnų, iki dantų ginkluotų - legionai, o partizanų - saujelė? Tai kurgi lygybė?

Andriui būdavo visiškai nesuprantama, kodėl Balys ne-

pasinaudojo patogia proga sribus išgalabyti, kai šie, nusiaubę ūkininkų podėlius, sugrįždavo į Obelius lėbauti. Šitiek panašių progų būta! Sudorotų dar šiltučius, bet vadas šypteli ir atsako: "Kuo mes tada nuo okupanto skirtumėmės?" Pagaliau Andrius nusileisdavo, sutikdavo su viskuo, tik... širdies kertelėje kirbėjo klausimas: o kaip jie, sribai? Ar laikosi riteriškų garbės įstatymų?

Gyvenimas jam labai greit atsakys į tą klausimą, kai pačiam teks sprukti nuo "liaudies gynėjų" kulų.

1945-ųjų sausio mėnesį Andriaus brolis Balys ir pusbrolis vis dar slapstėsi, priešokiais padėdami tėvams ūkyje. Balys turėjo gabumų menui, ką darydavęs namams, vis raižiniais puošdavęs. Medis jo rankose verkė ir juokėsi. Tą dieną, kai užpuolė namus "liaudies gynėjai", matyt, žinodami vyrų slėptuvę, Balys irgi ramiai kažką drožinėjo. Andrius, paviešėjęs pas tėvus, ruošėsi slidėmis grįžti į globėjo gydytojo namus. O tuo metu pusbrolio Vytauto sodyba jau buvo apsupta, vyko krata. Sribų būrys pasalomis supo ir Andriaus namus. Stovintys sargyboje vyrai ir pamatė išėjusį iš namų Andrių: "Stot!" - pasigirdo komanda. Andrius sunerimo: "Kaip išpėti savuosius? Jeigu pas kaimynus krata, aišku, ateis ir čia..." - "Stot! Šausiu!" - pasigirdo jau įsakymas. Andrius apsisuko ir pasileido slidėmis nuo kalnelio visiškai į priešingą pusę. Kiek tik jėgos leidžia, švilpiant pro ausis vėjui, pasinešė žemyn, net pavingiuodamas. O už nugaros jau šaudė. Sribai puolė iš Vaičėnų kiemo, šoko vytis Andrių ir iš kitų kiemų. Jis jau apie nieką negalvojo: vejasi, šauda, vadinasi, brolis išgirs, spės pasislėpti. Tačiau greit sribai susiorientavo ir pasidalijo į dvi grupes: vieni grįžo į paliktus namus, kiti nusivijo Andrių. Brolis jau buvo spėjęs išisprausti į slaptavietę už didžiulės krosnies, o pusbrolis Vytautas, kuris tuo metuėjo ruošą, nešė karvei šieną, irgi suprato - kažkas atsitiko! Pamatęs, kad sribai ateina ir į Dručkų namus, parkrito karvei po snukiu su glėbiu šieno. Kambaryje tuo metu buvo ir atsitiktinai užėjęs Bronius Vaičėnas, kuris neturėjo kur saugiai pasislėpti. Sribai būtų suradę Bronių, bet pamatę sprunkantį slidėmis Andrių, viską palikę, puolė jį vytis: iš tolo nežiūrėjo, kad nuo jų bėga berniukštis. Tų gaudynių metu Vytautas su Bronium sėkmingai pabėgo į mišką. Vėliau paaiškėjo maloni staigmena: juos gelbėjo ir sribas Baltrūnas iš Ragelių bažnytkaimio. Darydamas

kratą, jis pamatė iš po šieno kyšančias Vytauto Dručkaus kojas, bet apsimetė nepastebįs. Kai į talką puolė kiti stribai, jis juos sulaikė pasakęs: "Čia nieko nėra, aš jau apžiūrėjau". Nenorėjo žmogus kraujo praliejimo ar dar buvo neįpratęs, o gal daug gero girdėjęs apie Dručkų šeimą, nelinkėjo jiems blogo?..

O Andrių vijosi šūviai - pirmasis krikštas. Plaukstėsi sušaudyto puspalcio skvernai, šoną nudrėskė kulka, seko jėgos, o jis vis skuodė nesustodamas. Kai visiškai uždusęs parkrito, jį suėmė. Sugriebė, atitempė prie rogių ir nuvežė į Obelius: du iš šonų susėdo, vienas priešais su automatu ir vis klausia: "Bėgsi?" Kur jau ten bebėgsi sumuštas, apspardytas, nugalėtas. Prie Obelių, gal nenorėdami pasirodyti, kaip žiauriai susidorojo vis dėlto dar su vaiku, gal nesitikėdami, kad Andrius gali ką žinoti, - paleido jį. Vaikas ir gana! Anokia garbė pie-menį sugauti - mostelėjo ranka vienas. "Ir vaikai - fašistai", - atrėžė kitas. Tačiau paleido prigrasinę, jog kitą kartą susitikę nedovanos.

Andrius sutiko: verčiau nesusitikti... kitą kartą.

Tačiau susitikti teko, tik Andrius jau buvo mokytas, kur kas atsargesnis, nors po pirmojo krikšto ir jautėsi beveik tikras partizanas. Daug per tas rizikingas akimirkas suprato Andrius, tik niekaip negalėjo suvokti, kokią liaudį gina "liaudies gynėjai"? Nuo ko gina? Antrą kartą susitikus su rusų kariuomene, viskas paaiškėjo. Šitaip naikinama tauta.

1944-ųjų gruodžio 24-os naktį Antazavės šile buvo apsuptas partizanų bunkeris. Vietinių stribų partizanai nebijojo: tuo metu jau buvo gerai ginkluoti, turėjo aviacinę kulkosvaidį, minosvaidį, nemažai automatinių šautuvų. Gal todėl ir neskubėjo trauktis. Sugulė visi, apsisiautę baltomis paklodėmis, ir laukė komandos gintis. Auštant prasidėjo puolimas, ir vyrai pamatė, jog yra apsupti ne stribų, bet rusų kareivių įgulos. Partizanus galėjo išgelbėti tik patogesnė padėtis. Jiems, įsikasusiems apkausus, buvo geriau matyti rusų išsidėstymas. Kautynėms vadovavo Mykolas Kazanas. Vado paliepimu vyrai paruošė granatas ir prisileido kareivius kiek galima arčiau, iki ribos, kur juos jau galėjo pasiekti granatos. Partizanai atlaikė net keletą atakų, atmušdami rusų kariuomenę, padarydami jai didelių nuostolių ir tuo labai nustebindami kareivius. Susišaudymas tęsėsi iki vakaro. Sunku pa-

sakyti, ką šios kautynės reiškė rusų kareiviui, „tautų tėvo“ Stalino išvytam grobti svetimos žemės, kai neaprepiami plotai savos dirvonuoja, neaugindami grūdo, o lietuviams jos reiškė viena - mirtį. Išgelbėti galėjo tik stebuklas. Ir stebuklas įvyko: vakare iškvietė dar vieną igulą iš Daugpilio. Bunkerį apsupo glaudus antras kareivių žiedas. Naktį partizanai nutarė trauktis: kad nukreiptų kareivių dėmesį, būrys vyrų metėsi visai priešinga kryptimi, negu kariškių laukta. Prieš tai partizanai spėjo sunaikinti dokumentus, daiktus, paliko tik tai, ko nepajėgė pasiimti niekuo nerizikuodami. Rusų igula iš Daugpilio atvyko vėlai vakare, buvo jau tamsu. Partizanai, pajutę, kad atvyko gausus pastiprinimas, ryžosi trauktis tuoju pat. Imituodami prasiveržimą, trisdešimt vyrų puolė pirmyn, o likusieji pasiruošė trauktis į kitą pusę. Rusai metė visas jėgas į bandančius prasiveržti. Kilus stipriam susišaudymui, vyrai, vienas kitą dengdami, pasitraukė pasakui saviškius. Kariai buvo visiškai suklaidinti.

Lietuvius gelbėjo miškas, o šių kautynių metu - naktis ir aidas, klaidinęs kareivius. Nakties tamsoje tarp savęs susišaudė dvi rusų igulos. Tai buvo pirmoji rimta partizanų pergalė, tikrai verta kovos vardo, apie kokią kalbėjo Balys. Šių kautynių metu žuvo vienas partizanas - Jonas Kairys iš Vainiūnų kaimo. Mykolas Kazanas buvo sužeistas. Kiti liko gyvi. Matyt, juos tą naktį saugojo net gerasis miško dievas Panas, slėpė dar neiškirsti ažuolai ir mėlyna Kalėdų nakties mėnesiena. Juos sergėjo mūsų motinų maldos...

Gal šventą Kūčių naktį juos laimino ir šešiolikmečio Andriaus širdies plakimas: pabėgęs iš namų ir įsitaisęs aukštumėlėje prie pamiškės, jis stebėjo kautynes.

Virpėjo tą naktį kalėdaitis vyriausiojo šeimos nario rankoje, krūpčiojo ją laužančiųjų širdys, pasigirdus šūviams nuo malūno pusės: tradicinis šventas tylios ramybės, susitaikymo ir naujų vilčių vakaras kažkam žadėjo mirtį... O juk šitokią vakarą kiekvienuose lietuvių namuose būdavo atvertos durys net atsitiktiniam pakeleiviui, nespėjusiam sugrįžti į namus, ant baltos lino staltiesės tuščia lėkštelė padėta tam, kuris gali užėti. Deja, 1944-ųjų gruodyje tyliausia Kalėdų naktis lietuviams siuntė mirtį. Ačiū tau, šventoji naktie, kad tada tu pasiėmei tik vieną partizaną.

Praėjo nelengva žiema, bet ir 1945-ųjų kovas partiza-

nams dar nieko džiugesnio nežadėjo. Vis drąsiau jautėsi kaimuose sribai. Kovo viduryje, apsupę kaimą, sribai padegė Balio Vaičėno pusbrolių sodybą. Abu pusbroliai, Edvardas ir Vincas, suspėjo pasislėpti kaimynų kieme, o iš ten pabėgti į Obeliškio mišką. Sribai ir kareiviai jų toliau nesivijo, nes tuo metu eiti gilyn į mišką jie dar privengė. Todėl, nutvėrę už ausies, ėmė tardyti žiopsantį kieme ikimokyklinuką: "Kur nubėgo? Kurion pusėn? Geras berniukas esi - pasakyk..." - "Nesakysiu, - rėžė šis. - Idą pasiklauskit".

Jonas Idas. Kas jis buvo, žinojo visas kaimas. Jo privengė, bijojo, bet ne mažiau ir niekino. Jeigu kaime kam nors labai reikalingas namų apyvokos daiktas prapuldavo, visi žinojo, jog pas Idą atras. Apsigimęs ilgą pirštis. O dabar dar išdaviku tapo. Savas, lietuviškas išdavikas, mūsų laukų duona išmaitintas. Ido sūnus, sribas Romas, irgi talkino tėvui, organizuodamas Obeliuose partizanų ir jų artimųjų žudynes. Matyt, nelengva būti išdaviku, jei reikia savo juodus darbus dar juodesniu melu pridengti. Idas šitai mokėjo. Išnešęs rakandus iš namų, net duonkepės pušinę šluotą išmetęs kieman, - pats padegė savo trobesius. Paskui pašaudė bėgdamas aplink gryčią ir paskelbė: banditai mano gyvenimą sudegino! Gal tikėjosi, kad tarybų valdžia jam naują rūmą pastatys? Tikriausiai tikėjosi, tačiau nesulaukęs didesnio valdžios dėmesio, pats pradėjo ūkininkus už gerklės griebti: arba išsiperki grūdais, lašiniais ir kitokiu geru, arba nosies tiesumu - į Sibirą! Ir pasiuntė į ledynus ne vieną. Ypač jam ūkininko Survilos namai patiko, kad taip į juos įsikėlus... Bet prieš Survilas pasijuto bejėgis, mat ūkininkas vokiečių buvo išgelbėjęs kelis mirčiai pasmerktus žydus, tai šie dabar ir gynė visomis išgalėmis ūkininką. Net Ido dantys neįstengė jam įkasti. Nors šiaip jau daug nekaltų žmonių į Sibirą išgrūdo, be namų, be duonos ne vieną paliko. Nužiūrės, būdavo, Idas auką ir sakys priėjęs: "Susikraukit daiktus, ryt į Sibirą vešim". Ir susikrauna ūkininkas, ką spėjęs sugriebti. Sribai iš tikrųjų prisistato rytą: sumėta mašinon ryšulius ir... palikę išsigandusią ūkininko šeimą, išvažiuoja su pasigrobtais daiktais. Nei patiems krauti, nei ieškoti, ką žmogelis savo prakaitu geresnio turi įsigijęs, susitaupęs. Tik pasiimk! Nukentėjęs ir cypelti bijo: kas žino - pasiskųsi, iš tikrųjų Sibire atsidursi. O ir kam galėjai pasiskųs-

ti? Tokiems pat? Verčiau tylėti. Ir tyli. Ir Idas tyli, svetimą gerą su sribais pasidalijęs. Dar primena: džiaukis, per klaidą pasilikęs, neišvežtas. Ką bedarys - džiaugiasi žmogus, gerai, bent stogą virš galvos paliko, namų nesudegino ir laukia, susitikęs Idą, akimis klausia: veš ar neveš? Gal prisigrobto gero užteks? Ir Idas nesuka akių į šalį, nors paprastai tik iš papildų žiūri, bet kai jau į akis pasižiūri, tai be žodžių reikia suprasti: aš čia ir valdžia, ir jėga, ir teisė!

Ne veltui, žmonės sako, kad išdavikais naudojamas, paskui jie sunaikinami. Panašaus galo ir Jonas Idas susilaukė. Gyveno jis Ratuokliško kaime, išvežto į Sibirą Jasevičiaus sodyboje. Bet Idui ten buvo per maža vietos, nes vis negalėjo užgrobti Survilų sodybos. Pasitaikė patogi proga: Survilų pastatytoje pradinėje mokykloje buvo mokinių Šventė, o tuo metu pro šalį važiovo rusų kariuomenės dalinys. Idas, tikėdamasis, jog dabar jau niekas neišgelbės Survilų, paleido keletą šūvių į mokyklą. Stengdamasis atkreipti dalinio dėmesį, ėmė šaukti: "Banditai užpuolė!" Suspėjo Idas ir Survilos tvartą padegti. Tada ir atpuolė rusų kareiviai pagalbon Idui: apsupo Survilų namus, apžiūrėjo mokyklą ir įsitikino, kad jokių banditų, išskyrus patį Idą, nėra. Ir nušovė... Idą. Gal netyčia, o gal ... gerai žinodami, kodėl taip elgiasi. Taip ir baigėsi šito mažiuko persikreipusio žmogelio karjera.

Daugelį buvo pražudęs Idas, žmonės kalbėjo jį turint velnio plauką, gal ir turėjo, kad taip atvirai ir drąsiai visus į mirtį siuntė. Net buvo apsiskelbęs, jog jis, Idas, taip reikalingas ir naudingas tarybų valdžiai, kad už jo mirtį kaime gyvų neliktų! Ir apie Ido mirtį įvairiai kalbėjo žmonės: vieni tarėsi matę, kaip patys kareiviai jį sušaudę, kiti abejojo, ar ne jo aukų artimieji, pasinaudoję sąmyšiu, Idui kulką paleido. Po to buvo suimta tikrai labai daug žmonių, tačiau tardymo išvada buvo tokia: Idas žuvo nuo rusų kareivio kulkos. Prisišaukė žmogelis armiją ant savo galvos. Dėl jo mirties tada nenukentėjo nė vienas žmogus.

Kaip ten bebūtų, kol buvo gyvas ir jautėsi valdžia, dažnai kartodavo ūkininkams: "Aš - karaliukas". Kažkodėl karaliumi nedrįso pasivadinti: kruvinomis rankomis užsidėta karūna neilgai laikosi ant galvos.

Idui padedant buvo susekta ir Dručkų slėptuvė: jis

pats įgriuvo vieną rytą su sribais, apsupo namus ir išsivedė suimtus Balį su Vytautu. Nuvežė juos į Obelius, ten visą mėnesį labai žiauriai tardė, kankino iki visiško išsekimo: kai motina nuvežė maisto, tai nepažino atvesto pasimatyti sūnaus Balio. Balys, nenorėdamas, kad motina kentėtų, prisistatė esąs Balio draugas ir pasakė: "Ačiū, aš tikrai maistą perduosiu jūsų sūnui..." Pasakė ir skubiai išėjo, kad motina nieko nesuprastų...

Pabuvę sadisto stribo Antano Valiulio rankose, suimtieji būdavo jau nepanašūs į save. Valiulis savo aukas mušdavo per galvą tol, kol trūkdavo ausų būgneliai...

Po tardymo abu pusbrolius išsiuntė į frontą. Balį Dručų jau sugavę antrąkart... Iš armijos per stebuklą pusbroliui Vytautui pavyko pabėgti. Nepakėlė Vytautas žiaurumo drausmės batalione. Grįžęs namo, papasakojo visiems apie fronto baisybes, badu marinamus tarybinės armijos kareivius ir... išėjo į mišką. Išėjo giliai įsitikinęs, kad lietuviui kito kelio nėra: ar taip, ar kitaip - mirtis.

Ar nuo bado ir pažeminimo okupanto armijoje, ar nuo kulkos nelygioje kovoje. Jis pasirinko garbingesnę kelią, išėjo į Balio Vaičėno būrį.

Baliui Dručui kariuomenėje, galima sakyti, netgi šiek tiek sekėsi: aukšto rango karininkas atkreipė dėmesį į jo meninius sugebėjimus. Balys jam vis tai ši, tai tą gražaus padarydavo, piešė ir drožinėjo, meistravo, kur ir kada tik prireikė. Už tai pelnė išskirtinį dėmesį. Deja, greit išryškėjo ilgo ir žiauraus tardymo padariniai: galutinai sušlubavo sveikata. Dideliam šeimos džiaugsmui, jį paleido visą mėnesį atostogų sveikatą pataisyti.

Baisi, netekimu ir kančia pažymėta Dručų šeimai tapo 1945-ųjų gegužės 2-oji. Būrys ginkluotų nužmogėjusių "liaudies gynėjų" užplūdo Vaičėnų kaimą. Nieko nepaaiškinę, jie suėmė ramų, net nebandžiusį slėptis Balį, tėvą ir išsivarė. Raudėjo motina, maldavo atsiklaupusi, kad sūnų paliktų, rodė jiems Balio atostogų pažymą, išduotą armijos vadovybės, pabalęs tėvas klausė - už ką, kodėl? Vienas iš sribų, Olius Vilkauskas, parbloškė motiną, atstūmė tėvą ir paaiškino: "Kam mums ta pažyma - čia mes valdžia!" Kad valdžia ir tikrai valdžia, o ne bet kas - buvo aišku visiems. Tos valdžios padegta jau liepsnojo Vaičėnų sodyba, jau buvo varomi iš namų, įrėmus šautuvus į nugarą, tėvas Dručus su sūnumi, tarybinės armijos kareiviu.

Nusivarę į beržyną, sribai žiauriai ir ilgai kankino Ba-

lį. Kankino savo malonumui, tėvo akyse. Neišgirdo tėvo maldavimų, nepaliko gyvo, nužudė. Tėvą kartu su kitais suimtaisiais nusivežė į Obelius ir ten vėl kankino...

Iki tų baisių smurto dienų Dručkai žmogų vertino tik už jo gerąsias savybes, nesvarbu, rusas jis buvo, lenkas ar žydas. Vaikai buvo mokomi kiekvienam žmogui nelaimėje padėti. Motina šito mokė be žodžių - savo širdimi, mokėjimu užjausti, suprasti. Andrius atmena, kaip 1943 metais vokiečiai atvežė keletą rusų belaisvių ir atidavė dvarininko Jurgio Lesecko priežiūron, kad dirbtų jam ir... atsigautų. Smarkiai iškankinti, išbadėję atrodė rusų kariai belaisviai. Balys pirmas su jais susipažino, nunešdavo duonos ir tabako, nes dvarininkas, beje, belaisvio nelaikė žmogumi. Trys rusų belaisviai ganė laukuose dvarininko gyvulius, tai Andrius ir brolis Balys dažnai pas juos nulėkdavo, skanesnį kąsnelį nutvėrė. Kartą mama privirė didžiulį puodą sriubos su mėsa ir pasiuntė vaikus pas belaisvius: "Paganykit už juos gyvulius, kol pavalgys, tegul būna žmonėms šventė..." Nustebo belaisviai: jie kviečiami į namus?.. "Taip, o mes pagansim gyvulius, nieko neatsitiks, eikite", - drąsino juos vaikai.

Gal prie balta lino staltiese padengto stalo belaisviai prisiminė savo motinas, gal susimąstė apie ateitį, tik išeidami pabučiavo motinai ranką ir vienas iš jų pasakė: "Jūs laimingiausia motina pasaulyje, nes turite tokius jautrius vaikus..." Kažin ar gyvi tie rusų kariai šią dieną, ar sveiki sugrįžo, jeigu sugrįžo, į savo namus? Jei gyvi - negalėjo pamiršti lietuvių motinos vaišių.

1944-aisiais, traukiantis frontui, Apeikiškio dvare pas poną Jurgį Lesecką apsistojo visas vokiečių štabas. Patiko vokiečiams dvarininko kambariai. Jie su savimi taip pat atsivarė rusų belaisvių, kurie jiems patarnavo, dirbo įvairius pagalbinius darbus. Du iš belaisvių greit susipažino su Dručkų šeima ir dažnai ateidavo: pasiguosti nelengva dalia, žinoma, niekada neišeidavo alkani. Iš šitų namų niekas neišeidavo nepamaitintas tuo, kuo soti tą dieną būdavo visa šeima.

O vokiečiai jau rengėsi trauktis. Vieną naktį ir atėjo tiedu belaisviai. Atėjo slapta ir paprašė Balį: "Padėkite pabėgti." Dargi ne prašė, o maldavo: "Padėkite, nes jeigu tarybinė armija užims Lietuvą - mus sušaudys. Sušaudys net nesiaiškinę, kaip patekome į nelaisvę. Sušaudys be teismo vien už tai, kad buvom vokiečių

belaisviai..." O kareivėliai norėjo gyventi, sugrįžti į namus, vienas iš jų pasisakė turįs šeimą, vaikus, žmoną, motiną. Papasakojo, jog visas jų pulkas buvo pasiųstas tiesiog į mirtį, iš anksto žinant, jog visi žus. Išliko gyvi tik keletas. Tiedu išlikę kareiviai paslėpė pulko vėliavą ir planšetę su dokumentais miške. Paskui bandė pereiti fronto liniją, iki visiško išsekimo jie ėjo miškais, brido pelkėmis, tačiau savųjų nepasiekė. Buvo paimti nelaisvėn. "Bet mumis vis tiek nepatikės - sušaudys, žinome. Padėkite", - prašė rusai brolių. Motina tyliai klausėsi belaisvių ir pasakė: "Viešpatie, tai ką jie padarys su mumis, jeigu savus šitaip už nieką šaudo?"

Balys pažadėjo padėti, išvesti juos miškais į saugų kelią. Jie net šlepetes buvo pasisiuvę iš skarmalų, apsirašioję kojas, kad neliktų kareiviškų batų pėdsakų. Vienas iš kareivių atsisveikindamas paliko Andriui kariškus žiūronus, kurių futliare buvo įrašytas adresas, kur reikėtų ieškoti paslėptų pulko dokumentų ir vėliavos. Paprašė išsaugoti visa tai, kol jiems pavyks pasiekti namus. Mama suruošė kareiviams kelionei maisto, o brolis Balys Dručkus išvedė juos į Juodupės miškus, į kelią, kuriuo eidami rusai tikėjosi sulaukti savųjų. Nuoširdžiai tada atsisveikino rusai belaisviai, palinkėję Dručką geriems namams šviesesnio gyvenimo ir laimės. Ar sugrįžo kareivėliai į savo gimtinę, ar surado šeimas, nežinia. Neatsisaukė. O ir Balys nežinojo, kad toks neilgas jam skirtas gyvenimas, nenujautė, kad žus būtent nuo rusų kareivių kulų, kuriems talkins savi lietuviai išdavikai. Kurio ranka pasiuntė mirtį, kas žino? Kai lyte lyja kulų lietus, ir okupanto, ir išdaviko tas pats vardas - žmogžudys. Viena laimė, Balys Dručkus, nuėjęs amžinybėn, nematė lietuvių tautos genocido, fizinio ir dvasinio susidorojimo su niekuo nekaltais Lietuvos žmonėmis,

Ar būtų Balys gelbėjęs tuos du rusus, jeigu būtų žinojęs, kas jo paties laukia, nuo kieno rankos žus? Ir kokia ilgas metus bus Lietuva?

Tikriausiai būtų gelbėjęs, nes jis padėjo ne rusams, jis padėjo pasmerktiems mirti žmonėms, atsidūrusiems tarp dviejų pasaulio pabaisų - Hitlerio ir Stalino - kruviname jų kelyje.

Tiedu rusų belaisviai ir nėra kalti, kad laimėtas karas neišvadavo iš vergijos nei jų pačių, nei mūsų.

Kai tėvas Dručkus išdrįso paklausti, už ką nužudė žmog-
žudžiai jo sūnų, tarybinės armijos kareivį, sugrižusį ato-
stogų, vyriausiasis tardymo viršininkas Antanas Karpavi-
čius įsakė suimti tėvą ir nuvaryti į Aleksandravėlę. O
ten taip paaiškino, kad tėvas grįžo suskaldytu žandikau-
liu, be dantų, įlaužtu peties kaulu, specialiu įtaisų išsu-
kinėtais rankų pirštais. Taip ir mirė iškankintas žmogus,
nesulaukęs atsakymo - už ką?

Po daugelio metų Andrius Dručkus jau drauge su savo
sūnumi, istoriku, tą klausimą pateiks vienam iš likusių
gyvų brolio žudikų, sribei Antanui Sesickui.

Sukasi magnetinė juosta, ne tik mokytoją, bet ir mane
nuvesdama į siaubingas pokario dienas. Viską atsimena
Antanas Sesickas: ir tai, kad Balį Dručką kankino Iva-
nas Šerkšniovas, ir koks anas galvažudys buvęs, ir ką,
vedant Balį į beržyną sušaudyti, darė Olius Vilkauskas,
kaip žiauriai iš Balio tyčiojosi sribas Romas Sadauskas
(jie visi jau seniai mirę), pakankamai atvirai pasakoja,
kaip "liaudies gynėjai" išgerdavę "ant drąsos" prieš kan-
kinimus ir tardymus degtinės, kurią valdžia skirdavusi
nemokamai, nesigėdindamas pasakoja, kaip mušdavę ir
kokius kankinimo metodus naudodavę, tik vieno niekaip
neatsimena: ką pats veikė ir kuriam iš jų teko gegužės
antrąją beržyne "pribaigti" beveik mirtinai nukankintą
Balį Dručką. Užkrito žmogui atmintis, ir gana. Svetimos
nuodėmės, matyt, jo pečius visada labiau slėgė negu sa-
vosios. Svetimas išpasakoja, netgi pasmerkdamas savo
buvusius bendražygius, o savųjų - nors tu kažin ką -
neatsimena.

Balio Dručkaus paskutiniuosius žodžius ir atodūsius
girdėjo gegužės žalumą susprogę beržai. Kas juos per-
skaitys, kas išgirs? Kieno atsiminimų juosta atgamins vi-
sų, tragiškai žuvusių už Lietuvos laisvę, žodžius, jų pa-
skutinį prašymą, jų viltį ir kančią.

Slapta parnešę iš miško, artimieji laidojo nukankin-
tąjį.

Uždangstyti langai, net žvakelė slapta uždegtą...

Į laidotuves atėjo partizanai atiduoti pagarbos miru-
siam. Pastovėjo garbės sargyboje, tyliai linkėdami leng-
vos Lietuvos žemelės pirmajai Vaičėnų kaimo aukai.

Tada ir sukilo šešiolikmetis prieš vado Balio Vaičėno
romantišką kovotoją už laisvę idealizmą. "Kerštas, tik
kerštas gali nuplauti netekimo skausmą. Padėkite man

atkeršyti brolio žudikams”, - prašė vaikinukas. Nepritarė tada būrio vadas Balys Vaičėnas keršto troškimui, santūriai guodė, ramino, aiškino, klausė, kuo galėtų padėti, kaip sumažinti širdgėlą? “Prašau keršto”, - visai nevaiškiškai reikalavo Andrius. Kodėl tokią sunkią dvasinių išgyvenimų akimirką vadas nenorėjo jo suprasti? Tai štai koks jis, dievinamas jaunuolio idealas, vyriškumo įsikūnijimas. Leitenantas, baigęs Lietuvos karininkų kursus, protingesnis ir jautresnis už daugelį kitų pulko vyrų, stiprus ir drąsus, kodėl jis nepanoro keršto? Kodėl laukė, kol juos visus išžudys? Namų katinas, ir tas nesavu balsu rėkė, nuslinkęs prie Balio kapo, ir tam ašaros lyg žmogui ritosi per snukutį, tokia baisi ir neteisinga buvo brolio mirtis... O vadas liepia kažką suprasti... Ką ir kaip suprasti, jeigu iš atminties neišnyksta baltas mirusio brolio veidas ir slapta uždegtų žvakelių mirganti šviesa? O kas ir kada mus supras? Kada nustos žudyti nekaltus?

Gerokai vėliau Andrius viską supras, o tuokart klausėsi vado žodžių ir nežinojo, ką daryti, kaip gyventi toliau? “Tu dar labai jaunas, tau dar reikia mokytis ir būtinai išlikti gyvam... Žinok, mūsų kova - šventa ir garbinga, ir kiekvienas už padarytą blogį susilauks atpildo, nes yra Aukščiausiasis. Juk ne mes atėjome svetimų žemių plėšti, ne mes pakelėm ranką prieš beginklę ir silpną mažą tautą, ne mes surengėm tą kruviną karo žygį. Tu pagalvok, gerai pagalvok ir suprasi, kad kerštas - negarbingas dalykas. Ar aš nepakankamai nukentėjau? Sudeginti namai, taip sunkiai paties rankomis statyti, sumušta sesuo, niekuo nekalta motina, likusi invalidė, bet aš nenoriu keršyti”, - kalbėjo vadas. O Andrius jį įtikinėjo: “Ne! Ne! Kiekviena skriauda ir kančia turi ribas. Galima kentėti, bet ne amžinybę... Galima netgi dovanoti, bet... garbingam priešui. Atleisk, Viešpatie, nes jie nežino ką daro... Argi nežino? Labai gerai žino: naikina mus! Ne, vade, ne viską galima atleisti...”

Balys Vaičėnas buvo giliai tikintis žmogus, o Andrius po šito baisaus netekimo ėmė daug kuo abejoti. “Palauk, Andriau, pakentėk, išlik gyvas ir tu pamatysi - mūsų priešams užteks to, kad jie patys, kada nors sugrižę į Rusiją ir pagyvenę su savo pačių įvesta valdžia ir tvarka, pasibaisės savimi, supras, jog nereikėjo į svetimą žemę ir namus kėsintis, laisvę atimti, nekaltus žmones žudyti. Tai dar niekam neatnešė laimės, neatneš ir

okupantams. Aš tave prašau, įsakau išlikti gyvam ir tu ateityje prisiminsi mano žodžius ir pasakysi, kad buvau teišus.”

Daugelį Balio Vaičėno tiesų įsiminė Andrius Dručkus, metams bėgant vis labiau aiškėjo gili tų žodžių prasmė, tik vieno ir pats vadas neįstengė: pamatęs baisias gaudomų, vaikomų, persekiojamų savo būrio vyrų kančias, suvokęs, kas laukia Lietuvos ateityje, kokia bedvasė ideologija, atnešta ginklu, skleidžiama Lietuvoje, apverkęs ne vieną draugą, išdarkytą, nuogai išrengtą, paniektą, pamestą miestelio aikštėje - pats pradėjo keršyti.

“Blogis gali pagimdyti tik blogį”, - kartos mokytojas Andrius Dručkus savo mokiniams, privers juos susimąstyti apie amžiną klausimą: kodėl šitą tiesą žinodami žmonės nesiliauja žudę vieni kitų? Kodėl?

Nors ir labai negailestingai okupantų žiaurumas daužė vado idealus, visko sudaužyti nepajėgė: paskutinės Balio Vaičėno dainos nepavyko nužudyti.

Bet... kol jie dar gyvi, verčiam, mokytojai, “Vyties” kuopos metraščio puslapius.

DIDYSIS JONAS, MAŽASIS JONAS...

Kur tavo bičiuliai, Andriau? Kas vaikšto šiandien jų numintais šilais, kas dar atmena jų veidus, kas saugo jų kruvinai nutrintų pervargusių kojų paliktus pėdsakus, kokiuose kosmoso toliuose klaidžioja jų mintys ir viltys, jų skausmas ir kančia?

Tu juos atmeni, lyg ir šiandien gyvus matytum, įstrigo atmintin jų šypsenos ir žodžiai. Nedažnai tų vyrų veidus nutvieksdavo džiaugsmas, bet tau jie šypsojosi ir po sunkiausio mūšio, nes tu buvai visų jų viltis: jie žus, o tu liksi ir vieną kartą vis tiek bus lemta kam nors papasakoti tiesą.

Didžiojo Jono būrys... Kiek būta gražių akimirų, susitikus šio būrio vyrus. Didysis Jonas, tikroji pavardė - Jonas Juozėnas, būrio vadas, išsiskyrė aukštu ūgiu, kultūringumu ir auksinėmis rankomis. Viską mokėjo tos rankos, o geriausiai - siūti. Didžiojo Jono gimtinės žmonės jį žinojo kaip patį geriausią siuvėją, kokio ieškok neieškojęs, - niekur nerasi. Partizanai jį gerbė už aštrų protą ir jumoro jausmą, už optimizmą. Tik stebėtis reikėjo, iš kur jam užtekdavo šviesaus tikėjimo, jog Lietuva bus laisva, nors ne vienas jautė - nei laisvės jie jau nematys, nei gyvybės neišsaugos...

Ką pasakytum šiandien, mokytojau, tiems, kurie partizanų išėjimo į miškus, pasipriešinimo okupantams priešistoriją nori matyti viena vienintele juoda spalva. Bro liai, Augustas ir Jonas Medikiai, nebuvo nei stambūs ūkininkai, nei žydšaudžiai, tylūs ir ramūs vaikinai. Toji juoda spalva buvo labai patogi kai kam lengvai istorijos mokslų kandidato vardą gauti, kai kam nuo liaudyje paniekinto stribo laiptelio pavyko šoktelėti taip aukštai į viršų, iš kur liaudies vargų ir rūpestėlių jau visiškai nematyti. Tik to buvusio stribo rankos paliktus randus ant

nugaros, rimbo smūgių žymes kai kas nešioja iki šian-
dien... Už randus, padarytus labai didelio ir labai ger-
biamo dabar žmogaus rankos - teatleidžia jam Dievas, -
kankiniai, kuriems likimas lėmė išlikti gyviems, atleido.
Kas žino, gal išlikusieji naktimis sapnuodavosi kankinto-
jui? Gal... Budelių apmaudui, jų aukos liko gyvos, nes
Lietuvoje visada buvo lietuvių, kurie gelbėjo vienas kitą
nelaimėje, argi būtume atgimę, laisvės troškimą pažinę
be jų?

Jonas Tamoliūnas, slapyvardžiu Mažasis Jonas, nebu-
vo nei toks mažas, nei mažiau reikalingas būriui už ki-
tus. Gal tik didesnis svajotojas, rašęs jausmingus atsi-
šaukimus ir kreipimusi į žmones, straipsnius pogrindžio
spaudai, kupinus ilgesio ir vilties laiškus savo mergai-
tei. Tarp tų laiškų vienas būtinai būdavo skirtas Andriui
ir būtinai prasidėdavo žodžiais: "Gerasis berniuk... Di-
delis mažas žmogau... Tu mūsų mažasis didvyri, seniai
bematėme tave. Ar gyvas, ar sveikas, ar niekas nenu-
skriaudė?" Ir liejosi sklandi šneka, tarytum ne laiško
eilutės mirgėtų, o pats Mažasis Jonas tau kalbėtų apie
savo dalį ir vargą, svajones. Jau beveik pilnutėlis buvo
sąsiuvinis prirašytas partizanų minčių, samprotavimų apie
Lietuvos ateitį. Su juo niekada nesiskirdavo mažasis ry-
šininkas, kiekvieną kartą, sutikęs partizanus, vis duoda-
vo kuriam nors įrašyti tai, kas būdavo svarbiausia įvykę,
dažniausiai alegorijomis, prašydavo papasakoti, apie ką
galvoja, ką norėtų pasakyti tiems, kurie gyvens po jų?
Saugojo tą sąsiuvinį Andrius, slapstė kaip įmanydamas.
Deja, surado jį per kratą sribai ir atėmė. Perdavė sau-
gumui. Iki šiol mokytojui jo negrąžino. O gal sunaikino?
Gaila... Daug gražių minčių ir vilčių, Lietuvos partizano
svajonių jame buvo įrašyta.

Ne kartą partizanams yra padėjęs Andrius, o toji nak-
tis ir rytas, kai išvedė iš apsupimo į Oklių mišką, la-
biausiai įsiminė.

1945-ųjų rugpjūtyje Rokiškio rajone, Kriaunų apylin-
kėje, netoli Mičiūnų kaimo apsistojo Didžiojo Jono bū-
rys. Keli partizanai ruošėsi susitikti su kai kuriais kaimo
žmonėmis, pasirūpinti maisto. Andriui su Mažuoju Jonu
reikėjo išžvalgyti kaimo kelelius, pamiškes ir patį kai-
mą: ar ramu. Neatkreipdami pašalinių dėmesio, apsi-
ginklavę tik pistoletais, jiedu atėjo į kaimą. Dar buvo
nenusprendę, kaip ir pro kur eis pas žmones, laukusius

šito susitikimo, kai su triukšmu į kaimą įvažiavo būrys "liaudies gynėjų". Nepastebėtiems išeiti iš kaimo nei partizanui, nei jaunajam ryšininkui jau buvo neįmanoma. Jiedu skubiai pasislėpė rugių lauke, sulindo į gubas ir iš toli žiūrėjo į kaime šeimininkaujančius sribus. Sutarė: ginklo nenaudoti, niekuo neatkreipti dėmesio, nebent tos kulkos prireiktų patiems ...paskutiniu atveju. Sribai, kiek buvo galima spręsti iš jų linksmo elgesio, į kaimą atvyko ne partizanų gaudyti. Pasiautėjo, užėjo pas kelis ūkininkus, išėjo šiuo tuo apsikrovę ir gerokai pralinksmedį patraukė tiesiai per rugių lauką. Ėjo garsiai kalbėdami, nuvertė dėl visa ko kelias gubas, vieną visai šalia tos, kurioje tūnojo Andrius ir ... išėjo į kelią, nuvažiavo savais keliais. Matyt, mašina jų jau laukė.

Nutarė, kad daugiau pavojų nebus, vakaras žadęs būti ramus, partizanai atėjo į kaimą. Pasimatė su reikalingais žmonėmis, ramiai pasišnekėjo, aptarė, kas būtiniausia, ir jau ruošėsi grįžti į būrį. Vos išėjo už kaimo, pamatė, jog kaimą supa rusų kariuomenės dalinys. Būrys atsidūrė dideliame pavojuje. Partizanai buvo sustoję mažame, vos pusės hektaro miškelyje prie pat kaimo. Pasilikti jame nesaugu, išeiti - pavojinga.

Pačiam mažiausiam ir kiek tik įmanoma sumažėjusiam Andriui teko vėl grįžti į kaimą ir išsiaiškinti, kur ketina žygiuoti kareiviai, ką rengia, ką žino žmonės? Būtinai reikėjo išžvalgyti, ar laisvas kelias į didesnę Oklių mišką, esantį netoli Kriaunų. Tik ten patekę partizanai galėjo išsigelbėti.

- Laimingai, gerasis berniuk, - tyliai pasakė Mažasis Jonas ir įspėjo: - Saugokis! Kas bebūtų - nerizikuok! Mes vis kaip nors, jeigu jau tokį kelią pasirinkom... Tik tu nerizikuok!

Kada dar galima labiau žaisti likimu, pasiduoti rizikai, jeigu ne tada, kai tau tik šešiolika. Ir niekas nebaisu. Pagaliau, kam skaičiuoti kilometrus, nueitus jaunų žvalgo kojų, kai jėgų teikia vienintelė mintis: jeigu rasiu nepavojingą takelį, jeigu išvesiu juos į didelę girią - visas partizanų būrys liks gyventi. Kiek? Argi svarbu - dieną, metus, dešimtį, bet jie liks gyvi šiandien!

Lauke temo. Besislapstant už krūmelių ir kauburėlių, jau buvo nueitas geras kelio galas ir nei kariuomenės, nei sargybinių nepastebėta. Tik gretimame Barčėnų kaime girdėjosi garsus šunų amsėjimas, rusiški keiksmi,

pavieniai šūviai - kaimo žmonėms pagąsdinti. Jau ir Mičiūnų kaimas. Senas lietuviškas kaimas su gryčiomis abipus didelio plataus kelio. Jį pereiti ir buvo pavojingiausia: kareiviai, sustabdę žmogų prie miško ar einantį laukais, be jokio pasiteisinimo šaudė. Geriausiu atveju apkaltindavo iškart ir... tardyti. O tai dažniausiai būdavo blogiau už staigią mirtį nuo kulkos.

Žūtbūt reikėjo pasiekti kelią, o tada, susidūrus su kareiviais, būtų lengviau pasiteisinti.

Andrius praslinko pakrūmėmis, susiplėšė rūbus, šliauždamas pro slyvomis apsodintą rėžį tarp ūkininkų žemių, tačiau pavojingiausia kelio atkarpa jau buvo užpakalyje. Beliko, išėjus iš kaimo, peršokti griovį. Štai tada jį ir pastebėjo. Pasigirdo įsakmus: "*Kto? Streliatj budu!*"

"Labai pagąsdinsi. Šaudyk tamsoje, jeigu ką nors įžiūrį", - pyktelėjo mintyse Andrius ir krito į griovį. Apylinčių grioviai ir pakrūmės, slapčiausi takeliai kaimo vaikui net ir naktį neklaidūs. Pabėgo. Uždusęs išsoko į daktaro Klišonio kiemą, toli už nugaros aiškiai girdėdamas kareiviškų batų trepsėjimą ir keiksmus. Kokia laimė! Spėjo išskiti į klėtį, net bliuzoną nusivilkti, kai kieme pasigirdo kariškių balsai. Kaip stovi, su purvinomis, suplėšytais, šlapiomis nuo rasos kelnėmis griuvo į lovą ir apsimetė miegančiu. Kareiviai apsupo sodybą, prikėlė šeiminką, pradėjo kratą: ieškojo partizano ten, kur ir katinas neįlįstų. Ir vis grasino šeiminkui: "Matėm! Į jūsų kiemą įbėgo!" Šaudė viršun, kėlė visų kaimynų šunis, aiškino, kas laukia šeiminko, pas kurį ras pasislėpusį partizaną. Viską apžiūrėjo, beliko klėtis...

- O čia kas? - prirėmė šeiminką sribas, atidaręs klėties duris.

Vaidino miegantį Andrius, taip giliai įmigusį, jog nė šaudymo neišgirdo. Artistas būtų tą akimirką pavydėjęs Andriui. Tačiau tai labiausiai ir kėlė kareiviui įtarimą: nuklojo iki pusės antklodę. Tikrai - guli vaikinukas net be marškinių. Būtų visai nutraukęs antklodę, - abejonių neliktų.

- Ką jūs, - ramiai aiškino šeiminkas. - Čia gi mūsų piemu. Visą dieną ant akių, nė kojos iš namų nebuvo iškėlęs. Ar mažai darbų namie?..

Nujautė šeiminkas, kur būna Andrius, bet tylėjo, nė žodelio nepasakė. O Andriaus širdis apmirė: kad tik nenuklotų visos antklodės. Bet sribo dėmesį atkreipė len-

tynėlė, kur Andrius buvo išdėliojęs savo turtus: ten gulėjo gautas dovanų japonų karo medalis. Stribui jis, matyt, patiko: pasiėmė. Nepadėkojo. Nepaklausė, ar galima. Tokios mados nebuvo. Bet... gal šituo medaliu Andrius tada gyvybę sau ir visam partizanų būriui išpirko. Pasiėmęs medalį, vyresnysis išsivedė stribus tolyn į kaimą partizano ieškoti. Kai viskas nutilo, nurimo, Andrius atsargiai pravėrė svirnelio duris ir apsidairęs smuko į artimiausios pakelės griovį. Grioviais, pakrūmėmis pasiekė Mičiūnų kaimą, išsiaiškino, kur kas yra, kur apsisotję kariškiai, į kurią gryčią suvirtę stribai, ir grįžo pas partizanus. Nuo pašalinių akies mėnesienoje gelbėjo mažos kapinaitės. Nuo jų iki partizanų dar reikėjo nepastebėtam nueiti apie kilometrą. Nuėjo, tik... mama paskui stebėjosi. "Galgi keliais vaikštai, sūnau? Kodėl tau taip greit drabužiai plyšta?" Tačiau į tokius motinų klausimus dar nė vienas vaikas nėra atsakęs, taigi tylėjo ir Andrius. Širdis spurdėjo, daužėsi iš džiaugsmo. Partizanai jau Oklių miške: išvedė juos per pakelių krūmus, kapinaičių siaurais takeliukais, kalvelių priedanga, vaikystės nutrūktgalviškais skardžiais, kur tik vienas Andrius tevaikščiojo. Išvedė eidamas pirma partizanų, mostelėdamas ranka, duodamas sutartinius ženklus, pajutęs pavojų - krisdamas žemėn... Einantieji iš paskos žinojo, kas jų laukia priekyje gerokai iš anksto, galėjo suspėti pasiruošti bet kokiems netikėtumams. Taip ir pasiekė Oklių mišką be didesnių pavojų. Atsikvėpė partizanai, santūriai padėkojo savo patikėtiniui ir atsisveikino. Kai Andrius sugrįžo į Mičiūnų kaimą, jau buvo pusiaudienis. Pietų metas. Kaimė tvyrojo giedra nuotaika, nes kareivių jau nebuvo. Partizanai vėl išėjo nežinia kur, bet šį kartą jų gyvybė buvo Andriaus rankose. Taip, mažasis berniuk, tais laikais tu ne kartą ir ne vienam žmogui išgelbėjai gyvybę. Tu nieko nenužudei, net prieš miško žvėrelį nepakilo tavo ranka, bet tavo pėdomis jau irgi sekiojo mirtis. Gal jai tavęs, tavo jaunystės pagailo, gal pati gamta suteikė nenusakomų žodžiais jėgų, pačiam sunkiai suvokiamų pojūčių, bet tu jusdavai pavojų ir blogą žmogų iš toli. Ta perspėjanti nuojauta, jog susitikai su klastingu, negeru žmogumi, išliko visą gyvenimą. Gal tokį jausmą išugdo pavojai, patirti vaikystėje, visų dvasinių jėgų įtampa ir šventas tikėjimas, jog darai reikalingą gerą darbą, bet tas pojūtis tave ne kartą išgelbėjo.

Ėjai vieną ankstų rytą prieš saulėtekį pas partizanus, kaimas dar miegojo, niekur nesimatė nė gyvos dvasios ir staiga tu sustojai: nesuprantama, protu nesuvokiama, tarytum nematoma siena tave sulaikė. Sustojai, apsisukai ir.. grįžai į namus. O paskui paaiškėjo, jog ten tavęs jau laukė sribų pasala. Jie tave jau įtarinėjo, tik įrodymų neturėjo. O gal labai jau vaikiškai jiems atrodei. Tik partizanai žinojo, ką tu sugebi. Kiek daug pačių gražiausių linkėjimų tau siuntė Mažasis Jonas - Jonas Tamoliūnas, labai norėjęs mokytis, svajojęs apie studijas, tikėjęsis sulaukti okupacijos pabaigos ir atsiversti knygas. Būrio vardu jis rašydavo tau nuoširdžius, santūriai vyriškus laiškus. Palikdavo sutartoje vietoje netoli tavo sodinto ažuoliuko, prie akmens ar po akmeniu. Vieną laišką - tau, kitą - savo mylėtai mergaitei Elenutei. Tu buvai jūdviejų laikanešys, o Elenutei - geroji žinia ir viltis. Laiškuose, atrodė, buvo kalbama apie paprasčiausius buitinius reikalus, kur ir kaip apsirūpinti maistu, ginklais, šoviniiais, prožektoriais, kur ir kam atiduoti atsišaukimą, kad jis patektų į pogrindžio spaudą, pagaliau - kaip ir per ką partizanų leidžiamus laikraščius platinti. Ir šalia viso to keletas kitokių žodelių, kuriuos suprasdavo tik ji viena, Elenutė. Ir skubėdavo susitikti, pasiguosti, nuraminti, padaryti viską, ką ji gali, kad laikraščiai pasiektų reikalingus žmones, kad partizanai neliktų be duonos ir vaisių, be gyvybiškai reikalingo ryšio su artimaisiais.

Taip, Andriau, mažasis gerasis berniuk, tada tu buvai ne tik ryšininkas, tu buvai partizanų viltis, žiburėlis iš gimtojo kaimo, protingas vedlys, kai šito prirėkdavo, ir sūnus, kai tau jų reikėjo. Tik tada tu dar nežinojai, Andriau, jog tu jų pasigesi ir tuomet, kai partizanų jau nebebus, kai tave patį persekios pokario negandos, o Lietuvą apraizgys saugumo voratinkliai, į kuriuos pakliuvęs retas ištrūkdavo gyvas. O kai tau prireiks jų santūrumo, įkvėptų žodžių ir minčių, - tu vėl ir vėl skaitysi jų rašytas, išsaugotas eilutes. Apie laisvę kalbėjo tie karšti žodžiai, galbūt rašyti prieš atsisveikinant su gyvenimu, galbūt prie partizanų lauželio vidury miškų vidurnakty, ir išliko jie tau dvasine atrama visam gyvenimui. Tad tegul tie laiškai, tie žodžiai, kuriuos tu per sunkių išbandymų Lietuvai metus išsaugojai, mokytojau, šiandien pasibeldžia ir į skaitytojo sielą. Jie neprarado savo reikšmės ir aktualumo.

Gal mirties pavojaus akimirkomis rašytos eilutės padės atbusti iš abejingumo, stingulio, nepasitikėjimo vienas kitu, gal privers susimąstyti, kas mes esame ir kur norime eiti, nes niekas, be mūsų pačių valios, nepadės mums laisvės atgauti. Nebėra rašiusiųjų tuos laiškus ir atsišaukimus, tik jų laisvės troškimas, sielos šauksmas, žodžiai, skirti kiekvienam lietuviui, jų artimiesiems, priešams ar išdavikams - dar gyvi, dar reikalingi, aidu atsišaukia mūsų kupinoms nežinios ir įtampos dienoms. "Kada tai baigsis?" - klausė, svajojo, laukė partizanai.

"Ačiū jums, brangieji, - rašė partizanai savo artimiesiems. - Ačiū, kad nebijote eiti pro paraką, dūmus, griuvėsius ir laukų arimus. Ištvėrėte ir pasiryžėte kovoti dėl Lietuvos laisvės jūs aukojate savo jaunystę ir viską, brangieji... Ačiū jums!.."

Taip rašė partizanai, dėkodami visiems, kas padėjo nelygioje kovoje siekiant tautai laisvės.

IŠDAVIKAI IR JŲ AUKOS

Ė jo 1947-ieji. Tarybinė okupacija, nepajėgdama palaužti Lietuvos pasipriešinimo, partizanams naikinti pasiuntė geriausius saugumo darbuotojus, suteikė jiems plačiausius įgaliojimus naudoti jėgą, klastą, apgaulę, teisę papirkti išdavikus, siuntė j partizanų būrius prityrusius žvalgybininkus. Reikėjo žūtibūt sužlugdyti partizanų veiklą iš vidaus. Už išduotą ar likviduotą partizaną buvo skiriamas milžiniškas atlyginimas. Pasitaikė išdavikų, kurie įkaušę pasigirdavo, jog už “nuopelnus” net namus nusipirkę. Kodėl nenusipirkti? Ar maža tuo metu jau buvo ištremtų, sušaudytų, ar mažai liko tuščių namų, sodybų, išvežus į Sibirą “buržuazinius nacionalistinius elementus”?

Kaimuose pasirodė iki tol nematyti Lietuvos kariuomenės uniforma apsirengę “partizanai”, kurie bandė sueiti į pažintį su kaimo žmonėmis, tik jų elgesys daugeliui pasirodė labai įtartinas: šeimininkavo podėliuose, ieškodami dešrų ir lašinių, nevengė nešvankybių, grubiai elgėsi su merginomis. Žmonės juos greit perprato: netikras pinigai! Ne toks pirmųjų partizanų elgesys būdavęs, o kiti suabejojo: pavargo miškuose vyrai, sulaukėjo, nužmogėjo. Ir nesuprasi - teisino juos ar kaltino, tikėjo ar nusivylė viskuo. Partizanų žūtį vis dažniau ėmė lydėti visai nekaltų žmonių mirtys: žmonės pasimetė, bijojo ir duris atidaryti pritemus. Užgriuvus namus ginkluotai gaujai, nežinojo, kaip prašnekti, o ir tiems išėjus, būdavo neaišku, su kuo kalbėtasi. Tai iš vienur, tai iš kitur atskrisdavo juodas gandas apie partizanų sušaudytas nekaltų žmonių šeimas. Sunku pasidarė kaimo žmogui atsirinkti, kas ką ir už ką žudė? Tikrieji partizanai, ar partizanų vardu pasivadinę tikri banditai? Ir kažin ar kada nors istorikai pajėgs išaiškinti kiekvieną atvejį, ar tai bus įmanoma?

Užteks istorinių tiesų! Aš tik moteris ir manau, kad kiekvienas karas, kiekviena kova reiškia pralaimėjimą abiem pusėms: ji nužudo žmogaus sielą. Pagimdyma didvyrius, ji pagimdo ir išdavikus. Tad pasidžiaukim viltimi, jog mažoje tautoje gal ir išdavikų mažiau gimsta?

Koks tavo veidas, žmogau, ko tu siekei, kuo tu tikėjai, žmogeli, pasiuntęs savo tautiečius tiesiai į mirtį? Tau brangiai mokėjo? Tu jauteisi didelis ir galingas? Vargu, vargu... Tai kodėl tu šitaip elgeisi?

Koks tavo veidas, koks tavo vardas, išdavike, negi tu nebijojai motinų ir žmonių, sesių ir mylimųjų prakeikimo, negi tu nebijojai pats savęs? Juk vieną dieną galėjai ir pats save išduoti. Arba parduoti už naminės buteliuką. O gal baimė visagalio tėvo Stalino tave išdaviku padarė, Jonai Raguli, iš Salynų kaimo? Kas tave siejo su pagarsėjusiu žiaurumais Antazavės smaugiku Kirilu Kudakinu, kokia draugystė judu rišo? Juk jis, pats galingasis Kuriakinas, viską apie tave, Jonai Raguli, švelniai tariant, išpasakojo savo pažįstamai. Kas ji? Nutylėkim... Gal turėta, gal jėga pasiimta, tik ne mylima, nes, šiaip ar taip, jis ją paliko, bet prieš palikdamas įspėjo: "Saugokis šito Ragulio, neplepėk per daug ko nereikia, mat jis mūsų agentas. Durnius, atvirai kalbant, bet iš kur gudresnių imsi? Gudresnius sušaudėm..." Juokėsi tuos žodžius sakydamas ir taurelę lenkdamas tardytojas Kirilas Kuriakinas, tik akys nesijuokė, žiūrėdamos į jaunutę moterį: "Suprask, bobele, vis tiek visi, va - mano kumštyje, ir tu - taip pat..." Gyva ir šiandien toji moteris, gyvena Kaune, nenori praeities prisiminti, o užvis labiau leisti paskelbti savo pavardę. Tačiau toji tiesa ją kankina iki šiol ir ji tarytum kažką glitaus ir nešvaraus norėtų nusikratyti. Tik kas šitą moterį, jos dramą ir jos tiesą norės suprasti?

Nesuprato jos ir žuvusiųjų artimieji, tik akimis klausė: "Su kuo tu, moterie? Su kuo susinešei? Atleido jai, paklydėlei, nors ir nesuprato jos. O ji, gal norėdama kitus įspėti, gal tikėdamasi, jog ją pačią žmonės mažiau smerks, ėmė ir pasakė vienam kitam kaimo žmogui išdaviko vardą. Ir pasakė taip, kad netikėti negalėjai. Gaila, kad šita žinia partizanus pasiekė per vėlai...

Mirtinai nuvargę, šlapiai, permirkusiais batais, skaudančiom kojom užėjo prieglobsčio pas Joną Ragulį septyni partizanai. Negi būtų šiaip sau ėję, jeigu pats Jonas Ra-

gulis nebūtų per patikimus žmonas ne kartą užsiminęs: „Vargsta mūsų vyrai miške. Padėsiu, iš visos širdies padėsiu, tegul tik pasitiki, tegul užaina, bėdai prispyrus, ar... išalkę ar išvargę pailsėti. Ir pavaišinsiu iš paskutiniųjų, lietuviškai, juk dėl visų mūsų laisvės vyrai kovoja...” Ir vaišino, kai iš tiesų mirtinai nuvargę, prisiminė Jono Ragulio kvietimą.

Partizanams buvo griežtai draudžiama išgerti, kad budrumo neprarastų, kad pervargę neužmigtų amžinu miegu. Jau ne vienas per stiklėlį buvo gyvybę praradęs. Nei stebėtis, nei smerkti negali: gal žmogui paskutinė viltis išlikti gyvam žlugo, gal nieko geresnio iš gyvenimo nesitikėjo, kad akimirkos silpnybei pasidavė, o pasitaikydavo, net bunkerį parodydavo.

Tą popietę, vaišindamas partizanus sočiais pietumis, Jonas Ragulis prisispyręs ragino taurelę išgerti: kaime ramu, ko neišgėrus? Tačiau, išgėrus pirmą taurelę, labai jau įtartinas pasirodė vyrams gėrimas: visus apėmė sloigus mieguistumas, o ir Ragulio juokeliai, neaiški šneka vis įtartinėsnė rodėsi. Antros taurelės vyrai atsisakė, nes ir nuo vienos jau pynėsi mintys, seko jėgos. Nespėjo atsitokėti vyrai: labai greit išgirdo mašinų ūžesį. Prišokę prie langų, pamatė, jog kaimą jau supa kariuomenė ir „liaudies gynėjai”. Vyrai metėsi iš sodybos, tačiau nepastebėti išeiti nespėjo. Susišaudymas truko keletą valandų. Partizanai bandė prasiveržti iš apsupimo, tačiau tai buvo neįmanoma.

1947-ųjų spalio 4 dieną Zarasų rajone Lukštinių kaime, ūkininko Jono Ragulio išduoti, žuvo: Jonas Juozėnas, slapyvardis - Didysis Jonas, Severas Turkevičius, kurio slapyvardis nežinomas, Balys Bislys, slapyvardis - Lokys, Jonas ir Augustas Medikiai, slapyvardžiai - Aidas ir Tūzas, žuvo ir partizanas, vadinamas Juozu nuo Jūžintų, kurio pavardės nepavyko išaiškinti.

Susišaudymo metu sribai sudegino Ragulio sodybą. Žmonės kalbėjo, jog taip buvo padaryta tam, kad būtų nuslėpta išdavystė. Nors Ragulis greit dingo iš apylinkės, bet žmonės jį matė Kaune. Daug žmonių priglaudė Kaunas, vienaip ar kitaip netekusių gimtųjų namų, gal pasitaikė tarp persekiojamų ir „nukentėjęs” išdavikas. Sklido ir kitokios kalbos, esą po viso to Joną Ragulį patys saugumiečiai nušovė. Dar kiti tvirtino, kad jį radę nužudytą miesto tualete. Kas žino, kaip buvo iš tikrųjų. Aišku tik

viena - okupantui naudinga, kai tauta pati save pradeda naikinti. Partizanų kūnus nuvežė į Antazavę, pametė gatvelėje, kiek laiko saugumiečiai stebėjo, ar kas nors nesuklups, ar nepravirks prie žuvusiųjų, o paskui užkasė netoli bažnyčios, kur dabar stovi medinis kryžius.

x x x

Iš Obelių krašto privalėjo išeiti ir aukštesnes pareigas perimti Balys Vaičėnas - Liubartas. Partizanų vadovybės nurodymu jis su grupe savo kuopos partizanų 1948-ųjų metų rugsėjo mėnesį ketino pereiti į Ignalinos miškus. Ruošdamiesi žygiui, vyrai apsistojo netoli Vaičėnų kaimo. Dručkų šeima žinojo, kur slėpėsi partizanai, padėjo jiems maistu, globojo. Dienai įpusėjus, pas partizanų ryšininkę Antaniną Dručkutę atėjo Ignalinos miškų girininkas Vincas Araminas. Antanina jį nuvedė į partizanų stovyklą. Tuo metu kartu su Liubartu ruošėsi išeiti į Ignalinos miškus ir Antaninos pusbrolis Vytautas Dručkus, broliai Alfonsas ir Edvardas Garneliai, Juozas Žaržojus, dar vienas partizanas, kurio pavardė nežinoma - Jonas nuo Jūžintų. Nežinoma, kas tuos du vyrus nuo Jūžintų - Juozą ir Joną - siejo: gal jie buvo giminės, gal tik bičiuliai, bet... tuo metu Juozas nuo Jūžintų jau buvo žuvęs, o Jonas ruošėsi žygiui.

Dieną visi praleido drauge, o naktį, vyrams išėjus žygin, Antanina grįžo namo. Kitos dienos pavakary labai susikrimitęs atėjo Vincas Araminas (slapyvardis - Šermukšnis) ir papasakojo apie įvykusią nelaimę. Žygio metu partizanai sustojo pailsėti Dusetų miškelyje. Vos girininkui išėjus į Dusetas nupirkti prožektoriams elementų, partizanai buvo užpulti. Girdėjosi smarkiai šaudant, nutrūko su Liubarto vyrais ryšys. Girininkas negalėjęs nueiti mūšio vieton apsižvalgyti ir nieko apie juos nežinąs: žuvo vyrai, ar liko gyvi, o jeigu liko, tai kurie? Gal yra ir sužeistų, kur jie?

Virpančia širdimi klausėsi Antanina girininko kalbos: gal jau ir pusbrolio Vytauto nebėra gyvųjų tarpe? Gal visi jau kur nors išvežti, išrengti ir pamesti kryžkelėse?

Girininkas atrodė labai išvargęs, susijaudinęs, sunerimęs. Prašėsi nakvynės, tačiau kategoriškai atsisakė miegoti kambaryje. Jo šitokio Antanina dar nebuvo mačiusi.

Šeimoje kilo panika, kankino abejonė, ar nebūta čia iš-

davystės? Gal girininkas kaltas, gal visai nenorėdamas kuo nors išsidavė? Panašiai mąstė ir kiti žmonės, globoję partizanus. Tačiau netikėjo, kad girininkas būtų kaltas dėl šios nelaimės, nors kitaip paaiškinti irgi negalėjo.

Naktį Juozas Dručkus (Andriaus tėvas) nuėjo ant šieno, kur miegojo girininkas ir ilgai žiūrėjo į miegantį.

Grižęs pasakė: "Ne. Šitas žmogus negalėjo išduoti".

Tačiau išdavystės būta: kas išdavikas?

Rytą Antanina ryžosi važiuoti į Dusetas ir pasižvalgyti, išsiaiškinti, kas ir kaip? Sužinoti, ar nėra nušautų? Kas ką girdėjo ir žino? Jeigu vyko kautynės, vis tiek kas nors paaiškės. Antanina su kaimyne, kuri turėjo Dusetose gerų draugų, pasikinkiusios arklį, išvažiavo. Didžiuliam moterų džiaugsmui, Dusetose nušautų nesimatė. Iš žmonių jos sužinojo, jog įvykusios partizanų ir stribų, o gal kariuomenės kautynės, tačiau kuo jos pasibaigė, niekas iš pažįstamų negalėjo pasakyti.

Ilgai dar kankino partizanų artimuosius nežinia, nes nebuvo ryšio. Niekas nežinojo apie kautynes ir Vincas Araminas, kol jam pačiam pavyko susitikti su Liubartu ir jo kuopos vyrais. Jie ir papasakojo, kas nutiko...

Kai girininkas išėjo, partizanai, susidėję kuprines, prigulė miškelyje iki vakaro pailsėti. Ir Čia netikėtai budintis sulaikė užklydusią moterį. Ji neturėjo jokių dokumentų, niekas iš partizanų jos nepažino, todėl ne juokais susirūpino: kaip pasielgti? Iš pradžių partizanai nutarė palaikyti ją iki vakaro ir paleisti tik prieš pat jiems išeinant. Moteriškė ėmė prašyti: "Supraskite, namuose mažas kūdikis, aš turiu grįžti pamaitinti vaikelį". Prašėsi paleidžiamą, prisiekinėjo Dievu ir savo kūdikiu: "Tylėsiu, kaip žemelė, niekam nė žodžio, su kuo susitikau ir ką mačiau". Keista, kad ja patikėjo visada atsargus ir įžvalgus Liubartas. Vienas iš partizanų suabejojo ateivės nuoširdumu ir šnipštelėjo Baliui Vaičėnui: "Namie mažas kūdikis, o ji zylioja po miškus, vaiką palikusi. Ko?" O moteris porino savo: "Vyras laukia. Nesulaukęs lėks manęs ieškoti". Tada Balys paklausė, ar moteriškės vyras rūkas? Nepažįstamoji patvirtino, jog rūkas. Tada vadas prašė, gal ji galėtų gauti partizanams tabako? Moteris patikliai šypsojosi: žinoma, gaus. Tuojau pat po poros valandų atnešianti. Tiek laiko reikia sugrįžti į namus ir atgal subėgioti. Dabar ja jau patikėjo ir kiti partizanai. Paleido, tačiau Liubartas ėmė abejoti: labai jau lengvai ji pažadėjo jiems tabako gauti...

Neprašė nė poros valandų ir pasigirdo artėjančių mašinų burzgimas. Moteris, aišku, nepasirodė. Ne tam ji ir atsiradusi buvo.

Vyrai suskubo keltis į kitą vietą, bet pamatė, kad jau supami stribų ir kariuomenės. Kadangi stovykla buvo sunkiai prieinama, partizanams pavyko puolimą atmušti. Iš apsupimo prasiveržti pasisekė tik sutemus. Kautynėse buvo sunkiai sužeistas Edvardas Garnelis. Sėkmingai vyrai išnešė ir jį, suteikė pirmąją pagalbą. Nelengvas partizanams buvo taip nesėkmingai prasidėjęs žygis į Ignalinos miškus. Tik gerokai vėliau partizanus globoję žmonės sužinojo, jog toji moteris buvo kažkieno siūsta išdavikė. Kas ji - niekas negalėjo pasakyti, niekas jos nepažinojo. Gal kas ir matė, sutiko keliu einančią, negi pavardės paklausi. Iš kur atėjo ir kur išnyko - jau buvo nesvarbu.

Būta ir bevardžių išdavikų. Ir beveidžių.

Palengvėjo girininkui, išgirdus tikrąją partizanų nesėkmės priežastį. Mat jį patį jau seniai persekiojo nuojauta, jog yra stebimas. Tik nieko negalėjo įtarti iš savo girininkijos bendradarbių, nors ir jautė: kažkas ne taip... Išgirdęs apie sutiktą miške nepažįstamąją, nusiramino: nervai...

Girininkas Vincas Araminas buvo partizanų organizacinio skyriaus viršininkas. Papilių kaimo mažžemių valstiečių sūnus, pamilęs mišką ir knygas, svajojęs mokytis neramumams pasibaigus, jis šventai tikėjo, jog padarys Lietuvai gera išsaugojęs jos miškus ir tuos, kuriuos miškai slėpė. Dirbdamas girininku, jis priklausė ir trečios "Vytauto" apygardos penktai "Lokio" rinktinei. Kažin ar dar kas galėjo tiek daug padėti partizanams, kiek jiems padėjo šitas jaunas girininkas. Aprūpindavo partizanus maistu, slėpė juos: gerai pažinodamas mišką, neperžengiamus brūzgynus, jis surasdavo ir padėdavo įrengti patikimiausias slaptavietes. Visada sumaniai pakreipdavo valdžios žmonių planus taip, kad vietose, kur slėpėsi partizanai, nevyktų jokių miško darbų.

Miškas ir girininkas buvo partizanų užuovėja, prieglobstis, viltis išlikti gyviems. Girininkas ne vieną sužeistą išslaugė, pagydė, išslapstė. Tik... pačiam nepasisekė pasislėpti nuo samdyto išdaviko akies.

Girininkijoje dirbo saugumo siūstas žmogus, kuris jį jau seniai sekė. Jis ir išaiškino Aramino ryšius su partizanais. Tačiau ne viską ir saugumiečiai numatė. Kai buvo nuspręsta girininką areštuoti, žmogus iš saugumo pa-

skambino girininkijoje dirbančiam išdavikui, o atsiliėpė... pats girininkas. Tai štai iš kur toji kankinanti nuojauta, jog kažkas nepastebimai sekiojo jo pėdomis. Susiorientavo girininkas, pasikalbėjo su saugumiečiu kaip "savas" žmogus. Sužinojo, kada ir kas ateis girininko areštuoti, paaiškėjo, ir kas saugumiečiams padeda, kas yra tas talkininkas, zulinęsis jam iš paskos. Tik saugumiečiai nesuprato, kad šnekėjo su pačiu miškiniu. Davė nurodymą suimti miškininką... jam pačiam!

Ilgai nelaukęs, Vincas Araminas, pasiėmęs drauge ir savo brolių Petrą (slapyvardis - Varnas), išėjo į mišką. Jo surastos slaptavietės, įrengti bunkeriai priglaudė patį girininką. Nuo tos akimirkos prasidėjo dar didesnės rizikos ir pavojų kupinas partizano kelias.

Vos metelius partizanavo miškininkas. Vis daugiau ir daugiau kariuomenės buvo siunčiama į miškus, vis nirtčiau siautėjo "liaudies gynėjai", vis mažiau beliko vilčių išlikti gyviems, sulaukti laisvės.

1949 metų lapkričio 2 dieną, kai kiekvienas lietuvis prisimena tėvų ir senelių kapus, jų atminimui uždega žvakėles ir susikaupia apmąstymams, Ignalinos miškus šukavo pulkai "liaudies gynėjų". Netikėtai jie pastebėjo dūmelį: girininkas, jo brolis ir kiti partizanai, nieko neįtardami, - kas Vėlinių dieną eis žudyti, - gaminosi valgi. Stribai apsupo partizanus: susišaudymo metu girininkas ir keli vyrai žuvo. Jo brolis Petras buvo sužeistas, iššliaužė iš apsupties. Sužeidimo būta sunkaus: matydamas, jog nepajėgs pabėgti, jis nusišovė pats. Jį surado kitą dieną ūkininkas Žygas ir palaidojo Saldutiškio miške. Dabar partizano palaikai perkelti į Obelių kapinaites.

Žmonės su didele pagarba minėjo girininką, lenkėsi tauriam jo atminimui. Jis buvo žmogus tarytum ne iš šito baisaus žudančio gyvenimo, lyg iš svajonės atėjęs: jam kiekvienas medis, augalas buvo gyvas, sudvasintas, kalbantis tik jam vienam apie žmogaus ir amžinybės ryšį. Miškas buvo jo stichija, namai ir gyvenimas. Tą dieną, kai žuvo girininkas, jo sesers sūnus Albinas Giriūnas susapnavo jį, vaikstantį ąžuolų giraitėje, puošnų ir gražų, šviesiais garbanotais plaukais... Eina jis tarp ąžuolų ir stebisi, gėrįsi: kokie gražūs! Tik vienas nulūžęs.

Kas nulaužė tavo sodintus ąžuoliukus, Vincai Araminai, Lietuvos girių sūnau? Kieno ranka pakilo, kieno paleista kulka tau gyvybę atėmė ir už ką, juk tu tenorėjai ąžuolus sodinti. Visą gyvenimą ąžuolus sodinti...

ATLEISKITE, KAD PASITIKĖJAU...

Mirtis pirmiausia pasiėmė tuos, kurie nemokėjo ar nenorėjo prisitaikyti, paklusti svetimoms, priešų atnešioms idėjoms, kurių meilė gimtinei buvo stipresnė už baimę numirti, kurie bijojo tik vieno - tapti vergais, kuriems... per ugnį ir kraują, per stebuklą reikėjo išlikti gyviems.

Edvardas, kaip ir kiekvienas doras lietuvis, nenorėjo tarnauti nei vokiečiui, nei rusui. Rudas ar raudonas užkariautojas - vis tiek užkariautojas.

Kai kam šiandien labai lengva daryti vienokias ar kitokias išvadas, netgi apšaukti rezistencijos kovų dalyvius žydšaudžiais, bet... ar pabandė kas nors suprasti jausmus lietuvių, kurį ir vieni, ir kiti, vienodai plėšrūs, vienodai susitępę žmonių krauju, plėšte plėšė iš gimtųjų namų ir vertė kariauti, vergauti.

Vokiečių okupacijos metais Edvardą sugavo ir jėga paėmė į vokiečių kariuomenę. Tarnavo. Tylėdamas, dantis sukandęs. Užsitarnavo trumpas atostogas: parėjo namo ir... į dalinį negrižo. Atidundėjo vokiečiai į Obelius jo ieškoti. Obelių policijos tarnautojai suspėjo Edvardą įspėti apie pavojų, ir šis pabėgo. Iškrėtę kaimą, vokiečiai išėjo. O Edvardas kurį laiką gyveno laisvai, be didesnės baimės, tik apgailestavo, kad eidamas atostogų, nepasiėmė visos kario aprangos ir ginklo. Žinojo, kad jo dar gali prireikti sprendžiant Lietuvos likimą. Norėdamas įsigyti ginklų, jis, rudenį atėjus, vėl įstojo vokiečių kariuomenėn. Net vadovybės dėmesį atkreipė. Jam buvo suteiktas viršilos laipsnis. Tuo pasinaudodamas paslėpė pas vieną kaimo gyventoją keletą automatų, drabužių ir apsiginklavęs pabėgo.

Tuo metu buvo paleista generolo Plechavičiaus vadovaujama Lietuvos kariuomenės rinktinė. Lietuviai matė, jog vokiečiai karo nelaimės ir tikėjosi, artėjant frontui,

sudaryti savo kariuomenę, kuri tartų lemiamą žodį skelbiant Lietuvą nepriklausoma valstybe. Deja... Kai vokiečiams pasidarė rieta, jų vadovybė pareikalavo Lietuvos kariuomenės rinktinę išsiųsti į Rytus. Tada generolas Plechavičius paskelbė per radiją, jog vokiečiai sulaužė duotą pažadą, ir lietuvių rinktinė, kuri neketino kariauti nei Rytų, nei Vakarų fronte, - paleidžiama. Taigi visi kariai su ginklais - namo!

Kareiviai, išgirdę tokį generolo paliepimą, bėgo ir slėpėsi, kas kur išmanė, stengdamiesi išsaugoti ginklus. Tikėjosi sulauksią lemtingo momento, kada vėl reikės paimti ginklą į rankas. Vokiečiai gaudė pabėgėlius, suėmė karo vadovybę, sugautuosius vežė į Vokietiją. Gaudynių metu ir Edvardas pakliuvo vokiečiams.

Nuginkluotą, apstumdytą, paniekintą jį drauge su kitais šešiasdešimčia lietuvių karių prekinio vagonu vežė į Vokietiją.

Apie ką mąstė Edvardas Vaičėnas, artojo sūnus, vežamas tvankiame uždarytame vagone, saugomas trijų gerai ginkluotų vokiečių? Norėjo paklausti, argi jiems dar neaišku, kad karas pralaimėtas? Nepaklausė, nes dideleis ir galingiems paprasčiausios šios žemės tiesos dažniausiai iki pat mirties nepaaiškėja. Einant traukiniui jau Vokietijos teritorija, neišlaikę tvankumos, kareiviai atidarė duris.

Ar ne motinos kepta duona Edvardui pakvipo, ar ne pravažiuojamų beržynų svaiginantis kvapas jėgų suteikė, tik šoko Edvardas iš traukinio ir... nuriedėjo šlaitu. Į jį be gailesčio šaudė jauni vokiečių kareiviai akmeniniais veidais, kuriems jau buvo viskas vis tiek - musę ar žmogų užmušti. Iš jų karas jau buvo padaręs bejausmius robotus.

Kol sustabdė traukinį, spėjo lietuvis pasislėpti.

Suvargęs, alkanas, slapstydamasis nuo kareivių akių, Edvardas ėjo namų link. Vokietijos žeme niekieno nepastebėtam reikėjo nueiti apie 80 kilometrų. Kelionė pėsčiomis užtruko visą mėnesį. Ką valgė, ką gėrė - miškas težino. Keliavo naktimis, snūsteldavo dienomis. Gailiai suspaudė širdį priartėjus prie namų. Stabtelėjo Edvardas, giliai atsikvėpė ir pats sau tyliai prisiekė: niekada niekam nevergaus. Niekada okupantui netarnaus!

Priglaudė Edvardas išvargusią galvą prie savo namų durų, atsiduso ir tik tada jas pravėrė...

O namai, kaip ir visas kaimas, gyveno savais rūpesčiais ir dideliu nerimu. Frontas visai priartėjo prie Lietuvos, prtilę vietiniai ruseliai džiūgavo: savi ateis! Garsus Kalnočių kaimo vagis Vania ir tas visai rimtai sau ateitį planavo. Ne, ne, tai ne rusų šmeižimas, toks jau buvo tas Vania: visas kaimas žinojo, kad ilgapirštis, negali gyventi ko nors nenugvelbęs, o jeigu kas - tai ir peilio griebiasi. Artėjant frontui, tik jis vienas ir gyveno be rūpestėlių, lyg žiogas vasarai baigiantis. Žirglijo iš namų į namus ir dairėsi akis išpūtęs. Mat kaimas sukruto kaip skruzdėlynas, ūkininkai slėpė geresnius daiktus, kasė žemėn, slapstė po visus užkaborius lašinius, nes jau žinojo, kas tokie ir ko ateina pas kaimo žmogų, pagaliau - kuo baigiasi susitikimas su slenkančiais paslui frontą, irgi buvo patyrę.

Dručkų šeimyna irgi šį tą stengėsi paslėpti, paskubomis vyniojo naujesnius drabužius, batus, kad nesudrėktų, ieškojo patogesnės vietos slaptavietei. Užėjo ir Edvardas nuoautomis bei naujienomis pasidalyti. Kur buvęs nebuvęs, ir Vania čia atklydo, tik jo ir betrūko! Pamatęs Edvardą, tuojau prisistatė ir visai rimtai pareiškė: frontas ryt poryt pasieksiąs Rokiškį, ten bus kuriama nauja valdžia, o toji valdžia dabar būsiąs jis, Vania. Ir ne bet kokia valdžia - pati aukščiausia. Na, Edvardui, kaip buvusiam kariškiui ir bėgliui iš vokiečių kariuomenės, jis patikėsiąs milicijos viršininko postą. Edvardas, visada labai tiesus ir atviras buvęs, ėmė ir pasakė nepagalvojęs, kuo kartais žodis gali sugrįžti: "Kaipgi tu, Vania Garionovai iš Kalnočių kaimo, dideliu viršininku pasidarysi, juk visi žino, kad esi vagis? Kas tavimi patikės?" Keistą, bet Vania nė kiek neįsižeidė, tik pažadėjo Edvardui: "Sitų žodžių tu dar pasigailėsi!"

Lemtingai dienos išaušus, vos tik įžengė į Rokiškį tarybinė armija, Vania Garionovas, kaip žadėjęs, ėmė ir prisistatė naujai Rokiškio valdžiai. Armijos karininkas patikrino Vanios dokumentus ir pasiuntė jį pas dalinio vadą, kuris trumpai drūtai paaiškino: "Karas dar nesiėgė, o mums tokių vyrų reikia armijai. Pabūsi, sugrįši gyvas - tada pagalvosim, kokiai tarnybai tinki." Mat vietinė vyriausybė jau buvo numatyta ir Vania aiškiai pavėlavo. Tiesa, kai ką nuveikti vis dėlto suspėjo. Vieną dieną karas baigėsi, ir grįžęs iš armijos Vania energingai lakstė po apylinkes, grasindamas automatu, skųsdamas

ir suvedinėdamas sąskaitas su "antitarybiniais elementais", kiekvienam sutiktam protą apšviesdamas: "Aš jums laisvę parnešiau!" Ne vieną grasino sušaudysiąs, ne vieną iš tiesų įdavė enkavedistams, pasiuntė į Sibirą. Vania niekada negalvojo, ką daręs, matyt, jam galva ne tam ir buvo duota. Aplinkinių kaimų žmonės kad ir privengė sribų, daugiau šaipėsi iš Vanios, negu bijojo, *tuo gero-kai sumenkindami jo žygius paties akyse. Bet... gal būta ir tokio nukentėjusiųjų tarpe, kuris kažko Vaniai negalėjo atleisti. 1945 metų rudenį, už kilometro nuo namų, griovyje, buvo rastas Vanios lavonas. Prasidėjo tardymai, po apylinkę daužėsi sribai ir nieko doro neišaiškino, auka pasirinko Vertibavičių šeimą, kuri arčiausiai Vanios nužudymo vietos gyveno. Vertibavičių vyrams pavyko pasislėpti, o senus tėvus ir moteris po žiauriausių kankinimų išvežė į Sibirą. Jiems buvo primesta kaltė dėl vagišiaus Vanios mirties. Nei įrodymų, nei teismo nereikėjo. Kam? Tuomet vienas kvaišelis buvo labiau vertinamas už kelis protingus.

Edvardui Vaičėnui su broliu Vincu teko slapstyti jau ir nuo tarybinės armijos. Ir už žodį, ir už tylą galėjai atsidurti Sibire, netekti namų, šeimos, duonos kąsnio. Atėjo į lietuvišką kaimą laikas, kai mažiausiai buvo vertinama žmogaus gyvybė, o lietuviams reikėjo išlikti gyviems, nes visa tai, kas vyko Lietuvoje, galima pavadinti tik vienu vardu - genocidas. Atėjo laikas, kai reikėjo užmiršti, kad mes baltai - saujelė iš amžių glūdumos išlikusios genties, visomis jėgomis besistengiančios būti gyva, neišnykti naikinama, žudoma, pavergta.

1945-ųjų žiemai broliai Vaičėnai kaime įsirengė slėptuvę po savo namų grindimis. Už tarybinės armijos vengimą jų jau ieškojo enkavedistai. Pirmomis šaltomis kovos dienomis sribai ir rusų kareiviai apsupo kaimą, neaplenkė ir Vaičėnų sodybos. Neradę Vinco su Edvardu nei kaime, nei Vaičėnų sodyboje, žiauriai sumušė senus tėvus, pastatė prie sienos iškeltomis rankomis, grasino sušaudyti, jeigu nepasakys, kur yra sūnūs. Žiūrėjo tėvas Pranas Vaičėnas sukruvintu veidu į savo gyvenimo draugę Barborą, išbalusią lyg drobulę, ir akimis meldė: "Ty-lėkim! Iškęskim!" Sribai šaudė automatais į lubas, išvarpė sienas, grindis ir pažadėję, jog seniai gyvi neišeis iš savų namų, padegė sodybą. Tuo metu abu broliai slėpėsi gerai įrengtame bunkeryje po namu.

Motina išbėgo iš degančio namo, tėvas susmuko vos kelis žingsnius žengęs. Pasinaudoję dūmų priedanga, iš slėptuvės sėkmingai pabėgo abu broliai.

Kur jiems reikėjo eiti, jeigu ne į mišką? Kur dingti? Kur pasislėpti jaunai Edvardo žmonai su mažamečiu sūneliu?

Edvardas buvo vedęs prieš karą. Jo žmona, Ona Vaičėnienė, garsėjo kaip gera siuvėja, ypač kaimo moterų ir merginų laukiama. Taip iš pradžių ir slapstėsi: ėjo per kaimus siūdama. Apsiuva vieną šeimyną, pakviečia kitur. Tačiau sribai nenurimo, pradėjo ir jos ieškoti, krėsti gyventojus, slinkti siuvėjos pėdsakais. Žmonės ėmė baimintis ilgiau siuvėjęs laikyti. Tad ji palikdavo kūdikį tai pas vienus, tai pas kitus, kad pačiai būtų lengviau pabėgti nelaimės atveju. Enkavedistai tardė žmones, ieškojo Vaičėnienės, žinojo, kad su mažu vaiku ilgai neišsislapstys. Reikėjo jaunai šeimai kažkam ryžtis. Už patyčias, už smurtą, už artimųjų ir tėvų nelaikę mirtį negalėjo dovanoti nei Edvardas, nei jo žmona, bet... kas užaugins mažylį? Kokia Lietuvos ateitis? Kas bus su sūnumi, jeigu žus abu jauni tėvai? Kas bus su Lietuva, jei neišliksime gyvi? Kai 1949-ais metais paskelbė amnestiją, žadančią laisvę visiems besislapstantiems, Edvardas su žmona ryžosi pasiduoti. Dėl sūnelio. Žmonės jau žinojo, jog nieko nereiškia teisingumas, bet aukščiausios valdžios sprendimais dar tikėjo. Pasitarę abu su žmona kreipėsi pagalbos į Vilių Deksnį, vieną iš garsių Papilių kaimo aktyvistų, tuo metu gyvenusį ištremto į Sibirą Povilo Pautienio name. Tame pačiame name gyveno ir likusi po vokiečių okupacijos rusų šeima. Dorų tai būta žmonių, kurie ir papasakojo paskui visam kaimui apie šiurpią tragediją.

Slapstydamasis, vengdamas kiekvieno sutikto, Edvardas atėjo vakare pas Vilių Deksnį tikėdamasis pagalbos, vildamasis pasinaudoti žadama amnestija. Sutarė, kurią dieną abu su žmona ateis. Iš visos širdies žadėjo žudikas padėti Edvardui. Ir tikėjo juo Edvardas Vaičėnas, ir abejojo, kai sutartą dieną juos su žmona pernelyg draugiškai priėmė Deksnys. Net stalą padengė, pietus ištaisė, vos ne jėga taurelę įsiūlė, mat Edvardas buvo abstinentas. Nuo tos priverstinai sugirdytos taurelės visai su nerimo širdis. Tik Deksnys nenutilo, vis siūlė daugiau už patirtus vargus ir kančias išgerti, už šviesią ateitį,

kurios dar kai kas nesupranta, bet supras kada nors, oi, supras! Tik tu, žmogau, gyvenk ramiai ir nesibaimink, nes tarybų valdžia žino ką daro. Labiau už kitus žinojo ką daro ir ką ruošėsi padaryti pats Deksnys. Tikino, jog susitarsiąs su saugumo vadovybe, jis ten esąs savas saviausias, ten jam visi kaip broliai ir viskas būsią gerai. Ir niekas, žmogau, tavęs nei baus, nei teis. Pokalbį per lentelių sieną girdėjo rusė moteris ir labai norėjo perspėti atėjusius, nes gerai žinojo, kas yra ir kuo užsiima Vilius Deksnys, tik kaip juos perspėti, jeigu pati ne kartą buvo įspėta nosies ne į savo reikalus nekišti. Deksnys maloniai atidavė vargų ir abejonių iškankintai jaunai šeimai vieną kambarėlį ir draugiškai patarė: jokių būdų nesikalbėti ir nesirodyti kitame namo gale gyvenančioms rusėms, nes esančios nepatikimos.

Pasitikėjo Edvardas, užmiršęs seną išmintį: jeigu įsipiršęs į draugus liepia ko nors nedaryti, tai būtinai padaryk. O kad jis būtų pasikalbėjęs su tomis geraširdėmis rusėmis moterimis, jos tikriausiai būtų dar senesnę išmintį Edvardui priminusios: savas išdavikas kur kas baisnis, jeigu jau pasuko išdavystės keliu.

Pratūnojo užsidariusi kambarėlyje jauna šeima - lyg pelytės po šluota. O kai vakare Edvardas išgirdo už sienos kelių vyrų balsus, nuojauta jam visai aiškiai pakuždėjo: kažkas ne taip. Bėgti! Kaip nors išbėgti! Pabandė atidaryti duris: užremtos. Išdavystė. Štai dėl ko Vilius iš jo paėmė automatą ir užrakino spintoje.

- Gal bent tavęs nelies? Gal nelies, - skubiai pasakė žmonai. - Saugok sūnelį, mieloji, saugok mūsų sūnų. Atleisk, kad pasitikėjau jais, niekšais... Atleisk, norėjau tave ir sūnų išgelbėti. Atleisk, mieloji... - kartojo jis per tą trumpą minutėlę, kol atsidarė užremtos kambarėlio durys ir įpuolė su kirviais sribai. Neminėkime drauge su jais įsiveržusių rusų, juk jie tebuvo okupantai, o okupacinės armijos kareiviui nevalia mąstyti, valia daryti viską, kas įsakyta. Paminėkim savus, juo labiau kad savų išdavikų lietuviai visais laikais turėjo pakankamai. Nors... kokia tauta žemėje turi mažiau išdavikų? Nėra tokios...

Prasidėjo kruvinos grumtynės: sribas Steponas Belanaška ir jo sūnus, taip pat Steponas, abu su kirviais, milicijos aktyvistas Marašinskas su automatu puolė beginklius, atėjusius pasiduoti, patikėjusius tarybų valdžios

paskelbta amnestija. Galėjo jie būti bent šiek tiek žmoniškesni - iš karto sušaudyti abu jaunos žmones, deja... Nors sūneliui neleisti šio reginio matyti. Deja, deja...

Už sienos gyvenančios rusės girdėjo, kaip Edvardo žmona maldavo palikti gyvą nors jos vaikelį, leisti jai atsisveikinti su sūnumi, pabučiuoti vaiką prieš mirtį. "Išklause" žmogžudžiai motinos prašymo - vaiką gyvą paliko, tik motinai su juo atsisveikinti neleido, pasakė: "Nieko, pasirūpinsim! Mes jį tarybinį užauginsim, komunistą išauklėsime, net neprisimins tėvų!" Kai Edvardą kapojo kirviais, tyčiodamiesi, stengdamiesi kuo ilgiau kankinti, žmona nualpo. Kada vyrą, manydami jog jau užmušę, užkojų išvilko ir prie daržinės numetė, žmoną atgaivino. Atėjo jos eilė... Ji buvo dar ilgiau kankinama, prievartaujama, kol pagaliau ir ją sukapojo kirviu. Ir visa tai vyko išsigandusio, suakmenėjusio iš siaubo vaiko akyse.

Už sienos meldėsi rusės moterys, iškėlusios rankas į ikoną, užsikimšusios ausis, kad negirdėtų, kas vyksta. Jos negalėjo patikėti savomis ausimis, suprasti, už ką sribai kankino atėjusius pasiduoti?

Ką begalim pridurti: kokie gražūs ir turtingi būtų Rusijos kaimai, dabar ištuštėję, užkaltais langais, jeigu tie, kurie žudė niekuo nekaltus žmones Lietuvoje, būtų sugrįžę į savo namus duonos auginti. Bet šiandien yra tai, kas yra: tokioje turtingoje Rusijoje, tokioje atsinaujinančioje - badas žiūri žmonėms į akis. Badas - taikos metu! Gal tai atpildas už tą siaubo naktį Papilių kaime, ištremito Povilo Pautieniaus namuose, už genocidą, kuri patyrė lietuvių tauta. Kas žino?..

Baisios tai būta nakties: kai ir žmoną Oną Vaičėnienę nukankintą išvilko už tos pačios daržinės, apstulbo kankintojai ten neradę nužudyto vyro. Stipraus būta žmogaus: jis atsigavo ir pusę kilometro nušliaužė miško link. Gal būtų išlikęs, išgyvenęs, gaila, buvo šviežiai pasnigę, ir plati kraujo šliužė išdavė paskutinę kankinio kelionę. Sribai jį rogėse parvežė atgal, pribaižė ir užkasė.

Anksti rytą atvyko saugumo darbuotojai, - dar gyvo sribo Antano Sesicko liudijimu, - saugumiečiai patikrino, ar viskas padaryta taip, kaip turėjo būti, ar neliko šitos giminės gyvų liudytojų, užmokėjo sribams... už darbą ir, prigrasinę rusus, kad tylėtų, nes ir joms tas pats būsią, - išvažiavo. Mokėjo specialiai apmokyti saugumiečiai žudyti tautą jos pačios rankomis.

Ir mane, besiklausančią šiurpių pokario istorijų, permelkia negailestingai pikta mintis: matyt, dar per mažai mūsų išžudė, per mažai kankino, kad neišmokome vienas kito mylėti ir ginti, kad lietuvis prieš lietuvi išdrįsta ranką pakelti...

Išsigandusios viso to, kas vyko Lietuvoje, abi rusės moterys, papasakojusios kaimo žmonėms apie 1949 m. ankstyvą pavasarį įvykusią tragediją, išvažiavo į Rusiją.

Edvardo Vaičėno sūnų Romą atidavė į vaikų namus, kur labai dažnai alkdamas ir šaldamas jis klausėsi aktyvistų kalbų, kaip gera vaikams gyventi tarybų šalyje ir kokia pasiaukojamai šauni toji tarybinė armija, ir kaip labai labai vaikai privalo dėkoti tėveliui Stalinui už saulę. Per tokias "saulėtas" pamokas, neriantis iš kailio propagandistams, Romas prisimins, kaip grūmėsi su sribais tėvas, kaip virto stalias su ant jo padėtais valgiais, matys, kaip sribai jį atplėšė nuo motinos ir jau niekaip nepajėgs iš atminties ištrinti nukankintos, išniekintos motinos vaizdo.

Vaiko laimei, liko gyva močiutė Uršulė Balčiūnienė ir vėliau susiradusi jį iš vaikų namų pasiėmė. Išsivežė į Estiją, kad anūkas kuo greičiau atsigautų po patirtų nevaikiškų išgyvenimų. Šiuo metu tragiškai žuvusių Vaičėnų sūnus Romas gyvena Narvoje.

Visa Lietuva sukosi tarytum kokiame beprotiškame melo ir prievartos malūne, bet jis, vaikas, dar ne viską pajėgė suprasti, nesuvokė, kur šito raudonų šūkių ir dirbtinio patoso esmė, tik skausmingai ilgėjosi tėvų, tik niekam nematant, kur nors kamputyje užsiglaudęs, nubraukdamo ašarą.

Ne tik Edvardas, daugelis, patikėję vyriausybės skelbta amnestija, sulaukė panašaus likimo.

IR KANČIA TURI RIBAS...

Šaltas ir lietingas buvo 1946-ųjų lapkritis, net ne-suprasi - sniegas ar lietus, ar šlapdribos gūšiai var-gino žmones. Tokiomis dienomis partizanų būrys, vado-vaujamas Liubarto, atvyko į Vaičėnų kaimą. Apsistojo vyrai netoli Ratuoklišio miško, nedideliame Dratų miš-kelyje. Planavo pasirūpinti žiemai drabužių ir maisto, visko, ko galėjo prireikti žiemojant bunkeryje. Reikėjo susitarti ir su ryšininkais, kaip ir per ką bus palaikomas ryšys su partizanais.

Ankstyvą šlapią lapkričio rytą Andrius turėjo nuvesti du kito būrio partizanus į Liubarto vyrų stovyklą. Vaiz-das, kurį jis pamatė, atvedęs vyrus, ilgam išliko akyse.

Ant pliko dirvono sugulę, šlapdribos permerkti parti-zanai miegojo, o gal tik tyliai kentė šaltą naktį. Vienas iš vyrų gulėjo puspalcio skvernais užsiklojęs galvą, pro prasegtus marškinius matėsi apšarmojusi krūtinė, po ant-rojo galva kulkosvaidžio diskas padėtas, o trečias tik kumštį po skruostu pasikišęs. Taip ir norėjai priglusti prie apšarmojusios krūtinės ir sušildyti alsavimu, pasa-kyti gerą žodį, bet jis tyliai stovėjo. O kai vyrai sukilo, nė vienas nesiskundė nei šalčiu, nei nuovargiu. Buvo rimtai aptariama, kaip pasirengti, kad ištvertum dar vieną kančių žiemą.

Sutemus išsiruošė žygin į Latviją, kur netoli Eglainės jau buvo įrengtas bunkeris žiemojimui. Tačiau kai išvar-ginti nakties žygio vyrai priartėjo prie bunkerio ir pa-matė kulkų iškapotas eglutes, ištryptą kareiviškais ba-tais mišką, o dar arčiau slėptuvės - kraują, suprato, kas įvyko... Nė nepailsėję išskubėjo atgal, toliau nuo nelai-mės. Kas nutikę draugams, sužinojo gerokai vėliau.

Eglainės bunkeryje likę keli partizanai turėjo sulaukti Liubarto vyrų. Buvo užmaskuoti visi priėjimai, takeliai,

ženklai, vedantys į bunkerį. Bet pradėjo snigti, tad du partizanai, tikėdamiesi, jog sniegas užpustys pėdsakus, išėjo iš bunkerio pakvėpuoti tyru oru, apsidairyti. Tačiau staiga nustojo snigti, pirmasis sniegas apgaulingas, ir liko pačių išminti nepastebėti pėdsakai. Pagal juos, matyt, saugumo dalinys ir susekė bunkerį. Sargyboje stovėjęs Stasys Kligys (slapyvardis - Ažuolas) pamatė, jog juos supa kareiviai. Jis suspėjo pranešti draugams apie pavojų, tačiau jam pačiam saugumiečiai automatu nukirto kojas. Keliolika bunkeryje buvusių partizanų suprato, kad nepajėgs atsilaikyti prieš visą dalinį, ir sutarė: vieniems dengiant, kiti trauksis. Dengti besitraukiančius pasiliko Liubarto brolis Bronius Vaičėnas - Sakalas. Partizanai atsišaudydami traukėsi, o Bronius Vaičėnas su kulkosvaidžiu sulaukė slenkančius saugumiečius, nukreipė dėmesį nuo besitraukiančių partizanų. Laikėsi iki paskutinio šovinio, o paskui pats ėmė trauktis. Tada jis ir pamatė mirtinai sužeistą kovą už laisvę draugą - Stasį Kligį. "Būk vyras, - paprašė Stasys, - padėk man numirti. Aš jau neišgyvensiu, o gyvas į okupantų rankas nenoriu patekti. Padėk man... Pats aš jau nebeturiu jėgų nusižudyti. Nebeturiu ir kuo nusišauti..." Sekundės negailėstingai skaičiavo laiką, visai už nugaros, atrodo, girdėjosi saugumiečių keiksmai ir šūviai, o su gyvenimu atsisveikinantis draugas žvilgsniu maldavo paskutinės paslaugos... Bronius Vaičėnas du kartus buvo nukreipęs pistoletą ir... nepajėgė to padaryti. "Bėk, bėk, jei negali..."

- paliepė sužeistasis. Ir Bronius bėgo, bėgo nuo akių, atsisveikinančių su gyvenimu ir liepiančių gyventi, bėgo nuo persekiotojų, nusinešdamas jau tuščią kulkosvaidį, bėgo, sužeistas dviejų okupanto kulku, kraujuojantis. Eglių šakos draskė krūtinę, smarkiai kraujavo žaizdos, aptemdavo sąmonę, bet noras išlikti gyvam buvo stipresnis už skausmą. Skausmo jis tarytum nejuto. Vis silpniau besigirdėjo šūviai iš toli, net šakos tapo švelnios, ne žeidė - glostė. Ir žemė ne šalta ir ne šlapia po juo pakrito, ir ne šalta brėkšma virš jo švito - saulėtas sapnas minkštai paguldė...

Nukraujavusį, su vos rusenančios gyvybės ženklais jį surado latvis. Ir parvilko partizaną į savo namus, įrengė slaptavietę už krosnies, pasirūpino vaistų, gydė ir slaugė bejėgį, kliedintį. "Ramybė tavo namus tegul saugo, gerasis žmogau. Ačiū", - norėjo pasakyti sužeistasis, at-

gavęs sąmonę, bet tik lūpas sukrutino. "Gyvensi, jau dabar gyvensi", - kalbėjo jam latvis. Taip jie susipažino. Gaila, nežinoma gerojo latvio pavardė: konspiracijos sumetimais partizanai nieko plačiau neskelbė, stengėsi laikyti paslapyje.

Slaugė latvis Bronių beveik tris mėnesius, išslaugė tiek, kad šis jau ir po namus paslankioti ėmė. Tik... nelemta buvo Broniui Vaičėnui nuo persekiotojų pabėgti. Gal kraujo brydė per plati sniege pasiliko, gal per arti ji į latvio namus atslinko, tik įtarė sribai latvį partizaną priglaidus ir pradėjo sekti. Per Užgavėnes pas latvį netikėtai atėjo "Trys Karaliai", ir tada visi suprato, kas tai per "karaliai", jei nekviesti ateina. Pajutęs pavojų, Bronius, nors silpnas dar buvo, ryžosi eiti draugų ieškoti. Šeimininkas irgi tam pritarė: susitarė abu tris dienas ieškoti ryšio su partizanais, o po trijų dienų, jeigu nieko nepavyks rasti - susitiks. Jeigu Bronius per tris dienas nesusurastų partizanų, grįš pas latvį, gal šiam bus pavykę ką nors sužinoti. Laukti ilgiau buvo tikrai pavojinga. Vos Broniui išėjus, jau kitą dieną iš pat ryto atlėkė keletas saugumiečių ir įsibrovė į latvio namus: įsakė nieko neišleisti iš namų, kad negalėtų jokio ženklo perduoti, išpėti apie pavojų partizano. Šeimininkas eina vandens - ir jie kartu, šeimininkas į tvartą gyvulių šerti - ir jie iš paskos. Tris dienas šitaip laikė.

Bronius, nesuradęs savųjų, sugrįžo. Sutartu ženklu pabeldė į langą. Šeimininkas buvo priremtas prie sienos, negalėjo Broniaus perspėti. Bronius Vaičėnas, nesulaukęs pavojaus ženklo, įėjo pro atviras duris. Kaip žengė, taip ir susmuko nuo saugumiečių kulkų.

Buvo 1947-ųjų metų sausio 16 diena...

Bronių įmetė į roges ir išvežė. Sužeistojo galva vilkosi žeme, o budeliai, susėdę ant jo, siurbė kiekvienas iš eilės degtinę iš aliuminės gertuvės: už pergalę! Jie negalvojo, kad šitokią pergalę amžinai lydės tūkstančių žmonių pasmerkimas ir prakeikimas...

Nuvežę mirštantį į Bebrinės miestelį, pametė gatvėje. Praėjusi pro šalį moteriškė matė priešmirtines partizano kančias, ji ir papasakojo Broniaus Vaičėno artimiesiems apie jo mirtį, apie tai, kaip girti sribai jį baksnojo šautuvo durtuvu. Sužeistasis dar buvo gyvas, prašė gerti... Stribas, išėjęs į gatvę, apliejo mirštantį pamazgomis.

Tokia jų moralė, tokia pergalė ir... tokie šitos perga-

lės vaisiai, kuriais niekas, net patys nugalėtojai, šian-
dien nesidžiaugia.

Niekas iš namiškių tuo metu apie sužeistąjį, pamestą
Bebrinės miestelio aikštėje, nežinojo. O jeigu ir būtų
žinoję, ar galėtų kuo nors jam padėti? Palengvinti pa-
skutines brolio valandas? Emilija Vaičėnaitė buvo perse-
kiojama, slapstėsi pas žmones Zarasų rajone. Tarytum
perdegė kažkas Liubarto širdy, kai sužinojo apie brolio
mirtį, apie tai, kaip jis dar pusantros paros, pamestas
gatvėje, kankinosi mirties agonijoje, kaip iš jo buvo ty-
čiojamasi, kol pagaliau išniekintą kūną drauge su kitais
nukautaisiais pakasė kažkur už Bebrinės žvyrduobių.

Po viso šito Liubartas jau ir pats ėmė keršyti... Nesi-
stebėkime: okupantas pernelyg stengėsi tuos keršto ir
neapykantos jausmus sužadinti ir sužadino...

Iki to laiko Liubartas į komunistų namus neužsukda-
vo, paprasčiausiai lenkė tuos žmones. O po brolio mir-
ties užėjo į žinomo apylinkėje išdaviko, komunisto, ku-
rio visi privengė, namus, pasiėmė maisto ir pagrasino:
jeigu neatsisakys išdavikiškos veiklos - kitą kartą bus
sušaudytas. Net nesislėpdamas Liubartas su savo vyrais
sustojo gretimame miškelyje ir sekė kas bus. Sekė nu-
jausdamas, jog šitas žmogus neiškęs nenubėgęs sribų
pašaukti. Taip ir atsitiko: pasikinkęs arklių, išdavikas iš-
skubėjo į sribų buveinę. Tada Liubartas surengė pasalą
ir, sulaukęs atvažiuojančio su sribais, - sušaudė.

Po to, užėjęs pas kitą ūkininką, paprašė atsigerti. Ga-
vęs pieno ir atsigėręs, pasakė: "Ne lietuvio darbas - žu-
dyti, tai baisu. Bet dabar man ant širdies lengviau pasi-
darė - už brolių atkeršyta."

Balys Vaičėnas labai norėjo, kad jo ir jo vyrų kova už
Lietuvos laisvę būtų garbinga ir šventa, bet... ir su jais
juk buvo kovojama toli gražu ne garbingai.

AMŽINOJI PAVASARIO DAINA

1950-ųjų žiemai "Lokio" rinktinės vyrai gerai pasirengė: apsirūpino maistu, pavyko nušauti briedį, tad susūdė mėsą, paslėpė maisto atsargas, medikamentus, stengėsi kuo mažiau kilnotis iš vietos į vietą, nes enkavedistų būriai jau nedavė atokvėpio.

Bunkeris buvo įrengtas sunkiai prieinamoje raisto saloje tarp Vaišnoriškės ir Minčios prie Utenio ežero. Vietą saugi, patekti į bunkerį galėjo tik gerai žinantis nepavojingus raisto takelius. Tačiau pasnigus, sušalus žemei, būrių būriai kareivių, apsirengusių purvinai baltais, susiliejančiais su sniegu apsiaustais, atsistoję ant slidžių, maišė miškus, ieškodami partizanų. Miške prie Utenykščio ežero bei netoli bunkerio visą laiką budėjo sargybiniai. Aplinkui buvo iškasti gerai užmaskuoti apkasai, todėl ir galimas susišaudymas partizanams didelio pavojaus nekėlė. Viltis sėkmingai išgyventi žiemą palaikė gerą nuotaiką. Bet... jėgos buvo labai nelygios. O kai ežerus padengė ledas, miškuose gerai ginkluotų rusų armijos kareivių dar padaugėjo.

1951-ųjų šaltą sausio 15 į bunkerį įbėgo sargybinis ir pranešė: "Ruoškitės - kariuomenė supa mus..." Vyrai stvėrė už ginklų, užėmė kovines pozicijas apkasuose ir laukė. Blogiausia, kad niekas tiksliau nežinojo, kokios prieš jėgos, įžiūrėti baltais chalatais apsirengusius kareivius buvo neįmanoma.

Rinktinės vadas Pranas Račinskas (slapyvardžiai - Dru-gys, Žaibas) pasiliko bunkeryje skubėdamas sutvarkyti archyvą. Reikėjo išgelbėti, nunešti į slėptuvę šapirogra-fą, kuriuo spausdino atsišaukimus, ir "Sutemų keleivį", paslėpti rašomąją mašinėlę, bent šį tą bandyti išgelbėti iš partizanų archyvo. Neilgai užtruko vadas, o kai sugrįžo - apipylė benzinu gultus, padegė bunkerį ir šoko

į lauką. Išlipti buvo galima tik laipteliais, o vadui, užtrukusiam slėptuvėje, buvo neaiški padėtis, todėl jis ir palypėjo apsidairyti. Iš tamsios slėptuvės išėjęs, apakintas šviesos, jis dar spėjo paklausti: "Kur rusai, kurioje pusėje? Balta, nieko nežįūriu!" Tuo metu kareiviai paleido šunį. Tarnybinis šuo puolė prie bunkerio, vadas spėjo šunį nušauti, tuo pačiu išdavė save kur esąs, ir automato serija jį pakirto. Šalia jo prie laiptelio stovėjo jaunas partizanas (slapyvardis - Simanas). Mirtinai sužeistas Drugys krisdamas savo automatu sunkiai sužeidė Simaną.

- Vyrai, - kreipėsi Simanas, pakėlęs galvą, - mane krisdamas Drugelis sužeidė. Jūs traukitės, o mes... pasiliksim.

Atrodo, tik akimirką stabtelėjo vyrai, pasiruošę gelbėti Simaną, bet jis protestavo:

- Traukitės! Nei man, nei Drugeliui jūs nepadėsit.. Paskubėkit, vyrai!

Santūrus, mažakalbis buvo Simanas ir tik retais ramiais vakarais leisdavo sau pasvajoti, kokia būtų buvusi Lietuva, jeigu viskas būtų buvę kitaip... Jeigu visi kaip vienas būtų pasipriešinę, kai 1939-ųjų kovo mėnesį Hitleris, išlaipinęs savo kareivius Klaipėdoje, pagyrūniškai pareiškė, jog Klaipėda prijungiama prie Didžiojo Reicho. Ir raudonajam marui užplūdus, ar nereikėjo visiems iki vieno gyviems susideginti, jeigu jau nėra kitokios išeities. Tegul tas gyvas mažos tautos kūno ir kraujo fake-las parodytų galingųjų pasauliui, ką jie su mumis padarė.

Nepavirto liepsnojančiu fakelu Simanas, tik pasižiūrėjo paskutinį kartą į savo draugus, į gimtinės dangų ir šovė sau į širdį. Nespėjo bendražygiai jo rankos sulaikyti. Mirdamas jis gelbėjo draugus, nes apsupti tokios gausios rusų kariuomenės, nešdami jį, sužeistą, kažin ar būtų spėję pasitraukti. Pasiduoti gyvas Simanas negalėjo.

O kulkos lyte lijo iš visų pusių. Degančio bunkerio dūmų dengiami, pasiskirstę po kelis, vyrai pasitraukė iš apkasų. Vis dar apšaudomi jie ėjo granatų išdaužytu netvirtu Utenykščio ežero ledu. Rusų kareiviai vytis lūžtančiu ledu jau nerizikavo.

Laimingai perėję ežerą, pasiekę kelią, savo laimei, vyrai sutiko važiuojančius ūkininkus, kurie juos pavėžėjo apie šešetą kilometrų už Užvenčių girios į laukus. Su-

spindo pirmosios žiemos vakaro žvaigždės, kai išvargę partizanai pasibeldė pas pažįstamus žmones netoli Salako. Rytojaus dieną ir naktį praleido laukuose, pasitarė, kas kur išsiskirstys žiemoti, kaip palaikys ryšius, nes išsilaikyti visu dideliu būriu būtų labai nesaugu.

Apie tai papasakojo likęs gyvas tų įvykių liudytojas Vaclovas Mikalčiukas, partizaniškas slapyvardis - Šakaliukas.

“Mano draugai ten ir pasiliko netoli Salako, kur buvome pasitraukę nuo enkavedistų ir rusų kariuomenės. O aš grįžau į Tauragnų valsčių, į savus kraštus... Sunku buvo rasti vietą žiemojimui, nes Čekistai jau dūko po kaimus ir dieną, ir naktį. Būdavo, kai užaina kariuomenė, tai net ūkininkų pašarus išneša iš daržinių, strypais visas šalines išbado, tvartus išgriauna, o namuose banditų ieškodami taip spintas ir stalčius išverčia, kad ten jau nė siūlo galo neliaka. Taigi antros dienos vakare aš jau buvau savo krašte: mane lydėjo Balyš Vaičėnas - Pavasaris, Jonas Čičelis iš Ignalinos rajono, Garbščių kaimo (slapyvardis - Tėvas), Juozapavičius - Papartis, Vytautas Dručkus - Šernas, Albertas Garnelis - Čigonas. Nuėjome apie penkiolika kilometrų. Pakeliui grįžome pažiūrėti savo sudegusio bunkerio, tikėjomės, gal enkavedistai nušautųjų kūnus paliko, norėjome palaidoti juos, paskutinę pagarbą atiduoti. Kur tau... Tik kraujo žymės palikusios. Kur, kokiose aikštėse dar bus ilgai mėtomi nukautieji?..” - taip savo ranka parašė Šakaliukas - Vaclovas Mikalčiukas.

“O mūsų slėptuvė, kaip buvo, taip ir liko nesunaikinta, viską radom: pasiėmėm šovinių, nes per susišaudymą buvome nemažai išsekvoję. Susitarėme visi susitikti pavasarį. Sustojom ir prie sudegusio bunkerio - mūsų žlugusios vilties - saugiai peržiemoti. Atsisveikinom. Deja, daugiau mums pasimatyti nebuvo lemta...”

Ne be vargo ir savame krašte Šakaliukas praleido žiemą. Net kelis kartus dėl enkavedistų kratų teko keisti buvimo vietą. Buvo nesaugu net ryšius su draugais palaikyti, nes vis dažniau pasitaikydavo išdavysčių: apmokėti saugumiečiai skverbėsi į pačią pasipriešinimo okupantams širdį - partizanų būrius, tapdami ten “savais”. Todėl Šakaliukas, grįžęs pas savuosius, savo ryšininkui paliepė: “Kas beateitų, atneštų kokį raštą ar paketą, iš kur tas žmogus bebūtų, - nieko iš jo neimk, pasakyk, jog

apie mane nieko nežinai..." Su būrio draugais buvo sutarta be pavasario nesusitikti ir vieniems kitų neieškoti.

"Turėjau tarpininką-ryšininką tarp manęs ir "Lokio" rinktinės, kad reikalui esant galėčiau žinias perduoti. Neskelbsiu to ryšininko pavardės, nes jis dar gyvas ir nori saugiai nugyventi jam likusią metų atkarpėlę.

"Lokio" rinktinei iš "Vytauto" apygardos visas žinias pristatydavo ryšininkas Juozas Bulka, kilęs iš Ripaičių kaimo (tuometinio Saldutiškio valsčiaus Utenos apskrityje). Kito apygardos ir rinktinės ryšininko neturėjome.

Draugai grįžo mano kraštan balandžio 8 dieną. Labai gerai prisimenu balandžio 9-ąją, ar ne tą dieną išdavikas mūsų pėdomis sekė? Kitai mano ryšininkei, merginai, buvo atneštas paketas ir paprašyta, kad asmeniškai man perduotų. Atėjęs nepažįstamas vyriškis aiškino, jog paketas esąs iš "Vytauto" apygardos, kad ten jau susirinkę visi mano draugai, kuriems taip pat buvę perduoti laiškai: "Vytauto" apygardos partizanai sutarę susitikti su mūsų "Lokio" rinktinės vyrais.

Kadangi mano ryšininkė buvo irgi įspėta, kas beatsitiktų nieko neaiškinti ir nepriimti, tai ji ir atsakė, jog nieko apie mane nežinanti, nieko negirdėjusi, gal jau ir gyvo nėra. Tada atėjęs pasiuntinys jos paprašęs, jeigu aš, vis dėlto atsišaukčiau ir panorėčiau su draugais susitikti, tai turiu ateiti į Strazdų kaimą. Tą pačią dieną ryšininkė informavo mane apie gautą žinią. Apsvarsčiau padėtį: kilo įtarimas, jog visa tai labai panašu į provokaciją. Jeigu eičiau susitikti su draugais, man tektų vos ne bėgte nubėgti dešimt kilometrų ir dar susižinoti per žmones, kur yra šiuo metu partizanai? Ir vėl suabejojau

- gal eiti? Gal skubus reikalas? Svarbi žinia? Jau beveik susiruošiau, bet tarytum kokia nematoma jėga mane su laikė. Neaiškus balsas perspėjo: neik!

Nuojausta manęs neapvylė. Kiti mano draugai, pasirodo, išėjo į Strazdų kaimą susitikti su "Vytauto" apygardos kovotojais. Kur jie sustojo, negalėčiau pasakyti, bet manau, jog stovyklavo miške, o balandžio 10 vakare jau galėjo pasiiekti kaimelį ir užėti pas ūkininką Juozą Čibirą..."

Taip analizuoja įvykius prieš kautynes ir pačią išdavystę Šakaliukas savo ranka rašytuose prisiminimuose.

O dabar apie tai, ką išlikę gyvi liudytojai matė po kautynių, kurių metu didvyrio mirtimi žuvo Balys Vaičėnas - Pavasaris, - sudainavęs paskutinę savo dainą.

Balandis partizanams buvo kaip šventė po žiemos vargų, gyvas ir šiltas, su lazdynų žirginiais ir vos juntamu žibuoklių kvapu, atgyjančios žemės alsavimu. Balys Vaičėnas - Pavasaris iškentėjo, sulaukė dar vieno pavasario, vadinasi, "Gyvensim, vyrai! Gyvensim!"- sakė jis išeidamas į provokatorių ir išdavikų surengtą susitikimą - apsupimą. "Gyvensim" -, tikėjosi vyrai, nes pavasaris jau slėpė partizanų pėdas ir kelius, atgimstanti gamta teikė naujų jėgų ir tikėjimo - vis tiek kas nors pasikeis, negi pasaulis leis komunizmo šmėklai išsikeroti pusėje žemės rutulio mažų tautų sąskaita? Nejaugi leis? Vyrai tikėjo, kad turi būti teisybė žemėje, turi kas nors suprasti mūsų troškimą ir teisę būti laisviems.

Giedrą 1951-ųjų balandžio 10 dieną, kai dirvonus plovė pavasariniai vandenys, "Gyvi! "Gyvi!"- klykė pempės, į Suminu kaimą pas ūkininką Vytautą Šuminą užėjo grupė partizanų. "Vėl pavasaris, Vytautai, vėl pagyvensim po sunkios rūsčios žiemos! Vėl atgyja viltys - sulauksim, sulauksim savojo pavasario", - linksmas kaip niekada kalbėjo, sveikino šeimininką Liubartas - Pavasaris. Ir šeimininkas iš visos širdies vaišino visus duonele, savoje krosnyje iškepta, garuojančia sriuba, savu lietuvišku lašinių paspirginta, beržų sula - tuo gyvuoju vandeniu, visus atgaivinančiu. Pasikalbėjo prie stalo, kas girdėti aplinkiniuose kaimuose, ar seniai čia šeimininkavo stribai ir, nieko neįtardami, gražios vilties, namų šilumos atgaivinti, atsisveikindami vyrai gal ir pasisakė, jog einą į Strazdų kaimą... Išėjo. Partizanai turėjo susitikti pas ūkininką Juozą Čibirą, kurio sodyba buvo miško pakrašty prie pat ežero.

Atėjo vyrai vakare tarp 20 - 24 valandos. Seimininkai paruošė vakarienę, tačiau partizanai net nespėjo susėsti prie stalo, kai į sodybą pasipylė uraganiška ugnis. Įpuolęs sargybinis pasakė: "Mes apsupti! Mūsų jau laukė... Išdavystė, vade, išdavystė!" Kariuomenė juos jau buvo apsupusi iš visų pusių. Vyrai suprato, kad pasitraukti jokios vilties nėra.

"Kausimės iki paskutinio šovinio. Gyvi nepasiduosim, vyrai!" - pasakė Balys Vaičėnas ir uždainavo galingu sodriu balsu: "Sudie, pavasari žavingas, sudie, pavasari gražus..."

Atsišaudydami partizanai išpuolė iš trobos, gulė kiemo vidury ratu ir kovėsi... iki paskutinio šūvio - pasku-

tinio šūvio ne sau, nes šį kartą rusų kariuomenės buvo tiek daug, jog to paskutiniojo šūvio sau nebereikėjo...

Kai baigėsi šoviniai, Liubartas - Pavasaris atsigulė vidury kiemo ant nugaros ir vėl pasigirdo daina: "Tu, pavasari žavingas!..."

Atsisveikinimo su gyvenimu daina, šaukianti gyventi daina, alsuojanti laisve ir viltimi, daina - per dūmus, ugnį ir skausmą nuskridusi link susprogusių lazdynų žirginėlių. Jau sužeistas vadas dainavo savo Tėvynės laukams, savo paskutiniajam pavasariui, nes visi jo draugai jau buvo žuvę.

Ar kas nors kada nors yra pažvelgęs į mirštančio vyro akis, į pačias jų gelmes, ar pamatė jose tragiškai trumpą žmogaus gyvenimo giesmę? Nei žiūrėjo, nei pamatė. Kai žudoma, į akis nežiūrima. Jeigu pažvelgtų, tikriausiai ir okupantui nepakiltų ranka žudyti.

Ar klausėsi kada nors atėjūnai, su ginklu įsiveržę į svetimą žemę, paskutinės sužeistojo dainos? Nei klausėsi, nei girdėjo. Jeigu būtų išgirdę, gal būtų supratus, kad dainos, kaip ir laisvės troškimo, nužudyti negalima. Nei ginklu, nei tūkstantine armija. Galima nutildyti ilgesniam ar trumpesniam laikui, bet nužudyti - ne!

Nutilo Pavasario daina su paskutiniąja mirtį nešančia kulka. Partizanai buvo nužudyti, bet nenugalėti.

*Sudie, pavasari, žavingas,
Sudie, pavasari, sudie...*

Pakartojo dainos žodžius miškas.

Nepasitenkino kareiviai, nutildę Pavasario dainą, sušaudę jo vyrus, padegę šeimininkų tvartą su gyvuliais: kažkodėl toji pergalė prieš partizanus nenumalšino žudymo alkio. Šalia kulkomis suvarpytų septynių partizanų buvo nušautas ir šeimininkas Juozas Čibiras, sušaudę rusų kareiviai ir troboje pasislėpusią, kūdikį po širdimi nešiojusią Pauliną Čibirienę, net besimeldžiančios prieš šventą paveikslą senutės Marcelės Čibirienės nepasigailėjo. Amžinu priešu šlovingos tarybinės armijos kariams pasirodė ir verkiantis dešimtmetis Juozukas Čibiras, užsiglaudęs už krosnies. Nukreipė į jį kareivis automato kulką seriją, sunkiai sužeidė vaiką. Yra gyva lietuvių atminty pagoniška išmintis: niekas nemato - Saulė mato, niekas nemato - žvaigždės mato...

Įvykusias kautynes ir Čibirų šeimos žudymą matė penkiolikmetė Lionė Čibiraitė, suspėjusi saugiai paslėpti keturiolikmetį brolių Algį, trejų metų broliuką ir penkerių metų sesutę Nijolę. Ji ir papasakojo apie tą baisų 1951-ųjų balandžio 10 vakarą ir naktį. Lionė matė ir sunkiai sužeistą rusų kariuomenės vadą, kuris irgi pakeičiamai į ligoninę mirė. Tačiau rusai savo aukų neskelbė: šlovinga nenugalimoji aukų negalėjo patirti. Apie ją galima buvo tik legendas kurti.

Liko gyva ir septyniolikmetė Vitalija Čibiraitė, kurios tuo metu atsitiktinai namuose nebuvo. Parėjusi namo, Vitalija išvydo kraupų vaizdą: aptaškytos krauju ir smegenimis namo sienos, ant kiemo mėtėsi nukautųjų pirštų galai, rankų, kojų liekanos, o toje vietoje, kur žuvo septyni partizanai, dar ilgai po lietaus atsiverdavo rudos kraujo dėmės...

Nukautųjų kūnus išvežė į Uteną, neleido palaidoti... Tik senutės lavonėlį paliko, matyt, šį tą suvokė ir atbukęs nuo žudymų kariivių protas: kuris "didvyris" norės prisipažinti, kariavęs su senute?

Su Pavasariu - Baliu Vaičėnu žuvo Vytautas Dručkus - Šernas, Albertas Garnelis - Čigonas, Jonas Čičelis - Tėvas, Juozapavičius - Papartis, Šidlauskas (vardas nežinomas) - Dobilas ir partizanas, slapyvardžiu Sakalas. Sakalų daug būta partizanų būriuose, tai buvo populiarius slapyvardis, todėl ir šios apsupties metu žuvusio Sakalo pavardės nepavyko nustatyti.

Daug partizanų buvo užkasta Dauniūnų miškelyje, gal ten guli Pavasario ir jo bendražygių palaikai? Žmonės tvarko ir prižiūri tą vietą miškelyje, ateina parymoti ir tie, kurie juos pažinojo, stabteli prie nežinomų partizanų kapų ir praeiviai, nieko apie mirusius negirdėję. Nuo senų senovės lietuviai mirusiam nukeldavo kepurę, patylėdavo, susimąstydavo, atiduodavo jam paskutinę pagarbą. Lietuviai niekada nepajėgs suprasti, kokios motinos, kokie papročiai gimdė ir auklėjo tuos, kurie tyčiojosi iš mirusių?

Kiti išlikę tų dienų liudytojai teigia, jog septyni partizanai su savo vadu Pavasariu buvo suversti duobėn prie ežero Utenoje. Kiek ten jų buvo pakasta, niekas nežino, - be gėlės, be maldos, be tylos minutės artimiesiems atsisveikinant... Emilija Vaičėnaitė nesuranda brolio kapo. Liko tik Pavasario daina, kurią išgirdusi sesė nesulaikoma rauda pravirksta.

Štai ką apie tas kautynes ir išdavystę sako Šakaliukas: "Supratau, kad būta tikrų tikriausios išdavystės. Pavasaris buvo sumanus vadas, mokėjo gintis, gudriai pastatyti sargybą, o ten įvyko viskas pernelyg staiga. Paskui gretimų kaimų žmonės kalbėjo matę, kaip balandžio devintosios p vakare gausi rusų kariuomenė traukė į Strazdų pusę. Mašinomis kareivius atvežė iki Daunorių kaimo, o iš ten jau pėsčiomis, slapstydamiesi, traukė Strazdų link. Mašinos, pavežusios kareivius, tuojau pat grįžo į Uteną. Kalbėjo žmonės, kad ir rusų kareivių tada nemažai žuvę. Mane pasiekdavo gandai, jog vienas kitas partizanas neva išlikęs gyvas, kai kas net jų slapyvardžius išvardydavo, tačiau jeigu bent vienas tada būtų išlikęs gyvas, aš būčiau juos sutikęs. Nesutikau..." Tik daug vėliau, kai ir pats Vaclovas Mikalčiukas buvo saugumiečių susektas, kažkieno išduotas ir susišaudymo metu sunkiai sužeistas, be sąmonės nuvežtas į ligoninę ir atgaivintas tardomas, jo klausė: "Kodėl tu kartu su anais nebuvai?" - "O kodėl aš turėjau su jais būti?" - klausimu į klausimą atsakė tardomasis.

"Gal ir gudrus buvai, kad tuomet nepakliuvai, bet... vis tiek įkliuvai!" - didžiudamasis aiškino jam tardytojas: "Vieną kartą baigsim su jumis. Ir, atminti, - visam laikui baigsim! Net jūsų vardus žmonės užmirš..." - žadėjo saugumietis. Matyt, gerai žinojo, kas mums rengiama ir kas bus. Atsakė tada Šakaliukas tardytojui: "Jeigu ne išdavystė, jeigu ne tie už jūsų grašius nuperkami judai, dar ilgai nebūtumėt Pavasario nė manęs sugavę."

"Įtartinas buvo ir dar vienas nutikimas, - prisimena partizanas. - Jei būčiau buvęs nors kiek neapdairus, ir mane būtų ištikęs toks pat likimas, kaip draugus Strazduose..."

1951 metais gegužės mėnesį, tikslios dienos neatmėnu, nežinomas tarpinis ryšininkas atnešė mano ryšininkui laišką ir pasakė: "Perduosi Sakalui. Tai nuo Juozo Buikos. Jis būtinai nori su juo susitikti." Mano ryšininkas atsisakė laišką priimti paaiškinęs, jog nežinaš, kur aš esu. Gal ir man tame laiške buvo nurodyta vieta susitikimui? Nepavyko tada manęs kartu su draugais likviduoti, tai tikėjosi, prisivilioję vieną, akis į akį, automatams padedant, "pasikalbėti".

Viskas, ką aprašiau - tikra tiesa. Gal per šitiek metų kai kas ir pasimiršo, tačiau tokių dalykų, kada reikėjo kovoti už gyvenimą, ar eiti į pačią mirtį - pamiršti ne-

galiu. Per aštuonerius metus tiek daug teko grumtis dėl gyvenimo, dėl nepriklausomos Lietuvos, kiekvieną dieną tykojo mirtini pavojai, teko išgyventi kritiškiausius momentus - veržtis iš apsupimo, susišaudyti su rusų kariuomene ir, likimui lėmus, išlikti gyvam, tad užmiršti jau nieko nebėgaliau per visą gyvenimą."

Kas išdavė partizanus, Šakaliukui nepavyko išsiaiškinti*. Juk išdavikai neprisipažįsta niekšybę padarę. Visaip žmonės šnekėjo, o išdaviko vardo nepavyko nustatyti. "Lokio" rinktinės vadas Drugys yra pasakojęs Vaclovui Mikalčiukui - Šakaliukui apie ryšininką Juozą Bulką (slapyvardis - Skrajūnas) kai kuriuos faktus, kas, matyt, ir vadui kėlė įtarimą. Buvo žinoma, jog Juozas Bulka būvęs saugumo paimtas ir tardomas, gal užverbuotas, gal pasižadėjo jiems dirbti ir buvo paleistas. Jis pats sakėsi nežinąs, kaip iš saugumo komiteto ištrūkęs ir atsitokėjęs jau prie Katedros laiptų. Neprisimenąs ir tiek, tarytum iš miego nubudęs...

Šakaliukas ne kartą yra perspėjęs vadą, kad ir jam neaiškus Juozas Bulka, patarė su juo nutraukti bet kokius ryšius. "Būdavo, gauname iš "Vytauto" apygardos instrukcijas bei nurodymus, visiškai neatitinkančius numatytos partizanų veiklos", - prisimena Vaclovas Mikalčiukas.

- Aš 1940 metais kovo 1 stojau tarnauti į nepriklausomos Lietuvos kariuomenę. Mes buvome apmokomi partizaninės kovos taktikos, konspiracijos pagrindų, aiškinomės, kaip veikti prieš užnugaryje, taigi šį tą žinojau. O gaunamose per Skrajūną instrukcijose bei nurodymuose buvo daug dalykų, prieštaraujančių partizaniams veiksmams. Daugelis mūsų vyrų žuvo tik per neatsargumą ir neapdairumą. Daugelis tos taktikos nė neįžinė, veikė pernelyg atvirai, per daug pasitikėjo nepažįstamais žmonėmis, o saugumo agentai nesnaudė, veikė per savo patikėtinius. Man ir dabar kelia įtarimą štai kas: tuo metu Juozas Bulka kunigu buvo. Kas ir kada jį išventino, kas įvilko kunigystės rūban? Ėjo šnekos, jog jis iššventinęs kažkur Ukrainoje. O dabar ku-

* Neseniai surasti saugumo archyvuose dokumentai (skelbti "Lietuvos aidas" 1994 m. vasario 8 d. Nr. 26) atskleidė šiurpią paslaptį: Balio Vaičėno vyrus ir visą Čibirų šeimą nužudė rusų majoro A.I. Sokolovo apmokyti saugumo agentai-smogikai.

nigauja Baltarusijoje. 1990 metų vasario 12 dieną mačiau jį laidoje per televiziją. Negi būčiau apsirikęs, - mašto ir klausia savęs Šakaliukas.

Tik kas žino teisybę, kas atsakys, abejonės ir įtarimai
- dar ne įrodymas.

- Apie 1950 - uosius labai daug partizanų žuvo Labanoro miškuose. Ir ten būta išdavystės. Buvo nušautas ir Juozo Buikos brolis Antanas, žuvo mano draugas ignalinietis, būrio vadas, Juozas Stanevičius - Lizdeika. Gal žuvusieji paskutinę akimirką prieš mirtį ir suprato, kas juos išdavė, gal išdavikai irgi jaučia šią tokį sąžinės graužimą, pamatę, kuo baigėsi jų tarnyba saugumui, savo kailiu patyrę tarybinės santvarkos "privalumus", gal ir kalbėti apie išdavikus nereikėtų, tik... kai pamąstai, jog miškuose žuvo apie 30 tūkstančių partizanų, tai ir tylėti nebegali. Ir aš pats, - baigia savo liūdną pasakojimą Vaclovas Mikalčiukas, - perėjau visus devynis pragaro ratus: Vilniaus saugumo rūsius, Lukiškių kalėjimą, žiauriausius tardymus, penkiolika metu iškentėjau Mordovijos ir Kazachstano konclageriuose. Ne geresnė dalia teko ir mums, kurie likome gyvi... Nusiraminu tik tuo, kad bent galiu išpasakoti, kaip buvo. Atėjo pagaliau tokia diena, kai jau galime kalbėti, nors, žinau, ne mažiau yra ir bijančių tiesą pasakyti. Ateis laikas ir jų drąsai, jų tiesos žodžiui.

SKALIKŲ VEJAMI...

Nuskambėjus paskutinei Balio Vaičėno - Liubarto, Pavasario dainai, 1954-ųjų vasarą sribai labai uoliai ėmė ieškoti Streikaus būrio. Mat oficiali Maskvos spauda jau buvo paskelbusi, kad Lietuvoje klasių kova baigėsi 1953 metais, o iš tikrųjų lietuvių kova už laisvę dar tęsėsi.

Į partizanų būrius pasiųsti apmokyti saugumiečių šnipai, reikia pripažinti, atnešė mirtį jau ne pavieniams kovotojams, o grupėms. Taigi 1954-ųjų vasara sribams dar buvo karšta rugiapjūtė: aukštesnės valdžios buvo įsakyta sunaikinti paskutinius partizanų būrius ir ypač jų vadus. Vietiniai sribai, matyt, irgi buvo gerai informuoti apie partizanus Vladą Krasauską - Kukutį ir Teklę Andriuškevičiūtę, kurie slapstėsi bunkeryje, įrengtame toliau už Dručkų sodybos, už buvusios jų žemių ribos. Todėl apgulimas ir krata prasidėjo jau nežinia kelintą kartą būtent nuo Dručkų sodybos. O prieš kratą suėmė iš kariuomenės grįžusį Andrių, kuris tuomet dirbo Radviliškio geležinkelyje.

Argi galima užmiršti susitikimus su saugumiečiais? Negalima. Kaip neįmanoma užmiršti ir mirties, su ja susidūrus, nes nieko panašaus į ją nėra. Bent jau mokytojas Andrius Dručkus tų susitikimų tikrai neužmirš, kad ir kaip stengtųsi. Man nuostabu, kad šitiek pažeminimo ir kančių patyręs žmogus nenešioja širdyje keršto, sugeba filosofiskai vertinti gyvenimo realybę, Lietuvos likimą, jos istoriją ir dar turi jėgų mokyti meilės žmogui savo mokinius.

1954-ųjų rugpjūčio mėnesį Andrių Dručką išsikvietė Radviliškio geležinkelio kadrų skyriaus viršininkas ir pasakė, jog jam teks važiuoti į Obelius komandiruotėn išsiaiškinti, kodėl sustojęs Radviliškio manevrinis garve-

žys, ar negalima jo ten pat pataisyti? Tuo metu pas viršininką sėdėjo nepažįstamas žmogus ir klausėsi pokalbio. Tiriantis jo žvilgsnis Andriui sakė: kažkas ne taip... Buvo įsakyta išvykti kitą dieną pirmuoju traukiniu.

- Nuojauta kuždėjo, kad nereikia ten važiuoti, - pasakoja mokytojas, - ir apie sugedusį garvežį niekas iš darbininkų nežinojo. Nuėjau pas draugus, pasitariau, išspėjau, jog kažkas ruošiamas, jčiau, tarytum kas nematomas stebėtų kiekvieną mano žingsnį. Paskui paaiškėjo, jog iš tikrųjų buvau sekamas. Ryte, vos įlipau į tarnybinių vaگونą, prie manęs tuojau pat prisėdo du keleiviai šalia ir trys priešais. Tarpe jų buvo ir kapitonas vidaus reikalų tarnybos uniforma. Supratau, kad būsiu suimtas ir tardomas. Kaip pranešti artimiesiems? Pamačiau važiuojantį bendradarbį ir atsikėlęs nuėjau prie jo. Pasisakė važiuojas iki Panevėžio. Labai norėjau jam šnipštelėti apie savo nuojautą ir situaciją, bet nespėjau: šalia atsirado dar vienas įtartinas stebėtojas, ir aš turėjau grįžti į savo vietą. Tikėjau, draugui viską pasakyti privažiavęs Panevėžį, nes ten traukinys stovėdavo apie 20 minučių. Tačiau kai pakilau išlipti, mane sulaukė sėdėjusieji šalia saugumiečiai ir tylai pasakė: "Sėskite, jūs areštuotais." Kai atsisėdau, kapitonas paklausė, ko aš buvau nuėjęs Radviliškyje pas draugus? Paklausė gana griežtai, supratau, kad buvau sekamas. Atsakiau jam irgi gana aštriai: "O koks jūsų reikalas! Gal aš pas paneles vaikštinėjau, kapitone, ir šitai jums rūpi?"

- Apie mano ir ne mano reikalus mes dar pasišnekėsime kitur, - pažadėjo kapitonas.

- Manau, jog tai bus malonus pokalbis... abiems.

Tada Andrius dar nežinojo, kad saugumiečiai jo vardu buvo parašę tėvams tokį laišką: "Važiuoju dirbti į Rokiškį, bet į namus parvažiuoti negalėsiu. Noriu pasimatyti su seserimi ir tėvu. Atvežkite man maisto. Traukinys atvyks..." ir t.t. Nurodytas tikslus laikas. Niekada tėvams Andrius nerašė tokių šaltų, nieko nepaaiškinančių laiškų. Laiškas tėvus nustebino, tačiau namiškai pagalvojo, gal sūnų bėda ištiko? Lyg jo, lyg ir ne jo rašyta... Kad tai galėtų būti tikrų tikriausia klastotė - tėvai nesitikėjo. Paėmę maisto ryšulėlį, sesuo su tėvu susiruošė į Rokiškį.

- Manęs jau laukė stotyje ir kai pamatė išlipant, sesuo pripuolė artyn, tačiau ją grubiai nutvėrė du vyriškiai, mane sučiupo kiti trys. Pasikalbėti neleido. Kiekvieną

atskirai įgrūdo į mašinas, neleidę nė žodžio ištarti, ir atvežė į Rokiškio saugumą. Ir tardė kiekvieną atskirai: klausinėjo, kur yra Vlodo Krasausko bunkeris? Beje, informacijos apie Juozo Streikaus vyrus jie turėjo pakankamai, tik štai Kukučio niekaip nerado, nors tu kažin ką! Seseriai sakė, jog jiems viskas žinoma, nes aš jau prisipažinęs, o man melavo, kad sesuo viską išpasakojusi. Taigi viską apie visus žinome, tik įrodymų trūksta. Klok juos, ir kuo greičiau - tuo geriau bus tau pačiam. Paaiškino, jog tėvas nė nesigynęs viską pasakė. Bet... aš pažinojau savo tėvą ir jo begalinę kantrybę.

Dvi paras saugumiečiai tardė Andrių, Antaniną ir jų seną tėvą, šantažavo, melavo, grasino, gąsdino, jog visi jie iš čia neišeis. O namuose tuo metu darė smulkia krata, kurią teko iškentėti vienai motinai. Kaip ji ir atlaikė tas begalines kratas ir įžeidinėjimus? Ne veltui sakoma, jog tragiškiausią akimirką gelbsti juokas. Krata darė net du šimtai kariškių. Šitiek armijos vyrų prireikė vienam lietuviškam Kukučiui surasti ir suimti! Motina paslapčiom šyptelėjo.

Specialaus saugumo dalinio kariškiai išnaršė namus, iškapstė, strypais išbadė visą žemės sklypą, kur yra buvusi Dručkų žemė. Ne juokas - septynis hektarus išbadyti kas dešimt centimetrų. "Būtų piktžolės nuravėję, nauda didesnė būtų", - murmeldama drąsino save motina. "Molei, matj, ne tak eščio budėt!" - pažadėjo vienas iš kareivių, kai motina paklausė, kas šieną atgal į klojimą suneš, nes ieškodami Kukučio, visą daržinę išvertė, gardus išgriovė tvarte, išbadė tvarto grindis, atlupo lentas ir jau visai suspaudė motinai širdį, kai vyrai ėmė avilius draskyti: "Turėkit proto, - prašė ji kareivius, - argi avily žmogus pasislėps?" Niekas jos neklausė. Sugelti bičių rusai dar labiau siuto, o motina lingavo galvą ir nusiminusi mąstė: "Jeigu jau ir bites žudo - nesukurs jie to šviesaus rytojaus niekada!"

Kuisdamiesi po gryčių surado ir kareivių paliktus Andriui saugoti žiūronus. Atėmė: "Dar ko! Kam banditams žiūronai!" - šaukė sribas Belanaška. "Iš ko atimti tie žiūronai, pavogti? Prisipažink!" - rėkė nesusivaldydamas. Motina aiškino, kad rusai žadėję ateiti patys jų pasiimti po karo, kad tai svetimas, paliktas saugoti daiktas. - "Buvo svetimas, dabar - mūsų!" - atėmė žiūronus ir savo ranka parašė popieriaus skiautėje:

"Raspiska

Mes, Obelių ROM G.B. darydami kratą pas Dručkų Juozapą, gyv. kaime Vaičėnų radome binoklius, kurie priklauso sūnaus.

50/VIII,21 d. St.Belanoška"

(Kalba netaisyta.)

Motina jau ir ašarų neliko, kol antrai dienai baigiantis sulaukė vyro ir dukters. Juos parvežė vėlai vakare, sutemus, kad niekas nematytų, - iškankintus ir išvargintus. Motina nieko neklausė, tik šoko arbatą virti, gaivinti juos kaip sugebėdama. Tylėjo ir tėvas su dukra kaip užsiūti: bijojo prasitarti, kad matę Andrių, tik pasikalbėti su juo negalėjo. Kaip pasakyti? Gal sūnaus ir gyvo nėra?

- Andrius buvo atvažiavęs? - neiškentė neprašnekus motina. - Ar matėt?

- Matėm... - teko papasakoti, kaip buvo. Tada motina nutilo.

Lietuvio gyvybė nieko nekainavo atėjūnams, galėjo bet kada užpūsti kaip žvakę, ir niekam už tai atsakyti nereikėjo. Todėl ir klausė motina daugiau akimis negu žodžiais: "Kas bus su Andriumi? Užkankins?.." Tylėdama klausė, nes žinojo - niekas neatsakys.

O Andrius tuo metu miške klausėsi saugumiečių politinės vaizdinės agitacijos. Apstumdę, apdraskę nuvedė jį į tankumyną ir pasakė trumpai aiškiai:

- Niekas tavęs čia nematė ir nepamatys. Vienintelė išeitis - parodyti bunkerį, kurį mes vis tiek surasim. Neparodysi - pasiliksi po velėna visam laikui.

Andrius tylėjo: minutę, dvi, tris... dešimtį. Miško kvapai svaigino vasaros naktis, prieš akis iškilo vado Balio Vaičėno veidas, ir Andrius tarytum girdėjo žodžius, gal vėjo atneštus iš miško gūdumos, gal dar tebesklandančius ant Balio išvaikšiotų miško takų: "Laikykis, Andriau!" Pamatė, kur ir ką tuo metu veikė tėvas, motina, sesuo, susimąstė, ar dar gyvi, ar juos paleido ir kokius paleido. Svaiginanti vasaros naktis, atrodo, ruošė iškilmingą atsisveikinimą su gyvenimu. Tūkstančius subtiliausių pajautų siuntė širdin gimtinės oras, dangus ir žemė, ir Andrius nematė sunkių kareiviškų batų, pasiruošusių jį, beginklį, sutrypti, negirdėjo brutualių stribų keiksmų, nejautė skausmo. Iš tos keistos būsenos jį išblaškė vyresniojo įsakymas:

- Kaskis duobę! - metė jam kastuvą.

Nežinojo jie Andriaus užsispyrimo ir valios. Tai jau ne! Sveikas dvidešimtmečio jaunuolio protestas neišnyks ir tada, kai Andriui bus šešiasdešimt. O jam tebuvo dvidešimt pirmi... Paspyrė Andrius kastuvą ir pasakė:

- Patys kaskitės. Man vis tiek - duobėje ar be jos numirti.

- Galim ir be duobės, - sutiko kankintojai. - Stok prie eglės! Nugarą atsuk! - sukomandavo.

- O man vis tiek, galit ir į akis žiūrėdami... - Andriui tikrai jau buvo viskas vis tiek...

Keista: jau ne vieną užkankinę, budelių budeliai, o į akis žiūrėdami neįstengia šauti. Į nugarą patogiau... Žmonės buvo pastebėję, jeigu tik nuėjęs į stribus pradėjo žudyti, tai jau į akis žmogui nebežiūri, nes paties akyse jau pragaras atsispindi.

Trakštelėjo automato spyna, ir Andrius vėl išgirdo mintyse Liubarto žodžius: "Tavęs nesusaudys, Andriau. Tave žudys kitaip... Tavo sielą šaudys. Laikykis, Andriau."

Trakštelėjo automatas, bet... Šūvio neišgirdo.

- Suspėsime, šitas dar mums vis tiek paklius, - pasakė vienas iš kariškių ir vėl liepė eiti.

Atvarė į namus, lyg malonę darydami, leido pasimatyti su savaisiais, užėiti į vidų, tik kalbėtis su niekuo nevalia. Keista, žodis - beginklis, bet jo labiausiai bijojo - pasakyto, spausdinto, paskubomis parašyto ant atsišaukimo lapelio, kiekvieno žodelio bijojo, sakomo ne iš jų tribūnos.

Tik trečios dienos pavakary, lyg šernai išknisę laukus, griovius, išrausę krūmokšnių šaknis, kareiviai išsiruošė iš Dručų namų. Tomis dienomis, tiesa, šie namai susilaukė ypatingo svečio, pats Justas Paleckis parodė mandagų dėmesį, paklausinėjo tėvą, kaip gyvenęs?..

- Kaip matot... - santūriai atsakė tėvas. - Nesiskundžiu, kam gi pasiskųsi?

Tylėjo ir valstybės vyras, iš tikrųjų situacija nepavydėtina: nei ko klausti žmogaus, nei ką jam pasakyti? Tikriausiai ir jis ne kartą susimąstydavo pats vienas būdamas - kas bus su jo tauta? Gal ir kaltas jautėsi, gal ir nieko pakeisti negalėjo, gal ir atgailauti turėjo už ką?

Kai trečios sutemos gaubė laukus, kareiviai Andrių vėl įgrūdo į mašiną ir nuvežė į Rokiškį. Palaikė, kol atėjo traukinys, stotyje su niekuo neleido kalbėtis, pagrasino, kad niekam neišdrįstų net šnipštelėti apie viską, kas bu-

vo, liepė niekur iš namų neišvykti, pas draugus nesilankyti ir iš viso daugiau patylėti, nes pats mato ir supranta, kad tyla - gera byla.

Andrius parskuodė namo, atsigėrė vandens ir krito į neramų, bet palaimingą miegą, koku užmiegama tik jaunystėje.

Rytojaus dieną skubiai susiruošė ir išvažiavo į Kauną susitikti su artimais žmonėmis, širdį atgauti, žinią tėvams per juos pasiųsti, kad gyvas ir sveikas liko.

Pas Emiliją Vaičėnaitę susirinkusios draugės gėrė arbata: jas jau buvo pasiekusi žinia, kad Andriaus tikriausiai nebėra gyvųjų tarpe.

- Netekome dar vieno... - apgailėjo Andrių merginos.

O jis tuo metu šypsodamasis įžengė pro duris.

- Andriau! - nudžiugo merginos. - Mes jau manėme, tu su angelais kalbiesi!.. - giedros nuotaikos neprarandanti Emilija juokavo, džiaugėsi iš visos širdies.

- Tai ar surado jie Krasausko bunkerį? - klausė Emilija.

- Ne...

O bunkeris buvo: reikėjo tik dar kelis hektarus žemės iškapstyti kareiviams, gal būtų radę. Bunkeris buvo įrengtas toliau, prie bulvių duobių, tačiau surasti Kukučio slėptuvę, jeigu tik jis pats ją suprojektavo, praktiškai buvo neįmanoma. Našlaitis, iligus metus tarnavęs pas ponus, matęs vargo, gerų žmonių paglobotas, daug naudingo iš paties gyvenimo išmoko. Bet koks darbas jo rankose tirpte tirpo. Ir žygyje jis geriau nei kiti mokėdavo susiliesti su medžiu, krūmokšniu, plika žeme, pasidaryti nepastebimas.

Kukučiui likimas dar lėmė pagyventi... Pasidžiaugti skalikų ujamo, medžiojamo žvėrelio laisve.

Tik istorijos šarlatanai ilgai pasauliui įrodinė, kad Lietuvoje vyko klasių kova. Kokiai klasei priklausė Vladas Krasauskas - Kukutis, našlaitis, nė pėdos savo žemės neturėjęs, auksinėmis rankomis pilnės duoną ir, beje, gana sočią. Kieno interesus jis gynė?

BYLOJA KANKINIMŲ VIETOS

Žmogaus kūno ir sielos tyrinėtojai sako, kad daiktai turi atmintį: visa, kas mus supa - namų sienos, baldai, vieta, kurioje mes gyvenam, džiaugiamės, mylim, liūdim ar kenčiam - tarytum sugeria mūsų teigiamą ar neigiamą energiją. Mes ją paliekam nejausdami, kokius pojūčius patirs žmogus, atėjęs čia po mūsų. Gal kada nors visa tai paaiškės, bus ištyrinėta, o gyvenime mes visi vienaip ar kitaip esame patyrę, kaip mus veikia aplinka, nežinoma vieta. Vienur gera ir lengva, kitur nežinia kodėl pasidaro sunku ir norisi greičiau iš ten išeiti.

Aleksandravėlėje, name, kur saugumiečiai užkankino daugybę žmonių, kur į sienas įsigėrę kraujo dėmės ir kvapas, kur ilgą laiką joks padorus žmogus nenorėjo net kojos įkelti, - buvo tuščia ir nyku. Dar ilgai po to, kai buvo žemėmis užberti paskutiniai žuvę partizanai, kai iš kankinimų namo buvo išstremti į kalėjimus ir Sibirą likę gyvieji, namas stovėjo tuščias. Tačiau žmonių kancija ir skausmas tebetvyrojo jame. Dvi jaunos mokytojos, kurioms ten buvo siūloma įsirengti butuką, atsisakė šiaame name gyventi, nors nieko nežinojo apie tai, kas ir ko čia būta. Merginos pajuto: čia negera vieta...

Rokiškyje tokių negerų vietų dar daugiau. Tai kankinimų rūšiai ir namai, kur beprotiškus skausmus kentėjo tardomi partizanai ir jų artimieji, kur aidėjo šimtų žmonių aimanos, kur jie atsisveikino su gyvenimu.

Nežinau, kas ir kuo galėtų nuplauti tą skausmo ir kancijos atminimą nuo kruvinų rūšių ir namų? Nežinau, bet nutylėti apie tas vietas negalima. Kas saugumiečių rūsiuose vykdavo, papasakojo rezistencijos metų pogrindininkas Kostas Jasinevičius.

- Ne vienas toks kalėjimas, tiksliau - sandėliai ir rū-

siai, saugumiečių paversti kalėjimais, slėpėsi buvusioje Rokiškio Tarybų aikštėje, dabar - Nepriklausomybės aikštė. Kadaise ji buvo akmenimis grįsta, o pokario metais - tautos budeliai ją lietuvių kūnais nuklojo. Ten glaudėsi karinio komisariato pastatas, o kieme - sandėlis, kuris, aptvėrus spygliuota tvora, ir buvo paverstas kankinimų vieta. Praėję šituos pragarus sako, jog čia dar buvo galima egzistuoti, nes tardymai ir kankinimai vyko kiek toliau - karinio komisariato patalpose, ir žmonės, esantys už spygliuotų vielų, kankinių dejonų negirdėdavo.

Baisesnė dalia tekdavo tiems, kurie pakliūdavo į sandėlių blokų sienomis, smėlio grindimis, kuris po rekonstrukcijos pavirto gailestingesne vieta - blaivykla. Čia žmonės būdavo sugrūsti taip, kad ir miegoti tekdavo stovint. Ne kiekvienas galėjo ant smėlio prisėsti ir kojas pailsinti. Saulę žmonės pamatydavo tik varomi į tardymus, jeigu... tardydavo dieną. Dažniausiai enkavedistai dirbo naktimis, tardydavo suimtuosius to paties pastato antrame aukšte. Ir mušdavo žmones naktimis, ir vis dviese, ne po vieną: gal dviese drąsiau, o gal žiūrint į bendraminčio darbelius savieji atrodo mažiau kruvini? Kokia tai vieta buvo ir ką ten iškentėjo žmonės, galėtų papasakoti Alfonsas Mainelis iš Dambrotišio, Vytautas Laužadis, iš Antrųjų Šilaičių kaimo, bet... jų jau seniai nėra gyvųjų tarpe. Žmogus gali labai daug iškentėti, tačiau ne viską.

Trečiojo kalėjimo pastatas, - rokiškėnams gerai žinomas namas su bokšteliais, - buvo pažymėtas 10 numeriu: ilgą laiką jį puošė raudona vėliava ir atminimo lenta, skelbianti, jog čia 1940-1941 metais dirbo pirmasis Rokiškio apskrities pirmininkas Andrius Dagys. Matyt, pagerbdami jo atminimą, okupantai dalį namo apačioje pavertė kalėjimu. Viršuje buvo įsikūrę enkavedistai. Tame kalėjime jau buvo pliki gultai, tačiau čia tiek prigrūdavo kalinių, kad gultų neužtekdavo. Ant langų buvo uždėtos medinės dėžės, kad gatve praeinantys nepamatytų savo artimųjų, išniekintų partizanų, o esantys viduje - amžiams palaidotų laisvės troškimą. Tačiau tos dėžės neužtvėrė kalinamųjų nuo žmonių nuoširdumo: žiūrėk, vakarais ir įkrisdavo duonos riekė ar rūkalų pakelis. Kaliniams jautrių žmonių numestas duonos kąsnis buvo gyvenimas, nes tardydami visus marindavo badu, kad žmogus kuo daugiau pasakytų.

Dabartinis rajono kooperatininkų sandėlys irgi buvo tapęs kalėjimu, bet jame tupdydavo dezertyravusius tarybinės armijos kareivius ir vagis iš plačiosios šalies, kurie gulė apgulė Lietuvos miestelius pokario metais.

Žiauriausi kankinimai vyko namo Nr.3, esančio Kau-no gatvėje (buvusi K.Poželos) rūsyje. Tas namas buvo labai patogus, mat prieš jį enkavedistų buveinė: perve-dei tardomąjį per gatvę ir darbuokis, kiek jėgos leidžia

- niekas smūgių neišgirs. Mažiau ausų, mažiau akių - mažiau liudytojų, kurie, kaip beslėptum savo juodus darbus, išigudrina pamatyti. Toli už Rokiškio garsėjo žiau-rumu, sadizmu leitenantas Kuznecovas, vyresnysis leite-nantas Popovas, vertėjas Vorobjovas ir žmogėnas, kuris vadinosi tiesiog majoru. Pavardės niekam nesakydavo. Jam ir nereikėjo pavardės, nes žmogumi jo jau niekas nelaikė, tik raudonojo pragaro tarnu. Enkavedistų lindy-nė - raudonų plytų kampinis pastatas, dabar penkiolik-tas numeris, yra rytinėje Nepriklausomybės aikštės pu-sėje. Suimtieji, žinodami, kas jų laukia, stengdavosi į kankinimo vietą varomi pabėgti. Žinojo, kad bus nušau-ti ir baigsis kančios. Taip buvo nušautas mokytojas Bu-tėnas ir ten kalėjęs Mielonų kaimo stipruolis Grigas Pu-pelis: šoko neištvėręs iš antro aukšto, tikėdamasis užsi-mušti. Neužsimušė, dar porą šimtų metrų pabėgėjo, kol parkrito, pakirstas kulkos.

Didelę ir baisią bylą byloja šito namo sienos, tik mes dar nemokame daiktų atminties perskaityti.

Iškentusį vieną kančių pragarą, vedavo į kitą ir įmes-davo į pilną vandens rūšį, kur galėdavai tik stovėti. Silp-nesnės sveikatos žmonės neištverdavo mušimų ir šalto vandens ir dažniausiai po pirmųjų tardymų atsisveikin-davo su šiuo pasauliu. Tuos skubiai išveždavo už aero-dromo į miškelį, mat ten buvo užsilikę priešlėktuvinės gynybos apkasai. Koks patogumas enkavedistams, ypač žiemą - sniegą prarausei, negyvą kūną koja paspyrei, ir velionis duobėje. O kai surinkdavo daugiau žuvusių iš aikščių, namuose ar miškuose sušaudytų, - veždavo juos į Juodalungės miško kemsynus. Pelkės išalas negilus, nu-metei porą granatų, - ir duobė. Kiek ten žmonių užkas-ta!.. Tik atėjus pavasariui ir sniegui nutirpus pamatė: tada net sribai gavo pylos iš savo viršininkų už blogą darbą. Juk turėjo būti tylu, ramu, kad niekas nė nesuos-tų, kur dingsta nužudytieji, o čia viskas paaiškėjo. Dar

gyvi tų įvykių liudytojai atmena, jog tik per vieną vakarą 1946-ųjų sausyje ten buvo nuvarytos trejos rogės, priguldytos nukankintų partizanų. Nejaukūs, niūrūs ir šiandien tie kemsynai.

1946-ųjų vasarą nukautųjų kūnus, palaikę numestus aikštėse, masiškai gabendavo už buvusios skerdyklos ir versdavo į žvyro karjerą, dabar ten psichiatrinė ligoninė. Raudonų plytų name ir jo rūsiuose buvo kankinami ir mano pažįstami: broliai Vladas, Kazys ir Balys Laužadžiai, Napalys Žemaitis iš Antrųjų Šilaičių kaimo, rokiškėnas Jonas Šnioka ir Vytautas Baškevičius. Laužadžiai, nuteisti ir iškentėję lagerius, sugrįžo į gimtinę tik numirti. Nepriklausomybės aikštėje esančiame name Nr. 11 buvo laikomi įkaitai: tai buvo visai nekalti žmonės, pasmerkti mirti, jeigu bent vienas iš 1941-ųjų metų sukilėlių būtų išdrįšęs nušauti tarybinį aktyvistą. Visų jų laukė Juodupės kankinių likimas. Laimė lėmė per geležinkelio stoties bombardavimą kai kuriems sėkmingai pabėgti. Jonas Šnioka ir dar keli jo draugai pabėgo, tačiau antrą kartą buvo areštuoti 1944 metais. Iš lagerio Jonas nesugrįžo, - skaudūs Kosto Jasinevičiaus prisiminimai.

- Pokario metais Rokiškio gyventojų skaičius smarkiai didėjo, - pasakoja Kostas Jasinevičius, - miško vyrai spaudė aktyvistus, o tie ieškojo prieglobsčio mieste. Griauti okupantai griovė, o pastatyti nieko nepastatė per tą laiką, tai net labai savo darbeliais pagarsėjusiems tarybų valdžios aktyvistams, tokiems kaip Povilas Jokubka, vietos mieste pritrūko. Jį apgyvendino pas mano tėvus, priemiesčio kaimelyje. O gal jis turėjo užduotį mano tėvus ir mūsų gimines sekti, argi sužinosi? Tie baisūs laikai, ačiū Dievui, praėjo, bet vietos, kur šimtai nekaltų žmonių nukankinta, liko. Apie viską turi žinoti tauta. Prie buvusio baisiausio namo Nr.3 galėtų būti memorialinė lenta, skelbianti, kas šio namo rūsiuose kalėjo. Net du kartus suimti partizanai bandė bėgti, o pabėgti iš tų rūsių praktiškai buvo neįmanoma. Vieno pabėgimo metu aštuonis žmones sušaudė, jų kūnus nuvežė už senojo pašto į pabalį ir užvertė žemėmis. Kitus kankinius priglaudė Juodalungės giria ir aerodromo miškelis.

KANČIOS TAURĖ

K albuosi su Emilija Vaičėnaite, pakėlusia tardymų baisumus, benamės dalią, ne kartą apraudojusia brolio Balio Vaičėno- Liubarto, Pavasario - kančias ir žuvimą, gerų žmonių globota ir išlikusia gyventi nepalūžusia dvasia. Sėdime prie apskrito balta staltiese dengto stalo jos kambarėlyje, kuris, taip ir neaišku, - jos ar ne jos, nes dieną už sienos kontora, kur ji vis dar reikalinga, o po darbo valandų - jau jos vienos valdos, žinybinis kampas. Mąstau, negi toji moteris, netekusi savo namų, visą gyvenimą dirbusi, neužsitarnavo savo kampelio, kur ji būtų vienintelė šeimininkė? Bet jos nekankina tokia padėtis, ji niekada nė nemanė verkšlenti ar skųstis likimu, ji tik džiaugiasi: gal pagaliau nesibaimindami pasakysime visą tiesą apie tai, kas buvo, ką teko Lietuvai iškęsti? Kokia laimė!

Garuoja karšta arbata, ir aš klausausi jos ramios šnekos, paprasčiausių žodžių, kurie slepia sunkių netekčių metus, jaunystėje buvusios gražios merginos dramą, nusakomą keliais žodžiais.

- Žuvo visas mūsų nedidelio Vaičėnų kaimo jaunimas.

Žuvo ir tas vienintelis, galėjęs būti Emilijos išrinktuoju, o kartu su juo ir svajonės apie savo šeimą. Emilija liko viena. - Nuo ko pradėti pasakoti, - klausia ji save ir susimąsto: - Turbūt nerasčiau pasaulyje tiek turto, kad galėčiau atsilyginti Dručkų šeimai už jų gerumą, meilę žmonėms. Rėmė mus, globojo, nieko neišdavė, nieko nepardavė, paskutiniu kąsniu dalijosi... Tai nuo ko pradėti? - vėl klausia ji.

- Gal nuo jūsų brolio svajonės, - sakau.

- Svajonę turėjo: didelę ir gražią. Daug skaitė, ketino mokytis, labai norėjo skraidyti, buvo ir komisiją perėjęs, bet... Akys pasirodė per silpnos, teko svajonių atsisaky-

ti. Buvo šaulys, gal dėl to jam ir teko vadovauti partizanaujant.

Nuo 1939 iki 1940 metų buvo tarnavęs pasienio policijoje. Kuo tik nekaltino dėl tos tarnybos mano brolio pokario metų tarybiniai aktyvistai, o jis iš tikrųjų ir vokiečių nemėgo. Ypač pasibaisėjo, kai tie užėmė Klaipėdą: "Ir rusas mums ne brolis, ir vokiečiai - ne dėdė", - sakydavo. Kiek galėjo, stengėsi gelbėti į Vokietiją vežamus darbus žmones, perspėdavo juos, padėdavo pabėgti. Užtai nesibijojo likti Lietuvoje ir tarybinei armijai grįžus. 1944 metais birželio mėnesį galėjo pasitraukti į užsienį, netgi labai jį kalbino. Atsisakė: "Jeigu visi išbėgiosime, kas liks namie? Kas gins Lietuvą, kas jai skirtas kančias iškentės?" O kai Amerika su Rusija lyg ir susitarė draugauti, tai patikėjo viltimi - gal prašvis šiokia tokia tiesa ir mūsų padangėje? Iš pradžių jis tik slapstėsi, tačiau kai per 1944 metų Vėlinės užplūdusi generolo Vetrovo divizija šaudė kiekvieną sutiktą beginklį vyrą, jis ryžtingai pasirinko pasipriešinimo kelią, tikrą kančių kelią... Matyt, tokia jam buvo skirta dalis. O šiaip buvo linksmas kaip pavasaris, mėgo muziką, pats grojo smuiku, labai daug skaitė. Jį mylėjo partizanai, ir jis juos saugojo, dažnai sudraudavo, kad neišsišoktų, be reikalo nerizikuotų. Jis tikėjo, kad laisvė bus iškovota. Žinojo, o gal greičiau jautė, kad žus, tačiau tikėjo, jog jų laisvės siekimas pasiliks žmonėms kaip nepastatytas paminklas. Pasiliks širdyse... Paskutinį kartą buvau susitikusi jį Utenos ir Zarasų rajonuose, tada jis spausdino "Sutemų keleivį", labai daug rašė pats, žadindamas tautą priešintis okupacijai. Ne kartą esu jį prašiusi: mielas, mylimas brolau, - užteks, juk matai, koks maras mus užplūdo, gal nė vienas neišliksim... Mes per maži pasipriešinti ginkluotai jėgai, legalizuokis... O jis atsakydavo: "Ar galima okupantais pasitikėti? Pažiūrėk, kas į stribus pirmiausia sulindo: vagiškai, išdavikai, žmonės be sąžinės ir Tėvynės meilės. Jie, atėmę ginklus iš mūsų, pirmieji su mumis ir susidoros. Juk dori žmonės, kurie nuėjo komunizmo idealų apžavėti, labai greit praregėjo, paliko stribų tarnybą". Brolis toli numatė ateitį, apie tai ir "Sutemų keleivyje" rašė: "Ginsiuos iki paskutinio atodūsio". - Tokie buvo jo paskutiniai žodžiai, pasakyti man, toks nusistatymas.

Emilija nesulaiko ašarų.

- Nereikia, - raminu kaip sugebu, - ir taip jau daug priverkta.

- A! - stengiasi nusiraminti ji: - Sako, kai daugiau ašarų išlieji - širdis stipresnė... Blogiau tiems, kas jas sulaiko.

Mielos mūsų partizanų motinos, seserys, žmonos, kurios išlikote gyvos, dar neišseko jūsų ašarų upeliai, dar nenumirė jūsų širdyse gerumas ir artimųjų meilė. Tik kas tuos ašarų upelius matė ir kas guodė jus, metų metus atlaikiusias dvasinę priespaudą, kas pasitikdavo jus, sugrįžusias iš darbo, nuvargusias, kas padėjo išlikti vilties kibirkštei, kad Lietuva vieną dieną atgims ir prisimins savo žuvusius, kas?

- Nežinau, - trūkteli pečius Emilija, - gal lietuviškas darbštumas gelbėjo, gal užsispyrimas viską iškęsti ir nepasiduoti? Nežinau...

Nebejaučia pykčio Emilija ir savo kankintojams, nei keršto nenori, tik panieka išliko visam laikui, tik šitų bedvasių veidų užmiršti nebegali.

- Baisiausia - savi išdavikai, - sako Emilija, - o jų buvo!

1945 metų vasario mėnesį mane areštavo ir dvi savaites laikė budinčios milicijos būstinėje. Per kambarėlį, kuriame buvau įkalinta, ateidavo pas viršininką žmonės su žiniomis... Nesivaržydami "pasišnekėdavo" ir tuojau pat paskui juos išdundėdavo pulkelis ginkluotų vyrų. Iš pradžių ir mane verbavo, įtikinėjo: "Nebūk kvaila, padėsi mums, padėsi ir saviems, katrie miške. Gal gyvi išliks?.." O kai atsisakiau kalbėti, dirbti jiems, tai tokią kruviną sceną surengė, nieko baisesnio neteko matyti. Tuo pačiu metu buvo suimtas Boleslovas Ališauskas iš Lukštynių kaimo. Pasimokęs buvo vaikiną, žemės ūkio mokyklą baigęs. Jis nepartizanavo, tik metus buvo pasi-sendinęs, kad į rusų kariuomenę nereikėtų eiti, slapstėsi. Gretimame kambaryje jį ėmė tardyti: viską girdėjau. Susiimu galvą rankomis, noriu negirdėti, o girdžiu, ir tiek. Mušė jį iki apalpimo, spardė, išpešiojo barzdą, išsukinėjo pirštus. Penki pagarsėję kankintojai jį tardė ir daužė: Krasnovas, Vertavičius, Kazlauskas. Dar dviejų pavardžių nežinau. Kelias paras kankino, o kai jis nieko nepasakė, ką gi pasakys, jeigu nieko ir negalėjo žinoti, nes pats su partizanaus ryšių tikriausiai neturėjo, - tai galiausiai užmušė. Išgirdau per sieną jo priešmirtinę mal-

dą: "Viešpatie, palengvink mano kančią, išgirsk mano maldą - leisk numirti." Kai jis mirė, tada mane nutrenkė ant tų pačių kruvinų šiaudų ir paklausė: "Tylėsi? Ar nori tokio paties galo?" - Emilija minutėlei nutyla ir vėl vejasi sunki prisiminimų gija.

- Ne visus, kurie mane mušė, pažinčiau šiandien, bet Smalikovą - saugumo viršininką, patį žiauriausią kankintoją - jis kojomis spardydamas - pažintų turbūt visi, kas į jo nagus buvo pakliuvęs.

Matau, kaip sunku Emilijai Vaičėnaitei prisiminti išgyventas mirtimi alsuojančias dienas, nežinau, ką tokiu atveju pasakyti, žodžių pristinga, todėl teištariu:

- Jūsų arbata aušta... Išgerkite, paskui pakalbėsime... Negi nė vieno padoresnio, nė vieno žmoniškesnio neatsirado tarp šitaip išaukštintų mūsų tarybinėje spaudoje liaudies gynėjų? Argi visi iki vieno buvo tokie baisūs?

- Tie, kurie žmoniškesni - sribais išbuvo neilgai....

Emilija pasakoja toliau:

- Aš apsimėčiau, kad nė žodžio nemoku rusiškai, tai davė vertėją Zaičėnkovą. Tas nemušė, bet jau tyčiojosi, kiek tik jo fantazija leido, ko tik jis nežadėjo ir nepranašavo man. Ir be jo pažadų žinojau, kad iš tos įstaigos retai merginai pavykdavo išeiti neišprievartautai. Ir be jo grasinimų tikėjausi visko... Paskui į tardymo kambarį atvedė dar du sribus: pažinojau juos - Grigalavičių iš Vajeičių kaimo, Kaziuką Katinauską iš Antanašės. Pasakė, kad jiems teks padėti mane tardyti. Pažiūrėjo vyrai į mane, ir aš nuo jų akių nenuleidau: kas bus - tas!.. Mano nuostabai, jie atsisakė mane kankinti:

- Mušti merginą? Tai jau ne! Šito negaliu, - pareiškė Katinauskas.

- Ir tu negali? - šaukė Krasnovas, vietinis ruselis iš Noreikių. - Ką, ir tu negali?

- Ir aš merginos nemušiu, - pasipriešino ir Grigalavičius. - Ne vyrų darbas panas mušti...

- Banditai! - griudėjo nesivaldydamas Smalikovas. - Jūs tokie pat banditai! Visus kaimus reikėtų sudeginti iki pamatų!

Neilgai teišbuvo sribais Šie vyrukai, mat mušti nemokėjo.

- Visi pašol von! - šaukė saugumo viršininkas Smalikovas. - Lauk po velnių! Vienas susidorosiu!

Žinojau, ką reiškė jo žodžiai - pats susidorosiu. Iš-

prievartaudavo suimtąją merginą, o paskui pamesdavo kitiems sribams, kurie to norėjo... Maniau, ir aš neišvengsiu to paties, bet netikėtai atvažiavo jo panelė Zaičenkovaite iš Vabolių kaimo. Mat jos brolis Zaičenkovas irgi yra buvęs sribas, ne kartą gražiuoju įtikinėjęs mano tėvus: "Žinom, kad Balys - doras žmogus, tegul nesišlapsto, tegul išeina, mes padėsime jam legalizuotis". Gal jis ir norėjo padėti, bet argi nuo vieno žmogaus tada kas nors priklausė? Tai jo sesė ir išgelbėjo mane, pati to nežinodama. Smalikovas paliko mane, nustumęs ant dvokiančių šiaudų.

Emilija nutyla, o aš mąstau apie nepažįstamąją Zaičenkovaite, savo atėjimu sutrukdžiusią įvykti niekšybei, išgelbėjusią nuo paniekinimo Balio Vaičėno sesę. Kaip galėjo moteris nesuvokti, kad jos mylimojo rankos kruvinos. Jeigu suvokė, tai kaip galėjo leisti toms rankoms apkabinti? Gal ir jai, vargšelei, komunizmo idėjos buvo protelį sumaišiusios? Taip sumaišiusios, kad tikrajai meilei vietos neliko?

Emilija neišdavė brolio. Kai jos kankintojai įsitikino, jog šita mergiotė tylės, nutarė paleisti. "Išgrūskit ją lauk, bet šekit, - paliepė Smalikovas. - Vis tiek pasimatys su broliu, neiškęs, tada ir paimsim. Motiną - į Sibirą, kalėjime laikyti per sena. O dukterį - kalėjiman. Dar susitiksime..." Jie patikėjo, kad Emilija nė žodžio rusiškai nesuprato ir nesivaržė kalbėtis tarpusavyje jai girdint.

Paleisti paleido, tik namų Emilija neturėjo. Jie jau buvo konfiskuoti: čia apsigyveno paskui armiją traukusi ir ją linksminusi vieniša motina, antro kūdikėlio susilaukusi. Kasnakt Vaičėnų namuose prasidėjo linksmybės, išgėrimai, dainos. Neilgai lėbavo linksmoji įnamė, patraukė į šiltesnius kraštus, o gal paskui savo pulką išėjo, kas žino? ..Ir liko Vaičėnų nameliai tušti, į kuriuos Emilija sugrįžti negalėjo, nors jai taip reikėjo pastogės. O kai

1945 metais gegužės 2 dieną sribai nužudė Andriaus brolių Balį Dručkų, tai tuo pačiu pradėjimu padegė ir tuščius Vaičėnų namus: iš jų jau viskas buvo išgrobstyta, gyvuliai išvaryti, namų apyvokos daiktai išnešioti, beliko tuščias sienas sudeginti. Šitai žiaurumo akcijai vadovavo karinės įgulos vado pavaduotojas Ivanas Zaicevas.

Neteko Emilija tėvų namų. Išėjusi glaudėsi pas giminės, bet ir ten buvo nesaugu. Dienomis rodytis bijojo,

slėpėsi miške, nakčiai grįždavo pas gimines pernaktoti.

- Kai Stalinas šliures nuspyrė, kiek lengviau atsidusome, nors persekiojimai dar nesibaigė, - juokauja Emilija.

1949 metais ji atvažiavo į Kauną. Taip, tas garsusis spekuliantų miestas sunkiausiu metu priglaudė lietuvius, gelbėjo iš bėdos.

- Gerų žmonių daug čia sutikau, o nakvynėn priimti tada kiekvienas dar bijojo. Prasidėjo masiniai vežimai į Sibirą, ir turintieji namus ne kasnakt juose patys nakvodavo. Maitino mane gerieji Kauno žmonės ir šelpė, net neklausdami, kodėl aš viena tarp svetimų atsidūriau, net nesiteiraudami, kur mano namai ir kodėl aš jų neturiu,

- su meile prisimena Emilija visus jai padėjusius. -Tik štai nakvoti tekdavo stotyje... Metus laiko taip praken-tėjau. Lyg tikri tėvai mane globojo vaistininkų šeima - Marcelė ir Pranas Keriai. Ypač Marcelė kaip mama rūpi-nosi. Įdarbino mane tuomet buvusios Kauno 2-osios sep-tynmetės mokyklos direktorius Juozas Blažaitis. Priėmė dirbti valytoja ir pasakė: "Nežinau, ką priimu, bet pri-imu. Sėkmės tau, mergaite..." Dažnai pašnekindavo ma-ne direktorius, gerą žodį pasakydavo. Nujautė žmogus mano nelaimę, nepabūgo priimti į darbą be paso, su pasenusių asmens liudijimu. Taip aš legalizavausi.

Su broliu Emilija susirašinėdavo laiškais, pasirašyda-ma Mile Vaičiūnaite. Laiškus perduodavo jo ryšininkės Angelė Stamenčkaitė iš Aukštaeglinio kaimo ir Violeta Veličkaitė iš Salako. Violetos slapyvardė - Šarūnė. Padė-jo su broliu susisiekti laiškais ir partizanų ryšininkas mokytojas Algirdas Andrijauskas, mokytojavęs Zarasų ra-jone Drobių kaime. Deja, ryšininkės merginas 1952 me-tais areštavo ir jos, neišlaikiusios kankinimų, išdavė mo-kytoją ir Emiliją, pasakiusios, kur jos ieškoti. Ir surado. Tiesa, ieškojo Vaičiūnaitės, todėl direktorius greit susi-orientavęs pasakė, jog tokia tikrai nedirbanti mokykloje, tačiau viena mokytoja, nieko apie Emiliją nenujausda-ma, nurodė atėjusiam saugumiečiui, kur ją surasti, tikė-dama, jog padeda jos artimam žmogui. Tik paskui, su-vokusi, jog galėjo pakenkti merginai, per kitą mokytoją pranešė, kad pasislėptų. Tada Emilija pasisakė mokyk-los direktoriui, kas esanti ir kodėl ieškoma saugumo.

Išsaugojo tąkart mergaitę visi kaip išmanydami ir Emi-lijos nesuėmė. Tačiau saugumiečiai ją jau sekė: vieną

dieną atsivežė suėmę į rūmus, kuriuos kiekvienas kaudietis žinojo ir ratu apeidavo. Tada, tiesa, jau nemušė jos, gražiuoju klausinėjo: "Pasakyk, kur brolis ir kiti, juk žinai! Mums gaila, žus vyrai be reikalo. Neteksi brolio..." Emilija viską neigė: nieko nežinanti, užtektinai prisikentėjusi, ko dar? O jie savo: "Pasikalbėk su Dručkaus seserimi Antanina, juk draugės, o toji tikrai viską žino ir ryšius su mišku palaiko". Tylėjo Emilija ir tada, kai jai švelniai pagrasino, jog tokiems, kurie prieš tarybų valdžią - vienas kelias - į Sibirą. Tylėjo ir tada, kai jai buvo žadamas didelis atlyginimas už išdavystę, geras, lengvas darbas. Vėliau ją dar daug kartų tardė: pakamantinės, paprotins, baimės įvairios, paleis apsigalvoti, po dienos kitos ir vėl - saugumo rūmai. Vėl tos pačios kalbos: kur brolis? O brolis tuo metu jau buvo žuvęs...

Tarybinėje sistemoje dešinė niekada nežinojo, ką daro ir ką nuveikė karioji... Užtat tiek daug ir nuveikė...

Kai suėmė paskutinį sykį, apie nesugaunamąjį vadą Juozą Streiką bandė išklausinėti, nors Emilija iš tiesų nieko apie jį nežinojo, nes pati kone visą laiką slapstėsi. Tada jai buvo visai ne juokais paaiškinta: "Mūsų klaida. Visus jus reikėjo išsmaugti! Visą banditų kaimą. Rašyk raštu ką žinai!" Neišlaikiusi Emilija atstūmė švarų jai ištiestą lapą, kuriame turėjo būti parašyta, kur ieškoti brolių Streikų, ir pasakė: "Jeigu jau šitaip, tai galiu ant tuščio lapo pasirašyti. Ką norėsit, tą įrašysit patys... Nieko nežinau. Galiu ir neišeiti iš čia, man jau taip gyvenimas nuo jūsų visų apkarto, kad viskas vis tiek..."

Ar galėjo Emilija tikėti pažadais, jog jos broliui ir Streikams bus išgelbėta gyvybė, jeigu jos pusbrolių su žmona, nuėjusius pasiduoti, sribai kirviu užkapojo? Šitos žinios Emiliją jau buvo pasiekusios.

Svečiavimasis saugume baigėsi labai netikėtai: "Eik po velnių!" - pasakė jai atidaręs duris saugumietis.

- Velnių žemėje aš ką tik buvau, - norėjo atšauti Emilija, bet dar nebuvo atėjęs laikas atviram pokalbiui. Šito meto Emilijai reikėjo laukti dar ilgus metus, tyliai širdyje apraudant brolių, jų draugų ir artimųjų žūtį.

TRUMPŲ SUSITIKIMŲ AKIMIRKOS

Jūs, mokytojau, jau niekada neužmiršite ankstyvą jaunystę sutiktų kovotojų už Lietuvos laisvę. Tarytum gyvi jie lydės kiekvieną Jūsų žingsnį, tarytum gyvi ramins Jus, kai bus neapsakomai sunku, padės pasirinkti sprendimus, jų žvilgsnis, jų akių šviesa tarytum stebės Jūsų nelengvus žingsnius į mokslą, į žmogišką laimę, kurios, kaip ir daugeliui pokario kartos lietuvių, teko tiek nedaug... Tik akimirkos, tik džiaugsmo blykstelėjimai sunkioje kasdienybėje. Ir tarytum girdėsite balsus jų, pirmųjų išėjusių pasipriešinti okupantui.

Petrui Petkūnui tada tebuvo dvidešimt dveji metai, romantiškas amžius ir sėlinanti už nugaros mirtis, okupanto kulka, laukianti kiekviename žingsnyje. Jis buvo pernelyg tylus ir susimąstęs: ne pagal metus jam teko sunki partizano dalia. Kai žuvo Jūsų brolis Balys Dručkus, kai niekas nepajėgė nuslopinti širdgėlos, jis vieningai sugebėdavo rasti raminančių paguodos žodžių. Kai atsisveikindavote ir jis vėl išeidavo samanotais miško takais, nešinas automatu, o Jūs suabejodavote - ar dar bent kartelį teks jį pamatyti, jis staiga stabteldavo jau atsisveikinęs ir sakydavo:

- Tik tu tikėk, Andriau, Lietuva vis tiek bus laisva. Žinau, gal mes nesulauksime laisvės, bet sulauks kiti. Per kraują, kančias, vargą - Lietuva vis tiek bus laisva. Negailėk mūsų - nesielvartauk, jei netektų vėl pasimatyti: mes tokį kelią pasirinkome, mums tokia dalia teko, negalėjome kitaip... Tik tu nerizikuok gyvybe, saugokis, Andriau. Saugokis. O tą brauningą su Gedimino stulpais aš tikrai tau dovanosiu, susitiksiu draugą ir išprašysiu. Tau... Iki pasimatymo, Andriau! - šūkteldavo jis ir nubėgdavo, vydamasis jau kiek paėjusius į priekį vyrus.

Toks ir liko tavo atminty...

Tu žiūrėdavai, kaip juos visus paslepia miškas ir jau taip labai netrokšdavai to lietuviško brauningo su Gedinio stulpais, savo berniokiškos svajonės, tenorėdavai vieno, kad tik jis sugrįžtų, kad dar nors vieną kartą išgirstum drąsinančius žodžius, pamatytum šypseną, tokią nedažną jauname Petro Petkūno veide.

Tu taip norėjai šitam vaikinui įrodyti, kad esi toks pat drąsus ir savarankiškas, jog ryžaisi žygiui, už kurį tave draugas gerokai išbarė.

1946 metais tarybinė valdžia Radviliškyje ruošėsi Spalio iškilmėms: visas nedidelis miestelis raudonavo nuo vėliavų. Kone ant kiekvieno namo po vėliavą! Žiūrėk, pasaui, kaip džiaugiasi Lietuva! Ir tu, žmogau, džiaukis! Jei nesidžiaugi širdyje, tai bent rodyk, kad džiaugiesi! Tačiau žmonės buvo tylūs, susimąstę ir laukė: kas dar bus? Ko dar laukti? Juk su tomis vėliavomis atėjo ir masinės tremtys į Sibirą, masinės žudynės, lietuviai nė dienos nebuvo tikras, kad kitą naktį nakvos savo namuose.

Naktį į lapkričio aštuntą nukabinai, Andriau, visas vėliavas, kiek tik suspėjai iki apyaušrio, net nuo partijos komiteto. Dvidešimt raudonų vėliavų nuplėšei, beprasmiškai rizikuodamas, nuvežei į Obelius, o paskui nutempei į mišką: labai norėjai parodyti partizanams savo drąsą, o jie tik santūriai šypsojosi - ką gi, gal galima ir tokia kova? Tik Liubartas nesišypsojo, apkabino tave ir pasakė:

- Andriau, gerai pagalvok, ar verta dėl skuduro rizikuoti? Ne mūsų šita sukruvinta vėliava, ne mūsų pjautuvas su kūju, ne mūsų šventė. Tegul švenčia prisitaikėlis, tegul džiūgauja okupantas. Neišgelbės jų raudona vėliava nuo pačių prievarta sukurtos sistemos. Istorija jau ne kartą įrodė, kad visos imperijos, nuvertinusios žmogaus individualybę, paremtos ginklu ir smurtu, sužlugo pačios. Žlugs ir raudonasis maras - komunizmas. Subyrės vieną dieną kaip smėlio pilis. Sprogs, kaip muilo burbulas socializmo tikrovė, jėga brukama mažoms tautoms. Ir tu šitą pamatysi, Andriau, ir žinai, kas pražudys tą blogio imperiją - tušti šūkliai, melas, apkvaišimas bolševikinėmis idėjomis, fanatizmas, girtavimas ir tinginystė. Pamąstyk: geriausi protai sunaikinti, išvyti į miškus, į Sibirą, sukišti į kalėjimus. Žus tautos protas, kas tada stos prie valstybės vairo? Gal tu per jaunas visa tai ap-

rėpti, suvokti, bet suprasi. Tik mokykis, Andriau, tik daugiau nerizikuok. Išlik gyventi. Aš tikiu, kad tautos dvasia išliks gyva, Andriau.

Ko nesitikėjai, tai nesitikėjai, kad, švelniai tariant, būsi ne tik pamokytas, bet ir pabartas. O Petras Petkūnas tave suprato, pažadėjo tau:

- Išprašysiu aš tą brauningą su Gedimino stulpais, tikrai išprašysiu susitikęs. Dovanosiu. Atminimui...

Nespėjo nei išprašyti, nei dovanoti. Netikėtai žuvo. Jie ėjo keliese, Liubartas drauge. Netoli Obelių, Skiemonių kaime, užėjo ant pasalos. Liubartui numušė kepurę, o Petrą - mirtinai... 1946-ųjų spalio 6 dieną.

Turbūt jam ne kariu reikėjo būti. Poetu. Jis skyrėsi iš visų partizanų, taip gražiai, jaudindamas sielą, mokėjo prabilti. Su kiekvienu žmogumi kitokiais, tik jam vienam skirtais žodžiais, kalbėjo. Poetu jam reikėjo būti. Jo laišškai - pulsuojanti gyvybė ir tikėjimu poezija. O žūti buvo lemta kaip kariui, kaip laisvės šaukliui. Jo ginklo kulka dar niekam, net priešui, ne kartą taikiusiam jam į nugarą, nebuvo atėmusi gyvybės.

Nedovanojo jis Andriui brauningo su Gedimino stulpais. Dovanojo ryžtą - kad nepalūžtų dvasia, dovanojo tikėjimą, kad Lietuva bus laisva, paliko jam savo didelę tyrą sielą. Ji prabyla mokytojui žvaigždėtomis naktimis, ji prabyla, kai jis šnekučiuojasi su savo mokiniais, kai moko juos darbo ir meilės gimtinei.

Ar galima palikti dar brangesnę dovaną atminčiai? Manau, kad ne...

O kai Jums, mokytojau, bus labai sunku, kai nebus vilties gyvam iš saugumiečių, iš tardymų rūšių ištrūkti, - tomis akimirkomis neleis palūžti brolio Balio gyvas paveikslas. Atrodo, jis stovės šalia ir sakys: "Andriau, gyvenime veikia tam tikri dėsniai - niekas nepraeina žmogui veltui: geras ar blogas darbas susilaukia teisingo atpildo. Aš nežinau, kokia jėga atlygina už viską, priverčia kentėti už padarytą blogį, bet yra toji jėga, patikėk... Nepalūžk, Andriau".

Ir nuo tų minčių sugrįždavo jėgos: gyvybės, drąsos suteikdavo kažkas be galo stiprus. Ir prisimindavai Balio Vaičėno - Liubarto žodžius, pasakytus tada, kai buvai nusprendęs: "Užtenka! Einu į mišką, ir baigta! Ir ginklą susirasiu. Pats! Negalėsit nepriimti!"

O Balys kalbėjo:

- Andriau, tu nežinai, koks baisus tas slapstymasis be šviesos, be šilumos, be artimųjų... Tu nežinai, kokia baidi toji nuolat lydinti baimė: užklups ir kada užklups? Kankins ir kaip kankins? Ar iškėsiu, nieko nepasakęs okupantams? Ar išlaikysiu, draugo neišdavęs, ar neaptemu sąmonę? Andriau, tai ne romantika, neužmiršk. Nebūtų taip sunku, jeigu žinotume, kad toji kančia nebus tuščia. Deja, deja... Kas šiandien naudojami mūsų kančiomis, pralietu krauju, gyvybe, kas už mūsų išdavimą gauna atlygį ir turtėją? Kas mūsų kovą apjuodino, pavadinę klasių kovą? Kiek mūsų būryje yra bežemių vaikinių, teturinčių savo darbščias rankas, kiek atėjusių Lietuvos karininkų, kurie su savimi atsinešė tik meilę gimtinei, tik dėl savo Tėvynės ir laisvės pasirinko kovos ir kančių kelią. Ir kas kada nors pasinaudos ta laisvės kaina, nieko už laisvę nesumokėjęs? Juk vieną dieną išlįs iš urvų ir tie, kurie tik tyliai slėpėsi, drebėdami dėl savo gyvybės ir... aišku, pasiskelbs didvyriais. Didvyriu pasiskelbti lengviau negu juo būti. O kiek bus prisitaikėlių... Juk jau atsirado kaimuose išgamų, kurie mūsų vardu paprasčiausiai žudo ir plėšikauja. Tai baisu! Bet tai naudinga bolševikams. Tau nereikia eiti į partizanus, Andriau, nes kovotojų vis mažiau belikę, išžudyti, sunaikinti. Tu dar pamatysi, Andriau, kiek už mūsų žudymą bus apdovanotų, apkabinėtų medaliais už išdavystę, iškeltų, išaukštintų ir ateinančioms kartoms, jau užmiršusioms tikrąją Lietuvos istoriją, reikės juos garbinti. Tu dar viską pamatysi, Andriau...

Daug ką numatė Liubartas, žmogus, domėjęsis karo mokslu, apsiskaitęs, stipraus kūno ir dvasios. Tik vieno jis nenumatė, kad tarybinėje santvarkoje mūsų mažos tautos genocidas bus įteisintas kaip valstybinė politika. Liaudies priešo vardu apšaukus, su kiekvienu bus galima susidoroti. Ir dorosis: savi ir svetimi, ir baisiausia, kad šitas komunistų partijos suplanuotas tautų ir žmonių fizinis ir dvasinis naikinimas bus pridengtas gražiais žodžiais, humanizmo šūkais. Ir ne iš karto, ir ne visi šitai supras. O kurie supras, irgi nieko negalės pakeisti, tik gilia dvasine rezistencija priešinsis. Baisu, kai tauta naikinama karo metu, bet tai dar galima suprasti. O kai ji jau nugalėta ir vis dar naikinama, kaip tai pavadinti? Nėra tokių žodžių istorijoje. Nes šitaip buvo tik tarybinėje santvarkoje, vienintelėje pasaulyje. Iki tarybinės oku-

pacijos karų istorija žinojo tik tą klasikinį atvejį - kai tauta nugalėta ir iškelia baltą vėliavą, - ji paliekama gyventi. Tarybinės sistemos genocido vykdytojus gerbė valdžia, kariniai nusikaltėliai užtūpė geriausius postus, šilčiausias vieteles. Mūsų sribeliai, vos nušovus paskutinį partizaną, įsitaisė vykdomosios valdžios krėsluose. O tam proto tikrai nereikėjo. Vadovaujančiojo postui užimti tada užteko kruvinų darbų.

Daug ką numatė Liubartas, argi būtų pasakęs per tą paskutinįjį pasimatymą šitokius žodžius:

- Andriau, pasakyk visiems, kurie liksite gyvi: gyvenkite taip, kad netaptumėte priešais patys sau... Nes tai ir yra tikrasis Tėvynės išdavimas.

Suprato Liubartas vėliau ir tą klastingą Vakarų tylą, o buvo žadėta, o buvo tikėtasi... Nepadėjo Vakarų demagogija mūsų partizanams sunkiausiu metu, ilgai nepadėjo galingų Vakarų politikai mūsų mažai tautai ir dabar, atsidūrusiai ant galutinio pražūties slenksčio...

Veidai, veidai... Jie pasiliko atminty, nors daugelį iš jų sutikai tik vieną vienintelį kartą. Ir žodžiai, tarytum netyčia ištarti vyriškam pokalby, bet skirti tik tau vienam: viskas gulė atmintin tarsi į neparašytą knygą, kurią kada nors atversi ir paskaitysi savo mokiniams. Gal tada ir vaikystės mokytoją Alfonsą Grinevičių gyvą prisiminsi su jo nuostabiais pasakojimais apie knygnešius ir Vytauto Didžiojo Lietuvą, apie tavo idealu tapusią 1863 metų sukilėlių vado, kunigo Antano Mackevičiaus asmenybę. Mokytojas Grinevičius buvo ne vietinis: kalbėjo žmonės, lyg kažkur kažką ne taip pašnekėjęs ir už bausmę buvęs į kaimą iškeltas dirbti. Griežtas buvo: iškels vieną pirštą - dėmesio! Iškels du - vadinasi, reikalauja tylos, kad musę skrendant girdėtum. O per pertraukas dūkdavo su mokiniais kaip paauglys.

1940-ieji. Kai mokiniai sužinojo, kad Lietuvai grąžintas Vilnius, šokinėjo iš džiaugsmo, o jis, jūsų mokytojas, susimąstė ir pasakė: "Nesidžiaukit, vaikai. Mums grąžino Vilnių, kad pasiimtų visą Lietuvą". Ir jūs staiga nutilote, žado netekę, lyg nelaimę nujausdami.

Mokytojas buvo tikintis, ir visi mokiniai prieš pamokas kalbėdavo maldą. Klasėje mokėsi trys rusai berniukai; melstis jie atsisakė, tik pastovėdavo tylomis per maldą. Nebūtų įvykę jokio konflikto tarp mokytojo ir rusiukų, jeigu vienas iš jų nebūtų pradėjęs per maldą demonstra-

tyviai kvatoti. Mokytojas jo nesudraudė, meldėsi kartu su vaikais, o po maldos priėjo prie besikvatojančio ir pasakė: "Pasiimk knygas ir eik kur nori. Pas mane nesi-mokysi!" Tada bernioko juokas jau neėmė. Išėjo net neatsisveikinęs. O baigiantis pamokoms atlėkė įtūžęs jo tėvas ir pažadėjo, kad labai greit jo mokytojo, nė kvape-lio mokykloje neliksią. Jis jau tuo pasirūpins! Mokytojas rauda ir balo, klausydamasis grasinimų, o paskui griež-tai pasakė: "Gana! 120 metų jūs mums delnus daužėt, klupdėt. Praėjo tie laikai, kai galėjot tyčiotis iš mūsų papročių! Ir niekada nebegrįš! Jsidėmėkit - nebegrįš"

O kai viena po kitos pasipylė po kaimus rusų kareivių divizijos, mokytojas vos ne jėga buvo priverstas dalyti žemę. Po vienu žemės dalybų valsčiuje vietinė valdžia surengė balių, kurio metu mokytojui buvo liepta pasa-kyti kalbą ir, žinoma, padėkoti tarybų valdžiai. Tačiau mokytojas niekaip nesuprato, už ką jai dėkoti, tai ir pa-sakė kalbą, kuri jam galėjo gyvybę kainuoti. Pasilypėjo ant kėdės, nukabino nuo sienos Stalino paveikslą ir su visu stiklu užmovė jį sekretoriui ant galvos. Matyt, neiš-laikė mokytojo nervai. O koks jis būdavo gražus, koku įkvėpimu spindėdavo jo akys, kai pasakodavo apie Lie-tuvos nepriklausomybės kovas, pagonių ažuolynus ir iš-žudytą prūsų tautą.

Suėmė mokytoją. Išvežė. Tik kaimynas Jesevičius, ši-tas kaimo maištininkas, pasikrovė du vežimus kviečių ir - iš paskos! Paleido tuokart mokytoją už Jesevičiaus kvie-čius, tačiau daugiau jo jau niekas Rokiškio apylinkėse nematė.

Neužmiršo Vaičėnų kaimo mokinukai ir po mokytojo Grinevičiaus atėjusios jaunos pedagogės. Toji tai buvo idealiai tarybinė, net rengėsi raudonais drabužiais. Per visas pamokas kalbėdavo, kaip dabar visiems bus gera gyventi, tik per matematiką nutildavo, ir vaikai labai greit suvokė kodėl. Mat pati skaičių logikos niekaip ne-įkirto. Ir pamoka pavirsdavo gražiu pasidūkimu. Moky-toja kaip mokytoja, tik kad gaudė kiekvieną mokinio žodelį ir vis tėvus tardė: aiškinosi, kas prieš valdžią šerį šiaušia, kam naujoji tvarka nepatinkanti, kodėl vaikai į pionierius neskuba rašyti, į komjaunimą nestoja? Net tardytojus iš rajono pati išsikviesdavo. Kartą tėvai įpy-ko: kol tardytojas kalbėjosi su vienu, o kiti laukė savo eilės, - kažkuris supjaustė pakinktus ir pakabino tar-

dytojo arkliui po kaklu. Neįtikėtina, bet tardytojo nemalonės už tai susilaukė pati mokytoja: už per didelį uolumą!

Išliko ir tokie prisiminimai...

Ko tik netekdavo griebtis, kai norėdavai nepastebėtas išsprukti į mišką, palydėti partizanams reikalingą žmogų ar perduoti svarbią žinią. Buvo ir taip, kad patys partizanai jaunojo ryšininko nepažindavo pamatę, o kartą ne juokais susirūpino: iš kur vidury girios atsirado striksimi mergytė trumpa suknute? Šitaip vykusiai suvaidintą mergaitę matė tik miškas, vėjas ir budėję sargyboje partizanai, kurie santūriai Andrių pagyrė: „Šaunuolis“. Jokių aplodismentų! Apmaudu? Žinoma. Pagyrė ir dar kartą išpėjo apie atsargumą. Paprašė palydėti į susitikimą su kitu partizanų būriu Stepą Grumbiną. Tada Andrius nežinojo to barzdoto vyro pavardės, tik slapyvardį - Audra.

Vedė jį naktį per pelkėtą mišką, kur retas išdrįsdavo žingsnį žengti. Žygis buvo sunkus, abu keleiviai vos persimetė keletu žodelių, daugiau tylėjo... Po kelionės tradicinis „ačiū“ ir - saugokis, berniuk! Norėjo, išvedęs Audrą į saugią pamiškę, pasišnekėti vyriškai, bet reikėjo abiems skubėti, o Audra tylėjo. Koks rūpestis slėgė vyro mintis, Andrius sužinojo daug vėliau, kai jiedu susitiko antrą kartą, nuslopinus partizaninį judėjimą, grįžus Steponui Grumbinui iš tremties. Pavargęs, iškankintas sunkaus darbo Taišeto lageryje, žmogus parėjo į Lietuvą, kaip ir kiti jo likimo draugai, tik žmogiškojo rūdėnų dienų pabaigti. Bet sugrįžo nepalaužtu tikėjimu nešinas, jog ne kartą iš Lietuvos išvyta mūsų laisvė dar sugrįš. Per antrąjį susitikimą Andrius Dručkus jau mokytojavo ir jo nei su anuomet atstriksėjusia „mergyte“, nei su vikriu per pelkes vedusiu berniūkščiu Steponas Grumbinas niekaip negalėjo sutapatinti. Tik priminus, ką jiedu šnekėjo, ką nutylėjo, kur sustojo, prisiminė... Ir nušvito veide šypsena, ir prašneko partizanas: liko į juostą įrašyti Audros žodžiai, šokinėjantis nuo vieno įvykio prie kito pasakojimas.

Steponas Grumbinas partizanauti pradėjo Naro būryje, kuris veikė Ginučių, Vyžių, Luobinių apylinkėse, turėjo savo ryšininkus Šiliniškės kaime. Kai suėmė Narą, būrį perėmė Lietuvos karininkas Gailius. Audra perėjo į Kaladinsko būrį, o šiam žuvus, pats vadovavo rinktinei.

Pasvajokime, mokytojai. Gal kada nors tie rezistentų įrašai atsidurs muziejuje, ir, be abejonės, tokio muziejaus įkūrėjas būsite Jūs. Po daugelio metų, kai į amžinybę išeis paskutiniai gyvi rezistencijos dienų liudytojai - tų įrašų klausysis laisva lietuvių karta, nežinanti, kas yra prievarta, svetimi svetimų valstybių karai ir okupacija. Tuomet šitas žemas, pavargęs Audros balsas ateities istorikams bus neatrasta žemė. Net mano kartos, kuri tas dienas atsimeina iš vaikystės, negali nejaudinti santūri vyriška šneka.

- 1945-ųjų ankstyvą pavasarį, dar buvo sniego, Šilinių kaime, Švenčionių rajone, buvo partizanų sąskrydis. Aš dar nei būriui, nei rinkinei nevadovavau, - prisimena Steponas Grumbinas.

- Partizanai rinkosi į sąskrydį, tikėdamiesi ir planuodami suvienyti visų Lietuvos partizanų jėgas. Apie tai ten ir buvo kalbama...

Dvi Audros seserys buvo ryšininkės. Joana Grumbinaitė ėmėsi labai pavojingos užduoties - veždavo partizanams ginklus: automatus, šovinius, viską, ką gaudavo per kitus ryšininkus Kulautuvoje. 1945-ųjų liepos mėnesį tarp Ginučių ir Šiliniškės kaimų įvyko susišaudymas. Stribai ir rusų kariuomenės būriai apsupo kelis aplinkinius kaimus, prasidėjo miško valymas. Joana Grumbinaitė kaip tik buvo atvežusi Gailiui ir kitiems partizanams ginklų į Palmajos vienkiemį ir spėjusi juos atiduoti. Ruošėsi grįžti į namus. Pasigirdus šūviams, Joana kartu su keliais partizanais išbėgo iš bunkerio ir gerokai toliau nuo jo pabėgėjo. Visi pasislėpė Luobinių miško pelkėse stovėjusioje senoje daržinėje. Tačiau bėgančią merginą pastebėjo rusų kareiviai, šukavę mišką. Apsupo pelkę, padegė daržinę. Joana vėl išbėgo... tiesiai į šūvį. Kartu su ja žuvo Mykolas Palepšis - Kadugys ir dar du partizanai, kurių pavardės nežinomos.

- Manau, kad Joana sąmoningai bėgo tiesiai į mirtį. Bijojo pakliūti gyva. Nušovė tą dieną ir du partizanus, likusius bunkeryje - Gailių ir Paukštę. Lingė susisprogdino pats. Tai partizanų slapyvardžiai, vardų, pavardžių nežinau. Greit suėmė ir antrąją seserį Zosę, kuri taip pat daug mums padėdavo.

Sunku kalbėti apie praeitį, kai netekimų, skausmo ir mirčių daugiau negu švenčių, džiaugsmo ir gimimų.

1948 metais kovo 19 dieną Steponą Grumbiną suėmė.

Atrodo, atsargaus žmogaus būta, apsidairyta prieš einant pas pažįstamus žmones pailsėti, pavalgyti, nusiprausti, pabendrauti, reikalingų žinių susirinkti. Audra toks buvo tikras, jog net ginklo nepasiėmė, jei kas nors, kad niekam nekiltų įtarimo ir nebūtų tardomi jo bičiuliai. Būtent pas juos ir suėmė. Išdavystė? Šį kartą greičiausiai - atsitiktinumas.

- Gal ir drąsos jauniems per daug buvo duota... - prisimena Audra ryškų epizodą iš Kaladinsko veiklos.

- Tarp Tauragnų ir Daunorių buvo Stapšėnų ir Sirvydžių kaimai, kuriuose gyveno vieni maskoliai. Jūs pirmiausia ir apginklavo tarybinė kariuomenė, okupavusi Rytų Lietuvos žemes. Davė ginklų ir nukreipė veiklą prieš partizanus.

1946-ųjų rudenį Kaladinskas su savo 40 vyrų nuėjo į Stapšėnus ir, apsupęs kaimą, nuginklavo maskolius. Kai kurie, beje, kuo skubiausiai išsislapstė, savo ginklus palikę žmonoms saugoti. Susišaukė Kaladinskas kaimo moteris ir pasakė: "Su moterimis ir vaikais nekariaujam. Sudekit krūvon ginklus, kuriuos vyrai namuose paliko iš strioko ir... sudievu!" Moterys pačios sunešė visus kaimo turėtus ginklus ir šaudmenis. Tuo baigėsi žygis. Gerai, kad be aukų ir kraujo. Kaladinskas mokėjo labai griežtai bausti už reikalą ir taikiai pamokyti.

Daug teko bendrauti su Šabu - toks ryšininko slapyvardis, o pavardės ir tada nežinojau. Jis palaikė ryšius su daugeliu partizanų būrių, platino spaudą, perduodavo gautus paketus kitam ryšininkui Jonui Ivanauskui. Sabo ryšiai buvo labai platūs. Jį, o greičiausiai Ivanauską, kažkas išdavė, nes jų susitikimo metu namai žaibiškai buvo apsupti didžiulės kareivių įgulos. Siųsti visą kareivių gaują dviem vyrams suimti! Matyt, labai svarbūs okupantui buvo tie Sabo ryšiai ir veikla. Vyrai atsišaudė, bet išbėgti jau negalėjo. Kareiviai, pamatę jog partizanai nepasiduos, padegė namus. Ivanauskas suspėjo pro langą išmesti vaikus, o pats su Sabu susisprogdino. Tą dieną Sabas turėjo nunešti paliktus svarbius dokumentus ir spaudą Erškėčio vyrams: su jais buvo susitaręs susitikti tarp Kaboriškės ir Tautiškės kaimų.

Kaladinskas-Erškėtis Sabo nesulaukė...

Kai mane įkalino Lukiškių kalėjime, netikėtai per pasivaikščiojimą pamačiau Narą. Susitikome tik akimis, nei kalbėtis, nei žodeliu persimesti negalėjom. Mus stebėjo.

Naras stiklo šuke susižeidė pirštą ir paskubomis užrašė ant sienos krauju: "Laikykis, Audra. Naras." Supratau, kad Naras išlaikė kankinimus, nieko neišdavė. Daugiau Naro neteko susitikti. Labai daug Lietuvos vyrų žuvo... - sako Audra, - kitų jau nė vardų, nė pavardžių niekas negali išaiškinti. Bet ne tai svarbu: vis mąstau, vis klausiu - nejaugi Lietuvai per amžius lemta pavergtai būti? Negi mes neišsikapstysim iš šito vergystės liūno?

Nutyla pašnekovas, sukasi tuščia juosta.

Kodėl prisiminėm Audrą, vieną iš daugelio panašaus likimo vyrų? Kas jį siejo su Baliu Vaičėnu?

Kai suėmė Stepą Grumbiną, "Lokio" 5-os rinktinės vadą, vadovavimą rinktinei perėmė Pranas Račinskas-Žalgiris, o po jo mirties - Balys Vaičėnas ir vadovavo rinktinei iki savo žūties.

Mokytojo Andriaus Dručkaus turimomis žiniomis, Pranas Račinskas žuvo, tačiau yra žinių, jog galėjęs išlikti gyvas, manoma, kad jam per stebuklą pavykę atsidurti Lenkijoje. Jeigu liko gyvas, gal atsilieps, gal papasakos tolesnį savo kelią, kurio mes nežinome: kas jį išgelbėjo, kas išslaugė po sužeidimo, jeigu tai būtų ne mirtino atvejo? O gal tai... tik sparnuota žinia, gal iš tikrųjų jo kapas, kaip ir daugelio partizanų, liko niekam nežinomas?

Andrius labai norėjo susitikti mokytoją iš Rokiškio rajono, Leoną Grigonį, apie kurį visi kalbėjo kaip apie didelio talento ir proto žmogų. Laukė tų susitikimų, gal pamatys kada, gal susitiks, pasikalbės? Nesusitiko. Prasilenkė bėrniūkščio - partizanų ryšininko - ir mokytojo Leono Grigonio keliai, tačiau susikurtas šito žmogaus paveikslas įstrigo atmintin ir nebedavė ramybės.

Jau mokytojaudamas Andrius Dručkus ieškojo Leono Grigonio pėdsakų, žmonių, kurie jį atmena. Ši tą pavyko surasti, sužinoti.

Mokytojas Leonas Grigonis jau pirmomis okupacijos dienomis ryžtingai pasirinko pasipriešinimo kelią, išėjo partizanauti. Labai greit už sumanumą, įžvalgumą buvo paskirtas rikiuotės skyriaus viršininku, turėjo slapyvardį Šarūnas. Vėliau konspiracijos sumetimais vadinosi Užpalių ir Žvainiu. Nuo 1947-ųjų vasaros jis jau - Prisikėlimo apygardos vadas. Jo adjutantu tapo partizanas Viktoras Šniolis. 1949-ais metais vasario 2 dieną partizanų vadų suvažiavime, vykusiame netoli Baisiogalos, Leonas

Grigonis-Žvainys buvo paskirtas generalinio štabo viršininku, jam suteiktas majoro laipsnis.

Partizanų generalinio štabo bunkeris buvo netoli Ariogalos, į Kauno pusę, prie nedidelio upelio, įtekančio į Nevėžį. Ten buvo laikomi svarbiausi štabo dokumentai.

1950 metų vasarą bunkerį apsupo. Grigonis kartu su kitais štabo nariais, matydami, jog išsigelbėti negalės, susisprogdino. Be abejonės, sunaikino ir dokumentus, buvusius bunkeryje. O štabo archyvas, jo likimas bei buvimo vieta kol kas nežinomi.

SIDABRINIO JUOKO AIDAS

Kokios negandos ir nelaimės beužpuldavo lietuvi, jis vis tiek sėdavo rugius, augindavo duoną ir visu kūnu jusdavo giliausią skausmą, kai kareivių mašinos riaumodamos pervažiuodavo tiesiai per vilnijantį lauką, kai kareiviški batai ištrypdavo pasėlius, o sužvėrėjusi „vaduotojų“ gauja kulkomis išvarpydavo pražydusias obelis. Galėjai nebent Dievui pasiskųsti, kad jis mūsų mažą Lietuvėlę leido paversti pasaulio perėjūnų niokojama žeme.

Ištrypti, sunaikinti kitų apsėtą rugių lauką lengviau, negu pačiam auginti duoną, gal ir mirtį sėti lengviau, nei pačiam gimdyti ir auklėti žmogų...

Toks Lietuvoje buvo 1945-ųjų rugpjūtis: šiltas, nubangavęs kviečio auksu, rugių ploteliais, kur dar neižengė kareivio koja, pakvėpęs šienų, kur dar liko nesudeginti namai. Vienas kitą pralenkdami griežė žiogai pievose, gelto pirmieji beržų lapeliai, avietėms ir medumi kvėpėjo saulėti vidudieniai. Tokią dieną tik kristi kur pabarėję ir, įsiklausius į vasaros garsus, žiūrėti neatsižiūrėti į dangų be jokio debesėlio.

Tokią dieną Liubarto vyrai sustojo netoli Vaičėnų kaimo avietynais sužėlusioje miško aikštelėje. Su medicinos seserimi Aldona Diržyte Andrius atėjo pas partizanus. Kaime buvo ramu, ir jiedu be baimės, saugiai pasiekė mišką. Vyrai džiugiai juos pasitiko: geroji medicinos seselė aprūpindavo būrį medikamentais, tvarsčiais, švirkštais. Nespėjo partizanai seselės patarimų išklausyti, kai pasigirdo mašinų ūžesys. Vyrai pasiruošę gynėbai. Andrius, išbėgęs į miško pakraštį, pamatė, jog aplink visą kaimą ir netoli miško ant kalvelių išstatyti kulkosvaidžiai, kaimas apsuptas rusų kariuomenės. Apsidairęs, įsidėmėjęs, kur, kiek ir kaip išsidėstęs rusų kareivių dalinys, sugrįžo pas partizanus. Buvo aišku, jog

kautynių neišvengsi. Vyrai planavo, kaip ginsis, kuria kryptimi trauksis į didesnius miškus. Tačiau, kaip išvesti iš apsupimo medicinos seserį, kuri dirbo Rokiškio ligoninėje ir privalėjo laiku pasirodyti darbe? Visi keleliai į kaimą buvo stebimi, o jei tektų susišaudyti, tai mažame, vos dviejų hektarų miško plotelyje irgi būtų neįmanoma pasislėpti. Partizanams ją lydėti buvo nesaugu, vienai eiti dar rizikingiau. Tada Balys Vaičenas padavė Andriui Valterį, granatą ir paprašė:

- Visa viltis tu, Andriau... Niekas kitas nežino slaptų takelių ir užuolankų geriau už tave: svarbiausia - nepakliūkit. Būk labai atsargus, o jeigu...

- Nebus jokio "jeigu",- tikino Andrius.

- Jeigu... jus pastebės - nelikssite gyvi, užkankins...

Jis neįsakė nepasiduoti gyviems, tai buvo) aišku ir be įsakymo. Jis tik pabučiavo Andrių, tarytum palaimindamas, ir pasakė:

- Tikiu tavimi.

Reikėjo žinoti mišką ir laukus geriau negu savo kaimą, įsidėmėti kiekvieną žemės kauburėlį, kalvelę, už kurios lengva praeiti nematomam, o kuri visiškai neslepia, kiekvieną krūmokšnį, upeliūkščio vingį, lomelę pievoje išnaudoti priedangai. Išvedė Andrius merginą Mičiūnų link, nes ji negalėjo Vaičenų kaime pasirodyti. Per upokšnius, pievas, slėpdamasis palaukėse, sužėlusiais jam vienam težinomais miško takeliais, įsiklausydamas į kareivių šūksnius, atsklindančius nuo apsupimo pusės, Andrius tylėdamas vedė merginą, matė didėjančią baimę jos akyse, o padrąsinti, nuraminti negalėjo. Suprato: jog kiekvienas neatsargus, neapskaičiuotas žingsnis, sugaišta žodžiui ištarti akimirka gali būti paskutinė judviejų gyvenime. Suprato tai ir mergina. Kai atsidūrė apsupusių kaimą ir mišką kulkosvaidininkų užnugaryje, baimė ir įtampa atslūgo: jie buvo išgelbėti. Tik šypsenos Andriaus veide nesimatė: kankino mintis - kas bus su vyrais, likusiais nesaugiam miškelyje? Kaip jiems padėti? Galvoti, svarstyti irgi nebuvo laiko.

- Laimingai! - palinkėjo atsisveikindamas Andrius merginai.

- Ačiū, berniuk! - jo vis dar niekas nenorėjo vadinti vyru, netgi vaikinu, kaip apmaudu! Tačiau šis merginos "ačiū" buvo skirtas Andriui už jaunuolio drąsą, už nuotrūktgalvišką riziką, už gyvenimą, kuris buvo tarsi ant plaukelio pakibęs, už kaip pasaka gražų artėjantį saulė-

lydį. Juk jis,, šitas saulėlydis, dar ne paskutinis jaunai medicinos seseriai ir Andriui.

- Ko nesidžiaugi, berniūkšti!? - ji išskleidė plačiai rankas, lyg norėtų mišką apglėbti, ir nusijuokė laisvai, garsiai, tarytum skambantį sidabro vėrinį išbarstė juoką po laukus.

- Sustok minutėlę, pažiūrėk, kokia žemė graži, ir mes dar gyvi.

Žemė iš tiesų buvo graži, bet laiko džiaugtis nebuvo. Nutrūko sidabrinis juokas taip pat staiga, kaip ir buvo pabiręs.

- Ačiū, Andriau, - pažiūrėjo į jį dar kartą mergina jau nueidama. Tame trumpame žodelyje skambėjo ir motiniškas prašymas - išlik gyvas, berniuk, ir mergiškas žavesys - tai štai koks tu, mažasis didvyri, ir palaiminimas tarsi mergelės malda:

- Tesaugo tave Dievas, vaicine...

Nuėjo, pažėrusi miškui sidabrinį juoką.

Reikėjo grįžti pas partizanus, gerai apsižvalgyti, kur suvirto nakčiai liaudies gynėjai, susiorientuoti, kiek rusų kareivių apsupo kaimą. Reikėjo sutemus išvesti iš miškelio partizanus, jeigu jiems pavyktų išvengti susišaudymo su kareiviais ir likti nepastebėtiems. Jeigu čia įvyktų kautynės - būtų nuniokotas, sudegintas visas kaimas, būtų daug nekaltų aukų, liktų be pastogės vaikai. Tą žinojo tėvas ir motina, tą suprato Andrius, tačiau paguosti jų negalėjo, tektų viską prisipažinti, papasakoti, o jis niekam nenorėjo suteikti skausmo. Jo ir taip būta daugiau, negu pajėgė pakelti motinos pečiai. Andrius žinojo, jog vyrai vengs kautynių, saugodami Dručkų namus, kurie pirmieji pavirstų degėsių krūva. Partizanai laukė sugrįžtančio Andriaus, o jis, įvertinęs kareivių jėgas ir padėtį, apmąstęs, pro kur išvesti vyrus į didesnius miškus, tą patį vakarą sugrįžo pas juos. Liaudies gynėjai tikėjosi, jog partizanai būtinai ateis į kaimą. Matyt, jų tikroji buvimo vieta jiems nebuvo žinoma. Sutemus išvedė Andrius partizanus, atsisveikindamas gražino granatą Liubartui ir šyptelėjo:

- Neprireikė. Gal ir jums... neprireiks.

Ką norėjo skambančią vasaros naktį pasakyti Andriui Balys Vaičėnas - taip ir liko mįslė. Tik spustelėjo tylėdamas Andriui pečius ir... nė žodžio. Tik apkabino, tarytum amžinai atsisveikintų.

- Iki susitikimo! Ramios nakties, sėkmingo žygio,- palinkėjo Andrius, sutrikdęs tylą. Bet vadas vis dar susi-

mąstęs tylėjo. Gal tą akimirką pagalvojo - gera būtų tokį sūnų kaip Andrius turėti, jeigu... išliks gyvas? Gal mąstė apie tai, kaip ir kada jie vėl susitiks, jeigu susitiks po ilgesnio nesimatymo. Nežinia, apie ką tyliai mintyse svarstė vadas, bet ištare tik trumputį "ačiū". Patylėjo ir pakartojo:

- Ačiū.

Ir vėl išėjo vyrai, nešini laisve širdyje, gainiojami, tačiau nepraradę vilties išlikti... Tomis akimirkomis mano tauta partizanų širdyse buvo laisva, nors ir žemė, ir nukautųjų širdis mindė okupanto batai.

Bėgs metai, Andriau, daugelis sutiktų ir išvestų iš apsupimo partizanų žus kautynėse ar išdaviko kulkos pakirsti, bet jų pasakyti žodžiai lydės tavo žingsnius visą gyvenimą. Ir kai bus sunku, ne kartą juos prisiminsi, mokytojai, tyliai, paslėptą raudą širdy išnešiosi, kol ateis laikas, kai bus galima apie visus juos pakalbėti garsiai. Vėl ir vėl iškils atminty Aldonos Diržytės veidas, ir tarytum pažvelgs mergina juodomis kaip gelmė akimis, ir lyg vėjo dvelktelejimas pakuždės atsisveikinimo žodžius: "Tai štai koks tu, berniūkšti..." Neteko daugiau Tau jos susitikti, Andriau, šitos energingos, stiprios dvasios mergaitės, net panašios į ją nesutikai per visą gyvenimą - kerinčios juoda akių gelme ir minkšta katės eiseną, mokačios taip užkrečiamai juoktis ir taip staiga surimtėti. Tik gyvas, šildantis sielą jos paveikslas liko atminty ir tie vieninteliai žodžiai, vienintelį kartą sutiktos mergaitės žodžiai, pasakyti su begaline meile ir dėkingumu, kokių tau niekas daugiau nėra pasakęs.

Pakerėjo ne vien juodų akių gelme toji mergaitė visus, kas ją pažinojo, ne vien tik dėl skambaus sidabrinio juoko ir minkštos eisenos ja žavėjosi partizanai. Ne veltui ją vadino gailestingąja sesele: daugeliui ji padėjo ligą įveikti, žaizdas užgydyti. Net išdavikės atvestų kareivių pulkas ją užklupo beslaugančią sužeistus partizanus.

Patologišku žiaurumu garsėjo vienas iš Rokiškio saugumo viršininkų Isajėvas Balaboskinas iš Miliūnų kaimo. Kiek jis žmonių užkankino - nė pragaras nesuskaičiuotų. 1946-ųjų pavasarį už padarytas lietuvių tautai piktadarystes partizanų teismas jį nuteisė mirties bausme.

Aldona Diržytė partizanams,ėjusiems nuosprendžio vykdyti, parodė, kur jo namai. Partizanai numetė keletą granatų į Balaboskino butą, bet... saugumiečio net nesužeidė. Mat tą naktele, liaudiškai tariant, Isajėvas Balaboski-

nas buvo girtas kaip kiaulė: grįžo tiek prisiragavęs kada-
ginės, kad vos pajėgė įrėplioti į savo būstinę. Velnias sa-
vo bendrus kartais labai ištikimai saugo nuo nelaimės:
nuvirtęs ištiklintoje verandoje, sribų idėjinis lyderis už-
migo ant plikų grindų. Tik per degtinę liko gyvas ir svei-
kas. O kad jau išliko, tai dar labiau pasiuto: "Šaudyti vi-
sus iš eilės! - paliepė sribams. - Ne tik miške, bet ir pa-
miškėje sutiktus! Pailsėsim, kai paskutinis lietuvis atsi-
durs po žeme!" Kaip sakė, taip ir darė: tik nuo tos die-
nos į kiekvieną mūšį ėjo jau lydimas kur kas gausesnės
sribų apsaugos. 1946-ųjų žiemą Rokiškio rajone įvyku-
siose kautynėse su partizanais Balaboskiną sužeidė. Aki-
mirkos trūko, kad būtų pakliuvęs partizanams į rankas.
Jį ir vėl išgelbėjo: šį sykį ne velnias. Pasibaidęs šūvių pro
šalį lėkė rogėse įkinkytas arklys. Į roges spėjo įkristi ir
Balaboskinas: arklys jį išnešė iš mūšio vietos. Oi kokia
brangi po to pasirodė jam savo paties gyvybė! Ligoninėje
net keli sargybiniai saugojo, kiekvieną medicinos sesers
ir gydytojo vizitą pas ligonį akylai stebėjo prie palatos
durų budinčio su automatu kareivio akys. Sargyba prie
ligoninės paradinių durų, sargyba prie Balaboskino nak-
tipuodžio ir dar po pagalve pistoletas - jokių galimybių
žūti. Bet ir pačiam velniui, matyt, atsibodo savo sėbrą
saugoti. Vienas iš partizanų, persirengęs rusų vidaus rei-
kalų kariuomenės kapitono uniforma, atėjo į Rokiškio li-
goninę. Sargybinis, stovįs prie paradinių durų, buvo pa-
vaišintas migdančia cigarete, o asmeninis Isajevo Balabo-
skino angelas sargas mandagiai paprašytas palikti pala-
tą, nes būsiąs slaptas tarnybinis pokalbis be liudytojų. Sar-
gybinis, nieko neįtardamas, išėjo, o partizanas, ilgai ne-
laukęs, išsiaiškino santykius: "Pažįsti mane? Geriau įsi-
žūrėk! Tavo rankomis mano artimieji nužudyti, mano kai-
mo sodybos sudegintos..." Balaboskinas griebėsi ieškoti
pistoletą po pagalve, tačiau pasinaudoti ginklu nespėjo.
Aldona Diržytė tuo metu nukirpo telefono laidus. Nuai-
dėjus šūviui, Isajevo Balaboskino angelai sargai ne iš karto
susukubė pranešti apie įvykį saugumui. Po to mergina il-
giau pasilikti ligoninėje negalėjo. Išėjo pas partizanus.

Įvykus kautynėms Juodupės miške, žuvo ir buvo su-
žeista daug partizanų. Pagrūdžių kaime pas ūkininką
Naviką keturis sužeistuosius (pavardė žinoma tik vieno
- Navickas) slaugė Aldona Diržytė. Sužeistieji ir medici-
nos sesuo slėpėsi po namu įrengtoje slėptuvėje.

1947-ųjų kovo 15 namą apsupo saugumiečių dalinys

ir vietiniai sribai. Gindamiesi žuvo visi keturi partizanai ir pats namo šeimininkas Navikas su žmona. Liko gyvi tik du jo vaikai: mažojo nepamatė, o vyresnysis tuo metu buvo mokykloje.

Kartu su partizaniais gynėsi ir Aldona Diržytė. Kai visi žuvo ir ji liko viena, saugumo kapitonas pirmasis šoko link merginos riktelėjęs kareiviams: "Paimti gyvą! Aš pats!"

Jis buvo taip arti merginos, tik ranką ištiesti, o ji... netikėtai nusijuokė sidabrinio juoku, žiūrėdama žudikui į akis. Suglumo kapitonas, stabtelėjo: negi būtų apsiskaičiavęs, juk mergina jau iššaudė visus šovinius gindamasi. Liko nebent vienintelė kulka?..

Užteko akimirkos suglumimo, ir mergina šovė į karišką. Paskutiniu šoviniu nusišovė pati.

Liudytojai pasakojo, jog iš žuvusiosios rankos buvę labai sunku išplėsti ginklą. Žuvusių partizanų kūnus nuvežė ir pametė Rokiškio aikštėje, o vėliau - sumetė už miestelio griovyje. Artimiesiems pavyko iš griovio merginos kūną pavogti ir slapta palaidoti kapinėse.

Aldonos partizaniškas slapyvardis - Vilnelė - atitiko jos drąsą, bebaimį charakterį, jos skambų sidabrinį juoką. Vilnelę išdavė, pati atvedė sribus ir kariškius prie bunkerio po namu, Naviko brolio duktė Stasė Navikaitė. Taip kalbėjo žmonės. Tiesą žino tik kaltųjų prarasta sąžinė. Kalbėjo žmonės, kad išdavikė buvo įsimylėjusi sribą, kuris ją išnaudojo savo tikslams, įtraukė į juodus darbus. Ji buvo ne kartą pasodinta į kameras, kur būdavo tardomi partizanų artimieji.

Išduotas nutilo medicinos sesers Aldonos Diržytės sidabrinis juokas, bet nesulaukė laimės su savo išrinktuoju ir pasiuntusi jai mirtį mergina: padarytas blogis sugrįžta pačiam. Toks nerašytas gyvenimo įstatymas. Neapgailėjo ir neapverkė pavaldiniai ir Isajevo Balaboskino: patys rusų kareivėliai yra pasiguodę žmonėms, kad šitas velnio išpera net savus šaudydavęs...

Nebėra Tavo jaunystės metais sutiktos juodaakės Vilnelės, mokytojų, mergaitės peteliškės sparnų margumo suknuते ir sidabrinio balsu, tik, sugrįžus į tėviškę, vėjas atneša jos žodžius: "Tai štai, koks tu, berniūkšti..." Tik akių kibirkštėlės ima ir pasivaidena spalvotuose sapnuose, vis rečiau iš vaikystės atklystančiuose. Tik sidabrinio juoko aidas pasigirsta girios paukščių giesmėje.

LEGENDA APIE STREIKŲ

1947-1948 metais partizanų vadovybė Liubartą paskyrė „Vyties“ kuopos vadu, vėliau jis dirbo pagrindinės spaudos skyriaus viršininku ir galiausiai - rinktinės vadu. Keitėsi ir slapyvardžiai. Konspiracijos sumetimais vėliau jis vadinosi Pavasariu. Atitiko šis slapyvardis jo tikėjimą, kad vieną dieną Lietuvai išauš laisvės pavasaris.

O partizaninė veikla darėsi vis sudėtingesnė. Daug pirmųjų Lietuvos partizanų, Lietuvos puskarininkių mokyklos auklėtinių, karininkų jau buvo žuvę. Okupantai planavo greitai susidoroti su partizaniniu karu, o jis vis tęsėsi. Reikėjo griebtis šantažo, išdavysčių, reikėjo žūtū būtinai sukompromituoti partizanus žmonių akyse. Šio darbo ėmėsi tarybinis saugumas. Vis sunkiau buvo atskirti, kas atėjo laisvės troškimo skatinamas, o kas išduoti, parduoti savuosius už nemažus pinigus, šiltą vietelę ar paprasčiausiai laisvės kovotojų vardu paplėšikauti kaimuose.

Nelengva buvo Liubartui-Pavasariui.

Išvykdamas į Ignalinos miškus, kur jo, kaip rinktinės vado, laukė partizanai, „Vyties“ kuopai vadovauti paskyrė buvusį „Žalgirio“ būrio vadą Juozą Streikų, slapyvardis - Stumbras. Kažin ar buvo kitas žmogus, taip gadinęs nervus saugumiečiams ir taip uoliai gaudomas. Jau, žiūrėk, aptinka saugumo angelai Streikaus pėdsakus, o jis ir vėl kaip į vandenį, ženklo, kur buvęs, nepalikdamas. Sugauti Streikų gyvą saugumiečiams jau tapo garbės reikalas, ne tik būtinybė. Ne veltui ėjo kalbos, kad už jo galvą, aišku, - gyvą galvą, paskirtas didelis atlygis. Tik ta galva niekaip nenorėjo nei pasiduoti, nei nusilenkti.

Visa Streikų šeima pasirinko pasipriešinimo kelią. Motina Marcelė, dvi dukros, - Ona ir Valerija, - buvo parti-

zanų ryšininkės, slaugytojos, maitintojos. Tėvas - Antanas Streikus 1918 metų savanoris, už drąsą ir pasižymėjimą kautynėse apdovanotas Vyčio kryžiumi, nuo pirmųjų tarybinės armijos okupacijos dienų išėjo partizanauti, vadovavo "Žalgirio" būriui. Žuvus tėvui, vadovavimą perėmė Juozas, legendinis, nesugaunamas vadas, tikras Lietuvos girių ažuolas, kūno ir dvasios galiūnas, pelnęs didžiulę partizanų pagarbą.

Partizanavo ir brolis Izidorius Streikus, kuriam teko nepakeliamai sunki tremtinio dalia. Kokio galingo žmogaus būta, jei po visų kankinimų, nežmoniškai sunkaus darbo tremtyje jis, praėjus penkiolikai metų, sugrįžo į Lietuvą. Tiesa, grįžo invalidas, suluošintas, nepagydomas ligonis. Tačiau gerai atmena ir partizanavimo metus, ir Sibiro kančias.

Tai jam pasakojant lėtai sukasi juosta, sugrąžindama mus į 1950-uosius...

Sunku, labai sunku buvo Juozui Streikui: partizanų gretos kasmet retėjo, tuo tarpu rusų kariuomenės ir stribų daliniai Lietuvoje buvo nuolat papildomi. 1950-ųjų vasarą, liepoms žydint, Rokiškio rajone, Aleksandravėlės apylinkėje, prie Degučio ežero, enkavedistai, rusų kariuomenė ir stribai apsupo "Vyties" kuopos partizanus. Gynėsi Streikaus vyrai kelias valandas ir jau atrodė, kad išsigelbėjimo nėra: iš visų pusių apsupti. Kautynių metu žuvo partizanas Antanas Vartibavičius iš Niaukų kaimo, buvo sužeistas iš to paties kaimo kilęs Albinas Dručkus. Albinas dar galėjo išlaikyti rankoje automatą, dar pajėgė eiti. Antanas Vartibavičius prašė pabaigti jo kančias, bet nesiryžo Albinas nuspausti automato gaiduko. Kai Antanas neteko sąmonės ir Albinas jau nepajėgė jo tempti, veržėsi pro apsupimo žiedą vienas. Po ilgų kautynių kiti partizanai, matydami, jog prasisiveržti nepavyks, stengdamiesi paslėpti pėdsakus, metėsi prie Degučio ežero. Visų akyse - tylus, žodžiais neišstartas sprendimas: žūsime drauge. "Gyvensim! - pasakė vadas - Kai nėra jokios išeities - išgelbsti paskutinė viltis. Mūsų viltis - ežeras. Gyvensim!"

Vyrai, paskubomis pasidarę iš nendrių tuščiavidurius vamzdelius, paniro į ežerą po vandeniu. Ant galvų užsidėjo vandens žolių kuokštus, kvėpavo pro vamzdelius. Juos tučtuojau juodai apniko dėlės, kurių šiame ežere ypač daug, bet vyrai kentėjo: reikėjo išbūti nesujudėjus,

kad nė vieno ribuliuojančio rato vandens paviršiuje nesimatytų. Vyrai iškentė po vandeniui trisdešimt valandų. Girdėjo, kaip nutilus susišaudymui, kareiviai, saugumo dalinys, padedamas sribų, naršo ežero pakrantes, keikiasi ir stebisi: žemėn prasmego Streikus su savo vyrais. Ne kitaip, pats velnias jam padeda. Išnaršė viso ežero pakrantės krūmus, kalveles, slėnius aplink ežerą, išlandžiojo paežerės krūmokšnius, bet taip ir nesuprato, kur dingo partizanai. Grįždami nuo ežero, rado merdintį Antaną Vartibavičių. Visą įtūžį ant jo išliejo: kankino, spardė, mušė, kol užgeso paskutinė gyvybės kibirkštėlė. Tada vieni nuavė jam batus, kiti pasiėmė ginklą, o sribas Julius Krivalavičius, lyg medžiotojas trofėjų, nusisegė diržą su gražia sagtimi. Pasiėmė brauningą. Kai buvo suimtas ir Obeliuose tardomas partizanas Vladas Daminauskas, jis atpažino Vartibavičiaus diržą, kuriuo juosėjo kankintojas. O šis, pastebėjęs žvilgsnį, nesuglumo, tik paklausė: "Ką? Pažįstamas daiktas?" Ir patenkintas nusijuokė: "Tau bus taip pat... kaip Vartibavičiui. Gaila, matau, diržo neturi..."

Vyrai tyliai kentė ilgą dieną ežere po vandeniui ir laukė nakties: jautė, kaip siurbiasi dėlės į kūną, kaip ima krėsti drebulys, daužytis širdis, klausėsi, kurion pusėn nukeiksnojo kareiviai. Tik naktį išbrido vyrai iš ežero, nusirankiojo dėles, išsigrėžė rūbus. Sunku buvo eiti, visų skaudančiu kūnu juntant kiekvieną žingsnį, o eiti reikėjo. Ir dar einant rankioti užsilikusias dėles.

Ėjo ir ėjo vyrai tylėdami ir atrodė, jog šitam ėjimui galo nebus. Pirmasis prabilo vadas, ne prabilo po ilgos tylos, o skardžiai nusijuokė: "Gyvensim? Gyvensim, vyrai! Dabar jau gyvensim!"

Sužeistasis Albinas Dručkus stengėsi pasiekti kaimą. Eiti buvo labai sunku, kraujavo žaizda. Pakeliui, paėmęs iš pievos besiganantį arklį, bandė joti. Šiek tiek pajojęs, paleido arklį: "Grįžk pas šeiminką..." Gal arklys suprato žmogaus negalią, stovėjo ir nenorėjo sukti atgal. Žiūrėjo didelėmis liūdnomis akimis į žmogų ir kasė koja žemę. "Namo, namo!- paragino arklį:- Mudviem nepakeliui..." Išbalęs, labai nukraujavęs, jis dar nuslinko kelis kilometrus. Paskui pasiekė Dručků sodybą. Jį atrado Andriaus tėvas. Sesuo Antanina apiplovė sužeistajam žaizdas, aprišo. Nespėjo pamaitinti, kai pamatė į kaimo keliuką įsukančią kareivių mašiną. Nuvesti sužeistąjį į mišką

jau buvo per vėlu: kaip ant delno matėsi visa sodyba iš tos pusės, kur buvo kareiviai. Sukaupęs jėgas, Albinas per pupų daržą nušliaužė į netoliese esantį nedidelį beržynėlį. Antanina, paėmusi kibirą, tarytum eitų vandens į kūdrą, ištempė ant virvutės pririštą sužeistojo automata. O jos aštuonerių metų sūnus Petriukas, tarsi žaisdamas, nuvilko automata partizanui. Kariškiai išžvalgė apylinkę, išvaikščiojo laukus, krūmus, tačiau iki Dručkų namų nepriėjo. Išvažiavo.

Vakare tėvas Juozas Dručkus susisiekė su partizanų būriu, kuris buvo apsistojęs už kelių kilometrų Mažeikių miške, ir pranešė apie sužeistą partizaną. Naktį atėję jo bendražygiai išsivežė sunkiai sužeistą Albiną Dručką. Ir... toji šeštadienio naktis visiems jau atrodė būsianti rami ir tyli. Per anksti nurimo Dručkų šeimyna. Per anksti... O, kad būtų Antanina žinojusi, kas laukia jos sūnelio, gal dar būtų suspėjusi jį paslėpti. Kad bent nujautusi būtų nelaimę, kas vaiko laukia...

Nenugalimojo Streikaus pradingę pėdsakai tą dieną tiesiog į pasiutimą varė sribus: juk negalėjo visas būrys prasmegti kiaurai žemėn. Aišku - kaimas žino kur jie. O Dručkų namai jau seniai kėlė įtarimą, tik įrodymų vis nebuvo.

Pirmadienio rytą kaimą užplūdo sribai ir pirmiausia Dručkų namuose šoko ieškoti partizanų. Ypač didelį budrumą rodė versdami spintas, radę mėsos, šaukė: "Partizanams paruošta?" Viską išpurtė, išvertė, net pagalves suplėšė ir išdulkėjo kitų gryčių purtyti. Vos jiems išsidanginus, po poros valandų užgriuvo kiti. Kratos prasi-dėjo iš naujo. Sribų dėmesį šį kartą atkreipė Petriukas. Nusivedė jį už kluono prie šiaudų stirtos ir pasakė: "Nušausim kaip šunį, jei nepasakysi, kur partizanai?" Grasi-no, mušė per veidą, daužė per pirštus ir aiškino: jie viską žino, tereikia pasakyti, kada buvo užėję į šituos namus partizanai ir kur išėjo? Motina raudodama puolė prašyti, kad paleistų berniuką, bandė paaiškinti, jog vaiko be tėvų tardyti negalima, niekas tokios teisės neturi. "Ką? - nustebo sribai.- Čia - mes ir valdžia, ir teisė!" O kai Petriukas jiems nė žodžio nepasakė, tai, nustūmę verkiančią motiną, nusivarė jį už kilometro į mišką ir ten ėmėsi visų budelio metodų. Išlaužė lazda, sumušė vaiką iki sąmonės netekimo. Mušė taikydami į galvą, strėnas, atmušė vaikui inkstus ir, neišgavę iš jo žodžio,

nesuvaldomo įniršio apakinti, varyte nuvarė klumpanti, iškankintą vaiką į Aleksandravėlę penkis kilometrus. Kad nusilpęs vaikas greičiau eitų, vienas iš sribų vis baksnodavo berniuką durtuvo smagaliu. Pasimėgaudami kiekvienas iš eilės lipo basam vaikui kareiviškais batais ant kulnų. Kai krauju pasrūvusį nusivarė į Aleksandravėlę, ant vaiko užkulnių mėsos nebebuvo likę. Atsikvošėję ir patys pamatę, ką padarė su vaiku, prigrasino jam: "Jeigu pasakysi, kas mušė, - gyvas iš čia neišeisi!" Net tardymo poskyrio viršininkas įdūko: "Man Streikaus reikia, o ne mirtinai užkankinto piemens! Kuris sumušė?" - klausė viršininkas. Paklusnūs parankiniai tylėjo. Petriukas jau ir kalbėti nepajėgė, ranka parodė - kuris... Viršininkas išprašė pavaldinius, lyg ir griežčiau riktelėjo ir ėmėsi pats tardyti vaiką. Gražumu, įtikinėdamas, nemušė. Sunku pasakyti, ar budelių viršininkas žmogiškumo daugiau turėjo, ar griebėsi gudresnės psichologinės atakos: anie blogi, o aš - geras, man viską pasakysi...

Prastai jie suvokė vaiko psichologiją: suaugęs ir vienaip, ir kitaip gudrauti gali, bet jeigu jau vaikui burna užsirišo, tai tylės kaip nebylys, visas akmenėliu pavirtęs. Ištylėjo ir Petriukas. Paleistas bėgo į namus iš visų jėgų, net skausmo nejausdamas, kad tik naktis kelyje neužkluptų, kad tik pas mamą greičiau. Grįžęs irgi nė žodžio nepratarė. Tačiau motina viską suprato ir pamatė. Naktį išgirdo sūnelį kliedinti: "Nežinau! Vis tiek nepasakysiu!" Ryte vaikas jau pradėjo šlapintis krauju ir teko skubiai vežti į Rokiškį pas gydytojus. Jį apžiūrėjęs daktaras, pamatęs mėlynėmis nusėtą kūnelį, pasibaisėjo: "Žmogžudžiai!" Principingo ir drąsaus žmogaus būta to daktaro: išdrįso rajono prokurorui vaiką parodyti, nors tas nepatikėjo, kad šitaip su vaiku galėtų pasielgti liaudies gynėjai: "Negali būti!" Tačiau su rajono valdžia prokuroras vis dėlto pasišnekėjo. Po šito pokalbio buvo paleistas ir visą savaitę kankintas Juozas Dručkus. Grįžo jis sunkiai sužalotas kankinimų, sutraiškytais rankų pirštais, išmuštais dantimis.

Invalidu visam gyvenimui liko jo anūkėlis Petriukas.

Jis ir dabar tyli, vengia kalbėti, prisiminti iškankintą savo vaikystę. Kam kalbėti? Juk vis tiek niekas niekada jam negalės atlyginti patirtos skriaudos, sugrąžinti sveikatos, išmuštos liaudies gynėjų lazdomis.

Kas beišrinks iš apjuodintos, suklastotos Lietuvos isto-

rijos mirtinas budelių nuodėmės, kas supras nekaltųjų kaltes? Kai visa Lietuvos žemė skendo kraujuje, vieni pakilo laisvės ginti, kiti - talkininkavo okupantams. Ir vieni, ir kiti savi, lietuviai, Lietuvos motinų auginti. O gal dar negimė Lietuvos motinų karta, kuri sugebėtų visus savo vaikus dorais žmonėmis užauginti?

Ar dabar ne tą patį matome? Vieni "kovoja" speku-liuodami tautiniais šūkais, tik ne už Lietuvą: dėl savo karjeros, už šiltesnę vietelę, už gardesnę kąsnelį prie gėrybių stalo. Kiti dirba tyliai, nieko sau nereiklaudami, nepastebimi. Ne vienas, naudodamasis tyliųjų iškovojimais, savindamasis jų nuopelnus, braunasi į garbingesnius postus, lipa per tyliųjų galvas. Tylieji lieka nuošalyje. Toks gyvenimas...

Nors ir dideli pinigai už Stumbro - Juozo Streikaus

- galvą buvo pažadėti, nesisekė sribams tos galvos sučiupti, ir gana. Saugumui prireikė samdytus šnipelius į Streikaus būrį pasiųsti. Tam reikalui buvo paruošti du žvalgybininkai: rusas, kurio pavardė nežinoma, ir latvis, pasivadinęs Liepiu. Jiedu per partizanų ryšininkus, jais patikėjusius, ir pateko į partizanų būrį. Tuo metu Streikaus vyrai buvo apsistoję Latvijoje, Eglainės rajone. Jie atėjo prieš pat naktį, kai būrys tvarkėsi, ruošėsi žygiui. Sargybinis, juos pastebėjęs, paklausė: "Kas eina?" Išgirdo atsakymą: "Savi. Ieškome Streikaus būrio." Partizanai manė, kad sutiko latvių pasipriešinimo kovos dalyvius, kurie su lietuviais palaikydavo ryšius. Latvis pasisakė buvęs liaudies gynėju, o kai išgelbėjęs žmogų nuo Sibiro ir apie tai sužinoję saugumiečiai, tai jam jau kito kelio nelikę - tik pas partizanus. Ar galima buvo juo netikėti, arba visiškai pasitikėti? Juk ir liaudies gynėjams, einantiems tarnauti okupacinei valdžiai, niekas aiškiai nepasakė, jog pagrindinis jų darbas bus žudyti žmones ir tremti tautiečius į Sibirą. Ne vienas, nuėjęs į sribus, praregėjo ir pasibaisėjo, savo akimis išvydęs tardymų baisumus, žmonių kankinimus. Taigi galima buvo patikėti ir Liepio aiškinimu. Panašią pasakėlę buvo sukūrus ir vietiniu pasivadinęs rusas, nešykštėjęs gerų žodžių lietuviams. Vienas iš dalyvavusių pokalbyje partizanų pasiteiravo, kodėl jie ieškoję būtent Streikaus būrio?

- Mes Juozą gerai pažįstame, todėl ir norėjome patekti pas jį,- atsakė.

Pats Juozas Streikus tuo metu stovėjo nuošalyje ir klausėsi pokalbio. Nė vieno iš atėjusių jis nepažinojo ir niekada nebuvo sutikęs. Streikus staiga žengė link jų ir pasakė:

- Šiuo metu mes negalime judviejų suvesti su Juozu Streikumi, nes jo čia nėra. Bet pažadu - pasimatysite ir su juo.

Kas tie, pasivadinę "savais" - kilo įtarimas ir kitiems partizanams, tačiau visi stengėsi neišsiduoti, neparodyti nepasitikėjimo. Juozas Streikus paaiškino: tokia tvarka, teks atiduoti ginklus iki pasimatymo su vadu. Juozui buvo visiškai aišku, jog tai saugumo pasiūsti agentai, todėl stengėsi jiems kuo mažiau rodytis. Vienas iš partizanų buvo įpareigotas sekti naujai priimtus į būrį. Rusas vis stengėsi atsidurti arčiau Streikaus: visi įsitikino, jog tai ne atsitiktinumas. Latvis kažkodėl kėlė mažiau įtarimų. Persikėlimo į kitą bunkerį metu partizanas, stebėjęs rusą, pamatė, jog šis nesilaiko ėjimo taisyklių ir taikosi užėti Streikui už nugaros. Toliau žaibiškai įvyko tai, ko nenumatė niekas. Rusas stengdamasis, kad kiti to nepastebėtų, įleido šovinį į brauningo vamzdį. O kai suprato, jog yra stebimas partizano, puolė prie kulkosvaidžio. Bet, matyt, jį stebėjo ne tik Streikaus vyrai, nenuleido nuo jo akių ir latvis Liepis. Latvis jį nušovė anksčiau, negu šis spėjo pačiuoti kulkosvaidį.

Dabar visi suprato: išdavystė.

Labai sunkus buvo latvio pokalbis su partizanais. Sunkus todėl, kad jis jau buvo pamatęs partizanų vargus, pajutęs būrio vadui simpatiją, suvokęs, jog toks pat likimas laukė ir jo tautos žmonių. Nebuvo tikras, jog dabar partizanai juo patikės... Liepis prisipažino, kad jie abu buvo specialiai saugumo parengti Streikui sugauti. Viskas buvo numatyta iki smulkmenų, kaip jį paimti gyvą, o jeigu tai nepavyktų - įsakyta būtinai likviduoti kautynių metu per susišaudymą. Aišku, stengtis sunaikinti taip, kad nekiltų įtarimo, jog nušovė "savi". Liepis pasakė ir keletą ryšio vietų, kur buvo numatyta susisiekti su saugumiečiais.

Ilgai mąstė Juozas Streikus, tas nesugaunamasis vadas, ar neapsiriks pasitikėjęs Liepiu? Jis jau tada žinojo, jog partizanai neišliks, tiek daug jų buvo žuvę. Automatų kulkomis iš lėktuvų iškapoti miškai, vienas po kito išduoti partizanai, persekiojami stribų, pavargę, nevil-

ties apimti ūkininkai irgi sunkiai begalėjo partizanams padėti. Žiauriausi tardymai, žudymai, netėjusiems pasiduoti partizanams nežadėjo nieko šviesesnio. Bet... ir pasiduoti Streikus negalvojo, bent jau be kovos ir per anksti pasiduoti. O Liepio akys geriau nei žodžiai kalbėjo: matei jose ir kančią, ir neviltį, ir tikrą tikriausią pasimetimą.

Partizanai nutarė: eis į vieną iš Liepio nurodytų ryšio su saugumiečiais vietų - kolūkio kontorą. Iš ten pats Liepis paskambino, pranešė saugumui, kad partizanai jau jų rankose, paaiškino, kur ir kada reikia atvykti suimtųjų partizanų pasiimti. Ragelyje pasigirdo džiaugsmingas triukšmelis ir klausimas: kiek reikės ginkluotų vyrų?

Susitarė: saugumiečiai atvažiuos prie pieninės.

Atvažiavo. Partizanai jau buvo surengę pasalą, įvyko susišaudymas, žuvo septyni saugumiečiai, vairuotojui pavyko pabėgti. Liepis ant vieno nukauto saugumiečio krūtinės prisegė raštelį: "Aš, latvis Liepis, išperku savo kaltę okupuotai latvių ir lietuvių tautai..." Liepis liko pas partizanus.

Juozui Streikui-Stumbrui dar kartą likimas lėmė išlikti gyvam... Partizanai pasiliko Eglainės miškuose. Latvijoje partizanų pasipriešinimas buvo mažesnis ir kurį laiką čia būdavo saugiau nei kitur.

Sukasi juosta: šykščiais paprastučiais žodžiais pasakoja Izidorius Streikus apie brolių, apie vykusius mūšius ir žlugusias viltis išlaisvinti Lietuvą, bet nenužudytą tikėjimą, jog ji bus laisva. Pasakoja sunkiai atsidusdamas, net neprimindamas savo iškentėtų kančių - jų neįmanoma aprašyti, jas reikėjo patirti pačiam, kad suprastum. Pasaulis ir dabar šito nesupranta. Ir nesupras, nes jie tokių kančių nepatyrė.

Ne apie save pasakoja Izidorius: apie kitus, kuriuos teko sutikti, kurių net vardus buvo stengiasi iš atminties ištrinti.

Prisimena Izidorius lyg gyvą Lietuvos kariuomenės kapitoną Kazaną, kuris tarybinės okupacijos metais buvo suimtas ir be teismo ištremtas į vario kasyklas. Nepakėlė sunkių sąlygų, kalėjimo recidyvistų nerašytų įstatymų, sustreikavo, reikalaudami, kad politinius kalinius atskirtų nuo nusikaltėlių galvažudžių. Atsakydama į kalinių streiką, lagerio vadovybė pasitelkė tankų dalinį ir paleido į gretomis sustojusius beginklius kalinius. Tada,

pasidaręs iš paklodės baltą vėliavą, išėjo priekin karininkas Kazanas ir paaiškino: "Man karininko garbė neleidžia trauktis." Įsakęs kalinams atsitraukti, pats pirmas atsigulė po artėjančiais tankais. Mirė iškart, net neriktelėjęs, sutraiškytas šlovingosios tarybinės armijos išvaduotojos tankų. Apie tai pasakojo buvęs tremtinys, politinis kalinys Stasys Gerlikas.

Ar būtų lietuvis karininkas gulęs po tanku, jei būtų tikras, kad tankai nesustos? Būtų... Kas beginkliam žmogui, kovojančiam už savo teises, lieka - tik pasirinkti garbingą mirtį. O kad armija išvaduotoja gali beginklę minią traiškyti tankais, mes patyrėme ir 1991-ųjų sausio 13 dieną. Ir net ne karo metu. Tokia jau šios armijos šlovė. Tik dabar apie tai sužinojo visas pasaulis, o tada... tada visus baisumus matė tik juos patyrę ir išgyvenę.

Kazano sūnus Mykolas vienas pirmųjų išėjo į partizanus. Vienas pirmųjų ir žuvo. Po Antazavės mūšio jis pasiliko Zarasų rajone: drauge su Jonu Lukošiu buvo pasidaręs pas vieną ūkininką slėptuvę. Partizanus išdavė, abu žuvo susišaudymo su juos apsupusiais stribais metu.

Gal dar gyvi jų išdavikai, gal pamatę, į kokią dvasinę ir ekonominę aklavietę atvedė tautas komunistų žadėtasis rojus, gailisi savo darbų, gal jiems naktimis sapnuojasi nužudytųjų veidai, gal išgirsta atskriejančius priešmirtinius jų žodžius, gal neranda vietos šventoje žemelėje?.. Sunku patikėti: išdavikų žemė plati, tik širdyje ankšta gerumui, jiems tėvynė ten, kur sočiau galima pilvus prisikimšti. Tikrai mylėti savo gimtinę, atstatyti krūtinę prieš šūviui ne kiekvienam skirta, ne kiekvienam užtenka drąsos.

SU MANIMI LIETUVA NENUMIRS...

S treikų šeimos vyrai - tėvas Antanas, sūnūs Juozas ir Izidorius - pirmieji išėjo į partizanus ir... paskutiniai žuvo. Nelengva dalia teko sesėms Onai ir Valerijai Streikutėms, kančių kančias reikėjo iškentėti motinai Marceli.

Valerija Streikutė-Daukienė dabar gyvena su šeima Alytuje, yra "Dailės" meno draugijos narė. Iki šiol mažai kas žinojo apie dramatišką jos jaunystę, tačiau skausmas, jaustas į margaraščius lino audinius, pasakojo apie tai, kas išgyventa, iškentėta. Valerijos audiniais mielai puošia savo namus kiekviena moteris. Ramybės, saugios užuovėjos ir gerumo kupini ir šios moters namai, tačiau iki tos ramybės jai teko našta visai ne pagal mergiškus pečius.

Santūriai pasakoja Valerija apie save ir brolius, giliai širdyje slėpdama netekimo skausmą, žaizdas, kurios niekada neužgis, nors ji visą gyvenimą stengėsi užmiršti sribų patyčias ir sudegintus tėvų namus, išgyventą pirmąją kovos krikštą ir brolio teismą, kur galutinai numirė tikėjimas teisingumu. Niekada neišdils iš atminties atsiveikinimo su broliu Juozu akimirkos po mirties nuosprendžio...

Tokiomis sunkiomis išpažinties minutėmis aš tyliai mintyse prašau atleidimo, kad manoji dalia buvo lengvesnė, kad verčiu pašnekovę sugrįžti į pačias sunkiausias dienas ir pasakyti visa tai, ko iš tikrųjų neįmanoma perteikti pačiu spalvingiausiu žodžiu. Klausausi ir bandau sustabdyti mano tautos skausmo akimirkas, juntų, kaip virpa šokdamos į baltą lapą raidelės, rikiuojasi į žodžius, kad paskui galėčiau visą Lietuvos kančią santūrios moters lūpomis papasakoti skaitytojui.

Ir liejasi tyli, kiekvieną žodį pasverianti šneka...

- Nuo ko pradėti? - susimąsto Valerija, kaip ir daugelis mano sutiktų žmonių, ir ilgai tyli. Žodžių neranda. Gal nuo sunkiausio, tragiškiausio mano gyvenimo meto? Visi partizanai iš Streikaus būrio jau buvo žuvę. Tėvas, vadovavęs būriui, taip pat... Po Tėvo mirties būrį perėmė Juozas. Ir štai jie liko dviese. Paskutinieji mohikainai, kuriuos jau ne gaudė - medžiotė medžiojo... - kalba Valerija.

- Žvarbų 1944-ųjų rudenį per Visų Šventes, lapkričio

1 dieną, suvirto sribai į mūsų namus. Tuo metu mama sunkiai sirgo inkstų uždegimu, gulėjo lovoje, kamuojama aukštos temperatūros. Namuose dar buvo vidurinysis brolis Petras, kuris neišėjo partizanauti ir nesislaptė: reikėjo bent vienam likti namuose tėvams padėti. Petras tikėjosi, kad jo niekas nelies: blogo žmonėms nepadaręs, dirbo savo ūkelyje, niekam neužkliūdamas. Tuščiai buvo viltasi. Suėmė ir išvežė visus: brolių Petrą, sergančią motiną, seserį Onutę ir mane...

Valerija teturėjo aštuonerius metelius, kai sužinojo, kas yra žiaurumas: jį įkūnijo tardytojas Patfilkinas, užkankinęs brolių Petrą. Mušė, grasino, spardė kojomis, kankino įvairiausiomis priemonėmis, reikalaudamas pasakyti, kur yra kiti du broliai Streikai? Kur slapstosi, kada ateina į namus?

Mušė Patfilkinas ne vienas, su keliais enkavedistais, kankinamojo dejonės ir klyksmą girdint motinai ir seserims.

Motina, gulėdama kampelyje ant šiaudų, plėšėsi, veržėsi iš dukros rankų, meldė Dievą baigti jos ir sūnaus kančias.

Valerija suspaudusi laikė motinos rankas, ramino, kiek tik leido jos vaikiškos jėgos, o jos geroji mama nenu-maldomai šaukė: "Vaikeli, kodėl neišėjai į mišką su broliais?! Kam pasilikai namie?!"

Jeigu prabiltų Antazavės sribų buveinės sienos, jei imtų kartoti girdėtus šauksmus, jei pravirktų jų sugertų kankinių krauju!.. Sugėrė sienos kenčiančiųjų aimanas ir kankintojų keiksmus. Minutėlei nutildavo, juk ir kankintojai pavargsta, atsidusdavo motina ir... vėl netrukus viskas prasidėdavo iš pradžių: suimtuosius pjūdė šunimis, grasino, šaukė, jog visą Šeimą sušaudys, jeigu tylės. Bet jie tylėjo. Tik Valerija garsiai ramino motiną: "Nušaus ir bus gerai, nebeskaudės... Mamyte, nušaus ir nieko nebejausim, bus tada gerai..."

- Brolį kankino visą naktį, o rytą atvilko pusgyvį ir nutrenkė ant grindų šalia seserų ir motinos. Mama ne iš karto atpažino sūnų: taip buvo sužalotas, sukruvintas.

Pasižiūrėti į sūnų leido, o žaizdų aprišti - ne. Negalima!

"Pažiūrėjai, pamatei? Dar ne taip bus!" - šaukė tardytojas.

Paskui moteris atskyrė, nuvarė į kitą kambarį. Vyrus, kurie buvo suimti, išvarė pėsčiomis į Zarasus, į kalėjimą. Valeriją su motina uždarė prie budinčiojo, o Petrą pasilikę kankino toliau. Jo kančios dar tik prasidėjo...

Nieko budeliams nepasakė Petras Streikus. Po kankinimų sribai liepdavo seserims išplauti kruviną kambarį, nutaškytas krauju sienas, grindis. Ilgai mergaitėms po to sapnuodavosi lipnaus kraujo klanai. Ką gi, po pagarsėjusio pasaulyje švento inkvizicijos teismo dar baisesnę kankinimo mašiną galėjo sugalvoti tik didžiausio absurdo - komunizmo kūrėjai, prisidengę šventa liaudies valia. Labiausiai kentėdavo tie, kurių valios nepavykdavo palaužti.

Aitrus kraujo kvapas, kankinamųjų klyksmas, motinos rauda ir prakeikimas budeliams dar nebuvo paskutinė riba, už kurios nieko nebelieka, už kurios dažniausiai palūžta net labai stiprios dvasios žmonės. Jie atskyrė sergančią motiną nuo dukrų, ir mergaitės jau nežinojo, ar mama su broliu dar gyvi, ar jų jau nebėra, tik be paliovos plovė ir plovė kruvinas grindis...

Iki pačių Kalėdų, iki Kūčių vakaro, kasdien akyse kraujas. Kūčių vakarą atvažiavo teta, apsiverkė sribų būstinėje ir pasakė neišeisianti, kol nepamatys mergaičių. O jei nepamatys - ras kam pasiskųsti. Mergaičių ir tetos nuostabai - jas išleido. Net neriktelėjo ant tetos už grąsinimus skųstis aukštesnei valdžiai. Mat turėjo tikslą: prisivilioti iš miško brolius Juozą ir Izidorių. Saugumo viršininkas įsakė sekti mergaites - juk turi tėvas ar broliai pasirodyti... Brolis Petras su motina jau buvo uždaryti Zarasų kalėjime.

Prasidėjo 1945-ųjų žiema. Valeriją su sesute priglaudė teta, pakeitusi jai motiną, o mamą perkėlė į Lukiškių kalėjimą. Iš ten - ligotą, vieną vienužę ištrėmė į Sibirą. Kentėk, moterie, kentėk už vyrą ir sūnus, neišdavusius Tėvynės, išdrįsusius pasipriešinti okupantui, kalbėti apie laisvę. Bus jums laisvė, kokios nė nesapnavot!

Ilgai Valerija negavo jokios žinios iš mamos, iki pat 1956-ųjų rudens nežinojo - gyva mama, ar palaidota Sibiro žemėje. O apie brolių Petrą jau niekada žinėlės nesulaukė: užkankino prakeiktieji, nei jo kapelis žinomas, nei mirties diena. Tik kaimynas Pranas Kvilius pasakojo, kai nuvežęs maisto į Zarasus suimtiesiems, tai jam išmetę Petro Streikaus rūbus: buvo kiaurai permerkta krauju, suplėšyti... Niekas nieko neaiškino, į joki klausimą neatsakė, tik po viso to sekė kiekvieną mergaičių žingsnį, ypač Valeriją: laukė, bene ateis pas dukterį tėvas?

Valerija turėjo užmiršti vaikystę. Suprato, kad sribai jos nepaliks ramybėje, paleido vietoje masalo nesugaudamajam Juozui Streikui prisivilioti.

Vyresnioji sesuo Onutė, slapyvardžiu Rūta, ilgai nelaukusi, išėjo ryšininke pas partizanus. Valeriją priglaudė Subatės klebonas Antanas Rukmanis. Dieną ji ganė klebono gyvulius, naktimis slapstydavosi kluone, įsiraususi į Šieną. Gero žmogaus būta klebono, visokiais įmanomais būdais slapstė mergaitę, globojo, ramino, teikė viltį sulaukti geresnių dienų. Ją išdavė Lionė Krapytė, kuri irgi slapstėsi. Sribai, sugavę merginą, žiauriai mušė, visaip kankino, - neišlaikė Lionė, prasitarė, kad klebonas partizano seserį slepia. Po to suėmė ir kleboną, dvejus metus pralaikė Daugpilio kalėjime. Ir apie savo geradarį Antaną Rukmanį Valerija nieko daugiau nesužinojo, nesutiko jo, nežino jo likimo. Gyvas ar užkankintas, kalėjime ar Sibiro ledynuose? O jei liko gyvas, tai ką žmogui teko iškentėti? Kiek sveikatos prarasti už parodytą jautrią širdį, priglaudus saugumo budelių persekiojamą mergaitę.

Neilgai galėjo Valerija slapstyti pas žmones: sribai krėtė kiekvienus namus, grasindami sušaudyti visus, kas bandys padėti banditams ar jų giminei. Sąžinė neleido savo buvimu gerus žmones pasmerkti areštui ir sribų žiaurumams. Išėjo mergina pas partizanus. Apsigyveno Pruodės miške, bunkeryje su broliais Juozu ir Izidorium, Albinu Dručkumi ir Vincu Pupeliu. Netrukus Izidorius Streikus ir Vincas Pupelis išėjo slapstyti pas pažįstamus žmones, o Valerija su Juozu ir Albinu Dručkumi liko bunkeryje laukti ateinančio Vlodo Krasausko - Kukučio ir brolių Vlodo ir Prano Daminauskų, kurie taip pat ketino apsigyventi miške. Ilgokai jų laukė ir nesulaukė su-

tartu laiku. Vėliau sužinojo, kad keli partizanai, užėję pas ūkininką, buvo apnuodyti degtine ir išduoti saugumiečiams. O kol ši žinia dar nepasiekė Pruodės miško, Albinas Dručkus ir Juozas Streikus, palikę Valeriją laikinai pas latvius ūkininkus, gyvenančius pamiškėje, išėjo ieškoti dingusių partizanų.

- Jie žadėjo greit sugrįžti ir pasiimti mane,- prisimena Valerija.- Bėgo dienos, o aš jų vis nesulaukiau. Negalėdama ilgiau iškęsti nežinios, išėjau pati viena į partizanų stovyklą, kurią buvome palikę. Tikėjausi, gal ten kokį nors ženklą man paliko, svarsčiau - gal jie ten buvo sužeisti ir kur nors netoliese kankinasi, norėjau bent pamatyti mūsų bunkerį. Išėjau į mišką viena. Eidama sutikau žmones, kurie mane įspėjo, kad pasisaugočiau, nes kelyje matę kareivius, girdėję šaudant. Tačiau tai manęs nesulaikė: rūpėjo brolis ir kiti partizanai. Kas su jais atsitiko, kodėl neatėjo manęs pasiimti? Priėjusi mišką, pamačiau pagrioviuose sugulusius stribus, gilyn į mišką nuvažiavo prisėdusi kareivių mašina. Eiti toliau į mišką negalėjau. Grįžau atgal... Grįždama pamačiau pakelėje dar daugiau rusų kareivių. Jie stovėjo prie kariško sunkvežimio, iš kurio du rusai kėlė nužudytojo lavoną. Įsivardžiusi priėjau arčiau: nemačiau nužudytojo veido, bet pažinau brolio drabužius...

Susidrumstė saulėta pavasario diena, susvyravo žemė po kojomis, persmelkė sąmonę vienintelė mintis - brolio nebėra...

Toks Valerijai buvo 1951-ųjų gegužis. Tada ji dar nežinojo, kad nužudytasis buvo Albinas Dručkus: mat jie su Juozu buvo apsikeitę švarkais, ir Valerija matė žuvusį Albiną. Tačiau būdama įsitikinusi, kad brolio nėra, atsigavusi po sukrėtimo, išėjo ieškoti Albino Dručkaus ir brolio Izidoriaus.

- Priėjau ežerą pamiškėje ir sustojau. Žiūrėjau, žiūrėjau į ežero vandenį, tokį tyrą, slėpinį ir pajutau, jog nebenoriu, nebegaliu gyventi...

Viena su patirta baime, kraujo ir nužudytųjų vaizdu akyse mergaitė nepajėgė kentėti ir laukti. Ir ko laukti? Tokios pačios mirties? Kankinimų? Abejonių slegiama nė nepajuto, kaip pasiekė Jurgio Šliktos namus netoli ežero. Gero žmogaus būta: slapstė partizanus, padėjo, kuo galėdamas, nors... jo namai, jo artimieji, o gal ir pats pagrasintas ar pinigais suvilijotas, prisipažino slė-

pęs partizanus, išdavė juos, nurodęs, kur ieškoti. Jurgio Šliktos motina irgi patvirtino Valerijai, kad jos brolis žuvęs. Abejonių lyg ir neliko. Iš ten Valerija nuėjo pas ūkininkus Klaucenus, kurie teigė priešingai: patys matę ir pažinę nužudytąjį Albiną Dručų. Taigi kieno tiesa? Ir apie ką galvojo mergaitė tą akimirką? Ji manė, jog greičiausiai bus žuvę visi. Ir nors diena slinko vakarop, jau temo, Valerija nepasiprašė nakvynės. Pasuko į mišką - vienintelį jai likusį prieglobstį.

Pradėjo lyti, kiaurai merkė šaltas pavasario lietus. Gindamasi nuo žvarbaus lietaus, ji išsiropštė į tankią eglę ir, apsikabinusi jos kamieną, išsėdėjo sustingusi visą naktį: galvoje jokios mintelės, tik skausmas ir nežinia. Sulaukusi ryto, mergaitė jau ėjo nei kelio, nei takelio nepaisydama ir nieko aplinkui nematydama: užvaldė sąmonę vienintelė mintis - negyventi! Vienintelė išeitis - numirti. Numirti, kad nereikėtų, neišlaikius kankinimų, išduoti visų gerų žmonių, kurie jai ir jos broliams buvo kuo nors padėję.

Vėl priėjo ežerą, kuris paslaptینگumu dar stipriau šaukė gelmėn, žadėdamas amžiną ramybę. Bet... vienas kitą perrėkdami, skelbė pavasarį paukščiai, ir Valerija pasuko pas savo buvusius šeimininkus. Jie jos neišleido į namus, apsimetę, jog nepažįsta. Mergaitė suprato, kad jie jau sekami, arba kas nors iš saugumo smogikų laukė partizanų namo viduje. Galėjo žmonės ir pabūgti dėl savo gyvybės. Tokios dienos teko lietuvio daliai, kai ne tik tavo namus, bet ir mintis stengėsi pavergti atėjūnai.

Ją priglaudė latviai Alma Briedis ir jos brolis kunigas, kuris liepė niekur mergaitės neišleisti. Šeimininkė pagirdė žolių arbata, ir Valerija nugrimzdo į gilų palaimingą miegą. Miegą be sapnų, košmarų ir baimės. O po dviejų dienų atėjo ryšininkė Elenutė Mockutė, kuri taip pat slapstėsi, ir papasakojo, jog broliai gyvi, pasakė, kas ir kaip žuvo.

Kiekviena diena vis labiau žadino viltis, vis kaitriau šildė saulė, ir Valerija vėl išėjo į mišką: jau kaip tikra partizanė. Jai buvo duotas ginklas, mokėsi gintis bėgdama, atsišaudydama, o 1951-ųjų rugpjūtyje patyrė pirmąjį mūšio krikštą.

Labai nedaug - kelių centimetrų reikėjo, kad Valerija žūtų per tą pirmąjį kovos krikštą: laimei, kulka peršovė tik kaspiną plaukuose. Ir jau vien dėl to pirmasis mūšis

jai atrodė lemtingas, žadęs sėkmę, nors teko išgyventi baimės ir pasimetimo akimirkų.

Valerija taip ramiai pasakoja apie tai, ko būta, taip giliai slėpdama tikruosius jausmus, kad aš jau negaliu susilaikyti nepasakius: baisus mūsų pasaulis ir ilgai dar bus baisus, kol moteriai reikės imtis ginklo, baisus ir nelaimingas bus pasaulis tol, kol į beginklę merginą bukapročių generolų įsakymu bus leista šaudyti. Deja... Buvo leista šaudyti į moterį okupacijos pradžioje, žmogžudžiams, aprengtiems tarybinės armijos karininkų uniforma, buvo leista šaudyti į moteris ir 1991-ųjų sausio 13 dieną.

- Greit prabėgo žalia, šilta, gaivinanti vasara ir vėl reikėjo galvoti apie rudenį, ruoštis sunkiam partizanų žiemojimui. Partizanai ruošėsi žygiui į Asarės miškus Ilukstės rajone Latvijoje. Mes užėjome apsižvalgyti, pasikalbėti su ūkininkais, pas kuriuos gyveno Vinco Pupelio žmona Irena. Gal ką negera nujausdama, Irena pasisakė žiemosianti drauge su mumis miške. Pasiėmė maišą siūlų, ketino megzti ilgais žiemos vakarais, juk reikėjo užsidirbti maistui ir drabužiams. Irenos šeimininkė pati mums parodė kelią į Asarės miškus, maloniai priėmė, ir nė vienas iš mūsų nenujautėme, kad būsime išduoti. Jau eidami per miškelį supratome, kad mums surengta pasala. Būtent malonios šeimininkės nurodytame kelyje mus apsupo iš visų pusių gausybė stribų ir kareivių iš Ilukstės įgulos. Brolis Juozas pirmas juos pastebėjo, jis visada eidavo pirmas, pirmasis ir pavojų pajusdavo. Sukomandavo išsiskirstyti, bėgti į skirtingas puses ir kam pavyks išsigelbėti - susitikti sutartoje vietoje. Susišaudėme. Brolis dengė mus. Atsivėrė tokia kryžminė ugnis, jog per dūmus nematėme vienas kito. Gal tik per stebuklą išlikome gyvi. Vincą Pupelį sužeidė, o man peršovė kuprinės diržus ir kaspinę plaukuose. Toli nubėgę dar alsavome dūmais, pykino parako kvapas. Aš bėgau su broliu Izidorium...

- Na, sese, - lengviau atsikvėpė brolis, kai mes atsidūrėme miške už dūmų uždangos, toli nuo šūvių: - Bėgi kaip stirna, atsigauk minutę ir einam. Pavojinga ilgiau ilsėtis. Mūsų ieškos...

Paskui visi susitikome, susižinojome apie vienas kitą: Vincui Pupeliui sunkiai sužeidė plaučius, pažeidė plaučių plėvę, Irenai Pupelienei peršovė ranką. Jiems buvo

labai sunku atsigauti. Tragiškas likimas ištiko ir Elenutę Mockutę: ji sėkmingai pasislėpė pas žmones, bet, matyt, kas nors pastebėjo ir ją sugavo saugumiečiai. Sugavimo aplinkybių nežinau: Elenutė, bijodama kankinimų ir nenorėdama išduoti kitų partizanų, nusižudė.

Partizanai tada mane paliko su broliu Juozu pas ūkininką Juodupės miške, Rokiškio rajone. Kiti nuėjo į bunkerį: reikėjo gydyti ir slaugyti Ireną su vyru. Bunkeryje su jais buvo ir kiti partizanai: Juozas Žaržojus - Jazminas, Adelė Talutytė, Kazys Kniazys.

Praėjo dar viena sunki žiema. Brolis Juozas mane mokė bunkeryje, liepė neužmiršti mokyklinių vadovėlių. Mokėmės lietuvių kalbos, matematikos, istorijos ir geografijos, visko, ko buvo suspėjęs išmokti ir sužinoti pats Juozas. Tiesa, partizanus neramino Kniazys: tylus, užsidaręs, žodelio neišpeši. Kur tik pavojingiau - vis pirmas veržėsi, tarytum tyčiomis erzindamas mirtį, o kai kartą prašneko, tai mes visi nutilome žado netekę: pasisakė, jog buvęs saugumo pasiūstas į pavojingų banditų būrį (kaip jam aiškinę), yra gavęs užduotį visus išaiškinti, surasti partizanų slaptavietes miškuose ir išduoti... Tačiau, pabuvęs su partizanais, pamatęs jų tikruosius troškimus, laisvės siekius, pasiliko čia ir jau nieko niekada neišduosiąs. Ryšius su partizanais jis palaikęs ir anksčiau: tekę jiems pagelbėti, sušelpiti maistu ir drabužiais, per tai ir į saugumiečių rankas pakliuvęs. Jį tardė, bauginio, grasino, pagaliau prisaikdino: arba mums dirbsi, arba - mirtis! Išleisdami pažadėjo: nedirbsi, apgausi - vis tiek surasim! Gyvas neliksi! Pažadėjo dirbti, o išėjęs iš saugumo rūsių beveik apsisprendė visam laikui likti su partizanais.

Vienas paskui kitą kulkų pakirsti gulė partizanai į tėviškės žemę, aplaistę ją krauju, atidavę jai paskutinį atodūsi, pasiuntę gyviesiems tylią priesaiką išsaugoti laisvės troškimą, tėvų papročius. Gulė atgulė beveik visi, gal kada nors istorikai išaiškins ir suskaičiuos juos, žuvusius su Lietuvos vardu lūpose, o šiandien manoma, jog galėjo žūti apie 30 tūkstančių Lietuvos vyrų. Užsienio spauda pateikia didesnę skaičių - iki 70 tūkstančių. Niekas neskaičiavo žuvusių lietuvių, niekas tiksliai nežino, kiek jų šeimos narių užkankino, kiek mirė tremtyje.

Tuo metu gyvi partizanai jau neturėjo vilties išsigelbėti, nes juos jau gaudė pulkai. Reikėjo susimąstyti, ką

daryti toliau? Galvojo apie galimybę legalizuotis ir Juozas Streikus, tačiau jis mąstė ir apie pagrindinę rezistencinę kovą, tikriausiai būtų subūręs bendraminčius, jei būtų patikėjęs, kad okupantas gulinčio nemuša... O laiškai, siųsti saugumo lyderių, plaukė ir plaukė visoms Streikų giminėms su prašymu ir pažadais: pasiduokite. Viską dovanosime. Eikite dirbti. Gyvenkite! Per gimines, per kaimynus ir pažįstamus išnešiojo tuos laiškus. Valerijai netgi pavyko sužinoti, jog motina gyva, Sibire, tremtyje. Labiausiai ir norėjo Valerija mamytę pamatyti, nuvažiuoti, pasikalbėti. O gal ją tada išleistų, jeigu paskutiniai partizanai Streikai pasiduotų?

- Žiūrėk, sese, legalizuokis. Bus blogai - vėl į mišką sugrįši. Aš jais dar netikiu... Žinau, kad vilties išlikti gyvam maža, bet ir pažadais dar netikiu...

Jau ir Pupelis Vincas buvo sugautas, gal kankinamas, gal nužudytas?

Jau ir vyresnioji sesuo Onutė buvo pabaigusi kankinės kelią šioje žemėje.

Ona Streikutė, jos slapyvardis - Rūta, buvo partizanų ryšininkė, vėliau - žuvus tėvui, partizanavo pati. Nuolatinė nervinė įtampa, sunkus partizanų gyvenimas palaužė jaunos merginos sveikatą: susirgo vandenlige. Gydytis namuose jau buvo negalima. Geriems bičiuliams padedant, Onutę svetima pavarde 1949 gruodžio 9 dieną paguldė į Rokiškio ligoninę. Pradėjo sėkmingai gydyti. Gal būtų ir pasveikusi, jeigu... Saugumiečiai ją susekė ir sunkiai sergančią pradėjo tardyti, kankinti. Budelių nesulaikė Raudonojo kryžiaus ženklas nei medikų bandymai įtikinti, jog ligonei būtina bent kiek sustiprėti. Partizanai su didele pagarba minėjo Rūtą, didvyriškai atlaikiusią saugumo tardytojų kankinimus ir nė vieno neišdavusią. Ona Streikutė-Rūta mirė ligoninėje 1950 m. sausio 20 dieną, tačiau mirties priežastis buvo ne liga: ją užkankino saugumiečiai. Sunkiai išgyveno sesers mirtį Valerija.

Slėgė abejonės sielą, visi buvo mirtinai pavargę, o Valerijai atrodė - pamatytų mamytę, ir viskas būtų iš karto kitaip. Ir ji ryžosi: eis, pasiduos. Atsisveikino su broliu. Susitarė: jiedu nieko apie vienas kitą nežino. Jeigu kas

- šitaip tvirtins abu.

Valeriją pasiduoti į Obelius vežė kolūkio mašina kaimynas Talutis.

- Kol važiavau, visą laiką galvojau - bėgsiu, nieko gero iš to nebus. Ir vis sulaikydavo motinos vaizdas, tarytum sakyte ji man sakė - iškentėk, iškentėk iki galo!

Kai mane atvežė, visas koridorius saugumiečių pristojęs laukė. Dviem eilėm išsirikiavę stovėjo. Kokia pagarba paskutiniams partizanams! Visai kaip garbės sargyba aukštus svečius sutinkant mus viduriu, tarpe eilių praleido. Tylėjo, kai kurie netgi šypsojosi. Ir kažkokie labai jau geručiai, neįprastai malonūs mums buvo: nuvedę į valgyklą, pavalgydino. Tardė po to - kaip kilnu! Ir apstumdė, ir grasino, bet nemušė.

Mane tardė saugumo viršininkas Gusevas ir dar vienas labai jaunas ir labai iškalbus žmogus, lyg ir vertėjas. Kalbėjo maloniai, tik akys nuoširdumo nerodė: mažos, gudrios, klastingo žvilgsnio. Ir vis klausinėjo: kur brolis? Kada ir kur susitinkame, kada paskutinį kartą jį mačiau?

Nežinau, nemačiau, nesusitinkam...

Tiek teatsakiau, jčiau, jog netiki manimi, ir negalėjo patikėti: koks doras brolis paliks tokią jauną seserį be jokios globos. Bet aš tylėjau. Pažadėję iš manęs teisybę išmušti, jeigu geruoju nepasakysiu, paleido. Gusevas buvo padoresnis tardytojas nei kiti, gal pačiam jau buvo atsibodę žmones kankinti, o gal bodėjosi mušimu: bent jau moterų nelietė. O gal tokia laiminga diena pasitaikė, kad mūsų jau nemušė? Kai išleido, nuėjau į bažnytelę pasimelsti, o paskui pas Talutytės tetą Barborą Kuzmienę, kuri man nuo tos dienos motiną atstojė. Aplankiau ir savo krikštamotę Bronę Stašelytę. Neilgai truko saugumiečių žadėta ramybė: po kelių dienų atėjo Obelių saugumo viršininkas Steponas Kišonas ir išvežė mus su Adele Talutyte į Vilnių. Kartu suėmė ir Kazį Kniazį. Sostinėje mus pasitiko baisus žmogus: juodas, nedidelis, stiklinėmis akimis, nematančiomis žmogaus, šnekėjo ne lietuviškai, jo žodžius vertė kareivėlis, kuris ir pats, matyt, šito pabaisos privengė.

- Tu! Tu viską žinai, neapsimetinėk! Nuvesi mus į bunkerį, parodysi, kur brolis. Eisi į mišką ir surasi juos visus, katrie dar liko! Supratai, tu!.. - šaukė, putojo juodasis saugumo angelas, o jau keikėsi - kas žodis rusiškai triaukštis.

Valerija "nesuprato". Kai ko nesuprato ir okupantų galvos - negali išduoti žmogus to, kas jam šventa, dėl ko

gyvybės negailėta. Visą dieną kankino Valeriją juodasis saugumietis, žiūrintis į žmogų ir nieko nematantis. Vertė pasirašyti pasižadėjimą, jog surasianti ir išduosianti brolius.

- Nesirašysiu,- tyliai atsakinėjo Valerija, laukdama naujo smūgio ir dar nežinia kokių išbandymų, pasiryžusi kančiai. Į dienos pabaigą pritrūko kantrybės juodajam, nervai neišlaikė: įrėmė pistoletą merginai į smilkinį ir visai nesivaldydamas išbliovė:

- Paskutinį kartą klausiu, kur broliai?

- Nežinau... - tarytum išsigelbėjimo laukė Valerija pistoleto gaiduko spragtelėjimo: šūvis pabaigs pasityčiojimą ir ateis amžinoji ramybė. Ir sulaukė: sausai spragtelėjo ties smilkiniu, bet... nešovė. Valerija suprato: išbandytas metodas gąsdinti. Įdomu, ką dar sugalvos?

- Kodėl tuščiu šovėte, kodėl? Kodėl nenužudote manęs? - pradėjo nesuvaldomai raudoti Valerija: - Ko laukiate, juk jums taip lengva žmogų nužudyti! Šaukit! - jau isteriškai šaukė mergina.

Išgirdęs klyksmą, atbėgo Obelių saugumo viršininkas Steponas Kišonas ir ištiesė stiklinę su vandeniu. Norėjo Valerija atsigaivinti gurkšniu tyro, šalto vandens, bet trenkė per stiklinę, gal ir vanduo žudikų rankose užnuodytas?

- Nereikia man jūsų vandens! Galvažudžiai! Nužudėt tėvą, ištrėmėt į Sibirą motiną, nieko man iš jūsų nereikia!

- Ką jinai sako? - klausė juodasis.

- Ji nenori... nieko,- vertėjas vertė nuleidęs akis.

- Nežinau, ar viską išvertė, ką jam buvau išrėkusi tiesiai į buką veidą, į stiklines akis žiūrėdama. Vertėjas turbūt manęs pagailėjo... Negirdėjau, ką atsakė juodasis saugumo dievaitis, matyt, man aptemo sąmonė. O į namus parvežė irgi pats Steponas Kišonas. Paskui kas savaitę veždavosi į Obelius tardyti ir vis grasino. Kai pamatė, kad grasinimai jokio efekto neduoda - pradėjo gundyti:

- Esi graži, jauna, gali daug pinigų turėti, meilužių, tik panorėk, tik nebūk kvaila. Negi pinigai blogiau nei būti ubage pakartai ar nušautai? Juk vis tiek sušaudys, jei tylėsi.

- Tylėjau. Gyvenau tada Juodupėje ir kiekvieną dieną, sugrįžusi į namus, laukiau - kada vėl veš kankinti. La-

biausiai bijojau, kad brolis neiškentęs nepasirodytų, kad tik jo nesugautų. Norėjau pasimatyti su broliais, bet negalėjau. Net nuo pažįstamų bėgau, lenkiau didžiausią lanką pamačiusi, žinojau, kad sekamas kiekvienas mano žingsnis. O jei kas užkalbins, tai ir juos tada veš tardyti. Ryšio su broliais neturėjau, negalėjau jų perspėti, nors žinojau, kad mane visą laiką seka Juodupės fotografė Justina. Visi žinojo, kad ji dirba saugumui. Žmonės mane perspėjo.

Kartą, veždami į Obelius, saugumiečiai sustojo miške:

- Vesk pas brolių, paliepė. - Neveši - sušaudysim.

Kalbėjo labai ramiai, pabrėždami, jog ir jiems kitos išeities nėra, nors ir gaila būtų merginą šaudyti. Bet, nori nenori - reikia ir, matyt, teks...

- Aš tikrai nežinau, kur broliai, - tikinau juos.

- Eisi ir suieškos. Nerasi - pakarsim po pirmu medžiu.

- Šaudykit, karkit, jūsų jėga - jūsų ir teisė. Brolių ieškoti neisiu, kiek galima kartoti?

Kiekvieną kartą važiuodavau į tardymus susitaikiusi su mintimi, jog negrįšiu. Žinojau, kad paskutinis mūsų bunkeris buvo Plunksnočių miške Rokiškio rajone. Gal ten ir slėpėsi mano broliai. Neturėjau iš jų jokios žinios. Neiškentęs nutarė legalizuotis ir Krasauskas - Kukutis. Nebuvo paskutiniams partizanams kitos išeities. Saugumiečiai žiauriai tardė žmones, jei tik sužinodavo, jog pas kurį nors lankėsi partizanai, niokojo sodybas, trėmė į Sibirą. Žmonės buvo įbauginti, vis labiau aiškėjo, kad jokios vilties išsigelbėti iš okupacijos nėra: turtingi, žadėję pagalbą Vakaram, į kuriuos tiek vilčių dėta, susitakė su Baltijos valstybių užgrobimu ir bolševizmo apetitais. Kas bebūtų - kiekvienas lietuvis norėjo gyventi savojoje žemėje.

Išbuvusi tryliką metų tremtyje, sugrįžo mama: ligota, iškankinta, bet laiminga - nors numirs savoje Tėvynėje. Net tuo buvo nustojusi tikėti. Tuo pat metu iš pačios Maskvos kažin kokio generolo pasirašytas laiškas atėjo: tik pasiduokite! Viskas bus dovanota! Būsime laisvi! Gyvensite!

Atėjo dar vienas raštas, garantuojantis Streikui laisvę ir ramybę, pasirašytas paties vidaus reikalų ministro Liaudžio.

Jeigu jau net patys generolai laisvę žada, gal paliks

ramybėje, gal dar pagyvėsime, dar niekas Lietuvoje nemirė badu, kaip bus - taip, kad tik namie,- samprotavo mama.

Broliai legalizavosi, ir nuo tada Valeriją nustojo vežioti tardymams.

Bet... Generolai yra generolai: jų amatas žudyti. Mažieji tik ginas, kol turi jėgų. Lietuva nebeturėjo jėgų gintis ginklų. Beliko dvasinė rezistencija, užtrukusi pusę amžiaus.

- Vieną vakarą atėjęs žmogus iš Maniuliškių pranešė:

“Broliai Streikai nutarė legalizuotis”. Juos į Obelių saugumą išvežė Petras Ramanauskas. Grįžo broliai “laisvi”, grįžo gyventi... Iš Obelių tuojau pat atvažiavo į Juodupę: mama juos pamačiusi nualpo - tokie išvargę, išskankinti sūnūs jai pasirodė. Rokiškio saugumo viršininkas Mataržinskas buvo žmogus, kaip kalbėjo vietiniai. Ne veltui jį žmogumi vadino: susitikęs mane, lyg tarp kitko pasakė, o iš tikrųjų - perspėjo: “Pagyvėns kokius metelius laisvi...” Ir pasiūlė man darbą, patarė, kaip pradėti gyventi, dirbti. Net Juodupės fotografė nustojo mane sekiojusi. Tik tas išpėjimas “pagyvėns laisvi metelius...” - kėlė nerimą. Matyt, žinojo žmogus, ką sakė, gal norėjo perspėti, kad suskubtume dingti jiems iš akių. Tik kur dingsi? Ir aš tada, apsikabinusi brolius, pasakiau:

- Ką jūs padarėte? Negi nežinojot, juk Žaržojus jau nuteistas! Ir jam darbą ir laisvę žadėjo. O kas išėjo? Ką jūs padarėt?

Nelemtą minutę Valerija ištarė tuos žodžius: broliai pabuvo “laisvi” trejus metus. Paskui suėmė abu Streikus ir Krasauską. Tą pačią naktį visus tris. Daugiau Valerija brolių nematė. Nieko apie juos nežinojo iki teismo. Streikai legalizavosi 1958 metais, juos teisė 1962 metų birželio mėnesį. Juozą Streiką nuteisė mirties bausme.

Norėjo Valerija pasiklausti brolio kalbos, paskutinį sykį jį pamatyti, prisiglausti pribėgusi, į akis pažvelgti, - neleido. Išvarė iš salės. Užtai atsirado net keli liudytojai, niekam nepažįstami ir nežinomi, bet kalbantys taip, kaip reikėjo tarybiniam teisingumui. Net prie durų neleido jai prisiglausti, nustūmė šautuvo buože paklusnus kareivis.

Kai Valerija su mama prieš teismą užėjo pasiteirauti, gal būtų galima advokatą brolio gynybai paimti,- joms buvo atsakyta:

- Kam? Nuosprendis žinomas: sušaudyti! Joks advokatas nepadės.

Atsisakė gynėjo ir pats Juozas: juk svajojo teisę studijuoti, buvo plačiai apsiskaitęs, išprusęs. Nutarė gintis pats, o jei neapsigins, tai nors teisybę pasakys.

Kai, patikėjęs tarybinių generolų raštais, nutarė legalizuotis, į sesers nuogastavimus, patarimą neskubėti, atsakė: "Mano kova dar nebaigta, sese..." Galvojo apie pagrindinę veiklą, planavo, kaip dirbs. Nespėjo...

Rado darbą Aleksandravėlėje, dirbo, kaip lietuvis moka, netausodamas jėgų, bet jautė, jog yra kontroliuojamas kiekvienas jo žodis, žingsnis. Laisvalaikį praleidavo prie knygų, stengėsi su niekuo artimiau nebendrauti, netgi išvažiavo dirbti toliau nuo artimųjų ir pažįstamų - į Nemenčinę, kur statė elektros pastotes. Rašė seseriai laiškus apie gražią Aukštadvario gamtą, apylinkes, nė vieno nereikalingo žodelio apie praeitį. Ir vis tiek jautė, jog jo laišškai perskaitomi, tikrinami, jog yra sekamas. Nepaliko ramybėje saugumo agentai, ruošė galutinį susidorojimą. Galėjo Juozas pabėgti į užsienį, kai slapstėsi miške, bet jis atsisakė: kas liks Lietuvos ginti, jei visi išsilakstys kur lengviau? Kas dirbs žemę - klausė. O saugumiečiai jau rezgė tinklą paskutinei akcijai prieš paskutinį partizaną, - rinko liudytojus teismo komedijai.

Įrodymų nereikėjo, kur jų trūko - pasitarnavo samdyti liudytojai. Ne be reikalo Juozas atsisakė advokato, suprato: kokia santvarka, kaip ji kuriama - toks bus ir teismas.

Teisme jo kalba buvo tiesi, drąsi ir kaltinanti. Dar būnantį Vilniuje vertė rašyti malonės prašymą, atsižadėti praeities, prisipažinti, jog klydęs, nes tik tarybinė santvarka gali darbo žmogui laimę ir laisvę suteikti. Atsisakė prašyti malonės.

Kai buvo suteiktas paskutinis žodis - Juozas Streikus kalbėjo dvi valandas. Jis kaltino. Nesigynė, nieko nepaneigė, net akivaizdžiai išgalvotų kaltinimų. Į teisėjo klausimą "Už ką žudėte tarybinius piliečius?" - Juozas atsakė:

- Aš nieko nežudžiau. Mes baudėme mirties bausme, remdamiesi mūsų karo lauko įstatymais ir ne tarybinius piliečius baudėme, o išdavikus. Nė vieno nenušovėm, kas netarnavo saugumui, neišdavė partizanų, nežudė jų šeimų, nedegino mūsų namų ir netrėmė į Sibirą savo

Balys Vaičėnas-Liubartas, Pavasaris. "Vyties" kuopos ir
"Lokio" 5-os rinktinės vadas. 1950 m.

Pranas Vaičėnas su žmona prie sribų sudegintos sodybos

Šiuose Vaičėnų kaimo ir Apeikiškio dvaro miškeliuose apsistodavo "Vy-
ties" kuopos partizanai

Antras iš dešinės - Balys Vaičėnas-Liubartas

"Vyties" kuopos partizanai: Vytautas Dručkus-Šernas, Vladas Krasauskas-Kukutis, Edvardas Garnelis, Balys Vaičėnas-Liubartas, Pavasaris; Alfredas Garnelis-Čigonas

Viduryje - Balys Vaičėnas, baigęs puskarininkių mokyklą

Balys, Emilija ir Bronius Vaičėnai

Edvardas ir Ona Vaičėnai. 1949 m., kai atėjo legalizuotis, buvo sribų sukapoti kirviais

Juozas Streikus-Stumbras. "Žalgirio" būrio ir "Vyties" kuopos vadas, 1962
teismo nuosprendžiu sušaudytas

Izidorius Streikus

Antanas Skunčikas-Kaltas

Latvių šeima, slėpusi Lietuvos partizanus

Valė Streikutė prie savo sodybos likučių

“Vyties” kuopos partizanai, 1946 m.

“Vyties” kuopos partizanai, guli - Balys ir Vincas Vaičėnai

Vytautas Dručkus, Adolfas Žukauskas, 1946 m.

Balys, Edvardas ir Vincas Vaičėnai

Sėdi: Edvardas ir Vincas Vaičėnai, Antanina Bakutytė, Balys Vaičėnas, nežinomas, Jonas Vainauskas; stovi: Severas Turkevičius, Jonas Jozėnas-Dydysis Jonas, Vytautas Druėkus-Šėrnas

Balys Vaičėnas-Liubartas, Andrius Dručkus-Kerštas

Antanas Vartikavičius, Albinas Dručkus

Juozo Dručkaus sodyba Vaičėnų kaime

Vacys Mikalčiukas-Sakalas, Vytautas Dručkus-Šernas

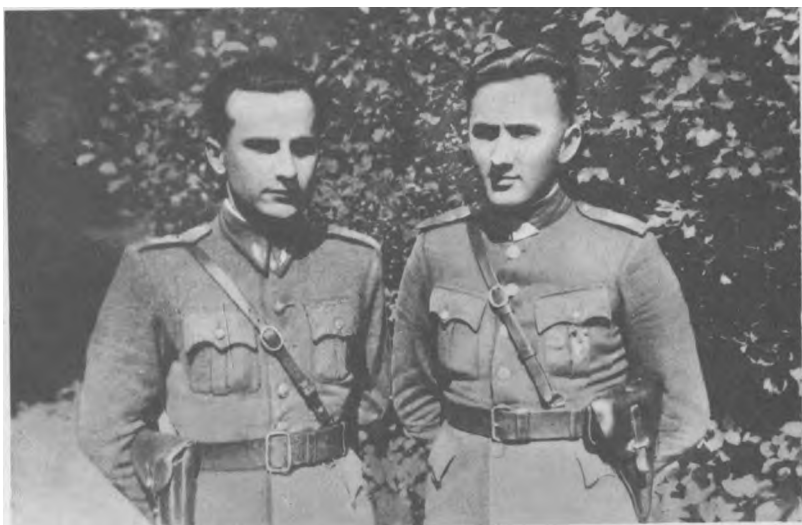
Aleksandravėlės sribų būstinė. Dar iki 1960 m. vieno kambario grindys ir sienos buvo aptaškytos smegenimis ir krauju

Paskutinis 5-os "Lokio" rinktinės partizanų bunkeris Ignalinos miškuose

Prie buvusio bunkerio Raisto saloje stovi Artūras Siniauskas, ryšininkas
Balys Grašys ir Anelė Siniauskienė

Šiurpusis Aleksandravėlės rūsys

Mokytojas Andrius Dručkus

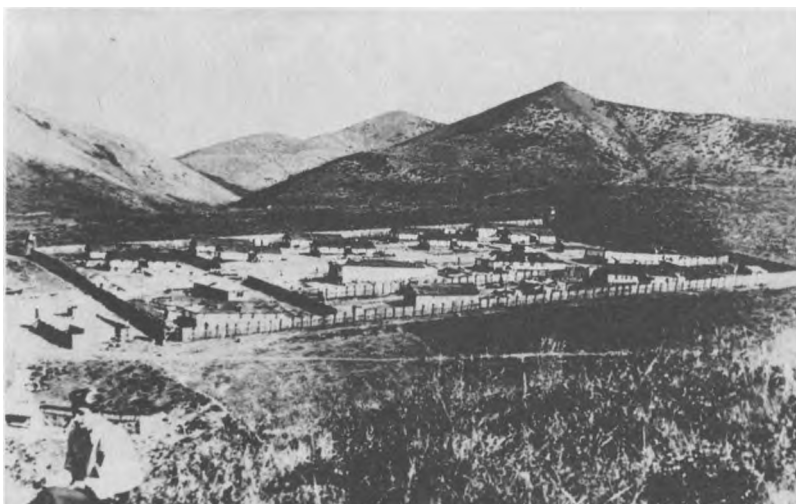
Vincas Pupelis-Seniūnas su dukra Danute. Mordovija, 1961 m.

Vincas Araminas-Šermukžnis, Petras Araminas-Varnas

Jonas Tamoliūnas-Mažasis Jonas
Medicinos sesuo Aldona Diržytė

Ryšinkas Romas Palivonas-Karvelis
Adolfas Žukauskas ir Mockutė, kartu
žuvę netoli Obelių stoties

Kolyma. Lagerio skyrius AB-62. Aukso kasyklos

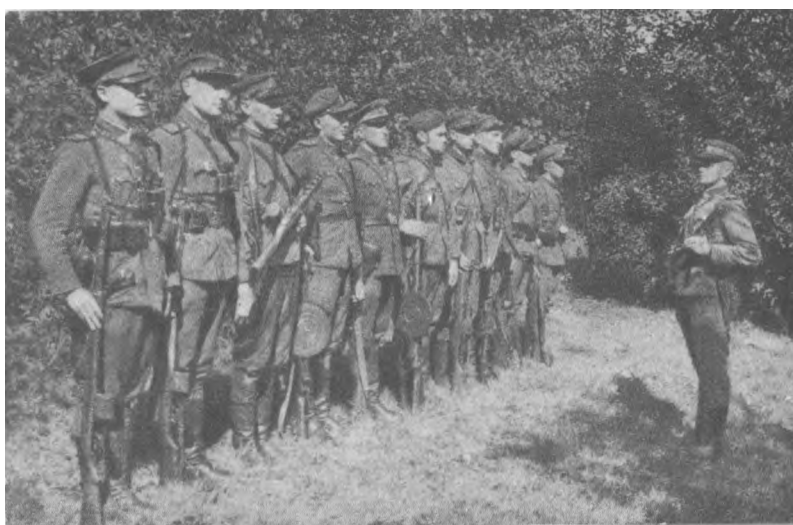
Sėdi: 1 - Ona Vaičėnienė, 2 - Valė Streikutė, 6 - Teklė Andriuškevičiūtė;
viduryje - Vladas Krasauskas-Kukutis. Stovi: 2 - Edvardas Garnelis-Šarkiu-
kas, 3 - Alfredas Garnelis-Čigonas, 7 - Vytautas Dručkus-Šernas

Pranas Račinskas-Drugelis, Petras Cicėnas-Žalgiris

Leonas Grigonis-Šarūnas, Užpalis, Danys - "Prisikėlimo" apygardos vadas

"Erškėtėnai". Gulį: Kazimieras Bubulis-Algimantas ir Karklinis. Stovi: Pranas Račinskas-Drugelis, Jonas Čičelis-Tėvas, Antanas Skunčikas-Kaltas, Kazimieras Kaladinskas (vadas)-Erškėtis, Petras Cicėnas-Žalgiris, Šeškus, Berželis

5-os "Lokio" rinktinės partizanai

Stepas Grumbinas-Audra

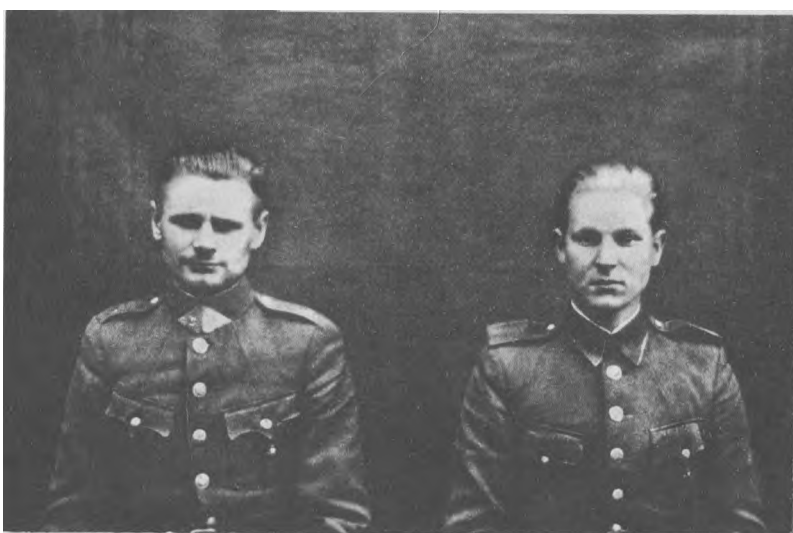
Petras Cicėnas-Žalgiris

Partizanai su ištikimu pagalbininku

Pasiruošę žygin

Trumpa poilsio valandėlė. Pirmas iš kairės - Balys Vaičėnas-Pavasaris

Balio Vaičėno vyrai

Dešinėje - "Žalgirio" būrio vadas Juozas Streikus-Stumbras

1951 m. Strazdų kaime žuvę Jonas Čičelis-Tėvas ir Vladas Juozapavičius-Papartis

Vacys Mikalčiukas-Sakalas

Petras Cicėnas-Žalgiris, Jonas Čičelis-Tėvas, Pranas Račinskas-Drugelis

Taišeto lageris. Sėdi pirmas iš kairės Jonas Vartikavičius, stovi pirmas Stepas Grumbinas-Audra

Tėvynės ginti. 5-a "Lokio" rinktinė

Alfredas Garnelis-Čigonas, Vytautas Dručkus-Šernas; stovi: Balys Vaičėnas-Lordas, Liubartas, Edvardas Garnelis-Šarkis, Vladas Krausauskas-Kukutis

Aldona Dručkutė, Vytauto Dručkaus-Serno - sesuo, 1941 m. sukilimo Kaune dalyvė

Ryšininkė Antanina Dručkutė-Virginija

Juozo Dručkaus pirtelė, kuria naudojo „Vyties“ kuopos partizanai

Dručų šeima: Konstancija, Marytė, Juozas, Andrius, antroje eilėje - Antanina, Balys

Gdytojo Klišonio šeima, viduryje stovi Balys Dručkus, nužudytas 1945 05 02

“Vyties” kuopos partizano Balio Dručkaus kapas Obeliuose

Pirmas iš kairės stovi Pranas Skunčikas prieš išeidamas į mišką

Legalizavęsi su giminėmis: iš dešinės antras - Juozas Streikus-Stumbras, penkta - Valė Streikutė, devintas - Izidorius Streikus

Emilija Vaičėnaitė, Balio Vaičėno sesuo

Balys Vaičėnas

Bronius Vaičėnas prie savo sodybos

Juozas Žaržojus-Jazminas su žmona Janina, 1968 m.

Natalija ir Balys Pupeikiai, 1970 m.

Juozo Čibiro sodyba Strazdų kaime. Čia 1951 04 11 žuvo septyni partizanai

Irena ir Petriukas Dručai, antroje eilėje - Vincas Vaičėnas ir Andrius Dručkus
Valė Streikutė
Girininkas Vincas Araminas-Šermukšnis

tėvynainių. Jūs drįstate mus kaltinti? - klausė teisiama-
sis.- Už ką? Ar tai aš su savo vyrais įsibroviau į Rusijos
platybes, gal mes, lietuviai, trėmėme rusus į negyvena-
mus šiaurės ledynus? Gal mes jus užpuolėme, jūsų na-
mus plėšėme? Tai jūs atėjot į mūsų žemę, užgrobėt mū-
sų sodybas, pelenais pavertėt daugybę namų, tai jūs šaudėt
į mus. Mes tik priešinomės, gynėme savo kraštą, savo
laisvę, mes buvome priversti imtis ginklo. O ko jūs tikė-
jotės? Jūs mus žudysite, o mes privalom tylėti kaip avi-
nėliai? Mes savo rankomis užsidirbam duoną, neatima-
me jos iš silpnesnių. O kol mes dirbame, nugarų neiš-
tiesdami,- jūs gaminatė ginklus, grobiatė ištisas valsty-
bes, atimate iš žmonių jų sukurtas gėrybes. Taip, jūs
mus pavergėt, kurių nespėjote nužudyti ir ištremti į Si-
birą, mes likome su broliu paskutinieji... miške. Kiti jau
nužudyti, net jų kūnai išniekinti... Ir jūs dar drįstate
mus teisti? Kokia teise? Sakykite, kas jums suteikė teisę
pasmerkti mirčiai už tai, kad mes gynėme savo namus,
tautos papročius? Žinau, susidorosite su manimi, bet sa-
kau jums - Lietuva bus laisva. Mūsų aukos, mūsų kova
nebus veltui ir Lenino paveikslai nekabės per amžius
ant Lietuvos namų sienų. Ir mūsų trispalvė dar suplevė-
suos. Šiandien jūs galingi, ginkluoti, visai lietuvių tau-
tai jau paskelbėt mirties nuosprendį, bet jums niekada
nepavyks nužudyti mūsų meilės Lietuvai, mūsų tikėjimo
ir vilties išgyventi raudonąjį marą, išlikti gyviems. Mums
svetimas prievarta brukamas jūsų bolševizmas, jokia jė-
ga jums nepavyks pavergti lietuvio dvasios. Žmonės kentės,
galbūt netgi vykdys jūsų įsakymus, paklus jūsų nurody-
mams ir tvarkai, tačiau niekada nepriims jūsų ideologi-
jos, liaudis prakeiks jus, į jus niekas nesikreips pagarbiu
žodžiu. Galima prievarta paversti visą tautą nebylia darbo
jėga, bet ne jūsų jėgoms pavergti mūsų sielas. Jūs žudo-
te mus, tyčiojotės iš visko, kas mums šventa. Mes gina-
mės, ir toji kova dar nebaigta ir nepasibaigs su paskuti-
niojo Ažvinčių girios partizano mirtimi. Mes turėjom teisę
gintis visomis įmanomomis priemonėmis. Okupuota, pa-
vergta, žudoma tauta visada bus teisi, nesvarbu, kokius
gynimosi būdus jai tenka pasirinkti. Jūs drįstate kaltinti
mane, kad kovojau ginklu? Matyt, per mažai aš šau-
džiau, matyt, per mažai žuvo okupantų svetimose žemė-
se, jei jūs teisiatė tuos, kurie ginasi. Jūsų tiesa pagrįsta
melu: net jūsų generolų pažadai - melas. Kiek aš buvau

laisvas? Dvejus metus?.. Argi tai buvo laisvė, kai sekamas kiekvienas tavo žingsnis, girdimas kiekvienas žodis? Bet ir per tuos dvejus metus aš stačiau namus, elektros stoteles, o jūs tuo metu žudėte ir tebežudote. Net tuos, kurie jau sudėjo ginklus, net nugalėtus žudote. Kas jūs tokie? Tylit? Neturit ką atsakyti? Tada aš atsakysiu: jus pražudys jūsų pačių melas, jūsų sukurta prievarta, ir ateis diena, kai Lietuva vėl gyvens taip, kaip sugeba ir nori pati. Ateis tokia diena, nors jūs jau nužudėt pusę lietuvių tautos. Tokia tat atneštoji jūsų laisvė... Tokia pati ir jūsų atneštoji moralė: pasižiūrėkit į savo kareivius. Girti plėšikai! Kaip jie elgiasi su nekaltais mūsų žmonėmis? Suskaičiuokite, kiek šeimų, kiek namų jūsų rankomis sunaikinta. Ir jūs dar mėginatė mums sąskaitas pateikti! Ateis valanda, kai jus prakeiks visos jūsų pavergtos tautos! Ateis laikas, kai jūs būsite teisiami, kai reikės atsakyti žmonijai ir istorijai už jūsų padarytus nusikaltimus pavergtoms mažoms tautoms. Kur jūs dėsitės su savo ginklais ir tinginyste, kai visas pasaulis pasmerks karus, sunaikins ginklus? AŠ tikiu - bus tokia diena žemėje. Kaip jūs tada pažiūrėsite teisingumui į akis?

Taip, šiandien jūs mane teisiatė, pasmerkta aš... Bet jus ateityje teis visas pasaulis. Su visais jūsų stabais ir komunizmo tvirtovėm. Net žodis komunizmas taps keiksmazodžiu. Gal bus diena, kai ir jūs patys praregėsite, pamatę savo dirvonuojančius laukus ir nužmogėjusius generolus, ir išsigąsite, sukūrę baisią karo mašiną, kuria taip didžiuojatės. Ir jei bent vienas dar būsite gyvas, gal prisiminsite čia išgirstus paskutiniojo Lietuvos partizano žodžius. Todėl dar kartą sakau jums: Lietuva nemirs su mano mirtimi.

Kalbėti jam leido, netgi susidomėję klausėsi, tik negalėjo degtine atbukinti kareivių ir sribelių protai suvokti, kiek daug tiesos pasakė jiems Juozas Streikus. Ir ką numatė.

Apie Streikaus kalbą teisme papasakojo mokytojai Andriui Dručkui tuo metu buvęs Rokiškio rajono "Šviesos" kolūkio pirmininkas Vytautas Repšys. Kaltindami dėl atskirų kautynių, susišaudymų, saugumiečiai pateikė ir tokius klausimus, kurie tikrai verti čia aprašyti.

Rokiškio rajone, prie Dirdų pieninės, partizanai susišaudė su saugumiečiais. Susišaudyme dalyvavo ir pats

saugumo viršininkas Steponas Kišonas. Kautynių metu atsitiko taip, kad kulka pataikė tiesiai į Kišono automato vamzdį. Pats Kišonas nuvirto griovin, bet sužeistas nebuvo. Kaip tik tuo metu partizanai traukėsi į mišką. Šokdamas per griovį Juozas Streikus peršoko ir per gulintį griovyje saugumo viršininką. Susitiko judviejų akys, Streikus akimirką stabtelėjo ir... nešovė į gulintį. Daug ką, atrodo, suvokė saugumo viršininkas, o šito Streikaus poelgio nesusprato ir gana, todėl teisme ėmė ir paklausė:

- Prisipažink, kodėl tada nešovei į mane? Juk galėjai nušauti? Matyt, tikėjaisi, jog dar susitiksimė?

- Aš kovojau garbingai: gulinčio nemuša, kaip sako mūsų liaudies išmintis. Jūs buvote be ginklo, o mes tada dar tikėjom, kad ir jūsų kova bus garbingesnė... Gaila, mes skirtingai garbę suprantame. Dabar matau: mums reikėjo kitaip elgtis, visiems sukilti prieš jus, visomis išgalėmis: protu, ištverme, neapykanta ir ginklu. Visiems iki vieno - į miškus, visiems iki vieno negailestingai kovai pasiryžti: arba - arba... Gal nebūtų mūsų kova apjuodinta, gal nebūtų jūsų nurodymu atsiradusios miškuose banditų gaujos, veikusios partizanų vardu. Gal nebūčiau šiandien teisiamas, o mano tauta nebūtų pavergta. Mums ne gintis reikėjo, o persekioti jus, šaudyti be jokių garbingos kovos taisyklių, o mes tik gynėmės. Ir kai Lietuva šitą supras - ji bus laisva.

Šalia kolūkio pirmininko Vytauto Repšio sėdėjęs nepažįstamas karininkas, kuriam žmogus kariška uniforma vertė Streikaus kalbą ir atsakymus, pasakė: "Aš baigiau karo akademiją, bet šitam kovotojui tikčiau tik į seržantus,- ir patylėjęs pridūrė: - Gaila, kad jį sušaudys..."

Ir baigė savo kalbą Juozas visai ne taip, kaip tikėjosi naujai iškepti tarybinio teisingumo vykdytojai.

- Aš neprašau iš okupantų malonės pasigailėti ir nieko pats nesigailiu, gal tik vieno... Mes mokėme savo vaikus tik duoną auginti, medį sodinti, o reikėjo išmokyti taikliau šaudyti, be gailesčio, nes okupantai nė vieno iš mūsų nepasigailėjo. Ir negailės, ir plėš, ir alins mūsų tautą tol, kol ji neišmoks gintis taip, kaip bitės gina savo avilį, kol visi kaip vienas nepasitiks priešo su ginklu rankoje.

- Neprašau pasigailėjimo - aš gyniau, kas man ir mano Lietuvai buvo ir amžiams liks šventa. O dabar - žudykite, jūs žudyti mokate geriau. Tik neužmirškite - at-

bus tautoje mūsų pralietas kraujas, pasibels į kiekvieno lietuvių širdį, ir tada pralaimėsite jūs - prievartos ir smurto nešėjai. Pralaimėsite, nes nieko gero nepadaryte savo rankomis, savo darbu ir meile, nuo pat savo kruvinos revoliucijos pradžios nieko gero nesukūrėte, tik naikino- te. Apiplėštų tautų turtai nepadarys jūsų nei turtinges- nių, nei galingesnių.

Aš niekinu jus. Ir mirdamas visai nesigailiu būtent šitaip nugyvenęs savo trumpą gyvenimą: aš gyniau Tė- vynę, aš mylėjau Lietuvą ir mirštu laisvas - šitų jausmų jūs nepajėgsite nužudyti.

Įsitaisiusi nuošaliame kampelyje už teismo durų, Va- lerija gaudyte gaudė kiekvieną žodelį, kurį tik pavyk- davo nugirsti. O kieme brolio jau laukė dengta tarybi- nės kariuomenės mašina, ginkluotų kareivių ir sribų būrys. Oi koks pavojingas jiems buvo paskutinis Lie- tuvos partizanas. Kuo skubiau jį reikėjo išbraukti iš gy- vųjų atminties.

- Neįtikėtinai baisi, matyt, jiems atrodė paskutinioji brolio kalba teisme. Girdėjau, kaip keikėsi sribai už du- rū: jautė savo galybę ir... keikėsi? Gal jautė ir savo veiklos beprasmiškumą? Nenorėjo girdėti tiesaus žodžio. Brolių pasmerkė mirties bausmei, nors tikrai nebuvo įrodymų, kad ką nors jis būtų nužudęs. Net gindamasis. Kai Juozą vedė iš teismo salės, aš prišokau, norėdama paskutinį kartą jį apkabinti. Kareivis man į krūtinę įrėmė šautuvo durklą. Kitas sugriebė už rankų. O brolis išeidamas šūk- telėjo:

- Nerodyk ašarų, sese! Jie ne žmonės, jie nesupras tavo jausmų. Niekada nesižemink prieš juos, sese... Su- die!- Daug metų prabėgo, bet vis dar tebeskamba širdy- je tas paskutinis brolio "Sudie, sese..."

Izidorių Streikų nuteisė ilgiems katorgos metams. Vi- sas kaltes, kuo buvo kaltinamas Izidorius, prisiėmė Juo- zas, teigdamas, jog brolis tik jo įsakymus vykdęs.

Izidorius grįžo iš katorgos po 15 metų suluošintas, visiškai praradęs sveikatą, invalidas. Ką iškentė, kokį pažeminimą patyrė, niekas nepajėgs nei aprašyti, nei pa- pasakoti.

Yra saugumo archyvuose Juozo Streikaus byla, tik ka- žin, ar šiandien pavykus ją pavartyti mes atrastume ten įrašytas tas mintis ir žodžius, kuriuos įsiminė teisme da- lyvavusieji ir gyvi išlikę liudytojai.

Juk ir dabar didelės tarybinės šalies dar didesni valdžios vyrai drįsta visam pasauliui tvirtinti, jog 1991-ųjų sausio 13 dieną į lietuvius tarybinės armijos kareiviai nešaudė, nors yra ir aukos beginklės, ir liudytojų minios, ir dokumentiniai kino juostos kadrai, tai kokią melą atrastume pažvelgę į pokario metų partizanų bylas? Tegul jos dar paguli įslaptintuose archyvuose, sukurptos ištikimų komunistų partijos statytinių. Lietuviai jo tautos kankinių bylos - po žeme, po kryžių kalneliais, po motinų, sesių ir mylimųjų skausmo bedugnėm...

Kur ir ko tik neklausinėjo, neprašė Valerija, norėdama sužinoti, surasti brolio kapą - niekas neatsakė.

Ir neatsakys.

Kur žengė okupanto koja - ten ir kapeliai. Todėl ir padeda lietuvės moterys pirmą pavasario gėlę ant bet kurio kauburėlio miške, prie medžio su žievėje išrėžtu kryžiumi, neužaugusiu per metų metus, po kuriuo gulė nežinomas partizanas, todėl ir nusilenkia kiekvienam kryžiaus kalneliui.

TĖVIŠKĖS ŠULINIŲ VANDUO

Jį vadino Tėvu. Ir ne todėl, kad atokvėpio akimirkomis vis prašnekdavo apie savo mažytę dukrą Janytę, pasvajodavo apie jos likimą, ateitį, apie tai, ar gyvens ji laisvoje Lietuvoje. Šitam geraširdiškam žmogui tiesiog lipte prilipo toks slapyvardis: negalėjo praeiti pro vaikus jų neužkalbinęs, nepakilnojęs ant rankų, nepasakęs jiems gero žodelio. Ne tik vaikus mylėjo ir jautė, kuo jie gyvena: kiekvieną, jaunesnį už save, mokėjo pagloboti. Tokį Joną Čičelį-Tėvą prisimena likę gyvi jo bendraamžiai.

Kai jo sesuo, Zofija Bubulienė, tapusi partizanų ryšininke, apraudojusi pulkus nužudytų, išniekintų, pamestų pamiškėse vyrų, kartais užsimindavo broliui sakydama: "O gal išeik iš miško, legalizuokis, jūsų tiek mažai beliko... Visus iššaudys, niekam mes nerūpim, niekas neskuba apginti, tik plėšia, tik žudo... Gal išeik!..." - jis patylėjęs atsakydavo seseriai: "Mano likimas nulemtas: aš gyvas nepasiduosiu. Gal tik mūsų dėka dar sribai prisibijo visus iš namų išvyti... Mūsų nedaug, bet mes dar jėga, mes dar gyvi." Ir išeidavo apšilęs ir pailsėjęs vėl į savo girią, į savo vargą. Mosteldavo ranka, palikęs namiškiams viltį, pabučiavęs miegančią dukrelę, įsidėjęs duonos kelionei. Kur bus rytoj, kur nakvos, kur pasitiks sribų ar rusų kareivių pasala, gal ir tas duonos kampas nebus spėtas suvalgyti, kas galėjo numatyti? Išlydėdavo jį sesuo, žmona, artimieji, mintyse melddami palankesnio likimo.

Matyt, nebuvo kam išklausyti moterų maldų. Tėvas-Jonas Čičelis - žuvo kartu su Baliu Vaičėnu, nors partizanauti pradėjo Kaladinsko būryje, paskui net pats vadovavo grupei vyrų, o kai jų nedaug beliko - išsiskirstė po kitus būrius.

Stribai ne kartą tardė jo artimuosius, grasino Sibiru, ypač seserį Zofiją kankindavo, versdami pasakyti kur brolis. Gynėsi Zofija kaip sugebėjo: nežinanti, nesimatanti su broliu.

Jono Čičelio tėvai gyveno Zarasų rajone, Garbšiuose, turėjo ketvirtinę žemės, visa šeima sunkiai dirbo, bet ir užsidirbti sugebėjo, ir žemės nusipirkti kol... atėjo laikai, išvarę lietuvių iš namų, iš jo prakaitu aplaistytų arimų. Ir išėjo šio krašto vyrai į miškus ne kariauti - gintis. Išėjo, kad išliktų gyvi. Dar nebuvo tarybinė armija įžengusi į šį gražų Lietuvos kampelį, kai vietiniai maskoliai, įvairiais laikais atsiųsti ir apgyvendinti išstremtųjų lietuvių namuose, pakėlė galvas, pradėjo paprasčiausiai plėšikauti, grasindami susidoroti su ūkininkais, vos tik raudonieji peržengs Rytų Lietuvos sienas. Ne tik grasino, bet ir smurto griebėsi. Kaimo vyrai susibūrė gintis visų pirma nuo vietinių maskolių, tačiau netrukus pamatė, jog gintis teks ne prieš būrelį sužūlėjusių tinginių, girtuoklių, o prieš pulkus sribų ir kareivių.

Gynėsi. Sužeisti, vos apsigydę žaizdas, vėl ėjo su visais į miškus, ėmė į rankas ginklą, nors mieliau būtų kinę arklius, vežę šieną, kūlę javus.

Peršokdama nuo vienu skaudžių įvykių prie kitų pasakoja apie tą neramų laiką Zofija Juodkienė:

- Mano brolis buvo vedęs Jono Čičelio seserį, irgi Zofiją, ir gyvenom kaiminystėje, mes - Trakų kaime, Jonas

- Garbšiuose. Dažnai pas mus ateidavo ir į partizanus išėjęs. Kiek pamenu, kiek teko su juo kalbėtis, bendrauti

- geras žmogus buvo, labai jautrus, mokėjo kiekvieną suprasti, užjausti. Koks jis buvo miške - nežinau, greičiausiai - toks pat... Žinau, kad žmonės jį už gerą širdį mylėjo. Mane vis padrąsindavo, paglostydavo atėjęs, mat mano broliai, Jonas ir Vincas Bubuliai, buvo išvežti į Sibirą. Juos abu ištrėmė už tai, kad buvo šauliai. Jonas Bubulis slapstėsi, nenorėjo tarybinės armijos eiti. Stribai mūsų name netgi krautuvėlę atidarė vietinei valdžiai pritarus. Mat prie miško gyvenom, tai tikėjosi ta krautuvėlė partizanus prisivilioti, bet kai nepavyko, greit krautuvę likvidavo.

Mus su Jonu Čičeliu-Tėvu siejo tie patys vargai, tos pačios skriaudos. Jono Čičelio tėvus išvežė į Sibirą už tai, kad jie neišdavė, kur yra sūnūs. Tėvas ten ir mirė, o motina sugrįžo į gimtinę irgi... tik numirti. Iškankinta, nete-

kusi sveikatos. Jono Čičelio brolis Antanas partizanavo, bet legalizavosi, norėdamas tėvams padėti. Išliko gyvas, pasitraukė į Ukmergės rajoną. Išvežė į Sibirą ir Jono Čičelio žmoną su dukrele. Dukra Janytė mirė Sibire iš bado. Gerai, kad tėvas šito jau nespėjo sužinoti, žuvo... Jono Čičelio seserį Teresę Milašienę sribai miške sugavę smaugti ėmė: pasakyk, kur broliai, ir gana. O ji turėjo kišenėlėje paslėpusi mažutę brolio nuotrauką, spėjo ją sukramtyti ir nuryti. Būtų suradę tą nuotraukėlę, gal ir ji būtų Sibiro neišvengusi. Labiausiai žmonės bijojo kankinimų: retas iš saugumo išeidavo nesuluošintas. Tad bijodami savus išduoti, gyveno paslapy, net artimiausi giminės ne viską vieni apie kitus žinojo. Nusiminėm išgirdę, kad vieną bunkerį, kuriame slapstėsi ir Jono Čičelio vyrai, išdavė partizanas Bivainis, bandęs legalizuotis. Tikriausiai jį tiek prikankino, kad neištvėrė skausmo žmogus... Pats nuvežė sribus ir parodė bunkerį. Tik nepavyko sribams ten surasti nė vieno partizano: mat kaimo žmonės pastebėjo artinantis pulką sribų, ir Astrauskas iš Ažvinčių kaimo atbėgęs perspėjo Zofiją Čičelytę-Bubulienę. O ji tiesiai per laukus į mišką: bunkeris buvo netoli Trakų kaimo Ažvinčių girioje. Nunešė žinią partizanams. Ten buvę spėjo pasitraukti ir kitus įspėti. Sribai susprogdino tuščią bunkerį. Matyt, kas nors Zofiją pamatė skubančią miškan, nes sribai po to ją labai sumušė, reikalaudami išduoti brolių. Neišdavė, bet kiek prisikentėjo Zofija jaunystėje - apsaityti sunku. Kiek naktų ji namie nemiegojo, plaukdavo nakvoti į salą Ažvinčių ežere. O buvo smulkutė, nedidelio ūgio, bet vikri, šmaikšti, mokėjo pašnekėti, staigiai į klausimus atšauti, nepasimesti, neišsiduoti. Nieko iš jos sribai neišpešė. Zofija Bubulienė buvo patikima partizanų ryšininkė, o jos vyras, Jonas Bubulis, slapstėsi namuose nuo kariuomenės ir sribų. Užklupo jį rusų kareiviai ir sribai namuose iškastame rūsyje. Nors nerado ten jokio ginklo, tik žiebtuvėlį suktinei užsidegti, bet teisė ir nuteisė dvidešimt penkeriems metams. Kalėjimo ir lagerių tarybų valdžia negailėjo. Ištrėmė Joną Bubulį į Vorkutą. Tik niekaip, matyt, jam bylos sudaryti negalėjo, o gal ten, Vorkutoje, protingesnis žmogus jį tardė, nes liepė sugrąžinti kalinį atgal į Lietuvą ir bylą peržiūrėti. Antrą kartą jį jau teisė Zarasuose. Tardė Salako enkavedistas Bagaičiukas, kuris Zofijai paaiškino: "Nieko. Yra žmogus - bus ir byla." Ir sudarė bylą... Šitai jie mokėjo.

Zofija Čičelytė daug žinojo apie Kaladinsko ir Vaičėno rinktinės vyrus, apie jų žygius, susišaudymus, kovas ir vargus, bet... nebesulaukė tos dienos, kai bus galima atvirai apie viską kalbėti. Per anksti mirė, nusinešusi į nebūtį daugybę paslapčių: ji žinojo, kur užkasti ir paslėpti partizanų dokumentai, kur likę dar sribų nesurasti bunkeriai miške ir vis laukė to laiko, kai bus galima tiesą pasakyti.

Kiek žinojo, kiek atsiminė Zofija Juodkienė, tiek ir papasakojo, vis patylėdama, atsidusdama, iš gyvos atminties klodų tarsi vėrinio karoliukus suverdama žodžius apie jos kaimo, jos jaunystės žmones, nepabūgusius mirties.

Ar Jūs jį atsimenate, mokytojai? Ar teko sutikti partizaną - Tėvą, gal ir Jums jis žodelį atminčiai paliko, laimės palinkėjo? Ar tik šmėstelėjo kartelį kitą jo veidas tarp medžių? Tėviška šypsena, palikusi nesuvokiamą partizaniškų susitikimų ilgesį? Pamąstykite drauge, gal dar ne vienas veidas iškils vaizduotėje, bent mintimis susitikime su žmonėmis, apie kuriuos tiek mažai žinome, nes neliko jų artimųjų...

Pamąstykite drauge, mokytojai... Gal ant dar berniokiškų pečių liko Tėvo delnų šiluma? Gal tik tiek jis Jums paliko? Tik tiek ir vis dėlto labai daug...

Gal sugavai jo tylų žavėjimąsi, Andriau, kai išvedei Balio vyrus iš apsupimo, gal pamojo tau nutoldamas ranka? Ir tu jį žvilgsniu klausei, ar susitiksime dar kartą? Ar nepasivys jų visų priešų kulka? Ar sunkią minutę bus kam paduoti tėviškės šulinio vandens?

- Išliko ir delnų šiluma, ir žvilgsnis, lyg pro ūką žvelgiantis, sakyte sakantis, prašyte prašantis: "Saugok save, Andriau... Tik būk atsargus." Kiti daug kartų sakė man panašius žodžius, o jis - žvilgsniu, vieną vienintelį kartą... - sako mokytojas ir priduria: - Jo nebuvo galima niekaip kitaip vadinti, tik Tėvu...

- O Jono Čičelio brolis Antanas dar gyvas, gal jis daugiau jums papasakos? - sako Zofija Juodkienė.

Ir mes su jos sūnumi Vytautu Juodka, tiek daug padėjusiu ieškant dar gyvų partizaninės kovos liudytojų, surengusiu ne vieną išvyką po Rytų Lietuvą, vėl susiruošiam į nedidelę kelionę, į Ukmergės rajoną, kur gyvena Antanas Čičelis.

Surandam jį dar guvų, dar dirbantį.

Laikas išblukino veido skaistumą, raukšlėmis išvagojo, bet nepajėgė užgesinti melsvų kibirkštelių akyse, įveikti sveiko kaimo žmogaus optimizmo ir švento tikėjimo: "Oi ne, nepavyks niekam sutrypti Lietuvos. Šimtmečius mus trypia, o nesutrypia. Išgyvenom. Išgyvensim ir toliau..."

1944-aisiais liepoms žydint, Antanas Čičelis su broliu Jonu išėjo partizanauti, perėjo, kaip žmonės sako, ugnį ir vandenį: "Ogi nieko nebebijau... Tokį pragarą žemėje mačiau ir iškentėjau, kad jau niekas nebaisu."

Partizanavo Antanas Čičelis Kaladinsko-Erškėčio būryje, ne kartą teko susiremti su stribais, išeiti iš susišaudymų nesužeistam, bet...

- Iki miško dar tiek daug neteisybės teko patirti...

Pasėdėkim visi kartu kaimo troboje, kvepiančioje džiūstančiom jonažolėm, ir pasiklausykim buvusio partizano santūrios šnekos, pasodrintos jumoru, pabandykim, sugavę neužgesusias mėlynas kibirkštėles akyse, įsivaizduoti, koks Antanas Čičelis buvo jaunystėje. Ar mėgo juoktis, ar mokėjo nepasiduoti negandoms? Ar nestigo valios, ar drąsos nereikėjo skolintis? Tikriausiai - ne, argi būtų iškentęs pragarą žemėje ir liktų nepalūžusi jo dvasia?

Taigi apie tą okupantų sukurtą pragarą paklausykim... kada ir kur jį teko pamatyti?

- Aš tarnavau Lietuvos kariuomenėje, buvau jaunas ir sveikas, kai mus okupavo rusas, paskui vokiečiai, po to vėl rusas... Išvarė vokiečiai mus kartu su rusų belaisviais į laikinas belaisvių stovyklas. Kentėjo nuo vokiečių rusų belaisviai, kas tiesa, tas tiesa, na, o mes kentėm ir nuo vokiečių, ir nuo rusų. Jeigu iš tikrųjų yra pragaras, tai aš jį mačiau: kankino mus, šaudė, badu marino. Atneš viralą - tai nesuprasi, kas ten plauko ir iš ko virta: jei rasi neplautos ir neskustos bulvės griežinėlių - tavo laimė... Tėviškės šulinio vanduo sotesnis... O darbus sunkiausiai dirbti vertė. Kartais bandydavom įsivaizduoti, kiek lietuvis svetimiems yra darbų nudirbęs, kiek turtų sukrovęs, kiek sveikatos pačiame jėgų žydėjime netekęs. Ir vis dar negana, vis dar mūsų "broliams" rūpi mus visiškai išnaikinti. Nepavyks..., - dar kartą primena savo tiesą partizanas. Nors jau seniai padėtas kovos ginklas ir jaunystė vargo keliuose palikta, kažkodėl negaliu šito žmogaus kitaip pavadinti tik partizanų. Gal dėl jo nepalaužto tikėjimo, gal

dėl tų mėlynų kibirkštelių akyse, gal dėl jo tokio žemiško paprastumo ir ramios šnekos.

- Kaip iš belaisvių stovyklos pavyko ištrūkti? - paklausiu.

- Mėtė mus iš stovyklos į stovyklą, daugelis silpnesnių neišlaikė, mirė. Pagaliau atsidūriau Karaliaučiaus belaisvių stovykloje, kur mūsų, lietuvių, visai nedaug buvo likę. Gal protingesnio viršininko ten būta, o gal... žmogaus. Pasisekė mums įrodyti, kad mes, lietuviai, karo nekėlėm ir visai nenorim kariauti. Ėmė vieną dieną mus, lietuvius, ir išleido namo. O jau tie namai atrodė taip arti, naktimis sapnuodavosi. Sugrįžau... Nespėjau suvargusių kojų atilsinti, o Čia ir vėl... tarybiniai okupantai. Nė kiek ne geresni grobuonys. Tuoju pat pradėjo vyrus į tarybinę armiją gaudyti, o ir vietiniai maskoliai galvas pakėlė. Tiesiog pradėjo vidury baltos dienos apiplėšinėti ūkininkus.

Visada maniau taip: jeigu jau kariauti, tai tik už savo žemę, už savo namus. Tik ne svetimiems! Nėjau į okupantų armiją. Geriau jau mirti ginant savo laisvę. Pasitarę ir išėjom su broliu partizanauti. Buvom viename būryje, pasikalbėdavom iš širdies ir pajuokaudavom, tik kad kartu nedažnai tekdavo būti. Tokie partizanų keliai: kur reikėjo, ten ėjom. Kai susibūrėm pulkas vyrų miške, tai mūsų vadas buvo Rūkas iš Želmeniškių kaimo, tik vėliau į Kaladinsko būrį patekom. Griežtas buvo vadas. Brolis Jonas, kaip buvęs šaulys, ginklą turėjo. Iš pradžių Jono slapyvardis buvo Leopardas. Tėvu paskui pasivadino ir jau... iki mirties liko Tėvas. Mane pavadinom Šernu. Irgi dažnas slapyvardis. Ginklavosi vyrai, kaip kas išmanydami, kaupė šovinių atsargas, nes prasidėjo rusų kariuomenės represijos, vežimai į Sibirą. Tada susirėmimuose žuvo daug buvusių Lietuvos kariuomenės kareivių ir karininkų. Mes likome be mokytų žmonių. O patys ne ką išmaną kaimo berneliai buvome, neuostę karo mokslų, pernelyg pasitikėjome visais, nemokėjome konspiracijos, gal dėl to tiek daug partizanų ir žuvo. Neišvengėm išdavysčių, neturėjome net tinkamos aprangos gyvenimui miške po lietumi ir darganom. Sulyti, permerkti, dažnai net lauželio susikurti negalėdavome, nes būdavome iš visų pusių apsupti, tad ir paalkti, ir pašalti teko. Pervargę, artimiausių žmonių šeimoje netekę, kitas nesusilaikydavo ir nuo stikliuko. Ne vieną partizaną degti-

nėlė pražudė. Neretai to vienintelio stikliuko ir užtekda-vo, kad patektum sribams į nagus.

Sunaikino okupantas mūsų karininkiją be karo, neliko kam vadovauti, per pirmąją okupacijos antplūdį juos iššaudė... Ir įvykiai per daug greit klostėsi, kad suspėtume susivokti, kaip kovoti? Bet vienu mes tada tikėjome ir dabar tikiu: ne veltui gynėmės, ne veltui vyrai galvas guldė. Gaila, neteko mano bičiuliams sulaukti laisvės. O taip jos troško...

Prigęsta mėlyni žiburėliai akyse, lyg rasai užkritis, ir vėl liejasi šneka, atsiveria išgyventas skausmas, gilus kaip tėviškės šuliniai. Jei nematytum akių, jei nepastebėtum darbo išklaipytų rankų tramdomo virpesio, gal ir patikėtum, kad viskas buvo paprasta ir aišku kaip toji rami šneka. Tačiau, kas išgyventa ir iškentėta liko rankų virpuly, ko nepajėgė įveikti kančia - mėlynų kibirkštelių šviesoj.

- Daug mano tėvynainių žuvo, o kokie vyrai! Skrajojančio partizanų būrio tai ne tik sribai, bet ir rusų kareiviai bijojo. Gal 300 jų buvo, patys drąsiausi vyrai nuėjo į Skrajojančių būrį. Po keliasdešimt kilometrų per naktį nužygiuodavo: čia buvo, čia jau nebėr! Gal nė vienos nesudegintos gryčios Rytų Lietuvoje nebūtų likę, jei-gu ne jie! Žinojo sribai, kad už sudegintus, apiplėštus namus teks atsakyti, bijojosi partizanų. Teko ir pačiam mirčiai į akis pažvelgti: trys sribai mūsų kaime žiaurumu garsėjo, labai bjaurūs buvo, žiauriai kankindavo net moteris. Vieno pavardę atsimenu: Nevedomskas. Kiti du buvo ruseliai, jų pavardžių nežinau. Kruvinai kruvini, kam jiems pavardė ar vardas. Jų vardas - žmogžudžiai. Partizanų karo lauko teismas juos nuteisė mirti, tik vis nepasitaikydavo jų sutikti. Bijojo miško. O kartą susikryžiuo mūsų keliai. Sribai buvo kaime žmogų nušovę, jo arklį atėmę, ruošėsi didesnėms niekšybėms. Taigi susitikę ir susišaudėm. Du iš sribų žuvo, vienam pavyko pabėgti. Arklys išgelbėjo. Mūsiškių tuokart nežuvo nė vienas. O kai po kelių dienų vėl susitikom, šį kartą su gerai ginkluotais enkavedistais, lydimais kareiviškų mašinų, mat ruošėsi žmones į Sibirą vežti, tai tada per susišaudymą netekome dviejų partizanų: žuvo Bronius Ivanauskas iš Užvinčių, sunkiai buvo sužeistas ir nuo žaizdų mirė Račkauskas nuo Salako.

- Ar su Skrajojančio būrio vyrais prieš jų žuvimą neteko susitikti?

- O kaipgi, teko. Nedaug jau mūsų, Erškėčio vyrų, buvo likę. Ir Skrajojantis būrys apmažėjęs, daugelis ir jų jau buvo nukauti, gal apie 80 vyrų belikę... Tada išduotas žuvo visas Padvaisko-Mazgelio skyrius, irgi priklausęs Skrajojančiam būriui. Tuokart mes visi traukėme viena kryptim, ketinom su likusiais kitų būrių partizanais susisiekti, ryšio ieškojom. Mums vietinis eigulys pranešė, jog matęs netoliese pravažiuojant labai daug kareiviškų mašinų su kareiviais. Mes suspėjom išsiskirstyti ir pasitraukti. Su manimi bėgo ryšininkė mergaitė nuo Kirdeikių. Jos nei vardo, nei pavardės nežinojau. Tik vėliau išgirdau, kad ji pabėgusi slapstėsi pas pažįstamus žmones, buvusi iš Naro būrio. Matyt, ją kas nors bus išdavęs, nes namą apsupo rusų kareiviai ir ją gyvą sudegino. Naras irgi buvęs iš Kirdeikių, bet jo pavardės nei vardo nežinau. O Mazgelio vyrai tada nespėjo pasitraukti. Gal nesitikėjo, kad tiek daug rusų kariuomenės juos apsupo? Sunku šiandien ką nors konkrečiau pasakyti, aišku tik, jog tai būta išdavystės. Žinojom, kad buvęs partizanas Blažūnas, kai legalizavosi buvo užverbuotas ir pradėjo dirbti saugume. Ne vieną partizanų bunkerį jis saugumiečiams parodė. Partizanai jautė, kad jis ne kartą rusų kareivius buvo pasiuntęs ir Padvaisko skyriaus vyrų pėdomis. Kas kartu su Blažūnu buvo partizanavęs ilgesnį laiką, tai kalbėjo, jog nepatikimas žmogus buvęs, nereikėjo tokio į būrį priimti: bailys, bastūnas, o ir meluoti mokėjo į akis žiūrėdamas. Jis buvo eigulys, pažinojo mišką, galėjo nujausti, kur partizanų bunkeriai. Ar ne jis bus ir girininką Araminą su broliu sekęs ir išdavęs?

Trūko mums aukštesnio mokslo karininkų, ką mes vieni galėjom - bemoksliai berneliai? O per tokį sunkų gyvenimą miške, per tokį baisų Lietuvai laiką galima buvo išlikti tik didžiausios konspiracijos ir atsargumo laikantis. Beje, to atsargumo mums labiausiai ir trūko. Išėjau iš miško 1947-ųjų žiemą. Išgirdom per radiją Raštikio kreipimąsi iš Švedijos. Visiems jau buvo aišku: kas pasiaukojęs mirti, tam nėra kito kelio - tie telieka miške, o kiti, kas kaip gali, bandėme legalizuotis. Reikėjo ir gyviems išlikti, kad neišnyktų tauta. Kurie mažiau buvo žinomi, kuriems paprasčiausiai pasisekė kulkos išvengti, ar saugumiečių tardymų, - tie ir nusprendė pirmieji legalizuotis. Kai jau buvau išėjęs iš miško, žuvo Kazys

Bubulis, mano sesers vyro pusbrolis, žuvo brolis Jonas. Jam kito kelio nebuvo: pasikalbėjau su juo, kai ryžausi legalizuotis. Jis tada pasakė, jog nusprendęs kovoti iki mirties. Jis buvo šaulys ir jau vien šito pakako, kad jį sušaudytų.

Išėjau, prisistačiau Salako valsčiui, o kai enkavedistai mane ėmė klausinėti, tai supratau, kad jie apie Ažvinčių girios partizanus žino kur kas daugiau nei aš. Liūdna... Stigo mums vienybės, ir dabar jos daugiau nepakenktų. Išdavė man dokumentus, sunkiai patikėjo, o gal ir visai netikėjo, kad visus ginklus atidaviau. Mat rusišką šautuvą gražinau, o geresnį atidaviau tiems, kas liko kovoti iki mirties. Dėl ginklų tai vis šaukdavo ir šaukdavo enkavedistai "pasikalbėti". Pamačiau, kad gerro nebus. Ir seserį Zofiją Bubulienę vis tardydavo. Gerai laikėsi moteriškė, drąsi ir gudri buvo, ne kiekvienas nukalbės. Daug paslapčių ji, buvusi partizanų ryšininkė, nusinešė į kapus. Mokėjo tylėti, net saviems labai mažai tėra pasakiusi. Sakydavo, dar ne laikas kalbėti. Palaukim... O to laiko taip ir nespėjo sulaukti, prieš keletą metų mirė...

Aš, supratęs, kad manęs nepaliks ramybėje, padedamas giminių, išvažiavau į Ukmergės rajoną, čia vedžiau, čia gyvenu ir likęs vienas, kai žmona mirė...

Matau, net mėlynos kibirkštėlės nublanko nuo sunkių prisiminimų, bet atsisveikindama dar paklausiau:

- O kaip dabar? Domitės įvykiais, ko tikėtės? Kas kelia nerimą?

- Jeigu niekas iš didelių valstybių vadovų mūsų nepalaikys, - bus labai sunku. Tikriausiai nepalaikys... Niekam nesvarbu, kas ir kodėl per amžius trypia Lietuvos žemę, kodėl tiek kraujo pralieta ir dar liejasi, bet... Jei gu būsimė išstvermingi - išliksime, nesutryps. Aš tai jau nieko nebijau. Visus pragarus perėjau, jeigu prireiktų, tai dar pakariaučiau...

O aš norėčiau pridurti, jog Lietuva gyva, dar nesutrypta būtent todėl, kad joje yra žmonių kaip Antanas Čičelis, kuriems užtenka sūraus prakaito ir duonos riešės skonio, džiūstančių jonažolių kvapo, nokstančiais javais nuvilnijusių laukų ir savo šulinio vandens: čia jis dar neužterštas. Lietuva atsirems į pečius žmonių, kurie visais laikais išdrįsdavo pasakyti: aš nieko nebijau...

MYLINČIOS MOTERS AKIMIS

Kokiais žodžiais bandytum rašyti apie žmones, okupacijos metais patyrusius dvasinį ir fizinį skausmą, pakėlusius artimųjų mirtį, tremtį, perėjusius bolševikinius kalėjimus, išgintus iš gimtųjų namų - neužteks žodžių tam pragarui pavaizduoti. Todėl stengiuosi būti dėmesinga klausytoja, išgirsti dar niekam nepasakotą sielos raudą.

Natalija Pupeikienė žavi ne kiekvienai moteriai būdinga drąsa. Ne kiekvienas anų dienų liudytojas viską išdrįsta pasakyti, tokie įgąsdinti mūsų žmonės: daugelio atvirumą sulaiko abejonė - o gal ir vėl... pasikartos kalėjimai ir tremtys? Tačiau ši moteris tikrai buvo verta tapti bebaimio Lietuvos karininko žmona. Ji neslepia ašarų, kai pritrūksta žodžių skausmui nusakyti, ji nesulaiko šypsenos, kuri padeda paslėpti nervingą virpulį, prisiminus praeitin nubėgusias išsiskyrimo ir kančių dienas. Jos vyras, Balys Pupeikis, išėjęs į mišką 1944-aisiais, buvo energingas vyras, niekada nepraradęs geros nuotaikos ir savitvartos, garsėjęs galingu balsu, mokėjęs daugybę dainų, kurios jam padėjo ištvirti Kolymos lagerį su baisiuoju skyriumi AB - 62, kur pasmerkti lėtai mirčiai Lietuvos karininkai kasė auksą: ne savo Tėvynės auksą, ne sau...

Paklausykime Natalijos Pupeikienės:

- Gerai atmenu, kai Balio tėvų sodyboje susirinko kaimo jaunimas ir tarėsi, ką daryti? Į mišką juos varyte varė prasidėjęs vietinių maskolių plėšikavimas ir tarybinės okupacijos žiaurumai. Ne vienas tuomet dar galėjo pabėgti į užsienį. Galėjo išvažiuoti ir Balys Pupeikis.

Tačiau ir pats nesiskubino bėgti, ir bendraamžius sulaukė, pasiryžo: gins Tėvynę. O čia dar "Amerikos balsas": pakentėkit, eikit į miškus, išvaduosim. Vaduoja.

Iki šiandien... Tačiau tada "vaduotojais" ir "Amerikos balsu" dar šventai tikėjo jaunuoliai. Palinkę prie radijo aparatų, gaudyte gaudė kiekvieną žodį eterioje ir kaip priesaiką vieni kitiems kartojo: "Amerika neleis mūsų okupuoti". Amerika viską leido. Kas galingesnis, kas daugiau žemę ir žmogų žudančio atomo sukaupė - to tiesa, to ir galia. Bet... nekaltinkim dėl žuvusių Lietuvos vyrų "Amerikos balsu". Ar būtų mūsų vyrai ėję į miškus, jeigu "Amerikos balsas" būtų tylėjęs? Žinoma, būtų ėję ir gynęsi. Nes mums visiems Tėvynė tik viena ir namai vieninteliai čia, Lietuvoje.

Pasakoja Natalija, o mano mintyse sukasi tylus priekaištas: ir dabar mus guodžia gudrūs ir dar gudresni iš užsienio, tarsi iš pažadėtosios žemės, kurios lietuviui nėra ir nebus, o guodžia, ir tiek. Tik pakentėkit, tik nemėginkit į smurtą atsakyti jėga! Tik būkit demokratiškesni už Europą! O mūsų vyrus žudo be kaltės. Ir vėl, kaip 1944-aisiais, tik ir girdi: omonas užpuolė, peršovė, sunkiai sužeidė, nužudė. Už ką? Kam klausti, juk neatsakys. Ir tada neatsakė, ir niekas neklausė. Nedrįso. Skirtumas tik toks, kad dabar jau drįstame paklausti: už ką mus žudote? Vietoj atsakymo - seniai girdėta pasakėlė: niekas nieko nežino, ištirs. Bet mirtis yra mirtis, ir tikriausiai joks atsakymas nepakeis esmės: palaidojom žuvusius prie televizijos bokšto, - vėl septyni karštai, trišpalve užkloti. Tik susidorota baisiau, klastingiau nei prie televizijos bokšto: šaudyta į galvas, suguldžius veidu į žemę, iš labai arti, kad šūvio garsas būtų mažesnis, kad, gink Dieve, neliktų gyvi, kad nebūtų liudytojų... Tie patys metodai, tie patys darbai. Tačiau vieno žudikai nesuvokė: pasaulis jau nebe tas, sunkiau nuslėpti tiesą. O tada, 1944-aisiais? Tada ne tokius darbelius nuslėpė penkiasdešimtmečiui, tada bandė ir iš žmonių atminties visa tai išbraukti. Žudė žmones, kartu laidėjo ir Lietuvos istoriją.

Matyt, tos pačios mintys kankina ir mano pašnekovę, nes ji patylėjusi priduria:

- Viskas panašu į šią dieną: taikykites su aplinkybėmis, kantriai kęskit šaudomi... Lengva mokyti, kai į Šituos "mokytojus" neatsukti patrankų vamzdžiai, kai ant jų galvų niekada nelijo kulku lietų ir kas žingsnis nepersekiojo mirtis.

Balys nebėgo į Ameriką - tą pažadėtąją žemę, į kurią

ir dabar veržiasi ne vienas. Jis liko Lietuvoje. Pats suorganizavo bendraminčių būrį, vadovavo jiems, o paskui jau ir vadovybės įteisintu partizanų būrio vadu buvo, turėjo slapyvardį - Tauras. Jam padėjo seserys Bronė (slapyvardis Birutė) ir Valytė (slapyvardis Vaidilutė) Pupeikytės. Kartu su Baliu išėjo į mišką ir Lukošiuų šeimos vyrai ir moterys. Jie buvo grytelninkai, darbštūs ir dori žmonės. Jų net devyni vaikai išėjo partizanauti: Praną, Adolfą, Juozą, Viktorą ir Viktoriją gerai atsimeinu. Žinau, kad Viktę ir Viktorą sribai užklupo nakvojančius kluone. Viktorą nušovė iškart, o Viktei peršovė vidurius ir ji mirė baisiausiai kankindamasi. Prašėsi pagalbos, klykė ne savu balsu iš skausmo, bet prieiti prie jos sribai niekam neleido. Adolfas ir Juozas žuvo susišaudymo metu. Pranas neseniai mirė Kaune.

Taip susiklostė aplinkybės, kad man tuo neramiu metu teko išvažiuoti ir apsigyventi Kaune. Ten buvo saugiau. Tačiau mane greit areštavo ir apie vyrą aš ilgus metus nieko nežinojau. Negaliu užmiršti to skausmo ir siaubo, kai buvo nužudyta Balio sesuo Valytė - Vaidilutė. Ją, partizanų ryšininkę, sribai sugavo einančią su Antanu Tumėnu iš miško. Nelemta buvo toji diena ir valanda. Sribai - rusas Kirilas Kuriakinas ir vietiniai Petras Bertaševičius su Jonu ir Juozu Šakaliais išrengė merginą nuogai, kankino, niekino, paskui, pririšę prie medžio, prievartavo. Visi... beveik netekusią sąmonės atgaivino ir atrišę liepė bėgti. Juokėsi iš jos nuogumo. Ji nebėgo. Ne iš karto suprato, ko dar iš jos nori. Kas dar laukia? Tada įsakė: "Bėk! Šausim!" Mergina pakluso budelių įsakymui. Į ją, bėgančią, šovė. Irgi ne vienas... Nuo kurio kulkos žuvo?

Toks buvo metas. Žaliuose mūsų miškuose siautė mirtis. Valytę Pupeikytę - Vaidilutę sribai išrengtą nuvežė į Antazavę ir paguldė aikštėje šalia dar dviejų nukautų partizanų: Antano Tumėno ir Antano Stundžios. Tuomet Balys Pupeikis buvo Latvijos miškuose. Kai jam pranešė, kad jo sesuo guli nušauta Antazavės turgaus aikštėje, Balys pakėlė savo vyrus sesers kūno vaduoti. Niekas tada neišdrįso visko, kas įvyko, papasakoti. Būtų žinojęs, nebūtų nurimęs, kol neatkeršytų žudikams. Atsitiktinai išėjusi į mišką žabarų pasirinkti, viską matė Genė Vasiliauskaitė - Juškevičienė. Bijojo riktelėti ar kaip nors išsiduoti. Bijojo ir prasitarti, ką mačiusi. Tik po kelerių

metų išdrįso apie tai papasakoti. Antazavės sribai, matyt, nugirdo, jog Balio Pupeikio vyrai ateina, nes labai greit jų būstinė ištuštėjo. Partizanai, atėję į Antazavę, jau nerado nei sribų, nei nukautųjų kūnų. Su dukra atsisveikinti suspėjo tik motina ir tai tik iš toli...

Pupeikių ūkį išdraskė, namus atėmė, tėvą ištrėmė. Motina gyveno pas svetimus. Besimeldžiant jai bažnyčioje, priėjo kaimynės ir pasakė: "Tik susivaidyk, tik neišsigąsk, Valytė nušauta guli..." Motina išbalo, upeliu skruostais patekėjo ašaros, be garso, be kūkčiojimų. Ir nuėjo ji į aikštę... Ir pamatė gaudžiai pamokantį poelgį.

Trys partizanai išdaryti gulėjo aikštėje, aplink juos stoviniavo būrys sribų ir šaipėsi, keiksnijo. Labai jie patys sau patiko. Tuo metu pro šalįėjo apskurusios pavargusios dvi rusės moterys - karo pabėgėlės. Pašiurpusios jos ėmė gėdinti sribus. Viena iš jų nusirišo prijuosnę ir užmetė ant Valytės kūno. Paskui nusirišo skarelę, perplėšė perpus ir pridengė abiejų nukautų vyrų veidus. Tada žemai nusilenkė mirusiems, garsiai sukalbėjo maldą. Sribai vis dar šaipėsi, kikenė, vienas pasiūlė baigti tą bobų vaidinimą, kitas ją sulaikė: "Tegu... įdomu." O rusės pabėgėlės tik tiek pasakė: "Ir jums, ir jūsų vaikų vaikams Dievas nedovanos. Atlygins tuo pačiu už jūsų darbus." Antroji moteriškė dar pridūrė: "Jeigu jūs rusai ir šitaip elgiatės, pagalvokit apie Rusiją ir jos žmones: mus visus prakeiks ir per amžių amžius to prakeikimo nenusiplausim. Jeigu jūs lietuviai - kodėl išduodate savus?" - "Eik, eik, durne, kol negavai snukin!" - riktėlėjo Kuriakinas. Nuėjo rusės žegnodamos kelią nuo karo, maro ir bado...

Argi pasaulis būtų toks baisus, argi jame būtų šitiek karų, jeigu žudytų tik kraujo ištroškusieji? Žinoma, ne... Tačiau profesionaliems žudikams visada padeda legionai silpnavalių, gobšių, kurie nesugeba ir nenori pasipriešinti blogiui.

Motina tyliai žiūrėjo iš toli, tik ašaros ritosi, tik širdį į akmenį spaudė. Ar išgirdo jos maldą dangus? Kur palaidota Valė Pupeikytė, iki šiol jos artimieji nežino. Balys Pupeikis, neradęs sesers kūno, sugrįžo į Latvijos miškus. Partizanavo iki 1953 metų. Jį suėmė sausio mėnesį netoli Eglainės. Būdamas bunkeryje, jis rašė savo ir viso būrio veiklos dienoraštį. Ne vieną sąsiuvinį buvo prirašęs. Supratęs, jog yra apsuptas, norėjo susisprogdinti,

bet... granatos kapsulė buvo sudrėkusi ir nesprogo: ji suėmė gyvą.

- Ilgai kankino Balį Šiaulių saugume, - pasakoja žmona.

Sunku įsivaizduoti, kiek teko iškentėti šitai moteriai ir kaip nelengva pasakojant dar kartą viską išgyventi.

- Ką iškentė, tą ir papasakojo man Balys, kai po ilgų išsiskyrimo metų mes vėl susitikome. Ko tik su juo nedarė! Suriša rankas, kojas ir ridena laiptais iš trečio aukšto žemyn. Nuridena iki laiptų aikštelės - tada apspardo ir vėl ridena. Tokį sumuštą, sudaužytą, virve suveržtomis, pamėlusiomis rankomis jį gaivindavo kameroje kiti kaliniai. Atrišdavo, masažudavo. Paskui, kai nieko neįstengė išgauti, neprivertė nusižeminti, nei pasigailėjimo prašyti, nuvežė jį į mišką, sukūrė laužą ir, pastatę surištą ant laužo, gyvą degino. Sudegė batai, susvilo kojinės, iš kojų ėmė sunktis vanduo, o jis tylėjo... Kol neteko sąmonės. Po šitos egzekucijos jis jau galėjo atsakinėti į tardytojų klausimus tik klūpodamas. Ilgai nesugijo apdegintos kojos. Į tardymus jį jau nešdavo paklodėje, tardydavo klūpantį, mušė per galvą.

Natalija Pupeikienė gurkšteli arbatos, patyli ir sako:

- Ilgai mažčiau, ar viską reikia sakyti ir nusprendžiau: viską, nors kai kam, jaučiu, tai bus nemalonu skaityti... Kai mano vyrą tardė, vertėju buvo dabar garsus rašytojas Vytautas Petkevičius. Tikriausiai saugumiečiai patys netikėjo, kad Balys išlaikys kankinimus, liks gyvas ir dar kam nors iš artimųjų papasakos, kaip su juo buvo elgiamasi. Tada Vytautas Petkevičius liepė Baliui neprieštarauti, atiduoti ginklą ir Lietuvos kario uniformą, kurią Balys labai brangino ir buvo paslėpęs pas žmones. Gal gailėdamas mano vyro, o gal gerai žinodamas, kas jo laukia, Vytautas Petkevičius įtikinėjo, jog būtina viską prisipažinti. Sakė, saugumas vis tiek viską apie visus žino ir tylėjimas nė vieno neišgelbės, tik sveikatą atims. Tada busimasis rašytojas (ne vienas, tarnavęs saugumui po karo, tapo rašytoju) ir pasiėmė Balio bunkeryje rašytus dienoraščius, paaiškinęs, jog... "Tave vis tiek sušaudys, o dienoraščius aš gal išsaugosiu ir kam nors panaudosiu." Balys sutiko: "Darykit kaip norit..." O ką jis dar galėjo atsakyti? Kuo galėjo pasitikėti? Tik uniformos, kurią saugojo nuo karo mokyklos laikų, ir ginklo Balys neatidavė. Neprisipažino, kur slepia. Gaila, uniforma taip

pat dingo. Neišsaugojo žmonės, kuriems buvo patikėta. Nieko nekaltinu... Juk ir už tą uniforminį rūbą galėjai Sibirą pamatyti. Žiaurūs kankinimai Šiaulių saugume baigėsi teismu. Balį nuteisė 25 metus kalėti. Iš Šiaulių jį išvežė į Vilnių, paskui - į Maskvą, o iš ten - į Kolymos katorgininkų lagerį, iš kurio sugrįžo tik vienas kitas, turėjęs labai stiprią sveikatą žmogus. Dauguma ten ir palikdavo gulėti: svetimoje, "auksinėje" Kolymos žemėje.

Patylėkim, patylėkim minutę, už visus negrįžusius iš Kolymos aukso kasyklų, už visus, neišlaikiusius kančių saugumo kamerose...

Balys Pupeikis neturėjo likti gyvas: buvo mokėsis Marijampolės karo mokykloje, gavęs leitenanto laipsnį, gerai žinojo karo mokslo pagrindus, buvo išvalgęs strategas. Jis dalyvavo Antazavės mūšyje, kuris baigėsi gana gausios rusų armijos ir sribų pralaimėjimu, jam vadovaujant sribus sumušė Kūdrų miške. Suprantama, kad šitoks žmogus neturėjo likti gyvas, saugumiečiams reikėjo jį sunaikinti.

- Mane suėmė anksčiau nei vyrą. Tuomet dirbau Panemunės vaikų darželyje vedėjas. Ant aukšto turėjau du slaptus kambarėlius, kur, reikalui esant, galėdavau paslėpti valdžios persekiojamus žmones. Pati veždavau į mišką vaistus, atsišaukimus, slaugiau sužeistus partizanus. Vieno susišaudymo metu Palemone sužeidė partizaną Bronių Ralį iš Raseinių. Jį atvežė nepažįstamas žmogus pas mane į namus, o aš, atsisveikinus su nepažįstamuoju, prigludžiau partizaną slaptame darželio kambarėlyje. Man slaugyti sužeistuosius padėdavo darželyje dirbusios vienuolės. Broniui Raliui buvo įstrigusi kojoje kulka. Mano pusseserė Michalina Grinevičiūtė atvedė profesorių Kauzą, kuris operavo sužeistąjį, susiuvo žaizdą. Tikėjomės ramiai išslaugyti ligonį. Deja, surado ir suėmė jį atvežusį žmogų, kuris ir nurodė saugumiečiams mano namus. 1947 metais paskutinėmis spalio dienomis suėmė: mane, seserį Vandą, mamą. Kas tik užėjo pas mus tą vakarą - visus sulaikė ir įkalino. Mes gynėmės, sakėme nieko nežinančios. Suimti netyčia užėjusieji žmonės iš tikrųjų nieko negalėjo žinoti ir tikriausiai nebūtų rasta įrodymų, tačiau saugumiečiai padarė kratą darželyje. Moterys jau buvo spėjusios išvežti sužeistąjį, tik nesuskubo sutvarkyti kambario: liko tvarsčiai, vaisiai, rašomoji mašinėlė, atsišaukimai. "Ach štai kas toji

banditka; o mes seserį kankinom! O gal abi tokios? Pamatysi, ko nemačiusi!" - pažadėjo man. Žodį tęsėjo. Kankinimo priemonių, skausmo, pažeminimo nenuprasakosi. Kas ten, jų naguose, nebuvo įkliuvęs, tam komunizmo idėjos labai gražiai skamba net dabar... Tikriausiai už žioplumą ir patys kankintojai buvo gavę nuo savo viršininkų pylos, nes mane tardyti ruošėsi tarytum spektaklio premjerai, įvedė į tardytojo kambarį ir rusiškai išbliovė: "Na mes dabar tave bliatj!.." - keiksmiais socializmo statytojai tai garsėjo, niekas nepralenkė. Ir mes taip šitais keiksmiais susižavėję, kad niekaip neapseiname be jų. Į kraują įsigėrę, kažin ar kada nors jaunimas jų atsikratys?

Paskui, dar kartą pakartojo: "Iš čia, litovskaja svoloč, tai tu jau neišeisi!" Jie sakė, jie žinojo: mane tardė Kauno geležinkeliečių saugumo būstinėje, buvusioje Čiurlionio gatvėje, priešais geležinkelio stotį.

Tą vakarą tikrai kai kuriais momentais nesuvokiau, ar aš dar gyva, ar tik sapnuoju baisius košmarus? Mane išlaikė tamsioje kameroje be vandens ir maisto kėsnio tris dienas, vieną. Kai įvedė į tardytojo kambarį, aš dar ilgai marksčiausi nuo Šviesos nieko nematydama. Kai apsipratau, tardytojas pašaukė kažkokį vyriškį iš gretimo kambario ir pasakė: "Dabar tu mums viską pasakysi". Atėjo stambus kareivis kruvinomis kelnėmis, iki pažastų nusitaškęs krauju. Pažiūrėjo į mane ir sako: "Šita? Tuoj prabils!.." Aš tyliai meldžiau šv. Antaną, kad padėtų man numirti. Tardytojas pašaukė dar vieną jauną vyrą, beveik paauglį, tikriausiai pasiuntinį, ir liepė atnešti keturis butelius degtinės. Išsigandau, ar ne mane prievarta girdys? Buvau girdėjusi, ir taip jie elgdavosi su moterimis. Tardytojas išsišiepė į mane pažvelgęs, "nuramino": "Pasimelsk, pasimelsk, kol vyrai gerkles suvilgys". Aha! Vadinasi, girdys ne mane. Ir tikrai - mane išgrūdo į koridorių, o patys liko kambaryje. Vos tik pasiuntinys atnešė degtinės, jie pradėjo gerti. Stiklinėmis gėrė, mačiau pro praviras duris. Greit baigs... Gėrė ir girtėjo socializmo statytojai, ir atsigerti negalėjo: berniuką dar kartą pasiuntė atnešti degtinės. O tas, kruvinasis, gyrėsi: "Man tai nieko, galiu išgėręs, galiu ir pagiriotas!.." Norėjau nusižudyti, bet iš manęs viskas buvo atimta. Vienu metu, kai atėjęs pasiuntinys nugara užstojo pravi-rų durų plyšį, aš nuslinkau koridoriumi iki tualetu ir

pirmiausia atsigėriau vandens. Nežinau, kiek truko, kol atsigavau, matyt, neilgai. Atsigavusi pamačiau, kad tualetu langas be grotų. O už lango - beržas. Kas bus tebūna! Buvau tada lieknutė ir gana stipri, išlindau pro siaurą langelį ir šokau, tačiau beržo rankomis nepasiekiau, pakibau ant telefono vielos ir nukritau ant krūvos durpių apačioje. Prisitrenkiau, praradau sąmonę. Kritau iš trečio aukšto. Jei ne didžiulė durpių krūva, kažin ar būčiau atsigavusi. Kai pramerkiau akis, pamačiau, kad guliu prie pat kalinių kameros langelio. Viduje kalbėjosi žmonės. Iš trečio aukšto irgi sklido garsios įgėrusių šnekos. Supratau, kad mano gulėta neilgai, jei dar nepastebėjo... Mačiau savo skarelę, pakibusią ant laidų, bet pasiekti ir pasiimti buvo neįmanoma. Atsikėliau ir gerokai svyrudama patraukiau link tvoros. Užlipau ir peršokau. Mano laimei, pradėjo smarkiai lyti, ir sargybinis, susigūžęs būdelėje, nepamatė, kaip aš perlipau tvorą. Pamatęs mane jau gatvėje, iškišo galvą pro langelį ir pasakė: "Kur tu šitaip ir prisisprogai, šliundra." Aš nuėjau šlitinėdama iš nuovargio. Eidama gėriau lietaus lašus, žliaugiančius per veidą. Pasiiekiau namus, nejausdama nei skausmo, nei baimės. Gal netgi gerai nesuvokdama, ką padariau ir kaip man pavyko pabėgti. Mano butas buvo užplombuotas. Įlindau pro orlaidę, pasiėmiau savo dokumentus, brangesnius papuošalus, nusiprausiau, persirengiau ir išėjau pėsčiomis į Palemoną, tikėdamasi iš ten nusigauti iki Vilniaus. Laukiau traukinio. Nusipirkau bilietą niekam nekeldama įtarimo, tik traukinio teko ilgėliau palaukti. Laukiau kėsdama baimę: seka mane, ar ne? Ieško, buvo mano namuose, ar dar nespėjo? Laimei, vis dar lijo lietus - šunys pėdsakų nesuras. Atvažiavo traukinys. Įsėdau. Buvau begaliniai išvargusi, bet miegas neėmė. Kaišiadoryse įlipo kareiviai su šunimis. Jie ieškojo ne manęs, bet aš nubalau ir vos nenualpau. Pastebėjo keleiviai, prišoko moterys: pasisakiau, kad blogai jaučiuosi, sergu. Netoli Žaslių šokau iš traukinio. Ten gyveno mano draugė Janytė Vitaitė, pas ją ir nuėjau. Kai ji atidarė duris nustebusi, kaip aš vidurnaktį čia atsidūriau, - jau negalėjau nė žodžio ištarti: nualpau. Matyt, galutinai išseko jėgos, kad ir kiek man jų gamta buvo davusi. O kai mane atgaivino, pajutau, jog esu išsinarinusi dešinę koją. Slaugė mane draugė nieko neklausinėdama, o aš bijojau ir dėl jos, ir dėl savęs: ar

neatseks manęs. Pusanтро mėnesio išgulėjau, kol vėl išmokau vaikščioti, kol sugijo koja. Man buvo pakilusi temperatūra, draugė sakė, kad klieždama aš šaukusi: "Nieko nežinau! Bijau šokti!"

Kai pasveikau, išvažiavau į Taliną, kur turėjau pažįstamų. Žasliuose draugei nieko nesakiau, kas su manimi nutiko. Atrodo, jog saugume kilo didelis sąmyšis, kai pamatė, kad manęs nėra. Juk niekam iš ten nebuvo pavykę pabėgti. Matyt, po to ir siaurutę orlaidę tualete geležinėm grotom apkalė. Tiesa, visus mūsų namuose suimtus paleido, tačiau privertė kiekvieną pasirašyti, kad tučiuojau, mane pamatę, praneš, kur esu. Nepasisakiau ir pažįstamiems Taline, jog pabėgau iš saugumiečių. Ten vyliausi išvažiuoti į Švediją, deja... Manęs jau ieškojo Taline, bet aš šito dar nežinojau. Tuo metu suėmė visą grupę partizanų ir jie, manydami, jog man pasisėkė išvykti į Švediją, pasakė, kur aš galėčiau būti.

Mane suėmė elektriniame traukinyje penki ginkluoti vyrai. Ar ne per didelė jėga vienai moteriškai sulaikyti? Vežė atgal į Vilnių. Kai kareiviai sumigo, o kartu ir sargybinis, aš dar kartą pabandžiau bėgti; išslinkau iš vagono ir šokau iš einančio traukinio. Šį kartą nušokau nesėkmingai: smarkiai susitrenkiau galvą. Daugiau nieko neatmenu, nei kas mane rado, nei ką su manimi darė. Nubudau ligoninėje. Kai visai atgavau sąmonę, daktaras paklausė: "Kas tave išstūmė iš traukinio? Neatsimeni?" Paprašiau, kad padėtų atsistoti. Sukosi sienos ir grindys, svaigo galva. Supratau, kad mane tuojau pat suras ir paprašiau daktarą: "Išleiskite mane, aš jau galiu eiti, viskas gerai. Ačiū..." Estas gydytojas suprato mane ir išleido. Nespėjau išeiti iš ligoninės kiemo, kai atvažiavo mašina su šunimis ir kareiviais. Išlipo ir tas pats majoras, kuris mane buvo suėmęs traukinyje. Aišku, pradėjo plūsti visokiais įmanomais keiksmiais. Paskui mane tardė jau Taline. Du pabėgimai - šito užteko, kad būtų galima nuteisti kalėti visam gyvenimui. Šalia manęs į kamerą pasodino dvi šnipes. Jos nupasakodamos, kas manęs laukia, protino viską prisipažinti. O aš joms atkakliai kartoju, jog nieko nežinau: nei kodėl mane suėmė, nei už ką esu kalinama. Pasisakiau, jog bėgusi bijodama kankinimų, nes visi kalba, ką ten su žmonėmis išdarinėja ir kas iš žmogaus lieka, kuriam pavyksta iš saugumo išeiti. O juodvi manęs klausinėjo:

- Ką darysi, kai vėl veš į Lietuvą?
- Bėgsiu, - sakiau.
- Nušaus.
- Tegul...Nereikės kentėti.

Vėl tardė. Vėl grasino, aiškino, kad ir sienos, ir lubos ausis turi, kad jiems viskas žinoma. Nieko nepripažinau. Uždarė į vienutę. Devynis mėnesius prasėdėjau.

Kaune mane tardė žydai ir rusai. Be galo žiaurūs, labai mušė, kankino. Ypač žiauriai elgėsi žydai tardytojai. Taline irgi tardė rusai, bet ten prokuroras buvo estas, tai vis paklausdavo kalinamųjų, kaip su mumis elgiamasi. Taline kalinius mušti tardytojai privengė. Matyt, bijojo prokuroro. Ačiū jam, išlaikiusiam padorumą tokioje baisioje tarnyboje. Kadangi nieko nepripažinau, sakiausi nežinanti, nei kieno rašomoji mašinėlė buvusi, nei kas tuo užsiima darželyje, užtat mane vieną naktį pašaukė ir pasakė į kiemą išvedę: "Nieko nepripažįsti, bylos sudaryti negalima. Šaudysim. Nupūsime kaip dulkę, niekas nei žinos, nei suras. Ne tu pirma, ne tu paskutinė. Pasirink, kas geriau." O aš ir einu prie sienos. Šitai bus geriausia. Gal pagaliau pasibaigs kančios. Juk ir apie vyrą tiek laiko nieko nežinojau, tik tiek, kad dar buvo gyvas, nesuimtas, nesužeistas. Tegul jau mane pirmą... Taigi ir einu prie sienos taip apmąstydamą savo dalią. Sustoju. Laukiu šūvio. Nešauna. Gal ir šitiems pirma išgerti reikia? "Kada šaudysit?" - klausiu. "Labai nori su angelais pasikalbėti? Suspėsi..." - atsakė.

Vis dėlto sudarė man bylą: už pabėgimą iš saugumo ir ruošimąsi bėgti užsienin - 10 metų. Nesušaudė. Ištrėmė į Intą. O ten aš jau nė pavardės, nė vardo neturėjau. Buvau tarybų valdžios priešė, kalinė Nr E-790. Saukiama taip turėdavau atsiliepti. Būdama lageryje leidau lietuvišką laikraštėlį: mes, moterys, ranka rašydavom, viena kitą drąsindamos. Vadinosi tie laikraštėliai - "Žiburėlis tundroje", "Tautos taku". Išleisdavom po 6 - 9 egzempliorius. Mano mama tuo metu parašė malonės prašymą, ėjo su dovanomis pas įvairiausius pareigūnus, ir bylą peržiūrėjo. Mane išleido anksčiau - 1956 metais. Na, o 1957 - aisiais vėl areštavo. Mat saugumiečiams pakliuvo lageryje leistas laikraštėlis "Tautos taku". Mane suėmė vasario 15 dieną.

Tardė pats prokuroras Galinaitis. Pasikvietė mane ir klausia:

- Žinai, kokia ryt šventė?

- Taigi, sakau, jūs prokurore, už mane vyresnis, pats turėtumėt žinoti.

- Akiplėša! - riktelėjo prokuroras. Jam drebėjo rankos, iš pradžių nesupratau, ko jos taip dreba, o paskui pamačiau - jo rankose mano leistas laikraštėlis. Kaip Kudirka sakė, tikriausiai jam ir kinkos drebėjo.

- Nu vot, pasodinsim ir neiškelsit trispalvės rytoj...

- pažadėjo. Po dviejų dienų vėl iškvietė tardyti. Jau kiti - pats tardymo skyriaus viršininkas, ukrainietis, kurio pavardės nežinau, nes nepasisakė, ir tardytojas Markevičius. Žiūriu, ogi ant stalo guli trispalvė.

- Tai vis dėlto iškėlė? - nustebau.

- Tai dabar ir pasakysi, kas iškėlė, geruoju pasakysi, - patarė tardytojas. Beje, paskui jie išsiaiškino, kad aš tikrai neturėjau nieko bendra su žmonėmis, kurie iškėlė trispalvę, nepažinojau jų, taigi teisė mane tik už laikraštėlius, išleistus lageryje. Antrą kartą prokuroras mane siūlė nuteisti aštuoneriems metams. Mano advokatė buvo žydė. Labai drąsi ir jautri moteris. Užtarė mane, prisipažinsiu, nustebindama drąsa. Beje, ji netrukus išvyko į Izraelį. Toks gyvenimas... Liūdnas mūsų pasaulis, kuriame tiek daug bailių ir taip maža drąsų. Advokatei pavyko sumažinti man bausmę: nuteisė trejiems metams ir išvežė į Rytų Sibirą. Sverdlovsko, Novosibirsko, Krasnojarsko, Taišeto lagerius perėjau. Iš labai arti mačiau, kuo buvo grindžiamas socializmas. Atkentėjau, netekau sveikatos ir jaunystės, prabėgo geriausi metai Rusijos lageriuose, mačiau visokių žmonių, bet niekas nesugebėjo išplėsti Tėvynės meilės, gimtų namų ilgesio, lietuviškos kalbos... Grįžau 1960 metais rugpjūčio mėnesį į Lietuvą. Tada jau gavau ir pirmuosius laiškus iš Balio. Jis tuo metu buvo Magadane, plovė auksą, dirbo kolūkyje, kentėjo badą Mordovijos lageriuose. Kad kaliniai nesusidraugautų, kad būtų vienas kitam svetimi svetimiau, juos dažnai kilnojo iš vieno lagerio į kitą. Tokia komunizmo tikroji esmė: nemylėk žmogaus! O žmonės ir ten susirasdavo bendraminčių, susisiekdavo draudžiamais rašyti laiškais, suprato vienas kito kančią.

Grįžo Balys Pupeikis po penkiolikos metų, be teisės

gyventi Lietuvoje. Nuvažiavo pas seserį ir mamą, pas skui paslapčiomis pas žmoną.

- O aš tuo metu jau per vargą, per gerų žmonių malonę ir globą gyvenau Kaune. Ir vėl susidūriau su amžina žmonijos neišspręsta mįsle. Mane teisė, žiauriai kankino, grasino sušaudyti žydai tardytojai, iki beprotybės, praradę bet kokią žmogiškumą. Mane gelbėjo nuo žiaurumų, nuo bado ir skurdo irgi žydai. Kauno kūdikių namų direktorius, gydytojas Lifšicas priėmė mane dirbti, įrašė eilėn kooperatiniam butui gauti. Jis buvo toks geras ir doras žmogus, kad viską suprato be žodžių: kai mane, sugrįžusią iš lagerio, saugumiečiai varinėjo iš vienos įstaigos į kitą, neleisdami niekur dirbti, Lifšicas išdrįso užtarti. Nebijojo tiesos žodį pasakyti. Pamenu ir savo advokatę, kuri reikalavo mane paleisti. Kai ji atėjo prieš teismą pas mane į kamerą, nieko nežadėjo, tik pasakė: su byla susipažinau, stengsiuos padėti. Daug žmonių, gerų žmonių, sutikome mudu su Baliu savo nelengvame kelyje. Bet tie, socializmo idėjų apakinti, kruvinomis rankomis pasiryžę kurti naują santvarką, buvo patys baisiausi - į nieką nepanašūs, su niekuo nepalyginami. Nejaugi jie tikėjo, kad žmonių krauju nuslopinus laisvės troškimą, fiziškai sunaikinus kitaip mąstančius, galima ką nors gero sukurti?

Sugrįžo Balys netekęs sveikatos, bet išlaikęs dvasios tvirtybę, ir mes labai gerai gyvenom, nors ir trukdė nuolatinė saugumiečių akis. Trejus metus neleido Baliui apsigyventi Kaune, nors aš jau turėjau butą, neleido jam net įsiregistruoti. Mes nieko nepaisydami gan dažnai susitikdavom per tą laiką, kol jis gyveno Latvijoje. Ne kartą yra man kalbėjęs, kad labai norėtų atgauti iš rašytojo Vytauto Petkevičiaus savo dienoraščius, tačiau... ką jo, tremtinio, norai tuo metu reiškė? O kartą taip ir pasakė: "Suprask mane, Natalija, aš labai norėčiau akis į akį susitikti su rašytoju ir pasikalbėti apie socializmo "pranašumus" ir apie duoną kasdieninę, ir apie meilę žmogui su šautuvu, ir... apie saugumui tarnaujant uždirbtus pyragus. Ar labai sotūs tie pyragai, ar skalsesni už juodą lietuvišką duoną, ar niekad niekada negrauzia sąžinė?" Turbūt aš kalčiausia, kad jie tada nesusitiko: bijojau. Žinojau, kad ne vienas, išdrįsęs panašiai prašnekti, atsidurdavo beprotamyje. Kalėjiman už šnekas tada jau buvo nepatogu

sodinti. Taigi ir sutarėm abu: palauksim palankesnio laiko. Gaila, jeigu Balio dienoraščiai taip ir pradingo be pėdsako.

Toks Lietuvos karininko, partizano Balio Pupeikio likimas jo žmonos akimis. O tie, kas jį pažinojo asmeniškai, pasako ir daugiau: tai būta labai stiprios dvasios žmogaus, nė akimirką neabejojusio pasirinkto kelio teisingumu. Skaudžiai išgyveno matydamas, kaip jaunimas praranda tikėjimą gėriu, liūdėjo, kai Lietuvoje skubiai vienas po kito buvo naikinami pakelių koplytstulpiai ir kryžiai, ir dar skubiau išbraukiami Lietuvos istorijos puslapiai iš mokyklinių vadovėlių. Juose Lietuvos neliko... Tačiau jis giliai tikėjo ir tautos atgimimu. Tik kankinimai, tik aukso rūdos, suėdusios

plaučius ir sąnarius, jėgas palaužė. Nelemta buvo Balui Pupeikiui pačiam pamatyti iškeltą trispalvę Gedimino kalnę. Tą dieną, 1988 metų spalio 8-ąją, jis mirė. Kauno klinikų chirurgas Arvydas Danilevičius atėjęs jam pasakė: "Laikykis, Baly, šiandien iškelta vėliava Gedimino pilyje, rytoj iškelsim ir Kauno karo muziejų". Balys nusišypsojo, o iš akių nuriedėjo dvi didelės ašaros, kalbėti jis jau neįstengė, tik tiek tepasakė: "Ačiū Dievui, pagaliau sulaukėm..." Po valandos jo sveikata smarkiai pablogėjo. Mirė.

Rašau ir galvoju, ar ne per daug paprastos, iki skausmo panašios mano žuvusiųjų ir likusių gyvų herojų svajonės, mintys, žodžiai ir likimai... Ką gi, mano herojai nebuvo apdovanoti gražbylostės dovana, jiems likimas lėmė tik tragiškai spalvingą gyvenimą, kurį galima nusakyti dar trumpesniais žodžiais: jie gyveno, kentėjo, kovojo ir žuvo. Jei ne kovos lauke nuo okupanto kulų, tai grįžę iš tremties ir kalėjimų, netekę sveikatos. Bet jie buvo dideli ir gražūs, išdrįsę pasipriešinti galingai raudonojo smurto bangai, jie amžini, išdrįsę neplaukti pasroviui, jie - gyva mūsų Lietuvos istorijos dalelė, kurią dar ir dabar daugelis norėtų paneigti. Todėl pasiklausykim jų, kol dar plaka jų širdys: kol dar ne visus pasišaukė amžinybė. Nesuskubsime išgirsti - ir liks baltas puslapis, kažkur užmestas, kaip Balio Pupeikio bunkeryje rašyti dienoraščiai...

Tikiu, kad juose irgi tokie pat paprastučiai žodžiai, kokius pasakė jo mylima moteris. Tikroji kančia tyli ir gili, kaip mėlyni Rytų Lietuvos ežerai, ji neišsemia-

ma, kaip gelmė, gal todėl lietuviui, patyrusiam tą kančią, visai nesvarbu, ar daug šalia jo atsiras sugebančių su-
prasti visa tai... Juk yra žmonių, galinčių visą gyve-
nimą nugyventi pragare ir net nesusimąstyti, jog ga-
lima kitaip. Tokie nesipriešina, tokiems visos pragaro
spalvos gražios.

Nusiraminu ir aš, nebesijaudinu, jei kam nors ne-
patiks ši apybraiža, nupinta iš mano herojų kančios
ir atvirumo. Gal kiti geriau aprašys tautos kančių gel-
mę, o aš tegaliu padėkoti likimui, leidusiam pažvelgti
į man iki šiol nepažintą žemę.

SUDAUŽYTŲ GYVENIMŲ SUDAUŽYTI SAPNAI

Susirinko tylų sekmadienio vakarą dvylika balsingų vyrų ir nuskambėjo, nuplaukė laukais raudanti ir guodžianti daina "Palinko liepa šalia kelio..." Nuostabi daina, šaukusi jaunimą būrin, neliko neišgirsta. Išgirdo ją ir tie, kas nenorėjo girdėti, kam žodžiai "Ir vėl bus laisva Lietuva" nepatiko. Visus dvylika vyrų sribai susėmė ir uždarė. Dainininkus paskundė kaimo bernas Andrius Gavėnas, kuris save lyg ir gudresniu laikė, mat mokėsi pas garsų meistrą siūti. Kas šovė bernui galvon, gal nė pats nežinojo, o gal labai troško valdžios dėmesį į save atkreipti, tik... atsėdėjo vyrai už tą dainą net tris mėnesius kalėjime. Išsisuko tik Antanas Valainis, susigriebęs pameluoti: "Kuoktelėjot, ar ką? Aš gi klausos visai neturiu. Į toną nepataikau. Nedainavau ir gana!" Kol tardytojas aiškinosi, ar Antanas turi klausą, jo namuose jau šeimininkavo sribai ir šokdino motiną: "Kur antras sūnus? Ko armijon neina?" Albinas Valainis, supratęs, kad gero nelauk, išėjo partizanauti. Antanas po tardymo ir ilgų pamokslų už "liepas, palinkusias prie kelio", sugrižo namo, bet paskui brolių išeiti nesusėmė: paėmė armijon. Prievarta. Tačiau sribai nenurimo: atkakliai ieškojo Albino. Ateidavo lyg į savo namus, tarybiniu karo lauko įstatymu prigąsdindavo motiną ir jauniausią dviejų brolių seserį Ksaverą.

- 1946-ųjų rudenį mes su mama išėjom iš namų. Gyventi tėviškėje, Ragelių apylinkėje, jau negalėjom. Mus priglaudė pusbroliai Rokiškio rajone. - Kalbuosi su Ksaveru Valainyte, buvusiu ryšininke, kaip ir daugelis partizanų sesių, iškentėjusių tardymus, utėlėtas kalėjimų kameras, saugumiečių despotizmą.

- Mes buvome neturtingi: tėvas mirė, kai man tebuvo ketveri, ne ką vyresni ir broliai liko našlaičiais. Mamos pečiams teko visi nemažo ūkio darbai. Turėjom 18 ha žemės, visi sunkiai dirbom iš mažens. Vargom, bet tas vargas nebūtų buvęs amžinas: paaugo broliai, vis labiau mama jautė namuose esant vyriškas rankas. Tikras vargas į mūsų namus pasibeldė su okupacijos pradžia, - pasakoja Ksavera.

Nebūtų ji partizano sesuo, jei nesuprastų išėjusių į miškus vyrų gyvenimo ir vargo. Kai reikėdavo jiems padėti, nedvejodavo nė minutėlę dėl savo gyvybės: pavojus ne pavojus - gelbėjo vyrus.

Šalta ir gili buvo 1946-ųjų žiema. Pas Valainių kaimyną Balį Urboną užėjo pavalgyti trys partizanai. Susėdus už stalo, atlėkė moteris ir pranešė, jog netoliese sribai namus apsupo. Nugirdusi kalbant, jog jie po visus Rokiškio rajono kaimelius ruošiasi siausti. Išėiti nepastebėti vyrai vargu ar begalėjo. Ksavera ryžosi: išvežė juos rogėmis. Urbonas skubiai pakinkė arklių, palaimino merginą ir į kelią. Ristele.

- Mus sribai matė: tikriausiai nepagalvojo, kad vidury dienos ir taip atvirai partizanai rogėmis važinėtu. Sėkmingai išvažiavom į Norkūnų kaimą, o iš ten į Liepynų mišką. Labai skubėjom, pametėm kelią, nes buvo daug sniego, įkrito į duobę arklys. Laimė, netoli miško. Vyrai tekini nubėgo į mišką, o ašėjau pas žmones pagalbos ieškoti. Ištraukėm iš duobės roges, grįžau pas Urbonus. Žmonės, kurie padėjo man ištempti roges, pamatė sniege vyrų pėdsakus, suprato, kad važiauvau ne viena. Nieko neklausė, tik dar daugiau pripėdavo aplinkui, sutrypė sniegą ir atsisveikindami palinkėjo: laimingai, sese... Vežiau tada Vaikutį - Panterą iš Rokiškio, Bilaišį - Perkūnėlį iš Totoriškių kaimo, o trečiojo, kuris Sakalu vadinosi, pavardės nežinau. Nebuvau anksčiau to vaikino mačiusi. Pavasarėjant kovo mėnesį vėl pamačiau Bilaišį - Perkūnėlį, pavargusį, bet linksmą. Juokavome, prisiminę mūsų nesėkmę: "Jeigu kas, jeigu vėl sribai, tai nors rogių nereikės". Vaikinas pasisakė, jog į mišką išėjęs tiesiai iš gimnazijos, žuvus broliui. Gal dėl brolio ir išėjo?.. Neklausiau. Tada visiems viskas buvo aišku be žodžių: mano kartos jaunimui teko tokia pati dalia. Perkūnėlis buvo aukštas dailus vaikinys, balto lyg mergelės veido ir labai linksmas. Viską juokais paversdavo: pavojus ar

nesėkmė, jis vis su šypsenėle, vis atranda kaip prajuokinti. Mėgo jį draugai. Dažnai pas mus užeidavo partizanai, kai brolis dar gyvas buvo. Palikdavo laiškėlį arba žinutę žodžiu perduodavo. Ateidavo pas mus ir brolio būrio vadas Kazys Jurevičius - Dobilas. Kalbėdavo apie tai, kas mūsų visų laukia, apie sunkias gainiojamo, šaudomo partizano dienas. Išskalbdavau jų rūbelius, pavalgydindavau. Dažnai užeidavo ir Balys Vaičėnas: pame nu, vyrai šnekėdavo susitikę apie laukiamą pagalbą iš Vakarų. Tikėjosi sulaukti... Tik Balys Vaičėnas vis kartodavo, kad netiki tuo "Amerikos balsu", kad čia kažkas ne taip. Buvo įsitikinęs, jog tai okupantų provokacija, būdas, kuo daugiau lietuvių pražudyti. Argumentuodavo savo įsitikinimus, analizuodavo su vyrais išgirstas "Amerikos balso" laidas ir vis jiems kažkas likdavo labai neaišku, nelogiška. Tačiau visi tikėjo pasaulio sąžine ir protu, vylėsi, kad neleis pasaulis bolševizmui visų Baltijos tautų praryti. Dažnai sekmadienio vakarais po ilgų ginčų, įrodinėjimų, svarstymų ir daina suskambėdavo. Tie vakarai man buvo lyg sapnas, gražus, kupinas vilties, nerimastingo laukimo sapnas, kurį kiekvieną minutę galėjo nutraukti įspėjantis beldimas į langą: kaime sribai! Niekada negalėjai žinoti, ar neteks vyrams palikti prakąstos duonos riekės ant stalo, ar nereikės paskubomis bėgti, o gal ir šaudytis? Vyrai vengė beprasmių susidūrimų ir aukų. Dažnai juos matydavau, bet ne kiekvieno pavardę žinojau: vadinosi tarpusavyje slapyvardžiais. Daina, malda ir nuolatinis pavojus lydėjo juos. Prabėgo tie jaunystės vakarai kaip sapnas, gražus, bet nelinksmas, sudaužytas sapnas, kaip ir mūsų sudaužyti gyvenimai...

Būna susitikimų, kurie lieka atminty lyg ryškiai nutapytas paveikslas su visomis spalvomis. Būna, kad susitinki žmogų vieną vienintelį kartą savo jaunystėje ir supranti, kad jis galėtų būti tavo žmogus, tik tavo ir tik toks žmogus... jeigu tu jį dar kartą sutiksi. O jeigu ne?

Kiekvieną rugsėjį, kai pagelsta beržai ir vėjas nešioja pirmuosius krintačius lapus, kai saulė dar dosniai žeria spindulius atsisveikindama, Ksavera prisimena Balį Butėkį. Stovėjo jis, nutviekstas rudens saulės, ir susimąstęs žiūrėjo į tolį. Jau kelintą kartą sakė: "Išeinu. Sudie..." Ir vis nėjo. Tylėjo ir žiūrėjo į rudenėjančius laukus, į klevą, visom varsom nutaškytą, laikė merginos

ranką taip, lyg atsisveikintų su visu pasauliu. Ksavera jo paklausė:

- Kodėl taip keistai atsisveikini? Kas yra?
- Nežinau. Man sieloje negera. Skauda sielą. Nejaugi tą rudenio grožį, mūsų laukus, kaimą matau... paskutinį kartą? Tarytum į nežinomybę išeičiau...
- Nekalbėk taip... baisiai. Nieko nekalbėk.

Atsisveikino. Norėjo dar kažką svarbaus pasakyti, bet susilaikė. Išėjo. Neatsisukdamas, nestabtelėdamas. Tvirtu žingsniu. Į savo žūtį.

Daugiau Ksavera jo nematė. Žuvo jis Didėjos kaime 1947 metais rugsėjo 28 dieną. Nelemtą dieną nuėjo jis su draugais pas tetą po Mataušo atleidų pasisvečiuoti. Atsigauti.

Su juo buvo ir Vytautas Jasinevičius iš to paties Kazimiero Jurevičiaus - Dobilo būrio. Jiedu seniai draugavo. Balys Buteikis buvo siuvėjas, labai padorus inteligentiškas vaikinai, be galo daug skaitė, priklausė šaulių organizacijai. Turėjo gražų namelį Lapgaliuose. Kaime savo gyvenimu ir elgesiu buvo visiems pavyzdys. Jis tapo dar viena juodos išdavystės auka.

Atrodė, aplinkui buvo ramu, vyrai valgydami šnekučiavosi. Stribus pamatė, kai jau buvo apsupti iš visų pusių. Aišku, juos jau ateinančius sekė. Vaikiniai įsitikino, kad pabėgti, prasiveržti nepavyks. Susisprogdino grana. Žuvo abu.

Kai ruduo krauju ir auksu nutaško klevus, Ksavera tarytum girdi Balio Buteikio žodžius: "Atrodo, išeinu į nežinomybę. Ar grįšiu?"

Nepaprastas tai buvo vaikinai, giliai jautęs žmogaus ir gamtos amžinąjį ryšį, nujautė ir savo žūtį. Ir pasiliko toji atsisveikinimo akimirka lyg sudaužyto spalvoto sapno šukė... visam likusiam mergaitės gyvenimui. Likimas kiekvienam dovanoja pačią brangiausią dovaną - leidžia sutikti, pamatyti savo žmogų, vienintelį draugą iš visų sutiktų, tačiau... kaip dažnai dovanoja tuos susitikimus vienai vienintelei akimirkai. Ir mes vis tiek sakome likimui ačiū, kad tos nepakartojamos akimirkos buvo...

Ksaveros gyvenime prasidėjo vienos kančios.

Rokiško rajone grįžtantį iš namų Ksaveros brolių Albiną pasitiko rusų kareivių pasala. Atsišaudydamas bėgo. Sužeistas dar nušliaužė porą šimtų metrų, pamatė besiganantį arkli, bet nepajėgė prišliaužti. Smarkiai krauja-

vo, buvo sužeistas klubo sąnarys. Šliaužė ilgai ilsėdamasis per rugius, tačiau ir iki ūkininko trobos pamiškėje jau neturėjo jėgų nuslinkti. Stipriai nukraujavęs nualpo. Jį surado jau kitas kareivių būrys ir praradusį sąmonę įmetė mašinon.

- Aš tomis dienomis nakvojau pas savo draugę Oną Ragelytę. Anksti ryte pamatėm, kad į namus, atstatę automatus, ateina gal trisdešimt kareivių. Bandžiau išlipus pro langą pabėgti, bet mane pasivijo kareiviai. Paklausė, ar moku rusiškai. Jie jau žinojo, kad esu sužeisto partizano sesuo, aišku, žinojo ir kur nakvoju. Atvedė mane prie apalpusio brolio ir ėmė šaukti: "Pažįsti blia..." Sakau: "Ne". - "O tu blia! Nepažįsti savo brolio? Nemoki rusiškai? Nieko, greit visi išmoksit!" Išplūdo mane, primušė ir kartu su ūkininku Antanu Kazlausku, prie kurio pirties per rugius buvo prišliaužęs brolis, nuvežė į Rokiškio saugumą. Mane įmetė į tardymo kamerą, kur buvo pririšta grandinė ir dvokė kruvini šiaudai, brolių - į sandėliuką: jis jau atrodė negyvas. Ilgai mane tardė. Kankino. Vis klausinėjo, kur kiti partizanai, ką žinau apie juos, kur slepiasi? Pas ką užaina, kas juos maitina? Kur gauna ginklų? Tylėjau. Tada vieną dieną mane įsodino į sunkvežimį ir nuvežė prie Kulių kaimo. Miške aptiko stirnų išgulėtą vietą, subadė durtuvais ir vis man šaukė: kur bunkeris? Čia buvo partizanai! Žinai, kur jie? Neradę slėptuvės, priėmė mane prie mašinos ir daužė šautuvo buožę. Mušė, kol nualpau. Tada vėl įmetė mašinon ir parvežė atgal į saugumą. Į kamerą patupdė ir vietinę šnipę Stasę Navikaitę. Ją įtaisė kaip karalienę: leido palatą pasiimti ir sumuštinį davė, net cigarečių. Rūkė tvankioje kameroje ir "protino" mane: "Be reikalo tyli. Juk tavo brolis Albinas jau viską prisipažino. Visus iki vieno išdavė". Bet ji persistengė meluodama: mus vežė į Rokiškį kartu, gal vienuolika kilometrų, ir per visą tą laiką nemačiau, kad brolis būtų gyvybės ženklų rodęs. Kai vienas kareivėlis jam po galva žolės kuokštą pakišo, pamąsčiau: kad tu gyvas būtum šimtą metų... Juk negyvam norėjai padėti... Matyt, būta žmogaus to kareivėlio... O čia, kameroje, šnipė man šnekėjo apie brolių, kaip apie gyvą ir sveiką. Nieko aš jai neaiškinau. Pasiūlė man cigarečių. Rūkyti atsisakiau, o ji ir vėl: "Prisipažink, tai daugiau nemuš. Va, brolis prisipažino..."

Tardė mane labai ilgai. Iš to supratau, kad brolis arba jau miręs, arba... nieko jiems nepasakė.

Rokiškio kalėjime dešimt dienų išlaikė. Tardymo kameroje utėlės ir kraujo tvaikas. Neviltis. Paskui - į Panevėžio kalėjimą išvežė, o 1947-ųjų metų spalio mėnesį atsidūriau Lukiškių kalėjime. Sužinojau, kad brolis gyvas. Teisė mus abu, bet nenu teisė. Brolis nieko neprisi pažino, o įrodymų jie neturėjo. Atidėjo teismą. Vėl papildomai tardė, kankino, mušė. Su broliu pasikalbėti neleido. Jį išvežė į Panevėžio kalėjimą, mane - į Marijampolės. Vežiojo iš vieno kalėjimo į kitą gal du mėnesius. Ir vis apie mus jokių žinių nesurinko. Tada brolių nuteisė kaip dezertyrą, vengiantį tarybinės armijos, o man kalėjimo tardytojas perskaitė iš Maskvos atsiųstą potvarkį Osoboje soveščanije, iš ko mums, keturiolikai kalinamųjų, paaiškėjo: tam - dešimt, anam penkeri ar penkiolika metų kalėti. Dosniai mums tarybų valdžia kančių vietas ir metus dalijo. Nešykštėjo... Broliui - dešimt metų lagerio režimo, man - septyneri. Brolių - į Sibirą, mane - į Mordoviją. Kol nuvežė į geležinkelio stotį, buvome drauge su broliu. Pasikalbėti sargybiniai neleido. Net akimis susišnekėti draudė. Rėkė, plyšojo ant manęs: "Atsukt nugarą!" Mintimis kalbėjomės: "Aš nieko jiems nepasakiau, sese..." - sakė brolio žvilgsnis. "Aš - taip pat..." - atsakiau jam mintimis. Brolis išbuvo visus dešimt metų, aš - atseikėtus septynerius. Dirbau siuvykloje. Darbas sunkus, alinantis, patalpose tvanku, trūksta oro. Prižiūrėtojai elgėsi su mumis ypač žiauriai. Neleido susirašinėti su broliu. Negalima. Net sužinoti, ar dar gyvas - negalima! Kas tokią beprotybę sugalvojo? Kaip jų visų neprakeikti? - klausia Ksavera.

- Man tada tebuvo devyniolika metų, beveik vaikas, kukli kaimo mergaitė, nieko namačiusi, blogo žodžio negirdėjusi. O tardė, mušė, keikė, tyčiojosi suaugę vyrai. Brutalus, fiziniai ir dvasiniai iškrypėliai. Tris kartus buvau nualpusį. Kaip vyro ranka galėjo pakilti prieš silpną merginą? žinote, kas buvo baisiausia? Tai, kad tardė su rusais kartu ir lietuviai. Ir dar su vertėju. Ir vis per galvą daužė, per krūtinę. Mane tardė toks nedidelis išpurtusiu pragertu veidu. Ne iš karto sužinojau, kad jis lietuvis, mat kalbėjo rusiškai. Man einant į kamerą, po tardymo sutikti vyrai pasakė, kad jis mūsiškis, lietuvis, o vertėjas jam tik dėl priedangos reikalingas. Vengia

saviems į akis pasižiūrėti. Kai mane vėl iškviatė ir vėl pakviatė vertėją, irgi lietuvi - buliaus sprandu, ūkininko kumščiais - ir paklausė: "Gal šį kartą susikalbėsime?" - aš atsakiau: "Žinoma susikalbėsime, juk abu lietuviai esame..." Maniau, kad užmuš: supyko, net gyslos kakle išsprogo.

Skaudžiausia kentėti nuo savų. Okupantai tam ir atėjo: plėšti, žudyti, pavergti. O savi? Ką jie užsitarnavo? Kokias karūnas jiems okupantai uždėjo už išdavystę? Kuo sumokėjo? Kiekvieno partizano galva buvo įkainota, tačiau, kai reikėdavo išdavikui atlyginti, ir paaiškėdavo, jog teks nemažai sumokėti, dažniausiai uolių išdavikų atsikratydavo patys saugumiečiai. Pradingdavo jų ištikimumas, bet jau nereikalingas tarnas, ir gana. Be pėdsako. Kaip į vandenį. Be liudytojų ir be šermenų.

Tikra Lietuvos padangėje buvo tik sudaužytų gyvenimų sudaužyti sapnai, tikras tik laisvės troškimas...

ŽALČIO UŽKEIKIMO MİSLĖ

1945-ųjų pavasarį viskas buvo kaip ir kiekvieną pavasarį būna: vienas kitą perrėkdami vinguriavo paukščiai savo paprastutes giesmes, sužaliavo miškas, tik Lietuvos žmonėms nebuvo linksma.

Tą pavasarį Antanas Skunčikas, atsisveikinęs su namiškiais, išėjo į mišką. Tik gerą kelio galą nuėjęs pamatė, kad eina ne vienas: iš paskos tylutėliai tapsėjo namų sargas - šuo.

- Eik namo, - pasakė šuniui Antanas. - Ten, kur aš einu, nebus linksma, drauguži. Šuo pastatė ausis, suklušo, pasisuko į namų pusę. Suprato šeimininko žodžius.

- Namo. Namo! - paragino šunį Antanas. Nesubarė, niekada nebardavo šuns. - Eik namo, - pakartojo ir nuėjo neatsisukdamas.

Šuo pasisukinėjo vietoje, apibėgo ratą ir ėmė bėgti namų pusėn, bet staiga apsisuko ir tekinas šuoliais pasivijo šeimininką.

- Ką aš su tavimi darysiu? - klausė Antanas. Paglostė šunį. Gauruotas draugužis buvo vienintelis gyvas ryšys su namais, gerų dienų prisiminimas... - Tai neini namo, kvailiuk? Neini... - atsisėdo ant griovio krašto, šuo prigulė šalia, padėjo snukį ant bato.

- Neini, tai neini, žinokis...

Šuo pakreipė galvą, atsitūpė, pažiūrėjo į akis. Viską suprato. Šunys visada viską supranta. Antanas paglostė šunį:

- Pats pasirinkai, šunie, žinokis... Bus man blogai, bus ir tau negerai.

Antanasėjo dideliais žingsniais į sutartą susitikimo su partizanais vietą. Šuo sekė iš paskos, jau neatsigrėždamas namų pusėn. Nuo tos dienos šuo niekur ir niekada nepaliko šeimininko nė per žingsnį. Visko išmoko, savo

šuniška uosle pirmas pajusdavo pavojų ir tuojau pat pranešdavo: ne lojimu, tyliu inkštumu, cyptelėjimu, ausų kryptelėjimu. Išmoko kiekvieną šeimnininko gestą suprasti. Tik nekalbėjo. Kam šuniui kalba, jeigu net žmonės ginklais šnekasi. Galėtų kai ko žmogus ir iš šuns pasimokyti, o labiausiai - ištikimybės ir meilės.

1947 metais lapkričio 15 dieną Antanas žuvo. Jį drauge su kitais nukautais partizanais apibėrė žemėmis netoli Ginučių kapų ir saugojo sribai. Sekė iš pasalų, ar kas nors neateis kūno pavogti. Netoliese rudens darganų perlytas staugė šuo. Žmonės neišdriso prie žuvusiųjų prisitarti, tylomis kentė savo skausmą. Nesusekė ir nesulaukė artimųjų, saugumiečiai įsakė atkapstyti žuvusius, liepė jiems nuvalyti veidus ir, sumetę į mašiną, nuvežė į Saldutiškį. Paguldė prie šventoriaus... žmonės praeidavo pro šalį, nedrįsdami ilgėliau stabtelėti ar ašarą nubraukti. Tik šuo tupėjo šalia šeimnininko ir laižė jo kruviną žemėtą veidą. Laižė ir staugė. Staugė taip, lyg pranašautų žudikams baisų galą. Staugė naktimis nenuildamas. O dieną vėl tupėjo šalia nukautojo šeimnininko ir niekam neleido prisitarti. kažkas iš praeivių numetė jam duonos. Neėdė. Tada vienas iš sribų pabandė šunį nuvyti šautuvo buože. Šuo puolė sribą, įsikibo į ranką iltimis, - ir ... buvo nušautas. Čia pat, šalia šeimnininko.

Šito kraupaus vaizdo, šuns meilės žmogui, matyt, neatlaikė ir sribų nervai: po kelių dienų nužudytuosius išvežė ir vėl užkasė už Saldutiškiu kapinaičių, šiukšlyne. Dabar ši vieta paversta kapinėmis.

Apie partizano ir jo šuns bičiulystę žmonės pasakoja gražią ir taurią, bet kraupią legendą. Apie išprotėjusį sribą, pradėjusį šaudyti visų kaimų šunis, ir apie dvi mirtis: žmogaus, išėjusio ginti savo namų, savo Tėvynės laisvės ir... šuns, sekusio jam iš paskos. Kiek kartų šunelis perspėjo partizanus apie pavojų, iš toliausiai sribus užuosdavo, kiek kartų mirtis aplenkė Antano Skunčiko vyrus, - šiandien jau niekas nepasakys, bet taip buvo. Buvo... kaip buvo ir anas saulėtas pavasaris išeinant iš namų.

Prisiminkime partizano dienas jo sesers Emilijos Skunčikaitės žodžiais. Sesę ir žuvusiojo partizano dukrą Alianą Skunčikaitę-Bagdonienę sutikau Salake, kur akmeninėje bažnyčioje buvo laikomos iškilmingos gedulo mišios partizanų atminimui, kur minia žmonių su bažnyti-

nėm vėliavom patraukė prie metalinio aukšto kryžiaus pušinėlyje. Manoma, jog ten užkasta apie 200 žuvusių mūsų vyrų.

- Gyvenom kaip daugelis - ne turtuoliai ir ne vargšai. Augau tarp trijų brolių, tai man visos Bajorų kaimo moterys labai gražią ir laimingą ateitį žadėjo. Gal ji ir būtų buvusi laiminga, kaip tai jauniausiai pasakų sesei, jeigu ne okupacija. Antanas, baigęs gimnaziją, įstojo į Kauno karininkų mokyklą. Pranas buvo mūsų šeimos linksmuolis, humoristas, jo visi laukdavo vakarėliuose. Net sekmadienis be Prano nebūtų buvęs sekmadienis. Jis mėgo ūkininkauti, mokėjo dirbti žemę ir sakėsi niekada niekur iš savo namų neisįs. Ką dirbo - vis dainuodamas, kam žodį tarė - vis linksmi. Trečiasis brolis, tik truputėlį vyresnis už mane, svajojo mokytis. O dainų dainų kiek mokėjo! Per visus sekmadienius neišdainuotum. Tėvynės dainos ir laisva Lietuva - buvo jo idealas. Okupacija nutraukė mūsų sekmadienių dainas, sujaukė likimus, atėmė laisvę, išvarė iš namų... - Ar vienaip, ar kitaip pradėk pasakoti apie mūsų vyrus, išėjusius į miškus gintis, - vis tiek visko pradžia ir tautos kančių priežastis - okupacija. Okupantai išdraskė dvejus Skunčikų šeimos namus: tėvų ir Antano žmonos. Negalėjo Lietuvos karininkų mokyklos auklėtinis tarnauti tarybinėje armijoje, sąžinė neleido. Slapstėsi pas pažįstamus ūkininkus Stanevičius Makniūlaukėje. Stribai su kareiviais buvo apsupę namus, ieškojo brolio, tačiau tuo metu jo ten nebuvo. Tada užpuolė tėvų namus: ir čia nieko neradę, sudegino žmonos namus Garbšiuose. Žmoną suėmė, įkalino, Antano dukrą Aliną spėjo paslėpti seneliai. Netrukus seneliai, nepakėlę okupacijos žiaurumų, mirė, mažąją Aliną užaugino giminės.

Kai sudegino namus, broliai pasakė: verčiau žūsime kovodami, bet okupantų armijoje netarnausime. Abu Skunčikai - Pranas ir Antanas - kartu išėjo partizanauti.

- Ką prisimenu? - klausia Emilija Skunčikaitė. - Juk viskas viskas yra likę mano atmintyje. Ką pasakoti?

- Ar buvote susitikusi su broliais, kai jie jau partizanavo? Jeigu teko pasikalbėti, tai kada ir kokiomis aplinkybėmis? - klausiu aš, jau ne pirmą kartą mintyse stebėdamasi, iš kur žmonės, begales skausmo iškentę, dar turi marias šilumos ir nuoširdumo, jėgų nepravirkti kalbėdami apie pačius baisiausius dalykus?

- Daug būta susitikimų ir prisiminimų, o štai vienas - ypatingas. Buvo 1945-ųjų birželis. Pro Kazitiškio Bajorų kaimą pražygiavo labai didelis partizanų būrys. Visi buvo gerai ginkluoti, labai skubėjo. Dar mano tėveliai nebuvo išvežti. Į langą pasibeldė brolis Pranas, tačiau į vidų neužėjo, pasakė: "Labai skubam. Mama, valgyt noriu, duok ką nors..."

Mama atidarė langą ir padavė puodynę pieno, duonos sugriebusi.

- Kurgi dabar jūs visi einat? Kur skubat?
- Nenusimink, mama, mes greit būsim laisvi, labai greit,
- tikino brolis. Jie ėjo drąsiai, nieko nesisaugodami ir nebijodami. Paliko didelę plačią brydę per lauką miško link. Rytą juos bryde jau vijosi stribai. Su kariuomene, mašinomis ir dar išsivarė iš paskos kaimo ūkininkus su vežimais, prikrautais ginklų. Atsimenu, važiuoja pro mūsų namus ūkininkas Zablackas, jo sūnus Vladas Zablackas taip pat išėjo į partizanus. Taigi važiuoja žmogus su pilnu vežimu, pakrautu kariuomenės ginklų, ir sako: "Gal sūnui mirtį vežu?.. Matai kaip, kaimyne..." O ant jo jau šaukia stribas: "Varyk arklius, tėvai! Jokių kalbų!" Pažiūrėjo kaimynas į motiną, o ji jam linktelėjo. Suprato, kas reikėjo suprasti. Mama žinojo, kad partizanai poilsio sustos pas Vilemus Akrienių kaime. Ten jiems šeiminkė jau virė valgyti, ruošė visa, ko reikia jų nelinksmam žygiui į kovą su pačia mirtimi. Tada mums kiekvieno stribo ir kareivio pasirodymas kaime reiškė mirtį. Mama susirūpino: jeigu ji ar tėvas eis į mišką - stribai supras, ko eina, gali sulaikyti. "Bėk tu, Emilija, pas Vilemus ir pasakyk, kad Bajorai apsupti kareivių, vyrai išvaryti ginklus vežti..." Skubino mama ir jau išbėgančią sustabdė: "Atsargiai, per rugius slink..."

Nubridau parugę, niekas nematė, o mišku jau tekina į Akrienių kaimą. Vilemų sodyba buvo pamiškėje. Įbėgau uždususi ir išsakiau viską, kaip mamos liepta. Vilemienė kepė blynus. Nespėjo jų paslėpti, pamatė toli kelyje kariuomenę traukiant. Suvertė didžiulį dubenį blynų kiaulėms, kad niekas radęs neprikibtų: "Partizanus šeri?" Liepė savo dukrai ir man čiupti virvę ir vestis veršelį miško link. Jei kas - sakyti, kad ganyti vedam. Partizanai pušyne, giliau miške sustojo... Vedam. Veršis neina, spyriojasi, virvė nutrūko. Vos ne vos nutempėm į mišką, pririšom prie medžio ir... savųjų ieškoti. Mane pirmasis

pastebėjo Antanas. Pasakiau, kad Bajorai apsupti, kariuomenės labai daug ir dar... ūkininkai ginklų vežti išvaryti. Vos spėjom sugrįžti su veršiu, žiūrim, jau sribai į Vilemų sodybą suka. Vilemienė mus greit abi pasodino prie knygų, liepė rašyti. Stribai įvirto nepasibeldę, apėjo visus kampus, pažiūrėjo į mūsų vadovėlius, nieko nesakė. Manęs tikriausiai nepažino. Vakare jau miškas užė: per naktį girdėjosi šūviai, granatų trenksmas. Sužinojom, kad partizanų tada žuvo nedaug - du ar trys. Jie suspėjo pasitraukti ir pasiruošti kautynėms. Kai po kautynių pro mus grįžo armija, matėm, vežė daug žuvusių kareivių, tačiau niekas vėliau aukų skaičiaus neskelbė: tarybinė armija nemirtinga ir nenugalima.

Po šių kautynių labai greit mus pradėjo terorizuoti sribai su kareiviais. 1945-ųjų gegužės 8 Kazitiškyje buvo Stanislovo atlydai. Tėvai, jauniausias brolis Alfonsas ir aš nuėjome į bažnyčią. Besimeldžiant kareiviai apsupo bažnyčią. Šūkalojo, juokėsi iš žmonių: "Kur jūsų Dievas, kad neapgina? Ką norim, tą darom! Kur tie stebuklai ir Dievo bausmė?" Vargonininkas suprato pirmas, jog bažnyčia ne šiaip sau apsupta: nusivedė mano brolių ir dar kelis jaunesnius vyrus pas save į viršų ir paslėpė. Iš tikrųjų kareiviai greit iš minios atsirinko jaunos vyrus, tačiau niekad nematyta kaime, nepažįstama moteris, tikriausiai sribų šnipė, priėjo prie kareivių ir pasakė: "Ne visus surinkot. Kiti varpinėje slepiasi. Ieškokit ir pas vargonininką!"

Mano tėvą ir brolių surado pasislėpusius varpinėje. Spardė, daužė juos visų akyse, prie bažnyčios išsivarė. Baksnodami šautuvų durtuvais, nuvarė juos į Ignaliną. Vakare tėvą paleido: sumuštą, kruviną. Brolių uždarė rūsyje. Kitą dieną, tai buvo šlovinga rusų pergalės diena, ir mama, tikėdamasi, kad tokios šventės dieną kaip nors pavyks su jais susikalbėti, perduoti sūnui valgyti, nuvažiavo į Ignaliną. Stribai tikrai šventė: gėrė ir mušė sumintuosius. Mama pamatė sūnų kruviną, suluošintą. Jis net kalbėti negalėjo. Mama nualpo. Tada sribai ir mamą pradėjo spardyti, daužyti, rėkti: "Čia bus bolševikų valdžia! Niekur nedingsit! Ir kolchozai bus! Ir jūsų vaikai į armiją eis, tarnaus mums! Pamatysit!" Mama grįžo į namus pailsėdama, padedama gerų žmonių. Brolių išvežė nežinia kur... Apsiraminęs ir tėvas ryžosi nueiti pas viršininką. Priėjęs prie paties aukščiausio, paklausė: "Už

ką suėmėt mano sūnų? Ką jis jums padarė?” Atsakė: “Gimimo metus meluoja, toks tvirtas bernas armijoje privalo būti!” Tada tėvas, nieko nepasakęs viršininkui, grįžo namo ir nuvežė jam brolio metrikus. Brolių išleido: “Mažas nesusipratimas...” Neatsiprašė. Mušti žmogų buvo įprastas dalykas. Tomis dienomis buvo ir mane suėmę, palaikė naktį rūsyje, bet rytą paleido. Po kruvinų muštynių prie bažnyčios apsupo visą Bajorų kaimą. Mama, bijodama naujų kančių, nakvodavo pas vienus kaimynus, aš - pas kitus. Mes jau slapstėmės. Mama skubiai ruošėsi išeiti iš kaimo: išsivedė karves, bandė nusiųryti miško link, bet ją sribai sulaikė, neleido iš kaimo išeiti. Netrukus pamatė ir kareivius. Suėmė mamą ir kitus žmones, ir, atstatę šautuvus, varėsi į mūsų namus. Mačiau pro kaimynės namų langą, labai norėjau išbėgti pas mamą, bet kaimynė neleido. Netrukus pamatė, kad sribai sulaikytus žmones jau varosi iš kaimo. Vežime vežė nualpusią mamą, gal ir sumuštą. Moterys verkė, kaimynė glaudė mane prie savęs ir neleido žiūrėti, kas vyko už lango: “Dar prisižiūrėsi, visko dar prisižiūrėsi, dukra... Nusiramink”, - guodė, ramino mane, o pati vos laikėsi neraudojusi. Kai sribai su kareiviais išvažiavo, aš parėjau namo: viskas išversta, geresni daiktai išnešti. Pasiėmiau seną megztuką ir išėjau. Basa. Batukų jau neradau. Spėjo “liaudies gynėjai” susirinkti. Išėjau pas tetą. Pamiškėje sutikau tėvą. Jis buvo pasislėpęs rugiuose. Bet neilgam... Surado, sumušė. Išvežė, neleidę nei drabužio, nei duonos riekės pasiimti. Kai ešeloną suimtųjų vežė pro Luobinių stotelę, tėvas pragrėžė vagono grindyse skylutę ir jam pavyko išmesti laiškėlį. Žmonės jį suradę perdavė man. Tėvas rašė mamą suradęs vagone sumuštą kaip mėlyną uogą, pranešė, kad veža juos į Permės sritį.

Aš ir brolis Alfonsas slapstėmės. Ilgai mane slėpė geri žmonės Stanevičiai, bet ir juos kažkas ėmė skusti, dažnai pradėjo lankytis sribai. Ilgiau ten būti negalėjau. Paskui kiti man nepažįstami žmonės padėjo išvažiuoti į Vilnių, kur slėpiausi pas pusseserę. Brolio draugas Petras Aidukas surado man darbą. Dirbau Dubingėlių paroduotuvėje ir mokiausi vakarinėje mokykloje. Vieną vakarą nepažįstamas žmogus atnešė žinutę nuo brolio Prano. Pamačiau - tikrai, rašysena brolio: tai buvo trumpas laiškėlis - atsisveikinimas. Rašytas paskubomis, prieš

pat mirtį: "O Dieve, žūstu už Tėvynę. Sudie, vyrai, paimkit mano ginklą".

"O, Dieve, - galvojo tada sesė, skaitydama brolio ranka rašytas priešmirtines eilutes. - O, Dieve, padaryk taip, kad daugiau niekada nė vienai seseriai netektų skaityti tokių brolio laiškų. O, Dieve, kada ateis ramybė ir laisvė į mūsų gimtus namus?" Gal ir buvo išgirsta sesės malda, tik... ginkluotos sribų rankos niekas nesulaikė.

Pranas Skunčikas, jo partizaniškas slapyvardis Žaltys, žuvo 1946 metais sausio 15 dieną 13 valandą Želmeniškių kaime kartu su kitais 22 partizanais. Juos atvežė ir numetė Salake. Kelias dienas palaikę, išdraskytus kūnus nuvežė į pušyną ir sumetė į negiliai iškastas duobes: nuginkluotus, nuautus, nurengtus.

Ten dabar stovi paminklas partizanams. Aš manau, aš tikiu, kad trumpame laiškelyje Pranas Skunčikas parašė Žalčio užkeikimą: "Sudie, vyrai, paimkit mano ginklą..." Ir pasiliko Lietuvos vyrų širdyse Žalčio užkeikimas - galingiausias ginklas, laisvės siekis. Liko Žalčio užkeikimas ir sesės svajose: nieko ničnieko ji netroško būdama tremtyje - tik sugrįžti į gimtus namus, į Lietuvą. Ir sugrįžo. Mėgiamą brolio dainą išgirdo: "Aš vienas, pats vienas ant žemės šitos..." Ir brolių kapeliams nusilenkė: visų sesių visiems broliams, nes niekas negali tiksliai pasakyti, kur amžino miego atgulė jos broliai. Kur degsi žvakelę Vėlinių vakarą - ten jų žemė. Kur nupūs vėjas liepsną, ten Žalčio užkeikimą išgirsi: "Paimkit, vyrai, mano ginklą!"

Garavo virtos bulvės, lašinių spirgučiais pagardintos, teta Veronika Stanevičienė nešė ant stalo viską, ką tik skanesnio turėjo. Tik niekas tada nemanė, jog tai pasikutinė trijų brolių ir sesės vakarienė drauge. Tik teta Veronika pasakė: "Tokia graži šeimynėlė išdraskyta..." Ir apsiverkė, ištarusi nelemtus žodžius. Tik sesė pagalvojo tą akimirką - kur brolio Antano balti žirgai? Ar atvažiuos jis savo baltais ristūnais kada nors į tėviškę? Antanas mylėjo arklius ypatinga meile, visame kaime vieninteliai jo arkliai buvo balti balti, žvilgančiais ilgais karčiais. Pamatei dulkėtame kaimo kelyje iš toli baltuojant arklius, žinotai: brolis parvažiuoja. Kur dabar toji brolio svajonė ir didžioji meilė - balti žirgai?

Neleido nusiminti linksmuolis Petras, guodė tetą ir seserį: "Nebijokit. Ilgai šitaip nebus. Sugrįšim, padėsime

vieni kitiems gyventi. Ir Antano baltais obuolmušiais dar paskraidysim! Pamatysi, sese, viskas pasikeis, mes būsim laisvi, mes laimėsime". Nežinojo broliai, kad jie jau niekuo vienas kitam negalės padėti. Tai buvo paskutinis Emilijos Skunčikaitės pasimatymas su broliu Antanu, tada jau turėjusiu partizanišką slapyvardį - Kurmis, vėliau

- Kaltas. Paskutinis pasimatymas su broliu, kurio tolesnį vargą ir kančią matė tik jo ištikimas draugužis šunelis.

- Nepaprasta tai buvo vakarienė, - prisimena Emilija.

- Tyli ir svajinga, sakralinė, tarytum jausmų paminklas mūsų šeimynai, išdraskytai, iškankintai, pasmerktai. Vakarienė su žvakele, paskutinė vakarienė tarytum tyli priešaika: kas benutiktų mums visiems - gyventi vieninteliu laisvės troškimu. Šį vakarą ir visada! Tada jau ir jauniasias brolis Alfonsas partizanavo. Antanas jau buvo būrio vadas, vėliau - "Lokio" rinktinės vado Erškėčio pavaduotojas, o po Mingailos žuvimo kurį laiką pats vadovavo visai rinktinei.

Gyvenau Vilniuje, mane per brolio draugus pasiekdavo viena kita žinutė apie brolius. Pravirkdavau iš džiaugsmo sužinojusi: dar gyvi! Kiekvieną kartą laukdavau tų žodžių - gyvi!

Mes gyvenome keturios merginos kambarėlyje. Matyt, draugės apie mane kai ką žinojo, arba nujautė, o gal... buvau pikto žmogaus jau sekama? Vis vadino draugės mane kartu su jomis į Bajorus važiuoti savo daiktų pasiimti. Tiesą sakant, kai kas man būtų labai pravertę išėjus iš namų. Tad ir nusprendžiau: važiuosiu. Nuvažiavusios sustojom Ligūnų kaime netoli Dūkšto. Iš ten naktį ėjom į Bajorus. Atrodė, visur tylu, ramu, bet staiga prieš mus išbėgo ir užtvėrė kelią būrys ginkluotų vyrų. Sulaukė. Aš turėjau pasą. Parodžiau. Tikriausiai mane jau sekė, nes vos pasakiau pavardę, - suėmė. Drauges paleido. Norėjo mane teisti kaip partizanų ryšininkę. Vidurnaktį iškvietė tardyti. Tardė Abekimovas. Gruzinas. Žiaurus iki beprotybės, pakvaišimo. Nutraukė kailinukus, kepurę, šnypštė, keikė, spjaudėsi. Pagaliau susisuko cigaretę ir užsirūkęs pradėjo tardyti. Kai tik į jo klausimus atsakau "ne" - muša per galvą. Tyliu - ir vėl muša. Kankinimų minutėmis gyvenau viena viltimi - greičiau, kad tik greičiau nieko nejausčiau. Būna akimirkų, kada mirties lauki lyg palaimos. Išgelbėjo nuo tos "palaimos" kapitonas Bogdanovas: atėjo kažką skubaus tar-

dytojui pasakyti ir mane pamatęs, liepė tučtuojau išeiti. Gal moterų malda padėjo? Kameroje už mane meldėsi kelios moterys, kurios, aišku, žinojo, kas manęs laukia. Išaušo rytas. Mirtis mane aplenkė. O rytą vėl šaukia: "Eik į mišką brolių ieškoti! Nerasi - sušaudysim". Kaip tik tuo metu partizanaudamas plaučių uždegimu susirgo brolis Alfonsas. Išėjo iš miško, jį slapta gydė teta. Brolio būklė buvo labai sunki. Nespėjau su juo pasimatyti, be to, bijojau, žinojau, kad esu sekama. Greitai mane vėl iškviatė tardymui. Brolis, kiek apsigydęs, legalizavosi Ignalinoje. Tada ir mane išleido pažadėję, jog dar susitiksim - "pasikalbėti."

Netrukus mums pranešė atėjęs žmogus: "Žuvo Antanas." 1947 metų lapkričio 15 dieną. Partizanai buvo pasiruošę žiemoti netoli Puziniškiu prie ežero. Vieni liudytojai kalbėjo, kad partizanai padėjo ūkininkui iškulti javus ir ten juos apsupę, kiti sakė, jog Kaladinską ir mano brolių Antaną po kūlimo pasikvietę pas save pavalgydinti kiti žmonės, ne tie, kur partizanai dirbo. Gal kaimynai norėjo broliui ką nors perduoti, pasakyti, nežinia, bet... jų ten jau laukė. Sako, kad juos išdavęs Lukoševičius. Antanui pavyko išbėgti. Jis dar apie kilometrą bėgo atsisauydamas, vienas iš partizanų pats susisprogdino granata. Kitus nušovė. Su broliu žuvo Kazimieras Bubulis, Kazimieras Milašius, Kazimieras Kaladinskas... - mane vis dar stebina, kaip ramiai tiek daug kentėję žmonės ištaria išdavikų vardus? Gal todėl, kad ašaros seniai išdžiūvo, gal todėl, kad sunku tiksliai pasakyti kas išdavė? Arba bent jau ne visada galima kategoriškai teigti, jog išdavė tikrai tas, kuriam prilipo išdaviko dėmė? Išdavystė visada slepiasi po melo skraiste. Tyli lietuvių panieka lydi išdavikus. Net nekeikia, tik niekina. Tiek daug išgirdusi apie išdavystes, negaliu įsivaizduoti apibendrinto išdaviko veido: kodėl tie žmonės šitaip elgėsi? Iš baimės? Kas juos vertė išduoti savus? Juk ne kiekvieno laukė kankinimai. Daugiau būta tokių, kurie išdavė nei kankinami, nei gąsdinami. Kuo jie gyveno, kas jų sielose?

- Mane ištrėmė 1949-ųjų kovo 25 dieną. Su dar nepasveikusių brolių Alfonsu. Prieš pat Velykas atvežė į Buriat Mongoliją. Tenyščiai, atėję darbo jėgos parsivežti, ir sako mums: "Žiūrėkit, kalbėjo, kad atveš baisiausius banditus, o atvežė... žmones." Iš pradžių su mumis la-

bai nepagarbiai, žiauriai elgėsi, paskui nustojo niekinti, gal susimąstė - kas gi mes tokie? Gaji komunistinė propaganda: ką partija pasakė - tas ir tiesa.

Grįžome su broliu iš tremties 1960 metais. Tėvų namų neradom, išardyti, raštai išvežti, kas nors iš sribų sau gūžtą pasistatė. Tik tėvelio gimtinėje tetai pavyko namelius išsaugoti. Ten mus ir priglaudė... benamius.

Vargu, ar jaunam skaitytojui pavyks įsivaizduoti, ką išgyveno trijų partizanų sesė, suradusi po tremties pamatus vietoje namelių?

Kas skiria mus, gynusius savo mažutę gimtinę ir laisvę, nuo tų, kurie ginklu tikėjosi pavergti visą pasaulį? Kas trukdo mums susikalbėti?

Gili prasmė slypėjo Žalčio užkeikime: "Paimkit, vyrai, mano ginklą..." Tik ne visiems lemta užkeikimo žodžius įminti, didelė jėga slypėjo trijų brolių dainoje "Vienas vienužis ant žemės šitos...", tik ne kiekvienam tą stiprybę turėti.

ŽALIŲJŲ EŽERŲ, PARTIZANŲ SLĖPTUVIŲ KRAŠTE

Kruvinąją sausio 13-osios naktį, kai okupantų tankai užgrobė mūsų televiziją ir radiją, kai žurnalistus jėga išvijo iš Spaudos rūmų, kai visi Lietuvos žmonės išgyveno įtampos, siaubo, skausmo ir gedulo dienas, kai minių minios budėjo prie Parlamento ir išlikusios gyvos Kauno televizijos, kai kiekvienuose namuose nesitraukė nuo ekranų jauni ir seni, vis sekdami, ar dar pasirodys ekrane nepriklausomos Lietuvos Vytis, žurnalistai dirbo, kiek kuris išgalėdamas. Tomis nerimo dienomis nunešiau ir aš "Kauno laikui" prisiminimus apie partizanų vadą Balį Vaičėną. Šio žmogaus likimas, pasakyti testamente žodžiai, atitiko nuotaikas, kuriomis gyveno visa Lietuva. Turbūt laimingą akimirką atsidūriau naujojo Kauno laikraščio redakcijoje, nes į išspausdintą publikaciją netikėtai atsiliepė skaitytojai. "Supratau, kad jūs ne viską žinote apie mūsų kraštus ir pačią okupacijos pradžią. Ten ir mano gimtinė, ar nereiktų mums pasikalbėti?" - paskambino Vytautas Juodka, Kauno rajono Neveronių šiltnamių vyriausiasis energetikas.

Susitikom, pasikalbėjom. Nutarėm: kai tik gegužy pradžius keliai, sužaliuos lapija, patrauksim į Rytų Lietuvą, į partizanų vietas, užsuksim į kaimus, kur dar gyvena rezistencijos dienų liudytojai.

Mūsų kelionės organizatoriui Vytautui Juodkai tikrai nestokojo lietuviško nuoširdumo, na, o mes - grupelė besidominčių tuo liūdnu ir garbingu Lietuvos istorijos laikotarpiu, pasiruošę klausyti, įsiminti, užsirašyti...

Norėčiau tam mielam žmogui dar kartą padėkoti: vertingiausi dokumentai, partizanų laiškai neatgytų, jei ne-

išgirstum gyvo žmogaus kalbos, nematytum jo akių, nepajustum jo giliai išnešiooto skausmo.

Taigi, apie visa tai... Apie didelį skausmą sutiktųjų akyse ir mažose trobelėse su žydinčiom palergonijom ant langų, su senu girnų akmeniu prie slenksčio, su rūtom ir vešliais bijūnais palangėse. Jei kelionėje kalbintų partizanų ir jų ryšininkų mintis bandyčiau apibendrinti, jos tilptų į keletą žodžių: tautos skausmą, laisvės troškimą, išdavystę ir mirtį, būtinybę išlikti gyviems...

LABANORAS: sustojame prie nedidelės gryčiutės, paskendusios pavasario žalumoje, kur mus pasitinka iš daržo atėjusi Zosė Deveikienė. Partizanavo jos vyras Juozas Deveikis, žuvęs 1947 metais.

Akys, gražiai išlenkta lūpų linija, dar išduoda šią moterį labai gražią buvus. O liko ji jauna ir viena su savo grožiu, neišmylėta meile ir dviem mažais vaikeliais.

- Kai nukautą vyrą su kitais partizanais atvežė ir pametė Saldutiškyje, mano sūnelis dar buvo lopšyje, - pradeda šneką Zosė Deveikienė: - Nuėjau į miestelį, slenku gatvele, kur juos suguldydavo, ir verkiu, nesulaikau ašarų. O ašarų nevalia buvo rodyti. Pripuolė rusas kareivis ir rėkia: "Čia tavo vyras guli? Sakyk, tavo? Kale tu?" Aš tyliau, o jis šaukia, purto už rankų sugriebęs: "Pažįsti? Tavo žmogus?" Kur ten pažįsi? Sudaužyti, sutinę... Tik iš baltinių atpažinau. Tylėjau. O mane tampė ir stumdė kareivis: "Ko bliaini, jei ne tavo?" - "Argi niekam svetimo žmogaus pagailėti nevalia? Į ką jūs visi pavirtot? Į ką norit mus paversti?" - klausiau mintyse. Garsiai - negalima. Žinojau, kas lauktų manęs ir mano dviejų mėnesių kūdikio, jeigu nors žodį žioptelėčiau žudikams. Grįžau namo kelio nematydama. Vaikas klykė, lyg nelaimę nujausdamas. Kaimynės niekaip nuraminti neįstengė. Rytojaus dieną į mano namus suvirto kareiviai: viską viską iki paskutinio siūlelio, duonos kąsnelio išnešė. Vyro drabužius geresnius, net mano, moteriškus. Šitaip elgėsi rusų kareiviai... su medaliais ant krūtinės...

Nebuvo man leista vyrą palaidoti. Nuvežė ir suvertė kur pagriovin, be kapelio, be paskutinės pagarbos. Ne mažai vyrų išėjo iš Labanoro apylinkių, o nė vienas nesugrįžo. Ir likom mes našlės, jaunos ir vienišos. Aš net artimųjų neturėjau, todėl išvargtų vargelių neišrokuosi. O jau kai sribai su kariuomene užeidavo, tai taip viską išversdavo automatais grasindami, kad namai likdavo lyg

šluote iššluoti. Neras ko paimti, ir vėl automata atstato: "Kur padėjai? Partizanams sušeri?" Paskutinį, prariektą duonos kepalėlį paimdavo. Nė vienas nepagailėjo, nors matė - du maži vaikai namie...

Niekada nemaniau, kad skausmo ežerus, nelaimių nelaimę, visos tautos tragediją galima keliais žodžiais pasakyti.

Ačiū jums, močiute, už tuos skausmo ežerėlius akyse. Kokia jūs buvote jauna ir tvirta, išduoda ne tik gražiai išlenkta lūpų linija, bet ir jūsų skausmo ežerai neišdžiūvę.

Važiuojam Labanoro mišku, sustojam pakelėje prie nedidelės pelkės: kitoje jos pusėje, eglyno tankmėje, būta partizanų bunkerio. Čia slėpė lietuvių nulinkusios eglės šaka, perspėdavo apie pasirodžiusį priešą šarkos klyksmas. Daug matė Labanoro giria, dar daugiau pasakytų, jeigu žmonės suprastų girios kalbą.

AŽVINČIŲ kaimas. Užsukame į Antano Šimkūno sodybą. Visi, kas gyvas, laukuose. Lenkia žemės darbai nepabaigiami. Mus aplojęs Sargis nusiramina ir netrukus jau visai kitu balsu ima ambryti: grįžta šeimininkas. Paleidžia arklį pasiganyti jaunoje kiemo žolėje. Pasikalbėsime. Šeimininkė atneša pieno.

Pasikalbėsime...

- Visko teko pamatyti, iškentėti mažai mūsų Lietuvai. Partizanavau Kazimiero Kaladinsko - Erškėčio būryje. Anksti žuvo, vos trejetą metų vadovavęs būriui, o sumanus žmogus buvo. Liko žmona našlė ir dukra. Kaladinsko vyrai stengėsi neskriausti žmonių, ne iš vieno namų ir nepavalgę išeidavom, matėm, kad ir taip žmogus bėdon patekęs, tai Kaladinskas ir sakydavo: "Juk tau pačiam reikėtų ką nors duoti, suprantam..." Nenorėjo be reikalo šaudyti, žudyti. Aš jį tokį atmenu. Kartą po miško valymo - taip sribai vadino rengiamas partizanų šaudymo akcijas - išsisklaidėme po keliasdešimt vyrų, sutarę, kur susitiksim, kaip surasim vieni kitus. 1945 metais kovo mėnesį, eidami netoli Gražiapušio miško, Užusienio kaime susitikome enkavedistų būrį. Mūsų buvo šešiasdešimt. Jie mus pamatė iš toli, suprantama, palygino jėgas ir ėmė šaukti: "*Nestreliajte!*" Prasilenkėm, nesišaudėm. Įsukti į bolševizmo girnas, ir jie ne visada norėjo šaudytis. Bet... jeigu tada mūsų būtų buvę mažiau, - būtų šaudę. Neabejoju.

Enkavedistai su kariuomene vis dažniau šukavo miš-

kus, šaudė kiekvieną sutiktą miške, ir mūsų būriui teko skubiai trauktis. Persikėlėme į Kaunu vadinamą vietovę, į bunkerį Gražiapušio miške. Beeidami sutikome du rusus. Sustojome pasikalbėti, o jie mums tik ranka pamoko: eikite, nesustokite. Leido suprasti, kad mes sekami. Jie pasisakė, jog pabėgę iš armijos, nori gyvi namo sugrįžti. Karas jiems mirtinai įgrišęs. Siūlėme eiti kartu su mumis. Įspėjome: juk savi sušaudys suradę. Tačiau jie dar tikėjo, kad rusas ruso nešaudys. Deja... Juos sušaudė enkavedistai net nepasikalbėję ir neišsiaiškinę, kas jie tokie, kur ir iš kur eina? Mes apie tai sužinojom vėliau. Tuo metu netoliese slapstėsi ir sergantis partizanas Vladas Arlauskas. Pamatęs artėjant enkavedistus su kareiviais, jis bandė bėgti, bet nepajėgė. Parkrito. Jį suėmė sribai. Be teismo ištrėmė į Sibirą, ten sėkmingai pateko į lenkų lagerį, iš kurio, Stalinui nusibaigus, išvyko į Lenkiją. Tebėra gyvas.

Mūsų vadai žinojo, kad jie žus, bet tikėjosi, jog savo kova padės Lietuvai nepriklausomybę atgauti. Vadai buvo pasiryžę mirti, o tiems, kurie turėjo nors mažiausią galimybę legalizuotis, - išlikti gyviems įsakė. Liūdna buvo, kad nesulaukėme iš niekur pagalbos, bet žūti už tėvynę buvo garbingiau, negu tarnauti prieš kariuomenėje. Juk mūsų krašto žmogui nuo pirmųjų okupacijos dienų buvo sudarytos tokios sąlygos, kad kito kelio nebuvo

- tik į miškus, tik gintis iki paskutinio kraujo lašo. Mano namus sudegino: sribai įstūmė motiną į ugnį, reikalaudami pasakyti, kur sūnūs? Kodėl nuo armijos slapstosi? Paskui, prikankinę motiną, išsivarė karvę, susirinko visą turtą iš klėties, palikome kaip stovime. Tėvą, parklupdę sniege, buožėmis daužė. Leisgyvį paliko. Smuiką ir tą pasigrobė. Telyčią čia pat kieme pasipjovė... Nuo tada jau ir tėvui su motina slapstyti reikėjo.

Visaip apie mus, partizanus, šnekėjo. Ir tebešneka.

Visaip juodino. Ir tebejuodina... Net mūsų vardu žudė žmones, ir kas šiandien atras tą vienintelę tiesą: dėl ko mes atsidūrėme miške? Kas panorės suprasti? Net patys lietuviai ne kiekvienas susivokia, koks tai buvo metas. Negi lietuviui amžinai bus lemta su savo kančia vienam gyventi, ir niekas nenorės sužinoti kaip buvo? - klausia ir atsako Antanas Šimkūnas.

- Atsargiai eidavom ir į savus, ir į svetimus namus. Beje, Erškėtis labai atsargus žmogus buvo. Ir griežtas:

reikalavo būryje absoliučios drausmės, draudė išgėrimus, bausdavo net savo partizanus už prasižengimą, mokė mus kuo didžiausio atsargumo. Pas savus eidami turėjom sutartinį ženklą pastebėti: jeigu kieme kur nors kaboj padžiauta antklodė raudonos ar rausvos spalvos raištais išmarginta, - žinojom, kad kaime yra enkavedistai. Jeigu džiūdavo balta paklodė - kaime ir sodyboje ramu. Su manimi partizanavo ir brolis Povilas Šimkūnas, pasišnekėdavom su Jonu Čičeliu - Tėvu. Jis buvo už mus vyresnis, tai vis išpėdavo, kad moterų plepalų neklausytume, kad nekalbėtume, ko nereikia, neprasitartume netyčia. Pats labai drausmingas buvo ir iš kitų reikalavo. Tiems žmonėms okupantų prilipdytas banditų vardas buvo pats didžiausias įžeidimas. Šitie žmonės net pagal Dievo teismą turėjo gyventi... Neišliko. Tokia lemtis? Nežinau... Sutikti, jog tokia lemtis - būtų neteisinga. Kaip mes galėjom išlikti? Atmenu, Kiauliniškio stotelėje išlaidino iš kareiviškų mašinų 4000 kareivių ir... į mūsų girias pasiuntė. Eilėmis ėjo ir šaudė į visas puses: nei žvėriui, nei žmogui neprasmukti pro kulkų spiečių. Net paukščiai nušauti po medžiais gulėjo. Ot privargino žmones! Ir už visa tai mes 50 metų turėjome dėkoti "armijai išvadotojai"?

Nutyla pašnekovas. Suprantu tylą: Lietuvai šiandien ypač sunku. Tai partijų partijėlių lyderiai parlamente ir ne parlamente susirieja, tai buvę ir tebeesantys dideli veikėjai, skubiai numetę partinius bilietus, kažko nepasidalija, savo tiesas įrodinėdami, nors tiesa tokia paprasta: kaip tuomet - rezistencijos metu, taip ir dabar - išlikti gyviems. Išlikti nesunaikintiems: fiziškai ir moraliai. Išlikti kiekvienam iš mūsų, kad išliktų tauta. Tokia tiesa dabar svarbiausia.

- Taip, mes gynėmės, mes gelbėjomės, nes mūsų buvo daug mažiau nei okupantų, - sako Antanas Šimkūnas. - Gynėmės, kaip sugebėjom. Pamenu, išėjom mes su broliu žvalgybon ir netikėtai pamatėm keistais ženklais sužymėtus stulpus miške. Tokių žymeklių anksčiau nebuvo pastebėję. Mūsų eiguliai kitaip žymėdavo mišką. Supratom: rusai ruošiasi naujam valymui. Ištraukėm tuos numerius kiek tik suspėjom, net kelių miško ruožų linijas apžiūrėjom, stulpus iškapojom. Pačiu laiku suskubom. Netrukus ir mašinos su kareiviais pasirodė: valymas prasidėjo. Mus aplenkė, mat ėjo tik

pagal pažymėtus stulpus. Taip mūsų būrys buvo išgelbėtas.

1947-ųjų rudenį, gerų žmonių padedamas, legalizavasi. Kazimieras Kaladinskas susišaukė visus ir pasakė: "Vyrai, įsakau jums išlikti gyviems. Kas kaip galite sukietės, gyvenkite, kad nors būtų kam mus prisiminti, Lietuvos žemę arti, naują kartą auginti. O mes... liksime. Iki mirties." Liūdna buvo toji vado šneka, santūri ir tiesi, tragiškai sunki atsisveikinimo visam laikui valanda. Niekam nelinkėčiau panašių akimirkų išgyventi.

Tyla. Ilga tyla. Dažnai daug didesnio vyriškumo reikia pralaimėti ir likti tvirtos dvasios. Laikas parodė: ne kažin ką atnešė tarybinei armijai jos užkariauti ir pavergti kraštai. Bolševikai laimėjo karą, bet... ar neprarado patys savosios Rusijos, jos dvasios?

Palikime jų nuodėmes jiems patiems. O mes, mielas skaitytojai, jei kada nors keliaudami Rytų Lietuvos giriomis užklysimė į partizanų raistus ir aptiksimė medį su seniai užgijusio kryžiaus randu žievėje, - nusilenkime žaizdotam medžiui ir tam kryžiui, nes čia ilsisi partizano palaikai. Išėjusio gintis. Išėjusio išlikti gyvam...

"Mes nereikalingi pasauliui, bet mes dar reikalingi vieni kitiems, - pasakė tada vadas, - likite gyventi, kuriems lemta. O aš... aš gyvas nepasiduosiu."

Jis ir nepasidavė. Kazimieras Kaladinskas žuvo 1947 metais spalio 15 dieną. Okupantų išniekintas jo kūnas buvo pamestas Saldutiškyje.

KAZITIŠKIS. Susipažįstame su buvusiu partizanų ryšininke Janina Arlauskaite, slapyvardžiu Rūta. Maloniai nustebino energinga, nepraradusi gyvenimo džiaugsmo moteris, labai gerai atsimeranti sutiktų žmonių veidus, charakterį, pavardes, vardus, slapyvardžius, net žuvimo metus ir aplinkybes. Reta atmintim gamtos apdovanota buvusi partizanų ryšininkė šneka, tarytum rūsčių dienų enciklopedijon būtų surašiusi įvykius. Taigi ir puolame ją visi klausinėti. Mokytojas Andrius Dručkus išsitraukia pluoštą nuotraukų ir tvarkingai surašytų kortelių, surašus pavardžių su klaustukėliais šalia ir dar kartą tikrina, skuba pasižymėti: gal paskui tomis žiniomis pasinaudos jo sūnus istorikas, arba kiti, susidomėję rezistencijos kančių atkarpėle Lietuvos metraštyje.

Mūsų pulkelis, kiekvienas su savo klausimais, atrodo, ilgai nepaleisime Janinos-Rūtos.

- Buvau ryšininkė Kaladinsko būryje, o jam žuvus, palaikiau ryšius su Prano Račinsko-Drugio būriu, ne kartą teko susitikti ir su Balio Vaičėno vyrais. Gyvenau tada Sungarduose, netoli Švedriškės. Iš pradžių partizanai dideliais būriais vaikščiojo, dažnai susitikdavo vieni su kitais, koordinavo veiksmus, buvo rimtų mūšių, nors žmonės niekada nežinojo apie rusų kariuomenės aukas. Rodydavo tik žuvusius partizanus. 1946 metais sausio 15 dieną Želmeniškėse Kaladinsko būrį užpuolė rusų kariuomenė. Tada žuvo 23 mūsų vyrai. Mačiau, kaip juos vežė per Sungardo ežerą. Buvo palikusi plati kraujo šliužė sniege. Daug jo sugėrė mūsų žemė ir ežerai. 1950 metų kovo 9 dieną Lauksteniuose netoli Kazitiškio žuvo Petras Cicėnas-Žalgiris, "Lokio" penktos rinktinės vado adjutantas. Susišaudymo metu žuvo ir trys broliai Butrimai. Povilą Butrimą, slapyvardžiu Vaidila, prieš mirtį buvau sutikusi. Atmenu, pasakė: "Negali būti, kad šimtmečius atlaikiusi kryžiuočių antplūdį, Muravjovą - koriką ir spaudos draudimą, mūsų tauta neišliktų. Nebus šito! Neleisim". Jauniausias - Stasys Butrimas - tik šešiolika metų turėjo. Buvo giliai įsitikinęs, jog kitaip pasielgti negali: jam kova už Tėvynę ir jos laisvę buvo švenčiausia pareiga. Žuvo, pats nieko nei sužeidęs, nei nukovęs. Saugojo jį vyrai nuo pavojingesnių užduočių: neišsaugojo... Žuvusiųjų kūnus pametė Ignalinoje, gatvėje, po kelių dienų sukapojo į gabalus ir sumetė į tualetą. Kalbėjo partizanai, kad juos išdavęs Braziulis iš Luksnėnų kaimo. Kas gali šitai tiksliai žinoti? Gal tai buvo tik vietinio ruselio Petrovo paskleista žinia, bet taip šnekėjo žmonės.

Esu susitikusi ir su Juozu Stanėnu- Lizdeika. Kaip jis gražiai dainuodavo! Be jokių mokslų - tiesiai operon, tikrai mūsų žvaigždes nudainuotų. To žmogaus širdis ir siela dainavo, balsas tik padėdavo sielai atsiskleisti. Neužmirštami tylūs vakarai su daina, susirinkus partizanams būrin. Kol kareiviai dar miškų nešukavo, valymų nerengė - dažnai suskambėdavo daina. Nutilo Lizdeikos dainos Tėvynei... Gal jauni jo neišdainuotą dainą paibaigs, gal neištirpo ji mėlynuose ežerų krašto toliuose?

Kaladinskas buvo šiek tiek pasimokęs, apsišvietęs, tarnavo policininku Didžiasalyje, tai vis tramdė vyrus nuo neapgalvotų poelgių, kieta drausmė būryje buvo. Ir mane ne kartą mokė atsargumo. Gera mokė... Teko susi-

tikti ir su ryšininke Jule Baubinaite, kuri gyveno Grikiškėse. Mums Petras Cicėnas-Žalgiris arba Pranas Račinskas-Drugys duodavo laikraštelių ir atsišaukimų, kuriuose ragino žmones priešintis kolektyvizacijai, neatiduoti pyliavų. Atsišaukimus išklijuodavom pakelėse ant stulpų, miesteliuose. Laikraštėlius dažniausiai tekdavo į Salaką vežti. Dažnai reikėdavo svarbias žinias žodžiu perduoti. Partizanavo ir mano broliukas Vladas, aštuoniolikos nesulaukęs. Vieno susišaudymo su sribais metu jį sunkiai sužeidė. Gydėsi slapstydamasis miške, vienas. Žemių miške jį ir aptiko rusų kareiviai su sribais. Suėmė. Ginklo nerado, jis pasisakė esąs lenkas, bijojo išduoti šeimos narius. Gynėsi, jog slapstosi vienas, artimųjų neturįs. Nuteisė jį už vengimą eiti į tarybinę armiją dešimčiai metų. Ištrėmė į Vorkutą. Išbuvo tremtyje devynerius metus ir devynis mėnesius. Iš tremties jam pavyko išvažiuoti į Lenkiją, kur ir dabar Katovicuose gyvena.

Vasarą ryšininkėms būdavo lengviau perduoti žinias: eidavome su teta uogauti, grybauti. Atmenu, eidamos į Sungardų mišką iš toli išgirdom šuns lojimą: supratom, kad ten mūsų vyrai sustoję. Šuo savus visai kitu balsu aplo-davo. Tai ir pasukom ta kryptimi. Kiek paėjusios apsidairėm ir pašiurpom: netoliese sribai. Gal mus sekė nuo pat namų? Puolėm rinkti uogas. Matyt, ne mes jiems rūpėjom, nes, pastoviniavę prie miško, kažkur išvažiavo. Mūsų lyg ir nepastebėjo. Susiradom Kaladinsko vyrus, išpėjom apie pasirodžiusius pamiškėje sribus. Būrio partizanai Juodka, Žalgiris, Papartis buvo nevedę vyrai, tai visada pirmieji eidavo žvalgybom Tuokart nutarė: visas būrys išeis į gretimą mišką tuojau pat, o jie dar liks pasižvalgyti. Tik apsitarė kaip ir kas, žiūrim, jau mūsų šuo Tauras ausis pastatė, dairosi neramus. Išsislapstę, pritilę matom - tarp retų pušaičių iš balos žengia sribų būrys. Paskui juos seka kareiviai. Ką toliau daryti? Tada aš paprašiau: jeigu mus supa, jei dėl mūsų neapdairumo čia tiek sribų atsekė, tai tegul mane savi nušauna: nenoriu gyva jiems pakliūti. Prašiau, įtikinėjau vyrus: tik nepalikite gyvos... Buvau našlaitė, nedaug kas mane ir apvertė, bijojau kankinimų, apie kuriuos žinojo visi: iš saugumo nagų išėjusiems gyvenimas jau būdavo ne gyvenimas... Realus pavojus buvo taip arti, bet ... nusuko juos pro šalį gal mūsų angelai sargai. Susišaudyti neteko. Tik laukimo ir pavojaus akimirkas išgyventi. Kitą kartą buvau dar

arčiau pavojaus. Nuvažiavau pas tetą į Salaką, kur turėjau išdalyti partizanų spaudą. Žinojau, kad pas tetą užsuks vyrai ir atneš naujų leidinių, buvom numatę susitikti, pasikalbėti. Ateinu, o teta išsigandusi mane perspėja: "Kažin kokie neaiškūs vyrai iš miško atėję prisistatė kaip partizanai, bet aš abejoju, ar jie turi kokią ryšį su partizanais. Neaiškiai kalba, labai įtartinais elgiasi. Sustoję pamiškėje. Laukia..." "Nepažįstamieji" tetai pasisakė esą iš "Dobilo" būrio. Kilus įtarimui, teta atsakė nieko nežinanti, nieko nelaukianti ir nieko žinoti nenorinti. Iš tikrųjų su partizanais buvo sutarta iš anksto, jog tą dieną ateis, pasibels į langą sutartu ženklu. Reikėjo partizanus įspėti apie pasirodžiusius nepažįstamus vyriškius, tačiau kaip? Žinojom, kad pas mus turi ateiti Žalgiris su Drugiu. Jau buvau nutarusi: kaip bus - taip, eisiu į mišką jų pasitikti, kai staiga išgirdom šaudant. Trumpai. Ir vėl tyla. Ramu lyg niekur nieko. Tuo metu pas mus irėjo Žalgiris, bet jis greit susiorientavo, kad pamiškėje persirengę rusų kareiviai. Vienas jų išsidavė riktelėdamas: "Stoj!" Tada ir susišaudė. Partizanai nukovė jų sargybinių, o patys pasitraukė atgal į mišką, tik kepurę pametė bėgdami. Partizanais persirengusieji anksti rytą, pasiėmę nukautąjį, išvažiavo. Jau nesislėpdami ir neaiškindami kas esą. Šitą persirengėlių būrį mes matėme 1948-ųjų pavasarį, kovo mėnesį. Paskui sužinojom: iš visokių padugnių, valkatų, išdavigų okupantai suformavo apsimetėlių partizanų būrį, kuris pradėjo plėsti aplinkinius kaimus, žudė niekuo nekaltus žmones, mažus vaikus. Žudė Lietuvos partizanų vardu. Mes visko tikėjomės, bet šitas maskaradas, šitoks melas - buvo pritrenkiantis. Pražūtingas. Bolševizmo skleidėjams reikėjo bet kokiomis priemonėmis įrodyti, kad išėję į miškus Lietuvos partizanai - ne žmonės. Ir jie sėkmingai šito tikslo siekė...

Baisią žinią, šiurpią nuojautą vežiau į Salaką. Dirbau valsčiaus sekretore. Vos spėjau nuvažiuoti, kai mane pasitiko komsorgas Bikulčius ir pasakė, jog Sungarduose nušautas partorgo Kazakevičiaus brolis. Netyčia sužinojau, kas buvo tie persirengėlių sėbrai. Supratau, kad mudvi su teta tikriausiai šauks tardyti, nes tas trumpas enkavedistų ir sribų susišaudymas įvyko netoli tetos namų. Pasitarėm ir nuėjom kuo skubiausiai abi Salako valsčiun pas enkavedistą Ivanovą. Pasakėm: nežinom kas, nežinom ką nušovė netoliese mūsų, bet šaudė... Žiūrė-

kit, kas ir kaip... Taip mes apsigynėme nuo įtarimų ir tardymo.

Tokia mano laimė - visokių žmonių sutikau per neramų pokario metą. Pažinau drąsų ir šventą žmogų - kunigą Valentiną Šikšnį, kuris man dažnai duodavo piešinėlių ir spalvotos medžiagos partizaniškiems ženklams pasiūti. Kunigas buvo kilęs iš Mosėdžio, Kumelių kaimo. Jis atvažiuodavo pas savo dėdę, gyvenusį Švedriškėje, ten mes ir susipažinome. Kunigas palaikė ryšius su partizanais per visą rezistencijos laiką, kol jį suėmė ir nuteisė dešimčiai metų, nors jokių įrodymų enkavedistams surasti nepavyko. Kalėjo Norilsko kalėjime. Mirė 1984 metais. Valentiną Šikšnį daug žinojo, daug būtų galėjęs papasakoti apie partizaninio judėjimo pradžią. Tai buvo kunigas - kovotojas, kunigas - laisvės šauklys.

Partizanus labai prisilgė žinia, kuri netrukus pasitvirtino: tai vienur, tai kitur pasirodė plėšikaujantys pulkai, kurie žudė partizanų vardu. Lipo prie apsišaukėlių partizanų visokiausi nevykėliai, geidę svetimo turto. Tokie buvo Palepšiai iš Ginučių kaimo. Net kelios tų Palepšių šeimos buvo ir visos panašios: tik gerti, tik nedirbti! Žinom, ne vienus namus partizanų vardu apiplėšė. Ką darys žmogus, kai ateina ginkluoti ir pareikalauja visko, kas dar geresnio likę ūkininko troboje. Ir atiduodavo. Ir... pasklido gandas: partizanai plėšikauja! Į ką pavirto mūsų vyrai!? Tada partizanai savo karo lauko teisme nuteisė plėšikaujančius Palepšius mirčiai. Sušaudė. Pradėjo plėšikauti ir Lisauskai iš Ažvinčių, irgi partizanais pasivadinę, tačiau juos atpažino žmonės. Mirties bausme juos nubaudė patys partizanai.

Sunkūs buvo laikai.

Per kratą mano namuose Salako enkavedistas Baliulis surado trispalvę vėliavą, tai su tokiu įtūžiu ją sudraskė, kad nė talentingas artistas taip nesuvaidintų. Už lietuvišką vėliavą išbuvau septynerius metus kalėjime ir trejus - tremtyje. Mane suėmė 1949-ųjų kovo 25 dieną. Negaliu nei pamiršti, nei atleisti ir niekada negalėsiu šito atleisti - buvau apkaltinta Tėvynės išdavimu. Statykite mane prieš viso pasaulio teismą ir atsakykite: kieno Tėvynę aš išdaviau? Savo?

Iškentėjau viską, kaip ir visi, gal naujos okupacijos nebeteks patirti... Nejaugi žudynės, tremtis, kalėjimai laisvam žodžiui ir laisvam žmogui niekada nesibaigs?

Žinau - visko dar bus, dar visko trūks Lietuvai, kad tik pakaktų neparsidavusių žmonių.

JONIŠKIŲ kaimas. Svečiuojamės pas Marcelę Padvaiskienę, partizanų felčerio Konstantino Padvaisko - Mazgelio žmoną. Sužinojusi, ko atvažiuome, senutė graudžiai pravirko.

Iš kur tiek ašarų? Juk metų metus moteriškė jau praverkė. Prie jos lovos kabo jauno dailaus vyro portretas. Žiūri Konstantinas Padvaiskas iš to portreto į žmoną, į našlaitį sūnų, pats amžinai jaunas likęs, ir niekuo jiems padėti negali...

- Tai aš ir pasikalbu su juo. Sakau ir sakau: palikai mane vieną vargti, tai kodėl leidi taip ilgai gyventi? Kodėl nepasišauki pas save? Juk ir sūnus jau tavo metelius seniai pergyveno.

Pašnekesiai su žuvusio vyro paveikslu - irgi neišsakytas tautos skausmas. Ne tik neišsakytas, gal ir nesuprastas. Bet jis gyvas, tas skausmas, šalia mūsų visų, kurie dar matom, girdim ir mąstom.

Nusiramina močiutė. Papasakos, ji viską papasakos, nes yra dalykų žemėje, kuriuos nutylėti būtų nuodėmė.

- Viena nueidavau į mišką, vaikui neleidau. Nunešdavau vyrui reikalingų vaistų, tvarsčių. Susitikdavom, pasišnekėdavom. Mano mama gyveno Salake, o mes visi jau buvome iš namų išvyti. Gerų žmonių padedama ruošiausi persikelti į Vilnių ir ten pasislėpti. Girininkas Strazdas man davė savo sesers metrikus, ir aš bandžiau svetimos moters vardu pasiimti pasą. Ne vienas šitaip išvengė kalėjimo ir tremties. Sūnus ėjo dvyliktus metus. Slėpėmės nuo jo kiek galėjom, stengėmės nieko neprasitarti. Mes su vyru susitikdavom pamiškėje pas ūkininkus, amerikonais vadinamus. Per baisųjį apsupimą irgi nuėjau su vaistų ryšeliu pas vyrą. Turėjom sutartoje vietoje pasimatyti. Keturiose sodybose aplinkui po pulkelių buvo apsistoję net 70 Mingailos vyrų. Pas ūkininkus, kur mudu susitikom, buvo dar dvylika vyrų. Nespėjom nė pasikalbėti, kai išgirdome šūvius.

Pamatėme, kad esam iš miško supami didelio būrio rusų kareivių. Bėgti jau nebuvo kur. Dvylika partizanų pasidavė, o mano vyras spėjo išbėgti. Tuos, kurie pasidavė, tuojau pat nuvarė į daržinę, sustatė prie sienos ir visų akyse sušaudė.

Tik vieną, mirtinai sužeistą, svyruojantį paleido, pa-

sakę: "Vis tiek neišgyvens. Tegul pasikankina.". Viską mačiau...

Mane jie tikriausiai palaikė apsuptų namų šeiminiuke ir kol kas nelietė. Tik skubėjo iš tų namų viską susiglemžti, susikrauti. Kai viską susigrobė, rengėsi padegti namus. Bet juos sulaikė kariškis, matyt, jų vyresnysis. "Namus paliksim, - pasakė, - čia rusai apsigyvens..." Kareiviai pakluso, namų nedegino. Aš dar nežinojau, kad mano vyras jau nukautas. Tikėjausi, gal jam pavyko pabėgti? Neilgai trukus sugrįžo sribai ir pradėjo mane mušti...

Jau senokai Salako viršininkas Novikovas man buvo įdavęs laišką su raginiu: "Pasiduokite!" Pagrasino, kad tą laišką partizanams į mišką nuneščiau, vyrui atiduočiau, nors aš neigiau, sakydama nieko apie vyrą nežinanti. Kadangi aš tą laišką turėjau, tai ir pasakiau sribams, kadėjau Novikovo pavedimu. Gal patikėjo manimi, gal ir ne, bet nusivarė į kitus namus: ten irgi šeimnininkavo sribai ir kareiviai. Prie ūkininko namų stovėjo vežimai: juose nušauti partizanai. Pamačiau savo vyrą... Jau spėtas nurengti, basas, kruvinas. Pribėgau ir apalpau. Buvo 1946-ųjų metų sausio 13-oji diena.

Kai vandeniui aplieta atsipeikėjau, mane nuogai išrėngė, mušė, kankino, sukinėjo pirštus, reikalavo pasakyti, iš kur vyras gaudavo vaistų, kas man juos perdavė, kad nuneščiau į mišką. Mane išdavė pasakęs, jog esu Padvaisko žmona, Antanas Panavas. Gal ir nenorom žmogus išdavė, bet išdavė... Prikankinę numetė man vyro kailinukus prisidengti. Varė mus kartu su Antanu Panavu pėsčius, šautuvais pabaksnodami. Patys tai vis prie nušautųjų partizanų prisėda, tyčiojasi, keikiasi. Prisiklausiau, ko gyvenime nebuvo girdėjusi. Vertė bėgte bėgti ir keikėsi. Blogiems darbams - blogi žodžiai... Atvarę į Salaką, milicijoje enkavedistai vėl mus tardė. Jau kiti, daugiau prityrę mušti. Labiausiai jiems rūpėjo, kur Skrajojantis būrys? Kur jie nuėjo? Kur slėptuvės? Kur sustoja, kas juos šelpia, kas slepia? O iš kur man žinoti? Jie nė nebūdavo ilgai vienoje vietoje. Bijojo šito būrio sribai, privengė ir kareiviai. Nieko nepešę, nesužinoję, mus į Zarasus nuvežė ir dar pagąsdino: ten tai bus! Ten tai specialistai apdoro, viską prisiminsit! Aš buvau tik savo vyro žmona, tik vaistus jam nunešdavau, nieko nežinojau apie partizanų reikalus bei paslaptis: nuo to mane

vyras saugojo. Kuo mažiau tais laikais žinojai, tuo daugiau buvo tikimybės, kad išliksi gyvas.

Tardė Zarasuose labai žiauriai: mušė metaliniu strypu per rankas, nagus, pylė į nosį vandenį, dusino, statė prie sienos, grasino sušaudyti, jeigu tylėsiu. Aš ir šian dien vis pagalvoju, nejaugi tie budeliai nesuprato, kad mirtis tokią valandą man būtų buvusi palaima? Mintyse įtikinėjau save: išlaikė savo kančią Konstantinas - ir aš išlaikysiu. Juk viskas vieną dieną baigsis. Spardė ir kankino mane labai jaunas, bet stambus bernas, lietuvis... Vertėju jiems dirbo. Ne tiek vertė mūsų atsakymus, kiek padėjo juos išgauti. Naktį, įmestą į kamerą, manydavau, kad sapnuoju nesibaigiantį baisų sapną. Tikriausiai būtų užmušę... Pamatė mane mėlynai mėlyną, sukruvintą rusas tardytojas Babkovas, irgi geras kankintojas buvo, bet pagailėjo, uždraudė daugiau mušti. Po tardymo man pristatė kameron draugę - Jadvygą Šatkauskaitę, kuri labai stengėsi ką nors išgauti, vis ragino viską pasakyti, prisipažinti, ypač domėjosi, iš kur aš gavusi vaistų? Sakiau - iš vyro atsargų: mūsų namuose vaistų visada būdavo.

Netikėjo manimi. Mačiau, kad netikėjo. Paskui dar toliau - į Uteną išvežė. Ten kalėjime ir vėl kankino. Kai pamatė, kad jau baigia negyvai užkankinti ir įsitikinę, jog tikrai nieko nežinau apie Skrajojantį būrį, - teisė. Teismas vyko Zarasuose, kino salėje. Nuteisė mane dešimčiai metų: tautos išdavikė! Po teismo - į Vilnių, į Lukiškes, o iš ten - į Archangelską. Pabuvau ir Vorkutoje prie Pečioros. Medžius iš vandens traukiau. Tremtyje buvo ne geriau nei kalėjime: žiauriai elgėsi su mumis, marino badu, vertė dirbti nepakeliamai sunkius darbus. Susilaužiau koją, negalėjau paeiti. Tada išvežė į Astrachanę. Ten buvo lengviau, darbe gaudavom apgedusių abrikosų ir bulvių. Išbuvau tremtyje 10 metų, grįžau 1955-aisiais. Labiausiai bijojau, kad netektų numirti svetimoje šalyje, labai norėjau dar kartą pamatyti Lietuvą.

- Ar žinote, kur vyro palaikai ilsisi?

- Pasakojo žmonės... Sumetė juos visus į apkasus už Salako, netoli koplytėlės... O iš tikrųjų, kas gali žinoti?..

Našlei felčerio žmonai tikra yra tik tas paveikslas ant sienos, jauno ir gražaus vyriškio, gydžiusio sužeistus Lietuvos kovotojus, padėjusio ligoje visiems kaimo žmonėms. Nužudė ir jį, kaimo felčerį, neišgelbėjo Raudonojo kryžiaus ženklas ant rankovės.

Marcelė Padvaiskienė liko gyventi viena, iškentė tremtį, užaugino sūnų, tačiau nė akimirkai neužmiršo savo žuvusio vyro, kasdien su jo atvaizdu pasikalba.

Sunku išeiti iš namų, kada žinai, jog išeisi į saulę, į džiaugsmą, o skausmas tuose namuose liks amžinas, jokiais paguodos žodžiais nenuslopinamas.

Atsisveikiname, atsiprašome, dėkojame. Ir... riedame OBELIŲ link.

Giedriu žvilgsniu, santūria šypsena mus pasitinka Petras Dručkus, tas pats Petriukas, vaikystėje sribų tardytas. Ko galima paklausti žmogų, kuriam vaikystėje teko patirti baimę ir siaubą, enkavedistų kankinamam sužinoti, kas yra suaugusių žmonių žiaurumas. Jokiais praškeiksmiais, jokiais žodžiais neįmanoma apibūdinti žiaurais elgesio su vaikais. Tardydami sribai nesigailėjo nei moterų, nei vaikų. Sudaužytais inkstais Petriuką paleido namo numirti sribas Jonas Bagdonas. Bet Petriukas išgyveno. Daug ką netgi stengėsi išbraukti iš atminties, tačiau vaikystės prisiminimai tokie ryškūs ir sodrūs - neįmanoma užmiršti.

- Nesuprantu, - sako Petras Dručkus, - kaip suaugę žmonės, kas jie bebūtų, kokias ideologijas beskleistų, leido sau taip žiauriai elgtis su vaiku?

Dvylika sribų su šautuvais varėsi aštuonerių metų vaiką! Priešų priešą! Tik neužmirškime, niekada neužmirškime, jog kartu su okupantais varėsi vaiką, baksnodamas į kulnus, mušė jį lietuvius sribelis Jonas Bagdonas. Ir vaikus kankino savas, lietuvius...

- Per tiek metų neapykantos neliko. Dabar, suaugusio akimis viską peržvelgęs ir apmąstęs, galiu pasakyti: tai buvo iš anksto suplanuotas tautos genocidas. O tada... vaikystėje, supratau vieną tiesą: be galo baisus suaugusių žmonių pasaulis, nenorėjau jo. Baugina tas pasaulis ir dabar: pastatėme žuvusiems partizanams kryžių. Naktį nugriovė, išvartė akmenis, kažkam turbūt labai baisu į savo rankas pažiūrėti, kruvinus darbus prisiminti. O man dar baisesnė nuojauta sako, kad kryžius nuverstas samdytų chuliganų, - kalba Petras Dručkus ir patylėjęs priduria: - Skaudžiausia dėl to, kad mažoje mūsų tautoje vis atsiranda išdavikų.

Ar ne per daug jų tokiai mažai Lietuvai? Jeigu nieko kito jie šiandien negali padaryti, tai nors kryžius nugriauna...

Apžiūrime išniekintą vietą ir kiekvienas pamąstome: kokia laimė, kad išdavikai nepajėgia sunaikinti padurmo žmoguje. Petrą Dručkų radome drauge su kitais Obelių kaimo vyrais atstatinėjančių naktį nugriautą paminklą partizanams.

Petro motiną - Antaniną Dručkutę-Virginiją, buvusią partizanų ryšininkę, aplankėme namuose, kur dar stovi senos staklės ir pradėtas austi raštuotas audinys, kur už namo snaudžia keli aviliai ir nokina vaisius obelys. Viskas čia lytėta, nuglostyta Antaninos rankų. Čia jos pasaulis, jos jaunystės godos ir iškentėtos nuoskaudos, viltys ir tikėjimas, kad viskas, ką ji gero padarė partizanams, sudėta ant bendro laisvės aukuro.

- Išgyventa tiek, kad visos nakties išpasakoti būtų mažai, - tyliai ištaria Antanina ir pakviečia mus prie didelio balta staltiese užtiesto stalo.

- Pasikalbėkim, prisiminkim... Vaišinkimės...

Tik štai pasakoti apie save Antanina visai nemoka: lyg ir nėra kaip, lyg ir viskas taip giliai širdyje užslėpta, kad judinti to skausmo nesinori, o ir ką sakyti? Padėjo kuo galėdama, ir tiek... Tardyta buvo ir kankinta, troškuliu marinta, o kai žodelio neišgavę sribai paleisdavo ją į namus, tai vis prigrasindavo: visiems sakyti, kad už spekuliaciją buvusi sulaikyta. Ypač vietinis sribas Steponas Belanaška stengėsi. Šito žmogėno darbelių ir jaučio odon nesurašysi.

- Ateidavo partizanai, sustodavo netoli mūsų sodybos, štai ten, tankiai sužėlusiuose krūmeliuose, ir laukdavo,

- prisimena Antanina, - o aš vis ką nors sugriebusi nu-nešu; sumuštinių ar blynų prikepusi. Gaila būdavo į juos žiūrėti, mirties nugainiotus, išvargusius... Labiausiai pri-kankino, kai Krasausko ieškojo: vesk, - varydavo iš namų, - ir rodyk bunkerį. Žinom, pas tave slepiasi. Ieško-Kit - atsakydavau. Ieškojo, naršė... nerado. Kai žuvo Balys Vaičėnas, ir vėl mūsų namus apniko sribai, viską išvartė, iškapstė, vis grasindami, kad visą mūsų šeimą sušaudys. O vienas rusų kareivėlis ir sako man pašnibždomis: "Patylėkit... Gal jūsų dabar nekankins, nes jūsų vyrai žuvo..." Galėjo kankinti, galėjo ir sušaudyti, tai jiems nieko nereiškė.

Širdis plyšo iš skausmo, kai išvedė mano mažutį sūnų... Kaltinau save, kad neišsiunčiau jo toliau iš namų ir vis dar netikėjau, negi vaiką kankins? Tardys?

Antanina nepasako, kad tą minutę kartu su sūnumi numirti norėjo. Kai sugrįžo sumuštas ir atrodė neišgyvens, ir jos gyvenimas pasirodė niekam nereikalingas. Kam gyventi? Antaninos mylėtas žmogus, vokiečių prievarta išvežtas darbams, žuvo per bombardavimą, net nespėjęs savo gimusio sūnaus pamatyti. Pačioje jaunystėje Antanina liko viena. Iškentė likimo lemtį kantriai ir tyliai, kaip moka tik moterys, viena užaugino sūnų. Kai jos namus aplanko trys anūkės, kai pamato proanukų šypsenėles, atrodo, tarytum vargai vargeliai tam ir buvo skirti, kad motinos ir močiutės džiaugsmų pilnatvę pajustų.

Antaninai davė Virginijos slapyvardį. Ji buvo vyriausia ryšininkė, partizanai ja pasitikėjo, vertino jos drąsą ir atsargumą. Ji platino pagrindinę spaudą, išnešiodavo laikraščius. Konspiracijos ir atsargumo mokė brolis.

- Nesakau, kad nebuvo baimės: visos mes bijojom tar-dymų ir kančių. Kai užsispyrusi eini į tikslą, lyg ir už-miršti baimę. Tačiau iš tikrųjų baimė pakliūti saugumie-čiams į nagus mus lydėjo kiekvieną kartą. Kiek baisybių, kiek nekaltų aukų teko matyti... Juk kankino ir žudė žmones, net neišsiaiškinę, ką jie yra padarę ir kuo kal-ti? Stribai, pajutę, kaip sunku įveikti žmonių pasiprieši-nimą, panieką okupantui, pradėjo deginti namus. Jei tik kas - ir dega nameliai, ir eik, žmogau, kur akys veda... Kiek namų liepsna surijo. Pokario metais slapstėsi nuo armijos Antanas Pitrenas iš Lavelkajų kaimo. Jis nėjo į partizanus, pats vienas slapstėsi. Jo ieškodami ir apsu-po stribai kaimyno Gurbininko namus, kur Pitrenas daž-nai nakvodavo. Gal jie ir ko nors kito ieškojo? Padegė namus. Smarkiai apdegęs, Pitrenas pabėgo. Netoliese pa-sislėpęs matė, kaip buvo padegti ir kiti trobesiai. Gurbi-ninkas buvo batsiuovys, tylus ir ramus žmogelis, niekam neužkliuvęs. Globojo invalidą sūnų, jam ir taip kančių ir vargų per akis užteko. Sūnus Balys invalidu tapo pra-ėjus frontui, suradęs ir pakrapštęs granatą liko aklas. Be rankų. Kai stribai padegė jo namus, bandė gelbėti sūnų. Stribai neleido, nutrenkė invalidą atgal į ugnį. Kas šitą ugnies mirtį nekaltiems žmonėms atnešė, kieno ranka prieš invalidą pakilo - nesužinojau. Tik žmonės atpaži-no, kad stribai buvo iš Obelių ir aktyviausiai žudikams padėjo Lazeris Veselovas iš Apeikiškių kaimo. Daugelio žmonių mirtys slėgė jo sąžinę.

Nei jaunystėje, nei dabar Antanina nebijo drąsaus tiesaus žodžio tarti. Susitikusi buvusį sribą Antaną Sesicką ėmė ir pasakė: “Mes atkentėjom savo, išvargom, bet mūsų sąžinė Švari, niekas susitikęs nepasako - sribas eina... O kaip tavo sąžinė? Rami? Atsiklauptum prie Kristaus kojų ir paprašytum atleidimo, gal nuplautų tavo kruvinas rankas? Juk kankinai mano sūnų, sušaudei brolių Balį. Už ką?”

Nenutylėjo Sesickas, atsakė Antaninai: “Aš nešaudžiau... Įrodyk”. Melas visada eina kartu su niekšybe ir išdavyste. Negi Antanina tikėjosi išgirsti budelio atgailą?

Kai nužudė Balį Dručką, Antanina nepabūgo nueiti pas juos:

- Įėjau sribarnėn ir pasakiau: gal jau mirusio nebijot? Gal galiu pasiimti ir palaidoti?

- Pažiūrėjau jiems į akis ir supratau: jie ne žmonės, jie - niekas. Jie nieko savo neturi. Ateitų bet kokia valdžia, kiekvienai tarnautų. Tokie tik sau naudos neužmiršta. Ir Sesickas, paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, pirmutinis paskubėjo pilietybės pažymėjimą pasiimti, o ar turi jis teisę būti Lietuvos piliečiu? - klausia Antanina. - Juk nė kiek nesigraūžia dėl savo nešvarių darbų.

Negalėjo Antanina atleisti už brolio mirtį ir su dar didesne meile globojo partizanus: mezgė jiems pirštines, kojines, skalbė jų drabužius, paskutiniu geresniu kąsniu dalijosi. Kaimo žmonės jautė Antaninos ryšius su partizanais: nieko neklausdavo, tik paduodavo jai miltų maišelį ar mėsos kąsnelį ir pasakydavo: duonos iškepsi, viralo išvirsi. Neretai ir drabužių šiltesnį suradusios kaimynės sustabdydavo Antaniną sakydamos: “Perduok, gal kam labiau reikia...” Kiti ir šaudmenų paduodavo, vis geraširdiškai įspėdami: “Tik atsargiai, Antanina...” Plečiantis partizaninei kovai, prireikė didesnių paslaugų: Antanina globojo, slėpė ir slaugė sužeistuosius, pati, arklį pasikinkius, važiuodavo į mišką, ne vieną žmogų yra išgelbėjusi, ne vienam pačią sunkiausią minutę padėjusi. Turėjo ji ir savo slėptuves įsirengusi partizanų raštams, spaudai, dokumentams ir daiktams. Nuoširdžios Antaninos talkininkės buvo jos pusseserės Aldona ir Anelė Dručkutės. Ypač daug padėjo Aldona, kuri, prasidėjus karui, iš Kauno atvažiavo į kaimą. Ji subūrė merginas. Aldona buvo labiau už visas apsišvietusi, priklausė Rau-

donoro kryžiaus draugijai, susikūrusiai vokiečiams okupavus Lietuvą. Aldona pasakodavo kaimo merginoms apie tai, ką ruošia Lietuvai okupantas rusas ir ką žada okupantas vokiečiai. Skatino merginas kovoti už Tėvynę ir kiek galima padėti partizanams. Mokė ligonių slaugymo, aiškino, kaip perrišti žaizdas, sustabdyti kraują, suteikti skubią medicininę pagalbą. Aldona grįžo į kaimą pačiu laiku.

Išgyveno Aldona Dručkutė Vaičėnų kaime nuo 1941-ųjų rudens iki 1944-ųjų gegužės. Paskui išvažiavo į Tauragę, iš ten skubiai teko pasitraukti į Vokietiją, vėliau emigruoti į Kanadą. Ji išvažiavo, bet kaimo merginoms liko šviesūs vakarai, praleisti drauge, liko jos žodžiai apie Tėvynės laisvę. Ir ne tik žodžiai: gyvendama Toronte, Aldona neužmiršo lietuvių kovos už laisvę. Sunkiomis Lietuvai dienomis po nepriklausomybės atkūrimo, per blokadą, 1991-ųjų sausį, ji rengė Kanadoje mitingus už Lietuvos nepriklausomybę, žadino išeivijos lietuvius politinei veiklai, ragino kuo kas gali padėti Lietuvai. Ji pirmoji atsiuntė lėšų partizanų paminklui tėviškėje pastatyti.

Kai Aldona išvažiavo, Antaninai padėjo likusi kaime Anelė Dručkutė. Ji teturėjo šešiolika metų: jaunystė pražydo sunkiausiu Lietuvai metu. Anelė buvo jauna, graži ir drąsi ryšininkė: nebijodavo leisti į tolimesnes keliones su užduotimis pas partizanus. Gaila, jos veikla greit pasibaigė: neišlaikiusi tardymų ir kankinimų, ją išdavė ryšininkė Antanina Bakutytė. Anelę suėmė, suvedė akistaton su Bakutyte, tačiau Anelė nieko neprisipažino. Iškentė mušimus ir pirštų sukinėjimus, alkį ir troškulį. Abi merginas nuteisė: prisipažinai, išdavei savo bendražygius ar nieko nepasakei - ta pati bausmė, ta pati lemtis - lageriai. Anelė išbuvo Mordovijos lageryje šešerius metus. Sugrįžo po Stalino mirties. Ištekėjo, užaugino tris vaikelius. Atidavė Lietuvai kiek suspėjo.

Netrukus buvo priversta slapstyti ir Emilija Vaičėnaitė, - Antanina Dručkutė liko viena iš gražaus merginų pulkelio. Kai iš Obelių krašto partizanai 1949 metais pasitraukė į Ignalinos miškus, Antanina palaikė ryšius per girininką Araminą. Balys Vaičėnas ją paskyrė vyriausiąja ryšininke, nes ir pats likimas Antaninai lėmė sėkmę partizaninėje veikloje. Sunku būtų pasakyti, kam ir kiek ji yra padėjusi.

Pažįstami ar ne, kas tik sribų vejamas pasibelsdavo į duris - tą slėpė, kas sužeistas - gydė. Globojo nuo Sibiro tremties besislapstančius. Antanina tapo jiems geruoju angelu sargu, medicinos sesele ir viltimi išlikti. Dirbo tyliai, daug nešnekėdama, surasdama kiekvienam vienintelį reikalingą žodį, kad nenusiviltų, kad iškentėtų.

Ar buvo Antanina-Virginija arti mirties? O kas tais laikais nebuvo arti jos? Teko ir Antaninai mirties dvelksmą pajusti. Tačiau įsiminė visam gyvenimui 1946-ųjų ruduo. Aukštinis ruduo, pats riešutų metas, kai jau nugeltą beržai, kai ypatingu žemės kvapu pakvimpa lazdynai, barstydami nurudusius riešutus, kai žemė, tarytum apsvaigusi nuo rudeninio derliaus, dar neskuba ruoštis žiemos miegui. Antanina ir Emilija Vaičėnaitė per rudenio nauksintą mišką ėjo susitikti su Balio Vaičėno vyrais: nešė jiems vaistų ir šovinių, ruošėsi aptarti, kaip susitiks, per ką palaikys ryšius žiemą.

Nuėjo merginos, niekieno nepastebėtos, prieš pat saulėlydį: partizanai ilsėjosi. Jas pasitiko Balys ir Bronius Vaičėnai, jų pusbroliai Vincas ir Edvardas Vaičėnai, Vytautas Dručkus. Tada dar visi artimieji buvo gyvi. Gyventojai jiems atnešė vakarienę. Graudžiai nuteikė vyrų malda prieš sėdant valgyti: "Duok mums duonos kasdieninės..." Po jos - malda už Tėvynę, atsisukus į besileidžiančią saulę. Stiprūs ir jauni, drąsiai žvelgę mirčiai į akis, pasirinkę žūtibūtinę kovą vyrai paskendo tylioje maldoje: ne sau malonių meldė, laisvės Tėvynei, duonos, kurią dar taip neseniai savo rankomis sėjo, augino, pjovė... Kodėl šitą sakralinę aukštinio rudens vakarą maldos neišgirdo dangus? Kodėl niekas nei danguje, nei žemėje neišgirdo vyrų maldos penkiasdešimt metų? Kodėl? Kodėl jie visi turėjo žūti?

Merginos grįžo naktį. Teko eiti pro Šaltines, o ten pamiškės krūmai jau buvo aptūpti sribų. Tikrai būtų sulaikę, jei nebūtų sutikusios senuko, netoliese ganiusio kaimo gyvulius. "Ten - istrebiteliai, mergaitės. Miega suvirtę. Neikit. Gal namus degins, gal miškus šukuos?" Padėkojo geram žmogui ir jau katės žingsniu iki namų, didžiausią lanką apsukusios. Kiek panašių susidūrimų išvengta, keliaujant miškų takais, kiek kartų suspėta pačiu laiku pranešti partizanams apie pavojų, ruošiamą miškų "valymą", gal ir prisimintų, jei kiekvieną žingsnelį būtų suskaičiavusi. Bet Antanina tik tyliai džiaugiasi

atgimstančia Lietuva ir niekam nieko neprimena apie save, jokių lengvatų nei privilegijų nelaukia, guodžiasi džiugia viltimi: jos anūkams, proanūkams bus lengviau gyventi. Vadinasi, ne veltui eita per pavojų pavojus, padėta savam ir svetimam į bėdą pakliuvus. Ryšininkės darbą baigė tada, kai legalizavosi paskutiniai partizanai Streikus ir Krasauskas. Iškentė viską iki paskutiniųjų, nieko neišdavusi.

Savo viltis ir neišsakytas jaunystės godas ilgais žiemos vakarais, sėdusi prie senų staklių, įaudžia į margą audinį, nepabaigiamą per metų metus, įvairiaspalvį, įvairiarasį kaip ir Antaninos gyvenimas. Sunkiais metais audė, nes reikėjo šeimyną rengti ir partizanus šelpti, o dabar į švelnų raštą gali jausti ir svajones, iš jaunystės metų atklydusias, kurių niekas šioje žemėje nesužinos...

Atsisveikinom su Antanina ir gerais jos namais. Bet liko vienas klausimas: ar paduotų Antanina stiklinę vandens, jeigu šiandien į jos namų duris pasibelstų sumuštas ir nuskriaustas buvęs stribas?

Ką pasakytų jam - nežinau, bet kad ištiestų pagalbos ranką, - neabejoju. Tik tokių nuostabių moterų dėka gyvas išliko mūsų kaimas, gyva bus ir Lietuva, sušildyta jų meile. Nedarysiu jokių išvadų - gerai, kad mūsų tauta moka atleisti skriaudas, ar blogai? Tik dar kartą paklausiu: ar ne todėl okupacinės kariuomenės kareiviai taip nenori išeiti iš Lietuvos, kad mano Tėvynė turtinga žmonių su bekompromisiniu krikščionišku geraširdiškumu? Ar ne todėl mus galima buvo taip ilgai ir ne kartą laikyti pavergtus, kad šalia didelių ir gražių Lietuvos žemė augino ir niekieno žmones, kaip sakė Antanina?

Ne kiekvieną rudenio vaisių nuauksina saulė.

Ne kiekvieną lemtis nuveda tiesiu keliu.

KADA MES ESAME LAISVI?..

Daug rašyta, daug kalbėta apie mano sutiktus dar gyvus rezistencijos dienų liudytojus. Štai ir taškas... Beliko papasakoti apie Jus, mokytojų. Tačiau kaip ir ką dar pasakyti? Kas svarbiausia Jūsų gyvenime? Tiek daug dienų bendrauta, išgyventi sausio 13-osios kruvini įvykiai, pagerbti už Lietuvos laisvę žuvusieji, pašventinti naujų kryžių kalneliai, pasakytos karštos nerimo kalbos mitinguose ir laukta laukta, be galo ilgai laukta Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo. O sulaukta pučo Maskvoje, begėdiškai įžūlios nusenusių, nukvakusių tarybinės armijos generolų atakos su tankais, šį kartą jau prieš savąją tautą. Nors... ir mums, atrodo, buvo paruošti ir vagonai, ir antrankiai, ir lageriai. Nepavyko. Kartais, kai susipeša dvi galingos jėgos - mažam ir silpnam pasiseka. Mes išlikome ne tik todėl, kad buvome maži. Išlikome, nes buvom dideli savo viltimis ir tikėjimu. Vieno po kito sulaukėm pasaulio valstybių pripažinimų: Lietuva jau nepriklausoma. Mes laisvi!, Jeigu laisvi?... Vis tiek džiūgavome ir šventėme pergalę. Dabar tik gyventi! Dirbti!

Kas gi šiandien temdo Jūsų džiaugsmą, mokytojų? Juk nepalūžot pačiomis sunkiausiomis akimirkomis?

- Visa tai, kas pagrobta, sudeginta, sudaužyta, suniokota - atstatysime. Bet kaip atsitiesti žmogaus sielai, ilgai, pernelyg ilgai luošintai? Juk liko tas komunistinis melas mumyse tarytum rūdys... Kas išneš mūsų trispalvę į pasaulio tautų bendriją? Kokios rankos? O gal nė nesukubės į sielą pažvelgti - siela palauks. Juk šoks gudrūs ir apsukrūs pirmiausia pinigų prisiplėšti iš kur ir kiek tik galima, ir mes vėl viską pateisinsim sakydami: pasaulį valdo auksas...

Jūs teisus, mokytojų... Kas pakylės jaunimo dvasią?

Tie patys pedagogai, kurie su įkvėpimu mokiniams šnekėjo apie šviesų komunizmo rytojų, išmargindami pamokas revoliucijos "genijų" citatomis? O dabar su tokiu pačiu įkvėpimu, netgi tomis pačiomis intonacijomis kalba apie Lietuvą, laisvę ir atgautą nepriklausomybę? Ar ne todėl Jūs, mokytojai, sugrįžote į mokyklą, nors turite teisę paprasčiausiai ilsėtis. Nėra kada? O numirti bus laiko? - klausiu kai susitinkam.

- Gal bus...

- Kada? - juokauju. - Deputato pareigos sutrukdys.

Taip ir pasišnekame. Atmenu tas įtampos dienas, kai visa Lietuva budėjo prie Parlamento rūmų, prie televizijos bokšto. Tada mokytojas Andrius Dručkus budėdavo prie svarbiausio Kauno ryšių pastato. Per naktį degdavo lauželiai budintiesiems pasišildyti, moterys atnešdavo termosus su arbata ir nuo tokio nuoširdaus dėmesio pasidarydavo šilčiau, nors nerimas slėgė sielą.

- Kas bus? - klausdavau tada sutikusi mokytoją. - Juk mes - beginkliai. Mūsų taip mažai prieš tą brutalią ginkluotą besmegenę jėgą - armiją? Ką darysim, kai jie įsiverš į mūsų miestus, namus?"

- Eisim į pogrindį, - ramiai atsakydavo mokytojas. - Juk kito kelio nėra.

Tomis nerimo dienomis teko pasikalbėti su miesto jaunimu, būtiniais prie svarbiausių miesto pastatų darbininkais, moksleiviais, studentais. Nemanau, kad jauni sveiki vyrai, budėję prie ryšių pastato, prie Kauno televizijos, būtų juokavę, kai taip pat ramiai, aiškiai atsakydavo: "Jeigu tankai atvažiuos į Kauną - degs! Šitos įtampos vyrai jau neatlaikys".

Ir aš vėl klausdavau mokytoją: juk bus daugybė aukų? O jis atsakydavo: aš žinau tik viena - kas bebūtų, aš būsiu kartu su jais. Su tais, kurie ginsis, kurie savo kūnais bandys užstoti tankus. O paskui buvo... 1991-ųjų sausio tryliktoji.

Kai miestą pakėlė sirenų kauksmas, visi, kas gyvas, kas bent kiek jautėsi jaunas, - išbėgo į nurodytas vietas. Mano kaimynų sūnūs, net ir tie, kuriuos ne kartą esam barę už netinkamą elgesį ir žodžius, iš kurių nė nesitikėjom pavojaus akimirką ryžto, supratimo ir drąsos, - išbėgo pirmieji. Visa tai nenusakoma žodžiais, reikėjo pamatyti, kaip atrodė Kaunas tą naktį kaukiant sirenoms. Akimirksniu visos gatvės buvo pilnos žmonių. Tankams

būtų tekę važiuoti per žmonių jūrą... Ar būtų važiavę per gyvą kūnų sieną, apsupusią Kauno televizijos bokštą Vaižganto gatvėje? Vienalytėje minioje stovėjo įvairiausio amžiaus kauniečiai: vyresni, nespėję net batų apsiauti, su šlepetėmis, jauni, vos užsimetę plonas striukes, rateliu susiglaudę, šildė vienas kitą ir radijo aparatais gaudė kiekvieną žinutę. Tada daugiau Širdimi nei protu supratome: nė vienas nepasitrauks. Ir nesitraukė: išgirdome tuojau pat perduodamas per Kauno televiziją žinias apie pirmąsias aukas Vilniuje prie televizijos bokšto. Niekas nepajudėjo, nėjo namo. Laukė ryto. Nukėlė kepure senimas, pritilo jauni, bekepuriai, - pagerbė tylos minute žuvusius. Niekas neliepė to daryti, poelgius diktavo laisvė mūsų širdyje. Tomis akimirkomis Lietuva jau buvo laisva. Nes niekas nebijojo mirti. Tada mes jau buvome laisvi, nors pasaulis mūsų dar ilgai nenorėjo suprasti.

Tomis šaltomis sausio dienomis kaip niekada anksčiau mokytojas atrodė pavargęs. O kartą mačiau ir neviltį, visai nebūdingą tam žmogui. Budint prie Kauno ryšių pastato, kažkas pavogė jo segtuvą su svarbiais rezistencijos metų laiškais ir dokumentais, kuriuos jis buvo pasiėmęs iš sūnaus, istoriko.

- Negaliu sau atleisti, kad praradau budrumą: per tokią vargą, per stalinizmo metus išsaugojau, o dabar...

Bet tai būtų ne eilinio vagies. Ne kišenvagio: anas būtų arba neėmęs aptrinto segtuvo su senais laiškais, arba išvydęs, jog ten ne pinigai - nusviestų kur pakliuvo. Ne, tai būtų ne vagies. Vagys dar turi šiek tiek padarumo. Mokytojas rado nuplėštą segtuvo aplanką ryšių pastato tualete, o šalia ir krūvelę popieriaus degėsių. Iš likusių, nespėjusių sudegti skiautelių galima dar perskaityti laiško žodžius. Prisiminus, jog būtų ir neaiškių grasiinančių skambučių naktimis, įspėjančių mokytoją: "Ar ne per anksti pradėjot kalbėt?" - pasidarė aišku: saugumas dar budi ir veikia.

Sudegę partizanų laišakai ir dokumentai buvo kaip tik iš tų 1946-ųjų metų, kai Jums, mokytojau, buvo įsakyta išlikti gyvam, išsaugoti partizanų dokumentus ir kai tik bus įmanoma - papasakoti apie tai jauniems. Betgi ne viskas sudegė, tik keletas labai brangių laiškų, rašytų asmeniškai Jums, mokytojau. Jų kopijos liko. Tad sugrįžkime į anas dienas, į Jūsų jaunystę, mokytojau: laišk-

kus galima sudeginti, bet atminties ištrinti - ne. Sako, net mirtis šito nepajėgia, ir mūsų mintys - geros ar blogos - sklando kosmose, kol vėl sugrįžta jau mūsų ainiams. Taigi sugrįžkime dar kartą į Jūsų jaunystę, nelengvą, bet žavią ir nepakartojamą.

Būdavo dienų, baigiantis vasarai, kai saulė leisdavosi už miško, ir partizanai, susėdę ratu, dainuodavo ilgesio dainas, kai dar sklandė viltis sulaukti laisvės ir išlikti gyviems. Bet ateidavo šalti lietingi rudenys, kai permirkusiais rūbais tekdavo prakentėti naktį, nedrįstant lauželio susikurti, kad mirties neprisišauktum, tada iškildavo klausimas - ar nedings užmarštyje jų nelengvos kovos tikslas, laisvės troškimas, kančių ir sielvarto dienos? Ar bus dar kam pasakyti tiesą apie jų viltis ir lūkesčius? Apie kovos už laisvę prasmę? Tada Liubartas kietai pasakydavo Andriui: "Išeik. Tau vieninteliui yra galimybė išlikti gyvam!" Kai įkalbinėjimai nepadėjo, buvo pareikalauta įsakymu.

Taip prasidėjo kelias į mokslą ir dvasinę rezistenciją. Liubarto reikalavimui pritarė ir Andriaus pusbrolis Vytautas Dručkus.

Prie geležinkelio depo atidarė specialią mokyklą, kur rengė geležinkelio specialistus. Draugų padedamas Andrius išlaikė egzaminus ir įstojo į tą mokyklą. Mokėsi stropiai, baigė geležinkelių kursus. Sekėsi mokslas ir Radviliškio vakarinėje gimnazijoje. Aišku, susitikinėdavo su partizanais. Kiekvieną šeštadienį ir sekmadienį. Išlaikęs egzaminus, pradėjo dirbti mechaninėse geležinkelio dirbtuvėse. Trūko maisto ir drabužių, bet užtat su juo dirbo padorūs lietuviai, daugiausia buvę Linkaičių ginklų gamyklos darbuotojai. Jie garsėjo kaip labai geri specialistai, ir naujoji tarybų valdžia norom nenorom su jais elgėsi pagarbiai. Tik pykdavo, kam darbininkai rytais dirbdami lietuviškai dainuoja. Mat viršininkas nesuprato nė žodžio, kažin, ar turėjo kokią nors specialybę iš viso, nes nieko neišmanė apie savo darbą. Dirbo ten Jonas Trainys, visų mylimas už pokštus, gerą nuotaiką ir gražų balsą. Tai jis pirmiausia ir užtraukdavo viršininkui pasirodžius: "Velnias buvo juos išnešęs, bet sugrįžo alkani... Neprašytas mums ne svečias - pavaišinsim mirtimi..." O, pasirodo, reikėjo žmogui prikąsti liežuvį: susidorėjo su juo saugumiečiai, oficialiai pranešę, jog žuvęs neaiškiomis aplinkybėmis. Andrius neteko draugo, kuriam jautė tylias simpatijas.

Andrių vyresnybė laikė nepakeičiamu specialistu, nes vis išsukdavo nuo kariuomenės, palikdavo kaip labai reikalingą geležinkelio dirbtuvėms žmogų. Nors viršininkas lietuvių kalbos nė neketino pramokti, rado būdą, kaip apie viską sužinoti. Įsitaisė ceche kabineta, iš kurio per stiklo sienas viską aplinkui matė: kas kur eina ir kada sugrįžta prie staklių, kas su kuo bendrauja ir kaip dirba. Vieną šeštadienį viršininkas užmiršo užrakinti kabineta ir trumpam kažkur išbėgo. Andrius įkalė į kėdę nusmailintą vinį. Mat viršininkas paprastai krisdavo į kėdę visu svoriu - taip nuvargdavo žmogus kitus sekdamas. Krito kėdėn kaip maišas ir tąkart. Kai pašoko riktėlėjęs, kėdė buvo prilipusi atitinkamoje vietoje. Kadangi dar vienas iš viršininkų turėjo raktą nuo jo kabineto, tai šį pirmą ir užpuolė. Kai išsiaiškino, jog jis nekaltas, piktadario pradėjo ieškoti ceche: tardė visus iš eilės. Darbininkai žinojo, kad šitas pokštas - Andriaus darbas, bet neišdavė.

Ateidavo šeštadienis, ir traukdavo širdis pasimatyti su Balio Vaičėno vyrais, sužinoti, kaip jiems sekasi, ar dar gyvi? Kiekvieną šeštadienį Andrius grįždavo iš Radviliškio į namus, arba net ir neužsukęs namo skubėdavo pas partizanus. Važinėti traukiniais tuomet buvo gana pavojinga. Į Lietuvą plūdo gausios alkanų pabėgėlių iš Rusijos. Bėgo mirtinai pervargusios moterys su vaikais nuo bado Rusijoje, traukė darbšti Lietuva ir dykos duonos mėgėjus - įvairiausio plauko plėšikautojus. Apiplėšdavo žmones tiesiog vagonuose. Prie traukinio Šiauliai-Daugpilis buvo prikabinas specialus vagonas geležinkeličiams, tačiau palydovės buvo rusės, ir lietuviui tame vagone vietos niekada nelikdavo, nė geležinkeličio pažymėjimas negelbėjo. Reikėjo juk ir joms šiek tiek šalia algos pasipelnyti. Dažnai Andriui tekdavo važiuoti ant stogo, ant laiptų... Per vieną panašią kelionę vos išliko gyvas. Važiavo jie su Povilu Zagūnu, atsispyrę į vagono laiptelius, pakibę ant turėklų. O buvo žiema, stipriai šalo, pūtė žvarbus vėjas. Rankos taip sustingo, kad neįmanoma buvo laikytis. Kiaurai perpūtė vėjas, atrodė, net kraujas stingsta. Tikriausiai vieną tokią akimirką viskas pasirodė beprasmiška, nes Andrius draugui pasakė: "Baigta. Aš jau krentu..." Kritimas būtų lygus savižudybei. Povilas, pats vos beišsilaikydamas, ėmė raminti: "Jau stotis. Taigi čia pat stotis..." Obelių stotis buvo dar labai toli. Reikėjo sustingti į akmenį, prarasti laiko nuovoką, ne-

jausti sušalusią rankų skausmo, apmirti, kad nenukristum ant bėgių. Povilas įtikinėjo: "Po minutės stotis... Jau stotis... matosi". O minutės virto valandomis, per kurias jau nesisinorėjo gyventi. Pakibę ant pažastų, sustingę nuo šalčio ir vėjo, nuvažiavo penkiasdešimt kilometrų, o stoties vis dar nebuvo matyt.

Laimei, juos pastebėjo žmonės ir Panevėžio stotyje pavyko išibrauti į vagoną.... Vaičėnų miškeliuose jo jau laukė Balys. 1946-ųjų žiemą jie dažniausiai Andriaus laukdavo netoli tėviškės. Visokių reikalų atsirasdavo: partizanų domino, koks traukinių sąstatas eina pro Radviliškį, kiek karinių ešelonų pravažiuoja. Be to, vienam buvo nupirkęs iš jūrininko durklą, kitam vežė žiebtuvėlio elementus, naganui šovinių, vokišką trijų spalvų šviestuvą. Susitikdavo bendraminčiai, ir sunki kelionė pergrūstu traukiniu atrodydavo tik menkniekis prieš visa tai, kas laukė partizanų ir visos tautos.

- Sveikas, berniuk! - šūktelėdavo Balys. - Sugrįžai! Gyvas! Išlik, išlik, kad susitiktume dar ne kartą. Gal kitą kartą susitiksimė laisvi?

Jie vis dar turėjo vilčių, kad įvyks stebuklas, kad pasaulis neleis Lietuvos sutrypti. Pasaulis jau matė okupantų pradėtą tautos genocidą, žinojo tikruosius komunistų kėslus ir tylėjo. Matė visa tai ir partizanai, klausėsi nesuvokiamos nei širdimi, nei protu pasaulio tylos ir vis dar tikėjo stebuklu. Tikėjo, nors kiekvienas susitikimas virsdavo atsisveikinimu visam laikui. Žiūrėk, kuris nors, pasakęs sudie, ims ir peržegno, ir pasakys: "Tik tu saugokis, Andriau!" Ir mama taip pat žegnodavo su ašaromis akyse ir maldaudavo: "Saugokis, sūnau..."

Paskutiniai susitikimai gyvi atminty, lyg būtų vakar vykę. Partizanai puoselėjo idėją sujungti visą Lietuvą žūt-būtinei kovai. Sakė: "Žinom, kad nelaimėsime prieš tankus ir Rusiją, mūsų per maža raudonai galybei įveikti, bet nors pasaulis pamatys mus. Mes branginam gyvenimą, bet mokam niekinti ir mirti, jeigu ją mums siunčia daug didesnė jėga".

Taip kalbėjo vyrai, ir tai buvo ne vien žodžiai. Lietuvos rinktinės generalinio štabo karininkas Daukantas buvo numatęs tokią kovą, ruošėsi jai. Tokia mintis jam kilo dar būnant vokiečių koncentracijos stovykloje Štuthofe, kur vokiečiai jį išvežė kartu su Baliu Sruoga. 1945-ųjų metų pradžioje, po karo, jis grįžo Lietuvon. Buvo orga-

nizuojamas partizanų vadų susitikimas, kuris turėjo įvykti Vilniuje. Organizavo šį susitikimą... saugumo agentas Juozas Markulis, kurį išaiškino Juozas Lukša-Daumantas. Tada partizanų karo lauko sprendimu Markulis buvo pasmerktas mirti.

Andrius girdėjo kalbant partizanus, kad buvo paskirtas net bausmės vykdytojas. Bet... partizanas, atėjęs pas Juozą Markulį ir pamatęs jo kambaryje Vytį bei trispalvę, suabejojo, ar šitas žmogus gali būti išdavikas ir nuosprendžio neįvykdė. Pats Markulis, šitai sužinojęs, apsisaugojo taip, kad niekas arčiau jo jau nepriėjo. Šventvagiška jo išdavystė paaiškėjo gerokai vėliau.

Iki begalinio sielos skausmo, kai ima skaudėti visą kūną, jaudino Andrių panašios žinios, vienos už kitas baisesnės, vis labiau artinančios partizaninio pasipriešinimo pabaigą. Nuo tada Andrius puoselėjo viltį - susitiks Markulį, būtinai susitiks ir pasikalbės kaip vyras su vyru, akis į akį, išdaviku pavadins. Žinojo, kad Markulis vėliau ilgus metus dirbo Vilniaus universitete Teismo ekspertizės katedros vedėju.

Likimo pokštas ar ironija, bet Andrius iš tiesų susitiko Markulį teatre, labai norėjo paklausti: "Ar jauti, lauždamas duoną, kad tavo rankos Lietuvos partizanų krauju suteptos, ar niekada naktimis negirdi tavo išduotų žuvusiųjų balsų?"

Nieko nepasakė, nieko nepaklausė: išdavikas ėjo ne vienas. Būtų paklausęs prie liudytojo ir šito būtų užtekę, kad visa jo šeima atsidurtų Sibire. O dabar... Dabar gal jau nereikia apie tai kalbėti? Mirusius teisia žemė. Ir istorija. Į Lietuvos istoriją Markulis irgi įėjo, kaip išdavikas. O ką galima apie išdaviką plačiau pasakyti? Niekšui juk nesvarbu ką laidoti - žmogų, ar visą tautą. Niekšui svarbiausia šermenimis pasinaudoti. Kol Markulį nuteisė žemė, šermenimis jis suspėjo pasinaudoti.

Vieno susitikimo su partizanais metu Didysis Jonas paprašė Andrių kaip nors pasimatyti su jo broliu Antanu Juozėnu, gyvenančiu Kaune. Įdavė Andriui šeimos relikviją - kišeninį laikrodį, paprašė nuvežti drauge su gerais linkėjimais, sužinoti, kaip sekasi broliui mokslas? Mat Didysis Jonas su savo šeima dėl konspiracijos jokių ryšių neturėjo. Važiuojant iš Radviliškio į Kauną, saugumiečiai traukinyje tikrino visų keleivių dokumentus, liepė atidaryti lagaminus. Pradėjus tikrinti daiktus, jau ei-

nant traukiniui, iš gretimo vagono pro langą šoko vyriškis. Saugumiečiai sustabdė traukinį, bet nepažįstamasis jau buvo negyvas. Užsimušė. Tai būta labai jauno vaikinno. Jo kūną saugumiečiai pasiėmė ir įnešė į tarnybinių vagoną. Dar viena auka... dar vieno žmogaus artimieji nesužinojo, kur jis palaidotas ir kas jam nutiko. Ir... dar vienas kraupus prisiminimas Andriaus širdyje.

Kaune Andrius surado Didžiojo Jono brolių ir seserį, pasišnekėjo, pasivaišino, kuo turėjo varganais pokario metais, o atsisveikindamas Antanas jį paprašė: "Reikėtų perduoti Jonui siuntinuką. Tik prieš sutikdamas gerai pasvarstyk. Pavojinga.... Tai paskutinės laidos vokiškas parabelis ir šoviniai. Neskubėk, neskubėk sutikti, gerai pagalvok..."

- Vežiau, - sako mokytojas. - Taip reikėjo. Gal kuriam nors partizanui iš to parabelio teko paskutinį šūvį sau į širdį nutaikyti, bet tuomet jo reikėjo partizanams. Jie dar turėjo viltį ir jiems taip trūko ginklų... Vežiau. Man grįžtant į Radviliškį, neprivažiavus Linkaičių stoties, pasigirdo šūviai. Stotyje lakstė ginkluoti kareiviai ir saugumiečiai. Prabėgo ir pro mūsų, tarnybinių vagoną, paskubom kiekvieną įdėmiai nužvelgę. Kituose vagonuose užtruko ilgiau. Atvažiavus į Radviliškį, visą sąstatą apsupo ir įeinant į stotį tikrino kiekvieno keleivio daiktus. Man išlipus iš tarnybinio vagono, nutrūko portfelio užsegimas, supratau, kad bet koks stabtelėjimas gali išduoti, mane būtinai pastebės... Ir pastebėjo. Laimei, mano bendradarbis geležinkelietis. "Ko tu toks?" - paklausė. Sakau: "Blogai... reikia nepastebėtam išeiti į miestą... Prie vartų tikrina." Kritiškiausiu momentu mano draugas susiorientavo, įbruko man į rankas skardinę su tepalu vagonų ratams ir be žodžių nuvedė mane į stoties galą link tarnybinių vartų. O iš ten jau buvo galima saugiau išeiti į miestą. Kitą šeštadienį jau vežiau ginklą iš Radviliškio į Obelius. Tėviškėje mane pasitiko Didysis Jonas. Labai apsidžiaugė brolio dovana, nes tai buvo patikimas ginklas.

Gražaus ir muzikalaus vyro būta Didžiojo Jono. Turėjo savitą, sakyčiau, tiesiog riterišką garbės supratimą, jam garbė ir duotas žodis buvo svarbiau už gyvybę. Davei žodį - tesėk. Bet kokia kaina ištesėk. Partizanams buvo draudžiama įsimylėti ir gerti. Kad kokia nors neišaiški merguželė neprisiplaktų ir neišduotų. Bet Jonas

turėjo merginą - kaimo mokytoją, gražią ir švelnią. Jie draugavo. Susirašinėjo, o susitikimų būta laba retų. Au-kodavosi savo tragiškai meilei ir merginos. Balio Vaičė-no didžioji meilė irgi buvo daugiau svajonė, o ne reali draugystė, ar susitikimai: viskas buvo atidėta ateičiai, kai būsime laisvi. Ilgai tos ateities reikėjo laukti. Nesu-laukė vyrai... Skaudu, bet be taurios ir kilnios meilės žmogui nebūtų ir meilės Tėvynei. Gindami savo namus, savo svajonę, savo laisvę - žmonės gynė ir savo Tėvynę. Ar ne todėl pradėjo okupantas tautos genocidą nuo to paties? Griovė sodybas, degino namus, kirto sodus, kad žmonėms nebūtų ko mylėti. Be gailėsčio sunaikino šim-tamečius ąžuolynus, kad lietuviai neturėtų iš kur stipry-bės semtis.

Trapus ir tyras mokytojo dvasinis pasaulis, taip leng-vai pažeidžiamas, jog sunku įsivaizduoti, kaip jis toks skaidrus išliko per sunkiausių išbandymų metus? Juk dau-gelis iš mūsų nuo prievarta brukamų leninizmo idėjų atbukome, pavirtome robotais, svetimos nuomonės reiškėjais, pagaliau tapome abejingi net moralinėm verty-bėm. Turėjo vertę tik sunkiai uždirbami, o dar didesnę - lengvai sukombinuojami pinigai.

Mokytojas Andrius Dručkus išliko kovotojas, niekada neišdavęs įsitikinimų. Tragiškai sunki buvo jo kelio į gyvenimą pradžia, tačiau abejonių ar dvejonių, kur, ko-kiu keliu pasukti - nebuvo. Jis žinojo, kad pasirinkęs mokytojo profesiją, daugiausia galės duoti jaunimui bet kokiomis sąlygomis. Jei negalės atvirai reikšti savo min-čių - pasakys alegorijomis, bet taip, kad jo mokiniams bus aišku, kas mes esame, koks mūsų likimas, ko mus moko istorija ir ko mes turime siekti visu savo gyveni-mu. Tačiau iki pirmųjų dienų ir pamokų mokykloje dar daug teko iškentėti. Dirbdamas geležinkelio dirbtuvėse mokėsi neakivaizdinėje Kauno pedagoginėje seminarijo-je. Savo bendradarbių buvo laikomas labiausiai apsišvie-tusiu ir gerai išmanančiu specialybę žmogumi. Jam bu-vo patikėta priimti ir vesti moksleivių ekskursijas, gau-davo ir netikėtų užsakymų iš savo viršininkų, kurie ne-retai pasinaudodavo jo sugebėjimais. Pasikvietė jį kartą vyriausiasis ir parodė sugadintą mezgimo mašiną: "Pa-daryk, kad megztų, nes Kaune mezgykla sustos. Mokėsi-me grynais." Kas tais sunkiais metais būtų nesutikęs nors per naktį dirbti, kad tik sotesniam kąsniui užsidirbtų? O

Andriui dar ir knygų reikėjo, ne tik duonos, ir partizanus nors smulkmenomis sušelpiti stengėsi. Tad sutiko padirbėti. Dirbo nepastebėdamas, kada baigiasi diena ar pradeda švisti rytas. Sutaisė. Deja, žadėtų viršininko dviejų šimtų rublių negavo, nors šis iš užsakovo tris tūkstančius sugriebė. Andriui sumokėjo tik ... 30 rublių. Viršininkai tam ir yra viršininkai, kad pasinaudotų padėtimi. Tačiau tuomet busimojo mokytojo kantrybė baigėsi. Parašė pareiškimą išeiti ir antros sugadintos mašinos dalies netaisė. Tuomet kaip tik vidurinėse mokyklose buvo pradėta įvairių darbų mokyti. Atsirado darbų mokytojo vieta vienoje Radviliškio vidurinėje. Netikėtai nusižudė fizikos mokytojas Požėla. Jis vokiečių laikais buvo baigęs pedagoginį institutą, tačiau dabar nepripažino jo diplomo, mat buvo mokėsis vokiečių kalbos, o ta kalba buvo už įstatymo ribų. Stiprus buvo mokytojas Požėla, o netiesos, grubaus elgesio doro žmogaus nervai neišlaikė. Atstovai iš partijos komiteto uždraudė velionį pašarvoti mokykloje. Tačiau mokytojai savo kolegą vis tiek palaidojo su derama pagarba. Mokiniams taip pat buvo įsakyta neiti į kapines, bet jie slapstydamiesi patvoriais ir kiemais atsirado kapinėse ir atsisveikino su mylimu mokytoju. Nors partijos rajono komiteto sekretorius pareikalavo, kad pedagogų kolektyvas pasmerktų velionį, tačiau nė vienas mokytojas nesutiko prie kapo šmeižti. O kai mokyklos direktoriui jau partijos vardu buvo paliepta pasakyti smerkiamą žodį, jis atsakė; "Jeigu taip - galite mano partinį bilietą pasiimti..." Tada mes dar nebuvome beidėjiniai robotai, dar išdrįsdavom pasipriešinti. Į tokių pedagogų būrį ir pateko jaunasis mokytojas Andrius Dručus.

Ėjo 1950-ieji metai. Andriui jau buvo dvidešimt dveji. Jau buvo praėjęs būtinios tarnybos armijoje amžius, jau buvo bebaigiąs neakivaizdinę pedagoginę mokyklą, kai gavo šaukimą per dvi dienas išvažiuoti. Prašė karinį komisariatą, kad leistų baigiamuosius antro kurso egzaminus išlaikyti. Neleido. Tačiau pažadėjo, jog kaip geram mokiniui bus egzaminai užskaityti: pažymius išves iš mokslo metų vidurkio. Žodžiu, berneli, važiuok į radistų karinę mokyklą ir džiaukis, kad esi ten siunčiamas. Daug įvairiausių privilegijų ir gerumų žadėjo, aiškino, kaip neprotinga šiaušti šerį.

Su namiškiais atsisveikinti Andrius turėjo tik dvi va-

landas. Atvažiavę iš Vilniaus uniformuoti jaunų jėgų pirkliai pranešė, jog visus 114 vaikinių iš Lietuvos vešią į aviacijos dalinį. Melavo ir tie, naujomis blizgančiomis uniformomis. Visus juos nuvežė į reaktyvinių lėktuvų aerodromo statybas už Jefremovo miesto Tulos srityje. Apgyvendino... plyname lauke. Žemele pasiklok, dangumi užsiklok. Palapinėse kareivėliai įsikūrė tik balandžio mėnesį. Bet ir palapinėse nebuvo šilčiau. Naktį apšerkšnydavo plaukai, o dieną krisdavo berneliai nuo saulės smūgio. Pati pirmoji žadėtos specialybės mokymo vieta buvo daboklė - tam tikras kalėjimas prasižengusiems ar normos neįvykdžiusiems kareiviams. Dirbti vertė iki visiško jėgų išsekimo. Nors ir jaunos tos jėgos, bet išsekdavo labai greit: kareivėlius marino badu, normavo net vandenį, kurį atveždavo cisternomis iš upės, esančios už penkiolikos kilometrų. Sargybiniai saugojo vandenį su automatais. Gal Rusijoje kada nors stigo vandens?

Sriuboje rasti kruopą ar bulvę - stebuklą stebuklas. Sunku būdavo nustatyti, iš ko virsta sriuba. Pietums - šaukštas košės. Rytą vakarą - arbata, atsiduodanti puvesiais. Du gabalėliai cukraus per dieną. Rusija, gavusi iš prakeiktos Amerikos didžiausių gėrybių siuntas, gailėjo geresnio kąsnio savo kareiviams. Gal tik lietuviai ten buvo nusiūsti, žinant, jog neištvers, nesugrįš gyvi namo? Reaktyvinio aerodromo statybose mūsų vyrai per šešis mėnesius virto distrofikais, sveriančiais vos 50 kilogramų. Socializmo statytojams žmogus nerūpėjo: numirs vieni - atveš kitus.

O Lietuvoje tuo metu kirta ąžuolynus, vežė mūsų miškus nežinia kur. Gal Rusijai kada nors trūko savų miškų?

- Suzmekusią duoną pjaustydavo prityręs kareivis, kad tik kaip nors lygiomis dalimis supjaustytų. Du kepalėliai

- dešimčiai žmonių. Mažučiai šlapios forminės duonos kepalėliai visai dienai. Rudenį, vežant į sandėlį kopūstus, draugas rado iškritusį kopūstą ir paslėpė. Kai suteimo, visi slapčia dalijomės po lapą. Tą rudenį už trijų kilometrų nuo dalinio apšalo nenurautas ropių daržas. Naktį, kai visi sumigdavo, eidavome tų ropių pasikasti. Bet sužinojo ir pasodino į daboklę: už sušalusias ropes, kurių taip niekas ir nenusirovė. Tegul pūsta, tegul vėčiau žmonės miršta badu! Taip statė socializmą jau pačioje jo užuomazgoje, - prisimena mokytojas.

Nejaugi Rusija per karą prarado per mažai vyrų, kad negailėjo net tų išlikusių? Ar negailėjo tik todėl, kad jie buvo iš okupuotų kraštų?

- Alkani, išvarginti kareiviai statė aerodromą. Didžiausią. Antrąjį Tarybų Sąjungoje. Reaktyviniams lėktuvams. Keldavo mus šeštą valandą ryto, guldavom vienuoliktą vakaro. Labai dažnai mus dar naktimis pakeldavo iškrauti atvartų vagonų su statybinėmis medžiagomis. Pastatydavo prie vagono po kelis rusų kareivius su automatais, kad mirtimi pagrasintų nepajėgiantiems per 45 minutes iškrauti vagono... dviese. Daugelis nepajėgdavo. Nebūdavo dienos, kad kas nors, norėdamas nusižudyti, nekristų po traukiniu jam pajudėjus. Įvairių tautybių žmonių ten buvo, kurie nepakėlė pasityčiojimo ir katorgos. Krisdavo ir krisdavo po traukiniu naktimis. Ir žūdavo. Negailėjo tarybų valdžia net savų tautiečių. Ryte išrikiuodavo iš bado svyruojantį pulką, ateidavo pulko vado pavaduotojas politiniams reikalams, kuris privalėjo visiems į galvas tvirtai komunizmo idėjas įkalti, ir skaitydavo paskaitas, nuolat pabrėždamas ir baigdamas tais pačiais žodžiais: "Kas anam davė teisę žudyti? Kristi po traukiniu? Valstybei aerodromo reikia! Karinę galią stiprinti reikia! Per maža jums drausmės - imsimės kiekiau". Ir ėmėsi: gyvenome palapinėse net tada, kai lauke jau buvo 27 laipsniai šalčio, kol pradėjo masiškai sirgti ir mirti kareiviai nuo plaučių uždegimo. Net šalto vandens neduodavo atsigerti. Naktį pabusdavom iš Šalčio, atsikeldavom ir bėgdavom aplink palapinę, kad nesuledėtume. O ryte - vėl prie statybų ir vagonų.

Jauna tarybų šalis stiprino karinę galią...

Jauna tarybų šalis visam pasauliui šlovino socializmą.

- Pradėjus kasdien mirti kareiviams, pats viršininkas griebėsi vadovauti kareivinių statybai. Plytas atveždavo nedegtas, šlapias. Tuoju pat sušaldavo. Sienos iš tokių plytų, stogas iš žalių lentų. Ką jie ruošėsi tokiuose namuose apgyvendinti? Tačiau ir naujose kareivinėse vietos buvo mažai. Gal todėl, kad kareivinės buvo nekūrenamos, kareivius guldė vieną prie kito kaip silkes statinėje. Negalėjai apsiversti ant kito šono, neprikėlęs šalia gulintį. Pavasarį pradėjo griūti nedegtos plytų sienos: užmušė keturiolika kareivių, daugelį sužeidė. Du lietuviai nuo tokių gyvenimo sąlygų išprotėjo: vienas iš jų buvo Vilniaus konservatorijos auklėtinis Navickas. Ant-

rojo pavardės neatmenu - baigęs agronomijos technikumą. Nereikėjo tarybų valdžiai mokytų žmonių. Kam? Socializmą kurti buvo lemta nemokšoms.

Liūdni mokytojo prisiminimai. Klausaisi jų ir dar kartą įsitikini: tarybų valdžia į mokytesnius žmones žiūrėjo kaip į kenkėjus. Suprantama, juk ir revoliuciją kėlė deklasutos padugnės, net brandaus socializmo statytojams užteko partinės mokyklos žinių. Negi galėjo būti kitaip, kai tikslas karine ginkluote pralenkti Ameriką, o varžybų pradžia - takai naujiems reaktyviniams lėktuvams. Argi svarbus tada buvo žmogus?

- Atvažiuojęs iš Maskvos generolas (pavardės nepasiskė) dėl fizinio išsekimo susirgusius kareivėlius paguodė: "Aliaskoje, ar kažkur šalia jos, statė tokį pat aerodromą, tai ten iš trijų tūkstančių žmonių, pasibaigus statyboms, liko tik aštuoni šimtai. Bet užtat Šituos, kurie išliko, jau buvo galima bet kur, bet kokiam darbui panaudoti". Kuo didžiavosi tarybinis komunizmo propaguotojas?

Namiškiams neleido parašyti tiesos. O apie žuvusius patys pranešdavo: "Žuvo, vykdydamas karinę užduotį". Į pabaltijiečius ir kareivius iš Ukrainos žiūrėta su didžiausia panieka, mat mes buvome vokiečių okupacijoje. Buvo labai gabių vaikinų iš Lietuvos ir Vakarų Ukrainos, kurie norėjo ir toliau aviacijoje tarnauti: jie rašė įvairiausius pareiškimus, prašymus gynybos ministrui, tačiau atsakymas visiems ateidavo vienodas: "Kadangi buvote vokiečių okupacijoje, tai jumis pasitikėti negalime". Tik per politines paskaitas mes sužinodavom, kokia Tarybų Sąjungoje klesti lygybė ir brolybė, koks giliai suprastas internacionalizmas mus turi vienyti. Tikrovėje mes kasdien girdėdavom keiksmus. Lietuvių kitaip nevadino tik banditais, ukrainiečius - chocholais, priedurniais, o visus mus drauge - čiorti nerusskije. Toks tai buvo realusis internacionalizmas. Kai prireikdavo darbe sumanumo ir žinių, viršininkai prisimindavo lietuvius. Bet... Kai rinko kareivius į pulko mokyklą, rengiančią seržantus, į ją iš 120 kursantų pateko net 40 lietuvių.

Jų tarpe - ir Andrius. Tačiau ir šitoje mokykloje nebuvo geriau. Nors skyrių viršininkai gerbė pabaltijiečius už jų darbštumą, vyresnieji tyčiojosi. Banditų vardas lydėjo lietuvius nuo pirmos iki paskutinės tarnybos tarybinėje armijoje dienos. Garsiojoje seržantų mokykloje maitino taip pat labai prastai. Nesutarė ir mokyklos vyresnybė.

Pagarbos vertas buvo vienas karininkas ukrainietis: gra-
žių manierų, kultūringas. Jį visi gerbė, tačiau vyresnybė
šitą žmogų ignoravo. Lietuviai dėl nuolatinių užgaulioji-
mų ir tyčiojimosi pradėjo protestuoti. Tada visiškai slap-
tai buvo nutarta lietuviams pamokyti - savomis, armijoje iš-
bandytomis priemonėmis. Taktinio užsiėmimo metu visą
kuopą išvarė karinių pratybų į stepes. Pratybų nebuvo -
liepta plėsti krūmus. Beprasmiško darbo tikslas - priversti
jėga paklusti. Kartu su mumis dirbo ir kursantas Jonas
Gavenavičius, kuris mokėjo visus sambo, dziudo imtynių
būdus. Praktiškai jis buvo nenugalimas ir jo užkabinti
niekas nedrįsdavo. Todėl pirmiausia buvo numatyta su-
sidoroti su juo. Krūmų lauke prie Jono prišliaužė keturi
rusai kursantai ir puolė mušti. O kiti - visu pulku mus,
likusius. Nepavyko tiems keturiems Jono sudoroti, nes
jis labai greit ir mums į pagalbą atskubėjo. Įnirtingos,
krūvinos, aiškiai pačios vyresnybės išprovokuotos muš-
tynės truko dvi valandas. Vyresnieji karininkai tuo metu
kažkur paslaptinai dingę, kad nieko nematytų ir neži-
notų. Planuota pamoka lietuvių į protą neatvedė. Mes
kovėmės žūtbutinai. Buvome visi apdraskyti, kruvini, bet
laimėjome. O kai mus užpuolę ruseliai pradėjo trauktis,
staiga atsirado ir vyresnybė - ponai draugai karininkai.
Pasakė atskubėję mūsų ginti. Grąžino mus į dalinį, liepė
nusiprausti ir iki vakaro niekam akyse nesirodyti. Tik-
riausiai tarėsi, ką su mumis toliau daryti. Vakare pa-
kvietė po vieną į politinį skyrį tardyti. Papasakojau,
kaip buvo, kaip su mumis elgiamasi mokykloje. Man pa-
aiškino, jog lietuviai taip pat ne vieną rusą Lietuvoje
pasmaugė. Taip ir pasakė politinio skyriaus viršininkas:
"Jūs, lietuviai, mus, rusus, Lietuvoje žudėt! Banditai! Šau-
dėt į mus!" Ilgai šnekėjomės: jis savo, o aš savo tiesą.
Toji tiesa labai paprasta, aš tik paklausiau jį: "Ar lietu-
viai rusus Maskvoje šaudė? Ar nors vienas lietuvis, nu-
važiavęs į Rusiją, jus užpuolė?" Paklausiau ir dar kai
ko: kas leido iš mūsų tyčiotis ir ką jis žino apie Lietuvą
bei jos žmones? Juk mes tik gynėmės, mes nieko neuž-
puolėm! Didžiuliam kareivių nustebimui, po tardymo lie-
tuviams užtarė pulko vado pavaduotojas majoras Krasno-
vas. Išsilavinęs, kultūringas žmogus. Jis pasakė: "Aš ta-
ve suprantu, vaikine..." Gaila, kad retas turėjo Krasno-
vo supratimą: kai mūsų neįveikė drauge, ėmėsi mušti po
vieną. Nutykos kur nuošalesnėje vietoje ir puola. Atsi-

laikėme. Kartą, pasibaigus sargybos laikui, man pastojo kelią didieji pulko revoliucionieriai ir ilgai tyčiojęsi pareiškė, kad su manimi susidoros. Artinosi. Gal tik gąsdino, o gal ir patys prisibijojo, nes pasakiau: „Šausiu. Nesvarbu, gal po to užmušite mane, bet ir jūsų vieno nebus“. Pasitraukė. Nė vienas mirti nenorėjo; žudyti lengviau, negu pačiam mirčiai į akis pažiūrėti. Po to mane buvo numatę teisti karo lauko teisme ir nubausti pačia griežčiausia bausme, juk išdrįsau atstatyti automata į tarybinį kareivį. Tačiau apie tai sužinojo Krasnovas ir sustabdė šį procesą. Neiškenčiau ir paklausiau jį: kas atsitiko, kad jis užtarė mane, lietuvį?

Gražų karo metų epizodą tada papasakojo būsimam mokytojui Krasnovas. Per karą jis su frontu žygiavo per Lietuvą. Tris dienas jų nepasivijo virtuvė. Kareiviai buvo pervargę ir alkani. Jiems draudė net vandens atsigerti iš šulinių, kalbėjo, kad gali būti užnuodytas. O medicininė tarnyba vėlavo, kaip ir virtuvė. Netoli Mažeikių vienoje sodyboje kareiviai iš nuovargio sukrito tiesiog ant žemės. Pamatę sodybos šeimininką, paprašė vandens. Šeimininkas pasakė atnešias ir nuėjo prie šulinio. Atnešė ne vandens - bidoną pieno. Rusų kareiviui - okupantui. Po trijų bado dienų kareivėliai atsigavino pienu. Nuo tada Krasnovas ėmęs kitomis akimis žiūrėti į lietuvius, o gal ir susimąstė, kas gi mes tokie?

- Nespėjome gauti nė tos karinės mokyklos diplomų, kai pakeitė mūsų viršininką. Naujasis atėjęs trumpai drūtai pareiškė: „Kol jis gyvas - neleis, kad lietuviai komandotų armijoje rusams. Nė vienas lietuvis negausias diplomo ir nebaigsias šios mokyklos“. Šį kartą viršininko žodžiai nuo darbų nesiskyrė. Lietuvius kursantus išsklaidė po kitus karinius dalinius. Likimas man lėmė matyti paskutines tragiškas mūsų senojo viršininko Krasnovo dienas. Jį sunkiai sužeidė medžioklėje. Gyventojai kreipėsi į karinį dalinį, prašydami padėti organizuoti vilkų medžioklę, mat juos užpuolą vilkai ir išpjauną gyvulius. Medžioklės metu vienas iš medžiotojų įsmuko į liūną. Visi pasimetė, o Krasnovas puolė gelbėti. Jis ištiesė šautuvą skęstančiam ir jį patį netyčia peršovė. Tačiau skęstančiojo nepaleido, kol nepribėgo kareiviai. Sužeistą Krasnovą skubiai operavo.

Aš tuo metu jau buvau baigęs medicinos instruktorių mokyklą. Krasnovas, mane pamatęs, paprašė, kad po ope-

racijos kartu su gydytoju Afanasjovu prie jo budėčiau. Budėjau. Naktį jis paprašė pakviesti žmoną. Taip ir pasakė: „Aš negyvensiu, Andrius...“ Kai žmona atėjo, jis mirė vos spėjęs atsisveikinti. Krasnovo gailėjo ne tik lietuviai, kuriuos jis užtardavo, visi, kam su juo buvo tekę bent pasikalbėti. Visame pulke buvo vienas žmogus ir tas mirė. Likimo ironija? Tikriausiai... Naujoje mokykloje mane ir vėl visur persekiojo žinia, kad esu iš banditų šeimos. Baigiau sanitarijos instoruktorių mokyklą labai gerai, man buvo suteiktas laipsnis, tačiau štabo vadovybė protestavo. Medicinos viršininkas Sviridovas mane mėgo: buvo atsiradę norinčių mane ir iš tos mokyklos išmesti, trukdė dirbti medicinos punkte, tačiau pulkininkas Sviridovas apgynė. Tai buvo mokytas žmogus, baigęs net tris fakultetus. Man pačiam atrodė, jog nieko nebuvau spėjęs nuveikti medicinos punkte ir jokių nuopelnų neturėjau, bet... Prieš mane dirbęs vaistinės vedėjas, labai geras, tačiau silpanavalis žmogus, įniko gurkšnoti medicininį spiritą. Tikrindami spirito atsargas rado trūkumų. Taigi mane, matyt, vertino už paprasčiausią sąžiningumą.

Sviridovas vis įkalbinėjo, kad stočiau mokytis į Kijevo aukštąją karinę medicinos mokyklą. Gal jam Krasnovas buvo spėjęs ką nors apie mane papasakoti? Nežinau... Sviridovas netgi asmeniškai susitarė su aukštąja medicinos mokykla, kad mane priims, parengė dokumentus. Tačiau jį iškėlė tarnauti kitur, į jo vietą paskyrė naują viršininką Šalun, beje, - žydą.

Nors man mokykla atsiuntė kvietimą mokytis, naujasis viršininkas neišleido. Ir į namus neišleido. Išstarnavau armijoje ketverius metus. Tokia buvo tvarka: niekas nesilaikė jokių įstatymų. Jėga, prievarta buvo vienintelis įstatymas. O su Sviridovu taip pat dar kartą teko susitikti. Matyt, jis jau žinojo apie naujojo viršininko potvarkius, nes man pasakė: „Niekada nemaniau, kad medikas galėtų būti toks didelis niekšas. Aš tikrai norėjau tau padėti, vaikine...“

Būta dvasinių traumų.

Taip, mokytojai, ir iškentėta, ir nepalūžta, ir jauna dvasia išliko... Liūdna tik, kad tiek daug pažeminimo ir blogybių patirta ir taip mažai gerų žmonių sutikta. Gal armijai dorųjų nė nereikia? Gal tokia mūsų civilizacija, traukte traukianti į blogį, jeigu net patys didieji protai nepriverčia karo mašinos apglušintų atsipeikėti?

Betgi būta, mokytojai, ir šviesaus laikotarpio kelyje į pedagogo darbą, į savąjį pašaukimą?

- Buvo. Kelios trumpos laiko atkarpėlės. Grįžęs iš tarybinės armijos vėl pradėjau dirbti Radviliškio geležinkelio remonto dirbtuvėse, tačiau svajojau apie pedagogo profesiją. Stojau į Vilniaus pedagoginį institutą. Nepriėmė, net į neakivaizdinį skyrių. Nieko nepaaiškino, tik užuomina leido suprasti: tau, vyruti, aukštosios mokyklos durys niekada neatsivers. Tavo žinios nereikalingos.

Bet... sutikau daug dorų žmonių savo kelyje. Mane priėmė dirbti į Rokiškio vidurinę mokyklą laborantu. Įsidarbinti padėjo mokytojas Teodoras Jagminas ir mokyklos direktorius Pranas Masiulis. Manau, kad šie žmonės padėjo ne vienam jaunuoliui, persekiojamam saugumo. Jutau, jog mane nuolat seka saugumo akis.

Vėliau Pranas Masiulis perėjo dirbti į Šiaulių pedagoginį institutą ir aš dar kartą laikiau stojamuosius egzaminus. Jo užtarimu buvau priimtas mokytis. Jau dirbau mokytoju. Perėjau į Aleksandravėlės vidurinę netoli mano tėviškės. Džiugino širdį nuostabi gamta, kalvos ir beržynai, linksmi mokinių veidai. Sekėsi dirbti: dėčiau fiziką, istoriją ir darbus. Nebuvo lengva ruošti skirtiniams dalykams, bet... sekėsi. Netgi buvau laikomas vienu geriausių rajono mokytojų. Didelis Lietuvos kultūros ir meno puoselėtojas Aleksandravėlėje buvo kultūros namų direktorius Pranas Jurevičius. Jam talkinant įkūrėme kultūros namuose kraštotyros muziejų. Su didele meile rinko mokiniai praeities relikvijas, degančiomis akimis klausėsi kiekvieno surasto eksponato istorijos. Šviesiausia mano gyvenime ir buvo vaikai...

O kas paskui?

- Greit baigėsi šviesusis mano darbo laikotarpis. 1961 metais ar tai rajono partijos komitetas, ar tai Švietimo skyrius gavo anoniminį laišką, kuriame kažkas informavo, jog aš buvau pas Aleksandravėlės kunigą vardinėse...

Ne nuo tada, ne nuo tada prasidėjo mokytojo persekiojimas, pasveriant ir iškreipiant kiekvieną mokiniui pasakytą žodį. Žinoma, kažkas nujautė arba žinojo apie mokytojo buvusius ryšius su partizanais, kažkam reikėjo, labai reikėjo pasižymėti, pasirodyti uoliu tarybų valdžios šalininku, o kaipgi savo toleranciją naujai valdžiai įrodysi nesusėdamas žmogaus? Konkrečių įrodymų apie

ryšius su partizanais, kad būtų galima susidoroti su mokytoju, trūko, tad reikėjo ieškoti kitų būdų. Mokytoją iškviatė į rajono švietimo tarybą, kur jį jau "tardė" partijos komiteto ir profsąjungos lyderiai: laviną priekaištų išpylė partijos komiteto ideologai. Visi drauge nusprendė: mokytojas Andrius Dručkus pedagoginiam darbui netinka. Neturi teisės net įžengti mokyklon. Kaip išdrįso tarybinis mokytojas bendrauti su kunigu? Juk visi kunigai - komunizmo priešai! Taigi lauk iš mokyklos! Jūsų mums nereikia! Netgi pabrėžė: reikia, kad mąstytum taip, kaip partijos ir vyriausybės nurodyta! Jei vaikai paskui tave sekioja ir pamokomis žavisi - nieko nereikia. Taigi proto mokytojui taip pat nereikia! Štai kuo pasibaigė kunigo vardinės.

- Kai supratau, kad mokykloje man jau dirbti neteks, pasakiau: darbo nebijau. Galiu dirbti ir gamyboje. Bet... iki šiol maniau, kad partija, jeigu jau ėmėsi vadovauti, turėtų padėti žmogui, o ji, pasirodo, atlieka budelio vaidmenį. Jei žmogus paslydo - dar pastumia, kad neatsikeltų, jei skęsta - murkdo, kad nebeiškiltų. Ir paprasčiau: jeigu jau jūs tokie principingi, gal bent to anonimo pavardę pasakykit, koks tai žmogus? Ar juo iš viso galima tikėti? Jūs gi iš karto teisiat žmogų, griaujat jo gyvenimą. Partijos lyderiai tylėjo, o vykdomojo komiteto atstovas bandė mane ginti: patikrinsim faktus... Tyrė, tikrino visą mėnesį. Nusikaltimo tyrimui vadovavo partijos komiteto instruktorius Solovjovas. Mane netikėtai išgelbėjo kolūkio pirmininkas, kurio vaikus mokiau, paliudijęs, kad anonimo faktai netikri. Mane gynė mano mokinių tėvai. Tai labiausiai džiugino. Nebuvau reikalingas valdžiai, bet žmonės mane gerbė. Tai buvo tarytum atpildas už nelengvą pedagoginio darbo pradžią. Po to, nuvažiavęs į partijos rajono komitetą, paprasčiau, kad atšauktų kaltinimus. Ir atsakė: atšauksim. Atšauksim, bet... nenorėsi to atšaukimo. Šitas faktas nepasitvirtino, pasitvirtins kiti... Mes sužinojom, kad esi iš banditų šeimos. Mokytoju vis tiek nedirbsi! Sudaryta nauja komisija, kuri tirs tavo, mokytojų, biografiją... Kitais mokslo metais, nelaukdamas tyrimo rezultatų, išvažiavau į Kauną.

Nėra mokytojo žodžiuose nei keršto, nei pykčio, tik nuoskauda. Saugumas jau medžiojo jį. Sekė pėdomis, stebėjo, su kuo susitinka, klausėsi svetimomis ausimis, ką ir kaip šneka, kokiomis nuotaikomis gyvena. Tačiau

mokytojas nesužinojo, kuo baigėsi jo biografijos tyrimas, nors jautė, jog yra stebimas. Kažin, ar būtų buvę šviesių akimirkų gyvenime, jeigu Lietuva neturėtų drąsių žmonių, tais baisiais laikais išdrįsusių vertinti pedagogą už konkretų darbą. Tokiu žmogumi mokytojui Andriui Dručkui buvo Kauno 7-osios vidurinės mokyklos direktorius Kęstutis Miškinis. Be abejonės, ir jam buvo pranešta apie banditišką mokytojo kilmę, tačiau šitam žmogui nestigo drąsos turėti savo nuomonę, apginti dorai dirbantį pedagogą.

Mokytojaudamas 1965 metais Andrius Dručkus baigė Šiaulių pedagoginį institutą. Gyvenimas atėmė iš Andriaus jo bendražygius, Tėvynės laisvę, bet liko visa tai, ko negalima nei atimti, nei prarasti: liko meilė gimtajam kraštui, tikėjimas Lietuvos ateitimi, pamėgta pedagogo profesija ir tikslas - išmokyti jaunimą puoselėti praeities vertybes, gerbti savo krašto istoriją.

- Tikriausiai padariau klaidą, išeidamas iš Kauno 7-osios į Jablonskio vidurinę, kuri buvo arčiau namų. Dėčiau darbus, vadovavau aviamodeliuotojų būreliui ir kraštotyrininkams. Ypač kraštotyrą mėgo vaikai, kai ką ir nuveikti suspėjom, dalyvavom archeologiniuose kasinėjimuose... - su šypsena prisimena mokytojas kūrybinius metus.

Mokiniai tvarkė Jesios piliakalnį, dalyvavo respublikinėje kraštotyros ekspedicijoje. Įkurtas mokykloje muziejus tapo vienu geriausių Kaune. Mokytoją išrinko Kauno kraštotyros draugijos pirmininko pavaduotoju, atsivėrė dar didesnės galimybės gražiai, taurinančiai jaunimą veiklai. Daug buvo padaryta per tuos ramius keletą metų: nustatė su mokiniais, koks buvo Kauno herbas, rinko medžiagą apie Darių ir Girėną. Paskutinioji tema "Kam skamba varpai" - apie mūsų visų gerbiamus kompozitorius Viktorą ir Giedrį Kuprevičius - buvo gulbės giesmė, nepatikusi miesto valdžios vyrams. Išrėžė mokytojui priekaištus už tai, kad nesiima revoliucinių temų ir, nesulaukę atgailos, pamatė, kad šito žmogaus neminkys kaip molio, nusprendė susidoroti šantažu. Pretekstas greit buvo surastas. 1974 metais Kauno vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Jaruševičius, užėjęs į mokyklą, plyšte praplyšo priekaištais. Koks nacionalizmas! Iš sąslavyno ištraukti Dariaus ir Girėno karstai atsidūrė mokykloje! Tiesiog komunistų partijos įžeidimas! Garbin-

giausioje mokyklos muziejaus vietoje - Adomo Varno tapytas Vytauto Didžiojo portretas! Ir Mateikos "Žalgirio mūšis!" Kam šito reikia! Kam iš viso reikia Lietuvos istorijos?! Yra didžioji rusų tautos istorija ir spalio revoliucija!

Vėl prasidėjo "nusikalstamos" mokytojo pedagoginės veiklos svarstymų svarstymai... Dabar jau tikrai nežinau, kas mokytojui buvo lengviau, - nugalėti jausmą, kad šalia mirtis, kai vesdavo partizanus iš miško, kai persirengęs mergaitė ne kartą pačiais neįtikinamiausiais būdais prasiverždavo pas Balio Vaičėno vyrus su žiniomis, kas žingsnis rizikuodamas gyvybe, ar įveikti taikaus meto dvasinę prievartą?

Kai nepavyko įrodyti mokytojo nacionalizmo su Dariaus ir Girėno karštais (istorija yra istorija ir nieko čia nepakeisi), buvo imtasi kitokių priemonių.

Andriaus Dručkaus mokiniai, susižavėję kraštotyra, net ir baigę vidurinę, įstoję mokyti į aukštąsias mokyklas, vis dar užeidavo pasitarti, parodydavo ir net padovano-davo jam surastas senąsias mūsų kultūros relikvijas. Vienas iš moksleivių, jau studijuodamas mediciną, užbėgo pas mokytoją vėlai vakare ir atnešė seną, aplaužytą liaudies meno skulptūrėlę. Pasakė ištraukęs ją iš griovio Kėdainių rajone, kur melioratoriai nuvertė ir sudaužė seną koplytstulpį. Pagailo studentui purvynan išmestos skulptūrėlės. Pagalvojo, gal tiks mokyklos muziejui? Mokytojas padėkojo ir paprašė studentą trumpai aprašyti, kur ir kokiomis aplinkybėmis skulptūrėlė rasta, gal galima sužinoti ir pavarde liaudies meistro, išdrožusio tą koplytstulpį? Studentas pažadėjo netrukus apie viską sužinoti ir parašyti. Tačiau vaikinai ilgai nepasirodė. Sutekęs mokytoją gatvėje, pasakė nepamiršęs savo pažado, bet šiuo metu esąs labai užimtas: praktika, egzaminai. Džiūgaudamas pasisakė, jog pats Brėdikis pasiūlęs jam darbą. Gabaus būta vaikino, išilavinusio, o tokie komunistų statytojams jau buvo pavojingi. Netrukus mokytojas sužinojo, kad studentas Šarūnas Žukauskas suimtas, tardomas saugumiečių. Už ką ir kokią veiklą - mokytojui niekas nepaaiškino. Nesužinojo tiesos ir vėliau, nes vaikinai, atlikę bausmę ir grįžę iš kalėjimo, - nusižudė.

Į Kauną atsikėlė dirbti buvęs Radviliškio geležinkelio saugumo viršininkas Oleinikas, kuris jau seniai nekętė visos Dručų šeimos. Jis tuojau pat pradėjo kapstyti po

mokytojo biografiją. Pasikapstęs paskambino į mokyklą.

- Senas radviliškietis majoras Oleinikas kalba, - kariškiškai prisistatė telefonu.

- Ar dar tik majoras? - nustebo mokytojas. Įžeidimo majoro nervai neišlaikė ir jis visai atvirai išrėžė:

- Dabar tai tu baigsi mus už nosies vedžioti! Įsakau atvykti į saugumą!

- Saugumo komitete mane pasitiko pats Oleinikas drauge su saugumiečiu Kontrimu, atvykusiū iš Vilniaus. Jam girdint pasakė: "Tai priėjai liepto galą? Na mes su tavimi rimtai pasikalbėsime: užteks kraštotyrų, užteks tau ir Lietuvos... Priminsim, kad dar ir Tarybų Sąjunga yra. Plati... šalis". Kontrimui paaiškino: "Tai žmogus iš užkietėjusios banditų šeimos, labiausiai nekenčiantis saugumiečių, baisus tarybų valdžios priešininkas, daug mums kenkęs ir vis išsisukdavęs. Žinokit, su kuo kalbėsitės..." O man dar kartą atsisukęs, pabrėžė:

- Šį kartą tau geruoju nesibaigs!

Išėjo palikęs mus dviese. Supratau, kad jis jau seniai lyg geras pėdsekys kiekvieną mano žingsnį sekė. Keista, tačiau Kontrimas jam kalbant neištarė nė žodžio, tarytum visai nereagavo į Oleiniko pastabas. Tarytum ne jam būtų sakoma. Ką mąstė - nežinia, bet apklausinėjo mane mandagiai. Negrasino, nekeikė. Domėjosi, kokie ryšiai su studentu Žukausku? Paaiškinau, jog tai buvęs mano mokinys. Manęs neišleido: kieme jau laukė mašina, buvo pasakyta, jog drauge važiuosim į namus. Nuvažiuojom. Vis dar nesuvokiau, kuo esu kaltinamas? Liepė surasti dvi liudytojas. Pasikviečiau kaimynes. Saugumiečiai joms paaiškino, jog esu Žukausko bylos bendrininkas ir pas mane turėtų būti paslėpta vertinga skulptūrėlė. Labai brangi! Darys krata! Keista, aš nė nemaniau tos skulptūrėlės slėpti. Nejaugi jos vertė taip smarkiai pakilo, kai buvo išgriebta iš griovio? Pasakiau, jog nesuprantu, kam reikalinga krata? Juk ta skulptūrėlė niekada nebuvo slepiama. Parodžiau lentynoje stovinčią. Paėmė, apžiūrėjo, mačiau - aiškiai nusivylė. Parašė aktą ir liepė aprodyti visus kambarius, mat juos buto išplanavimas sudomino. Išvažiavo pažadėję: mes dar susitiksim ir pokalbis nebus toks malonus.

Po šio saugumiečių apsilankymo tuojau pat buvau pašalintas iš respublikinės paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos tarybos. Išmetė kaip nebetinkamą. Nacio-

nalistas! Šituo vieninteliu žodžiu galima buvo visiškai sužlugdyti žmogų, nuvertinti jo darbą. Kaltino mane tu, jog nukreipiau kraštotyrinę veiklą nepageidaujama linkme, mat Lietuva savo praeities niekada neturėjusi! Nežinau, kas iš saugumo darbuotojų net aukštąsias mokyklas "šukavo": skaitė paskaitas apie tarybinio piliečio budrumą, antitarybinius elementus, konkrečiai paminėdami mano pavardę ir išpėdami, koks aš baisus žmogus ir kaip reikia manęs saugotis, mat mokąs patraukti jaunimą. Žodžiu - saugokitės tarybų valdžios ir komunistų partijos priešų!

Tikriausiai iš baimės tada nuo manęs nasisuko ne vienas mano kolega mokytojas. Pastebėjau, kad vengė su manimi kalbėtis kitiems matant. Jutau, jog laukia galutinis susidorojimas su manimi.

Neapsirikau: netrukus, iškvietė mane saugumietis Rimkus, tvarkęs studento Šarūno Žukausko bylą. Nuėjau. Saugumietis Urbonavičius galų gale supažindino mane su pateiktais kaltinimais. Buvau kaltinamas, kad aš ap rūpinau Žukauską antitarybine spauda, kad iš jo esu gavęs mašinėlę spausdintus "Smetonos užrašus" ir penkioliktojo enciklopedijos tomo kopiją. Aišku - viso to įrodymas - pas mane rasta skulptūrėlė, kurią atnešė studentas. Kaltino ir tu, jog aš su Antanu Sakalausku įkūriau komitetą Kudirkos šeimai remti, to paties Kudirkos, kuris iš laivo užsienin pabėgo. Paaiškino, jog tokie esą paties Sakalausko parodymai. Ar jiems jau visai galvos nuo Lenino idėjų susisuko? Akyse matyt nemačiau to Sakalausko. Taip ir pasakiau. Beje, apie savo mokinio Šarūno veiklą irgi nieko, išskyrus jo domėjimąsi kraštotyra, nežinojau. Viską paneigiau. Urbonavičius pagrasino: bus akistata su Sakalausku. Gerai, bent pamatysiu, kaip tas žmogus atrodo. Urbonavičius išėjo trenkęs durimis. Ilgai laukiau sugrįžtančio su liudytoju, tačiau jis grįžo vienas. Pasakė: akistatos nebus. Tada aš jo paklausiau: atsakykite, kaip aš galėčiau materialiai remti Kudirkos šeimą ar dar kažką, turėdamas keturis vaikus ir neišmokėtą kooperatinį butą? Negi nežinote, koks mokytojo atlyginimas? Paleido. Tačiau greit gavau šaukimą į teismą. Liudytojų buvo labai daug. Mačiau, kai kurie aiškiai nieko nežinojo apie už antitarybinę veiklą teisiamus penkis jaunus vaikus, tačiau iš baimės liudijo taip, kaip reikalavo saugumiečiai. Atėjo ir mano eilė kalbėti.

Pasakiau apie studentą Žukauską tiek, jog pažinau jį mokinį, buvo gabus ir drausmingas, apsiskaitęs, apsišvietęs.

Nepatiko trumpa mokytojo kalba teisme. Mat pats iš banditų šeimos, ir dar kitus, panašius į save, gina. Dar teisme buvo pasakyta priekaištų, jog kalbėjęs visai ne kaip pedagogas: mokytojas suprato, ką tai reiškė.

Teks, mokytojau, dar kartą atsisveikinti su mokykla...

- Prasidėjo svarstymai partiniame biure už kraštotyros darbą: kuo tik nebuvo kaltinamas! Kažkas kažkam šnipštelėjo, jog esu davęs mokiniams paskaityti Šapokos "Lietuvos istoriją" ir Amerikoje išleistą leidinį "Sparnuoti lietuviai".

Nepadėjo pedagogui nė švietimo ministerijos garbės raštai už kraštotyros darbą su mokiniais, nei simpoziumuose gerai vertinti jo rengti pranešimai: mokytojas staiga pasidarė juodai juodas, kuriam nė iš tolo negalima priartinti prie tarybinio mokinio. 1974-ųjų rugsėjo 15 dieną jį atleido iš mokytojo pareigų J.Jablonskio vidurinėje mokykloje. Kuo nusikalto? Kad mokė savo mokinius darbo, mokė gerbti savo tautos istoriją, priglaudė į griovį išmestą rūpintojėlį? Nusikalto vien dėl to, kad turėjo savo nuomonę ir apie teisią studentą pasakė gerą žodį? Nusikalto, nes neleido sunaikinti, slapta išgelbėjo istorinę relikviją - Dariaus ir Girėno karstus. Siekdami įrodyti mokytojo kaltę, net du kartus posėdžiavo mokyklos partinis biuras, suko galvas miesto partijos komiteto lyderiai, kaip atleidus mokytoją kolektyvui prašant?

Mokytojas buvo pažemintas, pasiūlyta dirbti ūkvedžiu, nepalikus nė devynių pamokėlių, kad pedagoginio darbo stažas nebūtų pertrauktas.

O dabar... "lyrinis" intarpas.

Lyg skaidri banga nuvilnijo atgimimas. 1988-ųjų rudenio mokyklose buvo neįprastas: drąsesnieji išdrįso trispalves iškelti, bailesni dar laukė - kas bus? Jeigu kaip

- nebūsime pirmi, o jeigu kitaip - suspėsime ir ne paskutiniai pasirodyti. Šventas aukso vidurys, matyt, dar ilgai tūnos mūsų galvose.

Tą rugsėjo pirmąją aš buvau "Rasos" mokykloje. Viskas buvo be galo gražu. Jaudino šviesūs mokinių veidai, Sąjūdžio atstovai ir kiti svečiai, aplankę mokinius, viltį žadinančios kalbos klasėse - pirmosios pamokos, kai jau visai drąsiai ir aiškiai skambėjo žodis Lietuva.

Šviesi ir jaunatviška lakstė koridoriumi, rūtos šakele pasidabinusi direktoriaus pavaduotoja, istorikė. Neminiu pavardės, kad nebūčiau apkaltinta raganų medžio-
kle. Neminiu ir dėl to, kad šitą mokytoją tada pama-
čiau pirmą kartą ir negalėjau nesižavėti iš visos širdies
rodoma meile Lietuvai: koridoriuje buvo pakabintas sten-
das su Lietuvos himnu ir trispalve. Gražu? Tikrai gražu.
Ir nuoširdūs pokalbiai, ir atgimimas mokytojų sielose, ir
tautos himnas stende. Gražu, nors apsiverk. Ne vienas
tėvas ir mama tą pirmąją rugsėjo braukė džiaugsmo ašaras.
Mačiau.

Praėjo nedaug laiko ir man paskambino ta pati istori-
kė: graudi tai buvo šneka. Jai, tiek daug mokyklai ati-
davusiai, visą gyvenimą, visą savo meilę, žinias aukoju-
siai jaunimui, - direktorius nerodo pagarbos, varyte va-
ro į pensiją. Aišku, ir iš pavaduotojos pareigų. Žinoma,
ji jau pensininkė, suprantama, jai duoda pamokų, bet...
kaipgi šitaip išeiti iš mokyklos, be gėlės ir be pagar-
bos?.. Graudu? Labai. Negražu, nesiskaitoma su žmogumi.
Blogiau su dora pedagoge ir pasielgti neįmanoma.
Skambinu direktoriui. Atsakymas: išleisime mes moky-
toją ir su gėlėmis, ir su pagarba. Bet... išgirskite ir kole-
ktyvo nuomonę.

Buvau pasiruošusi, gindama istorikę, išklaudyti kolek-
tyvą. Tačiau netikėtai paskambino pati: ne, skundo ji
nerašysianti, nurijsi tą karčią nuoskaudą. Išeis tyliai,
ras darbo kitur. Aišku, ras. Gal taip ir geriau, negi kiek-
vienam įrodysi, kad esi ne kupranugaris? Ir kas supras
širdies skausmą, kaip nelengva mokytojai išeiti iš moky-
klos, atidavus jai visą gyvenimą. Tiek to, ne tokias nuo-
skaudas iškentėme, iškęs ir ji - istorikė. Ir aš jos širdyje
pagailėjau dar kartą. Ir dar kartą sudrumstė mintis įky-
rus klausimėlis - kodėl? Kodėl taip atsitiko? Vėl akyse
iškilo rugsėjo pirmosios vaizdas ir solidaus amžiaus mo-
kytoja šviesiu rūbu su rūtos šakele atlape, su trispalvės
juostele knygoje... Liūdnai klausiau save, kada mes iš-
moksime vertinti ir gerbti žmogų? O atsakymas atėjo
labai netikėtai. Pritrenkiantis atsakymas. Mokytoją kole-
gos pagerbė ir išleido kaip pridera, gal užmiršo savo
nuoskaudas ir pati mokytoja. Tai... kas gi pritrenkė?

Daug vėliau, po poros metų, rinkdama partizanų pri-
siminimus, kalbėdama su mokytoju Andriumi Dručium,
pamačiau pas jį partinio biuro posėdžio protokolo kopi-

ją: ši dokumentą - nuosprendį pasirašė mano aną atgimimo rugsėjį sutikta istorikė. Pasirašė dar tada, kai dirbo kitoje mokykloje ir buvo partinio biuro narė, kai jos žodis daug reiškė, o žmogiškoji pozicija galėjo ne tik pasmerkti, bet ir išgelbėti žmogų. Ji negelbėjo, ji pasirašė kaltinimą mokytojui Andriui Dručui. Tai buvo geležinės logikos, teisingiausias, humaniškiausias nuosprendis - išvyti mokytoją iš darbo: už Mateikos "Žalgirio mūšį", už Šapokos "Lietuvos istoriją", už tai, kad mokytojas pats savo tautos istorijos neužmiršo ir mokinius šito mokė. Istorikė, su rūtos šakele atėjusi į atgimimą, paliko savo kolegą be darbo ir duonos. Turėjo balsą, galią ir valią. Nemanau, kad negalėjo užtarti mokytojo. Netikiu, kad negalėjo. Ji nenorėjo. Ji smerkė. Už ką? Kodėl?

Tegul dar vienas kodėl liks be atsakymo. Bet aš šiandien jau netikiu tais rėksniais su rūtos šakelėmis ir trišpalvėmis atlake, kurie daugiausia triukšmauja ir mažiausia dirba.

Bet mažutė viltis rusena: gal jie, tie bevaliai inteligentėliai, viršininkėliai, paklusę prievarta brukamai komunizmo ideologijai, nesugebėję giliau susimąstyti, bent šiandien susivokė klydę, gal gailisi? Mažutė viltis yra, kad jiems truputėlį gėda, kad jie bent šiek tiek atgailauja ir aš paklausiau mokytoją:

- Sakykite, ar nors vienas iš tų, kurie jus tampė po saugumą, kurie varė iš darbo, paliko be pamėgtos profesijos, pasmerkė už iš pagriovių ištrauktas Lietuvos istorijos relikvijas, ar jie jūsų atsiprašė? Laiškeliu, susitikę gatvėje, ar bent telefonu?

- Ne, - atsako mokytojas. - Nė vienas.

Atsako labai ramiai, be nuoskaudos ir be pykčio, nenorėdamas prisiminti netgi patirto pažeminimo. Ir aš suprantu: mokytojas gailisi jų, neturėjusių savos nuomonės. Tačiau pasigailėjimo jausmas - visai ne tas jausmas, kurio reikia nušviesti žmogaus sielai. Ne tas jausmas...

Nesuvokiama: mes tiek daug kalbame apie atgailą, o iš tiesų kaip? O iš tiesų net nesugebame atsiprašyti žmonių, kuriems griauėme griovėm gyvenimą, nuodyte nuodijom kasdienybę. Baisiausia, jog nesugebam suprasti, kad tas atsiprašymas reikalingas ne tam, viską išskentėjusiam žmogui, o mums patiems. Kad mūsų sielose būtų šviesiau. Ar suprasim kada nors?

Taip, vėliava ir visi mums brangūs atributai atgimė, o siela? Siela atgims tada, kai pajusim, kuo mes visi esame kalti, kaip lengva buvo mus per vieną penkiasdešimtmetį paversti dvasinio abejingumo robotais.

Jūs, mokytojau, visada buvot laisvos, nepalaužtos sielos. Nežinau, pavydėti reikia tokios laisvės, o gal... gimti laisva širdimi?

- Intymus klausimas, mokytojau, kas Jums padėjo nepalūžti per baisius dvasinio persekiojimo, netekimo ir nusivylimų mokykloje metus, kas suteikė jėgų gyventi, nepalikti savo profesijos ir mokinių? Kas suprato ir palaikė Jūsų kilnų pašaukimą rinkti ir saugoti praeities relikvijas, rizikuojant net duonos kąsnio netekti?

- Mano dukra. Jūratėlė... Jeigu ne ji - nebūčiau man tekusios gyvenimo naštos pakėlęs. Dukra manęs neišdavė pačiomis sunkiausiomis akimirkomis, kada nesuprato, o gal ir nenorėjo suprasti nė vienas iš mano artimų žmonių...

Tad žodelis apie Jūratę Dručkutę, penkto kurso lituanistę, jauną ir žavią mergaitę, kuri tylutėliai starnos žingsneliu įeina į tėvo kambarį, kai jam liūdna, kuri priima pavargusius jo svečius, atėjusius pasidalyti prisiminimais ir juos užrašyti, verda jiems kavą ir arbatą, neša šiltus kvepiančius arbatinukus, pačios pagamintus skanėstus ir vis tyliai, tarytum jos pačios nė nebūtų šalia.

- Jeigu nebūtų buvusi šalia manęs dukra, turbūt nebūčiau tiek daug praeities turtų sukaupęs, išsaugojęs, gal nė tų prisiminimų nebūtų buvę... - sako mokytojas.

Tikiu mokytojo žodžių nuoširdumu: turint tokią mielą dukterį, galima labai daug prarasti gyvenime ir vis tiek likti turtingesniai už turtuolį. Tegul likimas nepagaili tai šauniai merginai didelio ir gražaus gyvenimo skrydžio.

Paskutinis žodis Jums, mokytojau... Apibendrinkit viską, ką pasakė dokumentais, nuotraukomis ir gyvų rezistencijos dienų liudytojų žodžiais. Kas jaudino, kas slėgė sielą, kas dar nepasakyta, kas amžiams pasiliko šventa, dėl ko širdis nerimo ir nerimsta?..

Jums žodis, mokytojau...

- Iš tikrųjų ar susimąstome, kada mes esame laisvi? Atsimenu partizanų Balio Vaičėno, Mažojo Jono, Audros, Žaibo, Žalgirio, Šermukšnio ir kitų žodžius, savo brolio mintis ir pokalbius su juo, visi jie sakydavo: "Mes

nepajėgsim nugalėti daug galingesnio priešo jėga, bet mes jiems nepaklusime ir kovosim tol, kol mūsų kraštas bus laisvas. Jei mes žūsime - kovos kiti". Kada mes esame, kada mes būname laisvi? Tada, kai nepaklūstame prievartai dvasia, visa esybė priešinamės smurtui ir melui. Tada, kai šventai tikime ateitimi. Partizanai iki pačių paskutiniųjų dienų tikėjo pergale. Vienintelis jų tikslas ir noras buvo - apginti savo kraštą, atkurti laisvę ir nepriklausomybę, atkurti demokratinę santvarką. Nė karto negirdėjau, kad partizanai būtų šnekėję, ką jie iš tos kovos turės sau, negirdėjau, kad būtų planavę, kur kas kokį postą ar kėdę užims?.. Jie tenorėjo grįžti į savo laisvus namus, dirbti žemę sau ir savo Tėvynei. Vienintelis jų tikslas ir noras buvo aiškiausiai pasakytas. Net bežode malda vakarais jie teprašė vieno: apginti Tėvynę, jos laisvę ir nepriklausomybę. Tėvynės meilė - didelė ir galinga jėga. Šitą žinojo ir okupantai: susidoroję su Lietuvos karininkais, kultūros ir mokslo veikėjais, visuomeninių organizacijų vadovais, likusius silpnesnius stengėsi įbauginti teroru - žudė, trėmė į Sibirą, grūdė į kalėjimus. Prieš partizanus buvo mesti specialūs saugumo kariuomenės daliniai, gerai ginkluoti, atitinkamai nutiesti. Tačiau ir jie ne viską pajėgė prieš tautos pasipriešinimą. Kol tęsėsi karas, 1944-1945 metais net specialiųjų dalinių kova su partizanais dažniausiai buvo nesėkminga. Todėl, pasibaigus karui, prieš partizanus buvo nukreipta ir reguliarioji kariuomenė. Įsitikinę, kad partizanus remia Lietuvos žmonės, okupantai pradėjo masinius trėmimus į Sibirą. Žiauriausiais tardymais, kankinimais tikėjosi įvartyti baimę. Tam pasitelkė net pačias padugnes, priėmė į stribų būrius tamsius, neišsilavinusius žmogelius. Rytų Lietuvoje prie stribų dėjosi ir kolonistai, atkeltų ir apgyvendintų Lietuvoje po 1831 ir 1836 metų sukilimų palikuonys. Į ištremtųjų kaimus 1863 metais buvo atkelti rusų kolonistai, daugiausia deklasuoti žmonės, kurių ir pati Rusija norėjo atsikratyti. Jie visais laikais netgi neslėpė savo priešiškojo lietuviams.

Kaip žmonės juos vadino - vietiniai maskoliai - sunkais 1945-aisiais pirmieji pradėjo plėšikauti, išėjo į stribus. Kai okupantui nepavyko palaužti tautos pasipriešinimo bauginimu, tremtimis ir ginklu, imtasi klastos, apgaulės. Buvo sutelkti specialiai apmokyti saugumo daliniai, kurie pradėjo veikti partizanų vardu. Jie skverbėsi į parti-

zanų būrius, žudė jų vadus, plėšė ir šaudė nekaltas šeimas stengdamiesi diskredituoti kovotojus žmonių akyse. Žmonės ėmė nesuprasti, kas darosi? Taip buvo sukurta abejonė ir nusivylimas partizanais.

Merkinės rajono saugumo viršininkas Konstantinas Jevseičikas knygoje "Giltinės sutramdymas" atvirai pasakoja, kaip jis pats tokį būrį organizavo: buvo iškvieistas į Vilnių, gavo partinį įpareigojimą surinkti patyrusius liaudies gynėjus, aprengti juos Lietuvos kariuomenės uniforma ir... į žygį. Net ginklais, atimtais iš nukautųjų partizanų, specialų būrį apginklavo. Rinko į tokius apsimetėlių būrius tuos, kurie bent kiek mokėjo lietuvių kalbą - ypač viliojo vietinius rusus ir iš strībų būrių geriausius žudikus - lietuvius, gerai jiems mokėdami. Pirmoji apsimetėlių partizanų užduotis buvusi likviduoti nesugaunamą Studento būrį, veikusį Varėnos miškuose. Nors pats autorius prisipažįsta, kad netgi labai patyrusiam saugumo darbuotojui Studento pergudrauti nepavyko, tačiau daugelį paprastų kaimo žmonių suklaidino.

Panašus būrys pradėjo siausti ir Rokiškio rajone: mačiau juos iš arti. Apsistodavo kaimuose pas turtingesnius ūkininkus, rengė triukšmingus pasilinksminimus, ieškodavo lengvabūdzių mergelių ir visai atvirai plėšikavo. Tarytum prašė žmones juos šelpti, o iš tikrųjų viską atimdavo jėga. Kai žmonės bandydavo prieštarauti, įtardami kažką negero, - griebdavosi melo, pasiteisindami: "Mes kovojam už jūsų laisvę, o jūs mums duonos gailit". Žmonės galų gale ėmė nieko nesuprasti - kas pas juos užėina ir kam anie tarnauja? Pradėjo abejoti partizanų kovos būtinybe.

Esu išsaugojęs "Vyties" kuopos partizanų laiškėlį, perspėjantį saugotis persirengėlių: "Būkit atsargūs, nes nežinia, kas čia veikia." - paskubomis rašė partizanai.

Aš juos mačiau: persirengėliai 1945 metų rudenį šeiminkavo Mičiūnų kaime ir jo apylinkėse, nemaža gauja šmirinėjo po namus, paskui persikėlė į Galažerių kaimą. Užgriuvo naktį pas ūkininkus ginkluoti, prašė vaisių, grojo armonika, reikalavo šokių vakaro, cypino merginas. Elgėsi gana išūliai. Atėmė iš žmonių laikrodžius, reikalavo pinigų, kas nedavė - patys susirado ir pasiėmė. Kaip tik pro Galažerius ėjo pagrindinis kelias iš Rokiškio į Zarasus. Tų įvykių liudytoja Balužienė pamatė važiuojančią kareivių mašiną, tai sustabdė ir pasakė,

kad kaime siautėja banditai. Paprašė kareivių: “Padėkit, vyručiai”. Kareiviams jų vyresnieji tuoju pat davė komandą pasukti į kaimą, o moteriškai prisakyta: prasidėjus susišaudymui gultis prie namo pamato ar kambaryje prie sienos. Kareiviai kaimą apsupo, tačiau niekas nė nepykstelėjo. Kaip nustebo moteriškė, kai išvydo pamiškėje tuos pačius kareivius draugiškai šnekučiuojantis su “partizanais”. Jie ne tik šnekėjosi - gurkšnojo iš vienos gertuvės aiškiai kažką stipresnio, nes labai linksmai visi klegėjo. Moteris apstulbusi matė jai sunkiai suvokiamą dalyką: “partizanai” palydėjo kareivius iki mašinų ir draugiškai atsisveikino. Paskui kareivius iš kaimo dingo ir “partizanai”. O žmonės paleido kalbas: ką padarė su žmonėmis miškas! Nejaugi čia tie patys, kurie išėjo į tikrą vargą tvirti ir santūrūs, pasiryžę žūtibūtei kovai? Toks ir buvo provokatorių tikslas - sukelti žmonių nepasitikėjimą, pateisinti kruvinas partizanų gaudynes. Ypač daug pasidarbavo išnaikindamas Lietuvos karininkiją, organizavęs partizanų žudynes ir žmonių trėmimus enkavedistas, ypatingojo skyriaus viršininkas, nuo 1944 metų paskirtas vidaus reikalų liaudies komisaru, paskui ministru, tarybinis generolas majoras Juozas Bartašiūnas. Šito komunisto piktadarystės sunku apsakyti. Ne už dyką jis gavo Tarybų Sąjungos generolo majoro laisvą...

Sovietų režimui įtvirtinti, likviduoti partizanų veiklą Lietuvoje buvo paskirtas Berijos pavaduotojas generolas Kruglovas. Jis ir pavedė visas kruvinas karines operacijas Lietuvoje vykdyti Juozui Bartašiūnui. Kruglovo nurodymu 1945 metais vasario mėnesį tarp Tauragės ir Raudondvario pradėjo veikti provokaciniai desantai, persirengę ir apsimetę anglais bei vokiečiais. Toks pat maskaradinis desantas buvo pasiūstas ir į Kazlų Rūdos miškus liepos mėnesį, kuriam, beje, pasisekė daugybę partizanų pražudyti. Žmonės, tikėję Vakarų pagalba ir jos laukę, buvo provokatorių apgauti ir nurodė jiems ryšius su partizanų būriais. Žmonės, išdavusius partizanus, tuoju pat suėmė ir ištrėmė į Sibirą. Kurie nepasitikėjo, suabejojo Juozo Bartašiūno pasiūstais “anglais ar vokiečiais” ir nesileido į šnekas, - tuos provokatoriai terorizavo ir galų gale žiauriai nukankino, šeimas iššaudė... partizanų vardu. Tai jo, lietuvių tautos budelio, tarybinio generolo majoro Juozo Bartašiūno įsakymu nukautųjų partizanų kūnai buvo nurengiami ir išmėtomi miestelių aikš-

tėse, jo įsakymu enkavedistai sekdamo, kas ateis išvogti nužudytųjų, kad deramai palaidotų... Paskui ir su kovotojų už laisvę artimaisiais susidorodavo. Daug partizanų, kurie patikėję amnestija ryžosi legalizuotis, buvo įvairiausiais būdais ir dingstimis nužudyti. Ir savo, ir svetimomis rankomis Juozas Bartašiūnas vykdė lietuvių tautos genocidą.

Partizanai liko vieni, visiškai vieni, jokios tikimybės išlikti gyviems nebuvo. Tačiau ginkluotas pasipriešinimas tęsėsi. Paskutiniai Rytų Lietuvos partizanai žuvo 1951 metais balandžio II dieną Ignalinos miškų rajone, Strazdų kaime. Paskutiniai likę gyvi legalizavosi kartu su Juozu Streikumi 1958 metais. Partizanai žuvo, jų garbinga kova buvo klastingai apšmeižta, tačiau nugalėti laisvos žmogaus sielos okupantui nepavyko. Prasidėjo dvasinė lietuvių rezistencija. Tą jausdami, okupantai griovė Lietuvos istorinius paminklus, naikino knygas, iš lietuvių atminties stengėsi išbraukti net tautos istoriją. Kasmet mažino lietuvių kalbos pamokas ir didino rusų kalbos pamokų skaičių mokyklose. Lietuvos istorija iš vadovėlių buvo išbraukta. Ilgainiui neliko jos ir mokinių žiniuose, nes tarybinių metų vadovėliuose Lietuvos istorija prasidėjo... nuo spalio revoliucijos. Kad tauta išliktų nepalaužta, ji privalo gerai žinoti savo krašto praeitį: mokėti gimtąją kalbą, turėti savo religiją. Antrasis okupacijos etapas - dvasinių vertybių sunaikinimas. Palyginkime skirtingus istorinius laikotarpius: carinė okupacija Lietuvoje siekė sunaikinti tautos branduolį, o likusius nutautinti. Buvo uždarytas Vilniaus universitetas, statomos karčemos, brukamas pravoslavų tikėjimas. Lietuvis, baigęs aukštąjį mokslą, galėjo dirbti Lietuvoje tik priėmęs pravoslavų tikėjimą arba sukūręs mišrią šeimą. Tokie buvo caro vyriausybės nurodymai. Išsimokslinę žmonės vykdavo dirbti į užsienį, tauta neteko daug šviesių protų. Tarybinė okupacija siekė to paties, tik kur kas tobuliau - visuotiniu melu ir propaganda per švietimą ir meną, kur viskas nurodyta, viskas taip, o ne kitaip privalėjo būti: melu komunistų dar niekas nepralenkė... Kartais liūdnai pagalvoju, ar mūsų jaunuoliai susimąsto apie tai, kokios milžiniškos kančių ir gyvybių aukos sudėtos, kad tauta išliktų, kad gyventų atgimusi Lietuvoje? Bijau, kad daugelis nei susimąsto, nei pagalvoja... Apie tą baisią melo propagandą ir jos padarinius dažnai pasikalbėdavom su buvusiu tremtiniu,

politiniu kaliniu Stasiu Gerliku. Net lageryje būdamas jis leido ranka rašytus laikraštėlius "Margutį" ir "Vytį". Krištiškais momentais tardavomės, ką daryti, kaip kalbėti su jaunimu, kad neužmirštų kur gimė? Kai kartą susitikau Stasį Gerliką, jis pasakė, jog turįs duomenų, įrodančių, kad po karo Kybartuose veikusi radijo stotis kalbėjo "Amerikos balso" vardu. Matyt, tos stoties tikslas buvo kuo daugiau jaunimo išvilioti į miškus, kad kuo daugiau mūsų vyrų žūtų. Klaidino žmones. Matyt, suprato, kad išlikę gyvi tės neginkluotą rezistenciją. Susitarėm, jog perduos man tą medžiagą, bet jį sekė saugumas, jo namuose prasidėjo kratos ir kurį laiką mes negalėjom pasimatyti. Paskui jis staiga, susirgęs vėžiu, mirė: pakenkė sveikatai darbas tremtyje vario kasyklose. Nežinau, ar jis suspėjo kam nors perduoti tuos dokumentus? Žinau tik, kad jo namuose vis dar būdavo kratos... Kad tauta būtų laisva, reikia išsaugoti laisvą sielą. Tik laisvos sielos žmogus gali mąstyti, kurti. Vergas tik vykdo svetimų nurodymus.

Likau ištikimas savo partizaniškai priesaikai: kiek galėjau, aiškinau mokiniams Lietuvos istoriją, jos žmonių kovas ir didvyriškumą, organizavau visuomeninius muziejus, dirbau su kraštotyrininkais, gelbėjau su mokiniais, ką tik išgalėjom, per tą visuotinį paminklų ir kryžių naikinimą keliavom po istorines gimtojo krašto vietas, rengėm su bendraminčiais įvairių istorinių datų minėjimus. Padedami klierikų dauginome ir platinome istorinius veikalus, išleistus užsienyje ir prieškarinėje Lietuvoje. Jei-gu ši veikla pažadino atgimimui mano buvusius mokinius - aš esu laimingas. Tam paskyriau gyvenimą.

Ir baigdamą šį pokalbį su žmogumi, nugyvenusiu nelengvą, bet spalvingą, kupiną pavojų gyvenimą, aš norėčiau pridurti tą patį: jeigu ši apybraiža apie sudėtingą, jaunajai kartai visai nežinomą rezistencijos laikotarpį ir Rytų Lietuvos partizanus privers jaunuolius nors šį tą padaryti tautos kultūros ir istorijos labui - aš galėsiu padėkoti likimui, kad... gal ne visiškai veltui rašiau.

Ką supratau, eidama savo herojų partizanų keliais? Ką turėtų suprasti ir šio pasaulio galingieji: kardu galima užgrobti turtą, okupuoti valstybes, bet kardu duonos neužauginsi, nei miestų nepastatysi, nei laisvo minties skrydžio nepažabosi, nes istorijos ratas sukasi tik į vieną pusę.

**PARTIZANŲ LAIŠKAI,
PUSLAPIAI IŠ DIENORAŠČIO,
ATSIŠAUKIMAI, STRAIPSNIAI
POGRINDINEI SPAUDAI**

LAIŠKAI, SURASTI PALĖPĖS ARCHYVE

Šie laiškai surasti aprūdijusioje skardinėje dėžutėje maždaug prieš 25-erius metus ardant seno kluono stogą Dūkšte. Laiškai rašyti partizanų ryšininkui slapyvardžiu Karvelis. Romualdas Palivonas-Karvelis gyveno Vaičių kaime, mirė 1958 metais kovo mėnesį. Atrastus Balio Vaičėno-Pavasario laiškus ir pagrindinės spaudos leidinius išsaugojo žurnalistas Algirdas Čekys, apie šį radinį paskelbęs Žurnalistų žiniose savo straipsnyje "Skardinės dėžutės paslaptis" (1990 m. Nr. 10(19). Po 50 metų okupacijos tai, ko gero, bene pirmas bandymas spaudoje panaлізуoti vienos partizanų rinktinės laikraštuką. Vėliau autorius apie tai rašė "Žaltvykslės" žurnale ir "Lietuvos aide".

"Rezistencijos spauda - netyrinėtas reiškinys. O be šios spaudos vargu ar galima kalbėti apie visą Lietuvos žurnalistikos istoriją", - skatindamas susidomėti partizanų spauda, rašė žurnalistas.

Mane daugiau domino tų laiškų turinys, mandagus prašymas padėti partizanams, akivaizdžiai sugriaunantis paskleistą juodą gandą, jog visi išėję į miškus tebuvo banditai...

Tik didelės ir taurios sielos žmogus galėjo taip nuoširdžiai dėkoti už suteiktą pagalbą partizanams, pasidomėti, ar gyvi ir sveiki kaimynai, priminti, koks reikalingas ir svarbus partizanams ryšininko darbas, perspėti būti atsargiam, subtiliai paprašyti paremti apavu ir drabužiais.

Šiuose laiškuose - pirmųjų, išėjusių Tėvynės ginti vyrų sielos išpažintis ir skausmas, vargas ir tikėjimas, ryžtas ir viltis. Tik neskubėkime tų laiškų ryte praryti, perbėgti akimis, stabtelkime ties kiekviena eilute ir suprasime, kiek daug dar tarp ranka rašytų laiško eilučių liko nepasakyta apie partizaniškus metus...

BALIO VAIČENO-PAVASARIO LAIŠKAI
R.PALIVONUI-KARVELIUI

1949 m. lapkričio 5 d.

Mielas Karveli!

Siunčiame pirmąją siuntą į mūsų kraštą, kurią teks gabenti Jums ant savo sparnų. Reikia priminti, kad tai darbas, kiek reikalingas ir svarbus, tiek pat ir pavojingas, todėl išskyrus tuos asmenis, be kurių negalima apsieiti, niekas daugiau (net ir geriausi) neturi žinoti. Nors tas Jums žinoma, bet laikau reikalinga dar kartą priminti.

Galbūt teks kai ką atgabenti ir iš mūsų krašto. Dar norėčiau priminti, kad pagal išgales galbūt kai kada mus paremtumėte. Žinoma, maisto mums gabenti nereikia, bet jei galėtumėt drabužiais ar apavu, būtų gerai. Kai drabužiams, tai geriausia būtų nesiūta medžiaga arba pinigai. Tikiu, kad ir šių reikalų visai neužmiršite. Siunčiame įsakymo ištrauką apie Jūsų paskyrimą ryšininku, kurį laikykite ateičiai apie dabar veikiamus darbus. Kai nuvešite raštus į vietą, būtų gerai, kad tuo pačiu kartu gautumėt atsakymą iš mūsų kaimo.

Baigdamas linkiu Dievo paramos visuose žygiuose.

Liubartas.

Kai rašysi man, parašyk sesutės adresą, nes aš jį užmiršau, tačiau jai apie mūsų reikalus, jei tektų susižinoti, taip pat nesakyk. Gali tik pasakyti, kad buvom susitikę, kad tebesu sveikas ir krutu.

L.Pavasaris.

1949 m. lapkričio 26 d.

Mielas Karveliuk,

Sveikinu linkėdamas Dievo globos visuose audringo gyvenimo posūkiuose. Jau praėjo gerokai laiko, kai apie Jus ką nors girdėjau, todėl šiuokart daug nerašysiu. Jei dar nepalietė tos šalnos, kurias anąkart minėjote, lauksiu Jūsų parašant. Jei laimingai laikysies, laiks nuo laiko rašyk man tuo pačiu adresu, kaip iki šiol. Kai kada aš labai nutolstu nuo savo krašto, todėl nepamiršk parašyti, kas dedasi mūsų krašte. Mes gyvename po seno. Paskutiniu laiku sustiprėjo viltis, kad mūsų lūkesčiai eina prie galo. Gerai būtų,

kad neužmirštumėt reikalų, kuriuos anąkart minėjau, nors daug apie juos rašyti man kažkaip nesmagu.

Kitą kartą, kai rašysiu, galbūt jau turėsiu ir mūsų spaudos. Sudiev.

L.Pavasaris

1949 m gruodžio 21 d.

Mielas Karveliuk,

Rašau Tau jau antrą kartą. Šiuokart vėl siunčiame truputį spaudos į mūsų kraštą. Pasistenk ją greitai laiku pergabenti. Taip pat, kai tik gausi progos, parašyk man, kaip ten susitvarkei su savo bėdomis, kurias aname laiške minėjai, ir visa, ką būsi girdėjęs apie mūsų padangę. Jau kuris laikas kai apie savo kraštą nieko negirdėjau, o nežinoti - vis tiek nuobodu. Tad kiekvieną kartą, kai tik bus galimybė, parašyk nors po truputį.

Šiaip jau gyvenimu kol kas negaliu skųstis. Žinios eina geryn. Gal vienkąrt ir nušvis aušra. Tad baigsiu. Ir lauksiu. Perduokit mano linkėjimus savo žmonelei ir, jei laikot galimu, - visai šeimai. Tesaugo Jus Dievas!

Pavasaris

P.S. Parašyk, kaip gyvena mano dėdės - Praniai.

Pavas...

1950 m vasario 12 d.

Mielas Karveli!

Atleisk, kad taip pavėluotai rašau, nors jau gerokai laiko praėjo, kai gavau Jūsų paskutinį laišką. Tikiu, kad supranti, jog mūsų sąlygose būti punktualiam - ne visuomet įmanoma. Jūsų laiškus gavau visus. Taip pat ir dovaną - 100 rublių. Džiaugiuosi ir dėkoju, kad pagalvojate apie mūsų vargus. Jei būsite pajėgūs ir ateityje paremti, labai būsiu dėkingas. Būtų gerai, kad galėtum man nupirkti ir atsiųsti degonalinį karišką arba šaulišką mundurą arba dėl munduro tokio naminio pilko milo, kokio mačiau Jūsų žmona turi pasisiuvusi švarkelį. Jei tai būtų neįmanoma, tad pagal išgales gal neužmiršite paremti ir pinigais. Priešteliai, kurie mums tarpininkauja, yra verti pilno pasitikėjimo. Dabar dar noriu paklausti, kaip laikosi ir kur gyvena Dzidoriukas Sk. (Jūsų kaimynas). Jei jis dar tebėra

*toks kaip seniau, gal kartais nuvažiuoja į tą kaimą, kur
pernai mokytojavo, o ten kaip tik man būtų reikalo. Kai
arčiau gyveni, gal kartais žinai, kas ten dėjos apie Duse-
tas. Jei tiesa: girdėjome gandy, kad per Grabnyčias ten
buvęs kažkoks skandalas.*

*Šiaip pas mus kol kas nieko naujo. Artėjant pavasariui
stiprėja viltys, kad vieną kartą išauš ir mūsų dienos. Bet
baltoji žiema turi savo svorį ir verčia su atidumu žvalgytis
į purų sniegą. Žinoma, viskas yra Dievo valioje ir noris
tikėti, kad jis neužmirš tų, kurie prašo ir tikisi jo užtari-
mo. Baigsiu laukdamas ko nors iš Jūsų. Telydi Aukščiau-
sias Jūsų žingsnius.*

L.Pavasaris

1950 m kovo 19 d.

M.Karveliuk!

*Sveikinu ir linkiu geriausios sėkmės. Jau seniai besulau-
kiau iš Jūsų laiško. Norėtusi žinoti, kas dedasi platesnėje
padangėje. Pas mus paskutinės naujienos blogos. Patyrėme
skaudų sukrėtimą. Mane ir su manim esančius mūsų para-
pijiečius giltinė šiuokart dar aplenkė.*

*Su ilgesiu laukiame šilimos ir grįžtančių paukščių. Pa-
našu šiais metais sulaukti ir daugiau naujo. Kiek pasitvir-
tins mūsų spėliojimai, parodys ateitis. Jei pasisuksi į mūsų
padangę, perduok sveikinimus Garsui ir pasiteirauk apie
ten esančius.*

*Kaži, kaip mano ankstyvesni prašymai. Jei pajėgtum, būtų
gerai.*

*Ateityje gal daugiau parašysiu, o šiam kartui tegu bus
gana.*

Tesaugo Jus Dievas!

L.Pavasaris

1950 m birželio 17 d.

Mielas Karveli!

*Sveikinu ir dėkoju už visus broliškus pasitarnavimus.
Džiaugiuosi, kad praeitą kartą minėti nemalonumai lai-
mingai baigėsi. Gaila, kad mūsų Garso savo eilėse pristi-
gome. Bet ką darysi. Kitaip jis ir negalėjo. Džiugu, kad
atsiranda jo vietininkė, Manau, kad ji verta pasitikėjimo.
Pavedu Jums ją prieš pradedant pareigas tinkamai pain-*

formuoti, kad šios pareigos, tiek kiek garbingos - reikalauja ir pasišventimo bei pasiaukojimo.

Laikiniai pavadinsiu ją "Atžala". Jei nepatiks slapyvardis, gali pasirinkti pagal savo skonį, o Jūs kai kitą kartą rašysit - man praneškite. Tuokart pravesime per įsakymą ir pasiūsime jai ištrauką. Kai susitiksit, perduokit mano linkėjimus kilniame darbe.

Siunčiu keletą laiškų. Nors jie ir nėra per daug lengvi, bet tikiuosi, kad pasistengsi skubiai pasiųsti. Jums į voką įdedu 1 egz. mūsų "S.K.". Parašyk, kas girdisi mūsų padangėje. Gal būsi kai ką girdėjęs apie mano benamius. Nors turėjau sesutės adresą, bet iki šiol jai neparašiau, o dabar nežinau, ar ten tebegyvena.

Mūsų gyvenime kol kas nieko ypatingo, viltys neblogos. Norėtusi, kad Dievas leistų joms išsipildyti.

Dar negavau tų laiškų, kurie keliavo tokią įdomią kelionę.

Baigsiu. Perduokit sveikinimus savo žmonelei ir...

Tesaugo Jus Apvaizda.

Pavasaris

1950 m. liepos 21 d.

Mielas Karveli!

Dėkoju už visus pasitarnavimus man asmeniškai ir Tėvynės labai atliktus, linkėdamas sėkmės ir tolimesnėje ateityje. Siunčiu mūsų "S.K." pasiskaityti. Be to, porą storių vokų. Jų kelias dalinai ir nuo Tavęs priklauso. Tikiu, kad pasistengsi. O kaip su darboviete?.. Ar dar nepakeitei? Esant sąlygoms, kokias anksčiau minėjai, galbūt ir geriau padarytum persikeldamas, nes negerai, kai įkrinti kam nors į akį. O pareigas Tėvynei, manau, galėsi atlikti ir kitur išsikėlęs, gi jeigu dėl kokių nors priežasčių nebegalėtum, - būtinai pranešk Vėtrai. Pas mus kol kas nieko naujo.

Paskutinio mėnesio tarptautiniai įvykiai sustiprino viltis, kad šiais metais gali išsispręsti ir mūsų likimas, bet prieš laiką džiaugtis dar negalima, viską parodys ateitis.

Už gautą piniginę paramą siunčiu kvitą. Daugiau, rodos, neturiu ko rašyti, nes labai vėjo išpūsta galva. Pasveikink nuo manęs žmonelę ir Sudiev! Lauksiu parašant.

Su pagarba L.Pavasaris

1950 m. rugpjūčio 5 d.

Karveliuk,

Sveikinu! Linkiu laimės ir sėkmės. Kaip begyveni pakeitęs gyvenimo gūžtą? Seniai apie jus jau ką begirdėjau. Siunčiu bagažą. Perkelk ją per erdvę. Be to, įdedu Atžalai įsakymo ištrauką. Perduok jai ir atsiprašyk, kad aną kartą aš jai sumelavau: parašiau, kad įdedu ištrauką į voką ir neįdėjau. Mat pas mus kartais ir taip pasitaiko. Girdėjau, kad mūsų krašte buvo įvykių. Netekome kaimyno. Tepri-glaudžia Visagalis jo išvargusių sielą. Įdomu, kuris sužeistas? Jei žinai, parašyk. Įdedu ir vieną atsišaukimą - pasi-žiūrėti. Daugiau nededu, nes manau, kad tau juos platinti per daug pavojinga. O kaip su ryšiu? Man rodosi, kad būtų patogiau, jei mums siunčiamas siuntas paliktum pas Šarūną. (Girdėjau, kad esate pažįstami.) Tuokart gal mes greičiau gautume. Iki šiol siunčiami mums laiškai kartais labai ilgai užtrukdavo kelionėje. Jei dar susitiksi mano Milę, perduok jai geras dienas. Tarptautinė politika artėja prie sprogo. Tikėkim, kad netolimoje ateityje sulauksime naujų įvykių. Gal vieną kartą nušvis galimybė laisviau atsikvėpti ir prislėgtoms krūtinėms. Būtų didelė šventė.

Baigiu linkėdamas Apvaizdos palaimos visuose žygiuose atliekant pareigą Tėvynei

L. Pavasaris

BALIO VAIČĖNO - PAVASARIO LAIŠKAS SESERIAI VIRGINIJAI

1949 m. lapkričio 4 d.

Miela sese Virginija,

Ant šito popierio rašau nuoširdžius sveikinimus Tau ir visiems artimiesiems jau gana toli nuo Jūsų būdamas. Visas keliones, buvusias iki šio laiko, praleidom laimingai. Čia atėjus iš mūsų Dievulis pareikalavo dar vienos aukos: šių metų spalio 23 dieną - sekmadienio rytą pasišaukė pas save vieną mūsų ketveriukės narį - Šarkiuką. Prieš tai jis jautėsi gerai, linksmas ir sveikas buvo. Naktį staiga susirgo ir, sulaukęs ryto, mirė. Palaidotas savo draugų su karstu Lietuvos žemėje atliekant paskutinį patarnavimą. Nors visuomet ties supiltu kapu mes gailim smėliu užpiltos jaunystės, bet raminau tik tuo, kad jis mirė taip, kaip mir-

šta visi žmonės, tarp draugų ir prie broliuko, kuris jį palaidojo krikščionių papročiu, kad jo kūno nevarstė kulkos ir nespardė žiaurus budelis. Partizanų rūpesčiu vienoje iš Lietuvos bažnyčių buvo atlaikytos Šv. mišios. Dabar mes tegalime melsti Viešpatį, kad priglautų jo išvargusių sielą. Siunčiu Tau keletą laiškų. Tikiuosi, kad juos skubiai perduosi. Jei nelaikai per daug pavojinga, perduok laišką poniam Kl. (kur tarnavo Tavo abu broliai) ir jei ką dėl manęs gausi, tai pasistenk skubiai perduoti. Ant jos voko aš užrašysiu: "Kaimynams Kl." Taip pat perduok laišką ir Jonukui (tam, kuris visuomet atnešdavo medaus ir obuolių). Ant jo voko aš užrašysiu: "Skudučiui". Kas yra Kerštas, Tu berods jau žinai.

Mūsų Sąjūdyje Tu esi jau ryšininkė. Siunčiu įsakymo ištrauką, laikyk kaip dokumentą. Visą tą reikalą, kurį aną kartą palikome nesutvarkytą, jei dar nesutvarkei, tai skubiai sutvarkyk ir man pranešk. Juk tai vienintelis mano turtas, kurį aš noriu išsaugoti.

Kiek galima daugiau laikykis konspiracijos, būk atsargi. Baisu, kad vėl neįsisuktų į Jūsų tarpą šalnos. Kaip matosi, mūsų kova dėl laisvės eina prie sprendžiamo galo ir gal vis kaip nors jau baigsis tie mūsų vargai.

Baigsiu linkėdamas, kad Dievas Jus visus ir visada saugotų.

L. Pavasaris

ŽUVUS BROLIUI BRONIUI POGRINDINEI
SPAUDAI PATEIKTAS BALIO VAIČENO
LAIŠKAS - NEKROLOGAS

*"Likimas sulaužys didvyrio krūtinę,
tik nieko nebijo valia geležinė"*

1947 m. sausio mėnesį iš 16 (ketvirtadienį) į 17 d. naktį suklupai jaunas, pilnas energijos ir gyvenimo vilčių, nuo kulkos, pasiūstos žiauraus budelio, kuri negailestingai nutraukė Tavo gyvenimą. Neapraudojo Tavęs sena motina, sesuo, brolis nei kiti giminės, neužmerkė akių ir neatsiveikino, tik žiaurūs Tavo žudikai karčiai juokėsi Tave negyvą išniekindami. Veltui lauks Tavęs motina - nebenušluostysi jai ašarų nuo suvytusio veido. Žaizda, pasilikusi

jos širdyje nuo atsisveikinimo su Tavimi dienos - pasiliks amžina. Tu žuvai, kaip žmogus, pasiryžęs nenusilenkti neteisybei, nors toji neteisybė buvo už Tave daug galingesnė. Tu jau miręs... Tu niekada nebepakelsi rankos prieš savo engėjus. Bet dvasia Tavo liks gyva ir jos neįstengs nugalėti joks budelis. Veltui jis tyčiojosi ties sustingusiu Tavo kūnu. Tai tik laikinas sadistiškas džiaugsmas. Nenugalėti jam dvasios, bujojančios tūkstančiuose jaunų krūtinų. Ateis diena, kai budeliui triumfuojant pergalės didybe - triumfuos jos menkystė.

Ak, kaip aš norėčiau Tave vėl savo akyse matyti! Ramų, pilnomis meilės akimis. Nors gerai įsitikinęs, kad Tavęs jau tikrai gyvųjų tarpe nėra, bet vilties žiburio neįstengia užgesinti žiauri tikrovė.

Taip, mes dar susitiksime, kur viešpatauja amžina ramybė, kur nebesipyksta priešas su priešu, kur niekam nereikia svetimų turtų, kur užtenka vieno pilkos žemės kaurio.

Tavo brolis B.

ŽUVUSIAM BROLIUI

*Tu ilsėkis, brolau, šalia kelio,
Guldęs galvą už laisvę laukų.
Te primins baltas kryžius berželio
Tavo žygius Tėvynei drąsius.*

*Gegutėlė kiekvieną gegužį
Taip graudingai kas rytą kukuos,
Ir minės Tave vasaroms užiant
Mergaitės daina pamarius.*

*Gera gera pabūt šalia kelio,
Kur sustingusi brolio širdis,
Gal Tėvynė laimingąjį dalią
Ras aušroj po nakties... kruvinos.*

Pavasaris

MOKYTOJO ANDRIAUS DRUČKAUS IŠSAUGOTI
MAŽOJO JONO LAIŠKAI, BALIO VAIČENO LAIŠKAI,
ATSISĄKIMAI IR STRAIPSNIAI POGRINDINEI
SPAUDAI

MAŽOJO JONO LAIŠKAI

Berniukui per malonę

Mielas jaunas Didvyri!

Negalėdamas dėl ligos sutikt ir asmeniškai palinkėt linksmų švenčių, rašau.

Švęsdamas džiaugsmo ir laimės šventę, kurios mums dar yra, deja, skausmo ir kraujo šventėmis, kilk, stiprėk savo dvasioje, stiprink viltį šviesia Tėvynės ateitimi, susikaupk savyje, dar daugiau neapkęsk mūsų kruvinųjų priešų, būk atsargus. Telaimina gerasis Dievulis visus Tavo darbus ir pasiryžimus, ir tepadedu Tau...

Linksmų švenčių ir laimingų 1946-ųjų metų,

Mažasis Jonas

P.S. Mielasis, tik gavęs šį laiškutį pasistenk tuojau perduot kitą, žinai kam, būt gerai, jei dar prieš vakarą galėtum.

Brangus Bičiuli! 1946 XI 13 d.

Seniai, labai seniai buvom susitikę, pažadėjau Tau dažnai rašyti, bet deja... tik pirmąjį laišką gausi. Nekaltink per daug manęs už tai, nes vos kelios dienos kaip esu savose apylinkėse. Ilgą laiką baladojasi po Latviją, Lukštus ir kitus pasviečius. Tai pirmas toks ilgas kelionės maršrutas begyvenant šitokį gyvenimą.

Praleidom mieląją vasarėlę, prieš akis vėl žiaurioji žiema su visais savo padariniais. Nieko nepadarysi, toks jau mūsų, teisingiau pasakius, visos Tautos likimas, kad dar ilgesnį laiką turėsime vergijos pančius. Bet nenusimink ir nepalūšk, Jaunasis drauge, kančia ir vargas tik daugiau turi užgrūdinti mus, kad išmušus valandai, galėtume geriau atsiskaityti su savo priešais. O kad laisvės valanda ateis, aš manau, Tau nereikia pasakoti, nes Tu pats tai gerai žinai.

Norėjau dar Tave pamatyti prieš žiemą, bet, atrodo, kad jau nebegalėsime susitikti. Kada susitikime, sunku pasakyti: gal pavasarį, gal patekęs laisvės saulutei, o gal ir visai nebeteks? Ką gali žinoti. Bet susirašinėti, nors retkarčiais, galėsime. Man palik laiškus pas tą žmogų, kuriam vasarą turėjai perduoti pinigus. Juk prisimeni, koks ten žmogus yra.

Pabuęs keletą dienų, iš savojo krašto iškeliausiu. Šią žiemą gyvensiu žymiai toliau, negu pereitąją. Ir jau žiemos metu nebebus galimybės susitikti.

Girdėjau, kad mokini esi. Džiaugiuosi tuo, ir nors sunkiomis sąlygomis Tau tenka mokytis, tačiau stenkis neapleisti jo. Ką užsibrėžei, tą siek vyriškai, atkakliai.

Baigdamas linkiu Tau, mielas bičiuli, geros sėkmės. Nepamiršk retkarčiais parašyti ką nors apie save.

Mažasis Jonas

Broleli...

Tai, ką mes kalbėjome, Broleli, tai laikykitės ten su kitais broliais Radviliškyje labai šaltai. Darykite daug. Špiegų (seklių - aut) mūsų eilėse yra. Už tai tamstų namai yra įtarti, būkite atsargūs, Broleli, jie gali sekti jus.

Aš.

* * *

LP

BRŠ

Nr. 486

1949 m. gruodžio m. 21 d.

Br. Kerštui ir sesei Virginijai!

Kalėdų švenčių proga sveikiname linkėdami sėkmingai dirbti Tėvynės gerovei, o gimęs Kūdikėlis Kristus telydi Jūsų žingsnius ir kilnius darbus, teatlygina džiaugsma - Laisvėje!

(Žaibas)

BRV

(L.Pavasaris)
ŠV

(Šernas)
ŠARŪNO BrVpvd.

BALIO VAIČĖNO POGRINDINEI SPAUDAI RAŠYTAS
NEKROLOGAS, 1945 M. RUGSĖJO MĖNESĮ,
ŽUVUS ALFONSUI SMALINSKUI

Gražus neapsakomai yra Dievo sukurtasis pasaulis, kuriame yra kampelis Lietuva vadinamas jau nuo senų amžių. Ir Jūs tame krašte gimėte, kad mylėdami Dievą, savąją gimtinę, savo brolius, gerbdami senovės papročius ir savąją kalbą, atliktumėt žmogaus kelionę. Jūs tikėjotės sukurti daug džiaugsmo, surasti savo laimę, būti savo tėvų užlaikytojais, silpnesniųjų užtarėjais, bet į Jūsų tikslą pastojo kelią atsibastęs iš Rytų žiaurus tironas ir Jūs suklupot pusiaukelyje. Suklupot ir nebekėlėt, kartu su savimi nusinešdami kilnius siekimus, gražias idėjas. Šalta žemė sušaldė Jūsų kūnus, nors Jūs ją savo krauju mėginot šildyti. Nelygioj kovoj tironas palaužė Jūsų jėgas ir kurčiai apsidžiaugė. Bet veltui jo džiaugsmas, nes Jūsų valią nugalėti jis yra bejėgis. Ji bujoja dar tūkstančiuose lietuvių krūtinų. Per aukas ji darysis dar tvirtesnė, kol, pagaliau, tironija bus nugalėta. Jūsų kūnus vežiojo po miestelius, kur triumfališkai Jus apspjaudė ir išniekino žmogaus vardo netekę išgamos. Tačiau tuo jie tik išgarbino Jus kaip didvyrius, paaukodama savo gyvybę už Tėvynės laisvę, patys rodydami savo bejėgiškumą. Jūsų tauta pavergta: ji negali net viešai išreikšti skausmo dėl palaužtos Jūsų jaunystės, ji negali Jūsų kapų papuošti vainikais, bet kiekvienas doras lietuvis pastatė Jums paminklą savo širdyje, kuris bus nesugriauzamas, kol plaks pati širdis. Nors Jūs jau mirėte, bet mums dar gyvi ir dalyvaujat nebaigtuose partizanų žygiuose. Partizanai, drauge su Jumis kentę skausmus, niekuomet neužmirš Jūsų, o audrai praūžus, gyvieji ateis ant Jūsų kapų pasakyti: "Jūs žuvote ne veltui" ir pakviesti dailintis džiaugsmu, kuris ir Jums priklausys. Laisvei išaušus, kiekvieną pavasarį Jūsų pralietas kraujas pražys gražiausiomis gėlėmis, kokios tik žydi mūsų sesių darželiuose, o tauta liūdės ir džiaugsis, turėjusi sūnų - didvyrių.

Bet kova dar tebevyksta. Ties Jumis mes negalime ilgai sustoti liūdesiui, nes ir mums tas pats likimas gresia. Tad ilsėkitės ramūs savo, nors ir atėjūnų mindžiojamoj žemėj, kurios atpirkimui vieni iš pirmųjų sudėjot brangiausią auką.

Liubartas

*Už Lietuvą te žuvusiems šviesa neges!
Iš dulkių jų te naujos jėgos žygiams gema.
Ir jiems per šimtmečių ilgų eiles
Baltų beržų šlamėjime tebūna lengva žemė!..*

Vėlinės... Mūsų tautos kančių ir skausmo šventė... Ši šventą vakarą visas krikščioniškasis pasaulis mini tuos, kurie amžinai išsiskyrė iš gyvųjų tarpo ir ilsisi šaltuose kapuose. Mūsų pavergtai Tėvynei ši šventė ypatingai brangi, nes nebėra nė vienos lietuviškos sodybos, kurios negaubtų gedulas, iš kurios raudonasis teroras nebūtų išplėšęs mylimo šeimos nario, giminės ar draugo.

Kada pikti ir sužvėrėję okupantai įsiveržė į mūsų gimtą šalį, kuomet Tėviškės laukus sutrypė kruvina azijato koja, kuomet po visą kraštą pasklido į tolimąjį Sibirą ir kalėjimus tremiamųjų vaitojimai ir raudos, tūkstančiai geriausių tautos sūnų ir dukrų išėjo į šventą ir žūtbūtinę kovą prieš piktuosius okupantus. Sekdami knygnešių ir savanorių pėdomis, jie pasiryžo verčiau žūti, negu vergauti, jie pasiryžo kovoti iki galutinės pergalės - Laisvos Lietuvos atstatymo.

Tačiau ne visiems buvo lemta sulaukti tos didingos pergalės šventės. Daugelis žiaurioje kovoje arba niekšų išduoti karžygio mirtimi krito Tėviškės laukuose, kiti kaip kankiniai mirė kalėjimuose ir Sibiro platybėse. Savo karštu krauju jie suvilgė miško samanėlę, laukų ramunę ir dulkėtas miestelių gatves. Komunistiniai budeliai, lyg plėšrieji šakalai, išniekino jų kūnus, tąsydami po miestų aikštes ir užkąsdami pagrioviuose, atmatų duobėse, savo sadistinių jausmų patenkinimui.

Ši brangų Vėlinių vakarą tų žuvusiųjų Tautos Didvyrių kapų nepuošia memuariniai paminklai, gėlių vainikai, nemirksi žvakės. Ne viena motina ši vakarą veltui ieško savo mylimiausio sūnaus kapo ir su alpstančia rauda suklups prie pakelės Rūpintojėlio... Ne viena sesuo su skausmu ir begaliniu ilgesiu parims negalėdama aplankyti savo brolio ar mylimojo kapo. Vien tik laisvasis laukų vėjas aplankys žuvusius ir beržas svyruoklis papuoš jų kapus auksiniais lapais.

Tačiau žuvusiųjų Tautos Didvyrių šventas ir nemarus at-

*minimas amžiams pasiliks mūsų ir visos tautos širdyse. Ir sengalvėlė motina savo maldoje, ir tremtinė sesė begaliniai-
me Tėvynės ilgesyje, ir pilkasis laukų artojas savo darbe,
ir brolis partizanas šventoje kovoje visuomet prisimins tuos,
kurie kovojo ir žuvo dėl gimtojo krašto Laisvės. Jų Kovos
Dvasia visuomet yra su mumis. Ji mus žadina naujiems
žygiams ir duoda ištvermės sunkiose valandose.*

*Žuvę tautos karžygiai - broliai ir sesės partizanai! Jūs
atidavėte savo jaunas gyvybes nieko už tai nereikalauda-
mi, vien tik tam, kad Jūsų karžygiškumu, drąsa ir pasi-
šventimu užsikrėstų būsimosios kartos, būsimieji Laisvės Ko-
votojai, kad jie turėtų gyvą pavyzdį, kaip reikia kovoti ir
aukotis dėl Lietuvos. Jūsų nekaltai pralietas kraujas veltui
nenueis, nes Jūsų aukos bus gražiausi žiedai Tėvynės lais-
vės vainike.*

*Likusieji gyventi Jūsų kovos broliai, vykdydami krauju
rašytą Jūsų testamentą, kartu su visa tauta prisiekia:*

*dar tvirčiau prisiglausti prie gimtosios žemės, dar tvir-
čiau suspausti rankose ginklą, sukaupti visas jėgas ir ko-
voti iki pergalės.*

Ilsėkitės ramybėje, mirusieji tautos karžygiai!..

*Tebūnie Jums gailestinga Aukščiausiojo globa ir nemari
tautos atmintis!*

Lietuvos sūnūs ir dukros

1945.X.25

ŠIS TAS APIE PRAGYVENTAS DIENAS

Tai autentiški Balio Vaičėno ranka rašyti užrašai, ku-
riuos pavyko išsaugoti mokytojui Andriui Dručui.

Obelių šilo kautynėse nuo kelių tūkstančių kareivių ir
sribų gynėsi maždaug 86 3-osios Vytauto apygardos
5-osios "Lokio" rinktinės "Vyties" kuopos partizanai. Jiems
vadovavo Balys Vaičėnas - Liubartas, Pavasaris, Lordas,
jam šiame mūšyje talkino Balys Pupeikis - Tauras ir
Juozas Streikus-Stumbras.

*1945 metų liepos 13 diena. Tyku. Nė mažiausio vėjo. Kar-
šti saulės spinduliai negailestingai degina, versdami ieško-
ti pavėsio. Obelių šilas (jis yra Rokiškio rajone, Obelių apy-
linkėje, maždaug 3 km į pietus, kitapus Obelių ežero) tyli,
rodos, susirūpinęs, kad kas nors nesužinotų jo paslapčių.*

O paslapčių jis gausus: tūkstančius kartų jame ieškojo prieglaudos prispaustas lietuvis. Šilas priglausdavo nelaimingą ir stengėsi neišduoti žiauriam persekiotojui. Ir šiuo kartą, nors išretintas ir nukentėjęs, jis slepia grupę lietuvių, išvytų iš savo namų raudono, iš Rytų atėjusio priešo. Nenorėdami vergauti ir nusilenkti pavergėjui, mes pasirinkom sunkų kovos kelią, ieškodami prieglaudos šilo pavėsyje, tikėdamiesi, kad sugrius tirono sostas, o iš po jo griuvėsių kelsim laisvą Lietuvą.

“Lapių” kalne - mūsų stovykla, kurioje gyvena “Vyties” kuopa ir neseniai atėjęs “Birutės” būrys. Kalnelis gražus, jame pastatytos jaukios palapinės, stalai bei virtuvė. Aikštelėje įrengtas bunkeris, į kurį susirinkę virkdom harmoniką ir dainuojam partizaniškas dainas. Aplink stovyklą - apkasai, bet jie dar nebaigti, nes, pagausėjus gynėjų, neužtenka visiems pozicijų.

Parengties skyrius gerai apsišarvavęs, kad galėtų kiekvienu atveju pradėti veikti, likusieji gi deginasi saulėje, o vienas kitas net uogauti išėjęs. Vienintelė stovykloje mergaitė buria kortomis: prisistačiau ir aš, kad “pavaražytų”. Ji sutinka. Sako, labai greit turėsiąs kelionę, kuri būsianti nemalonė. Tos dienos vakare iš tikrųjų buvau numatęs kelionę, bet nemalonumų nesitikėjau.

Tik štai ateina pamiškės žvalgas Rokunda ir praneša, kad dvi mašinos su čekistais išvažiavusios nuo Obelių link Aleksandravėlės (tai - bažnytkaimis Rokiškio rajone, apie 12 km į pietryčius nuo Obelių), bet grįžusios jau Antazavės (bažnytkaimis Zarasų rajone, apie 22 km į pietryčius nuo Obelių) vieškeliu, tuščios, ir sustojusios anapus ežero (turima galvoje Obelių ežeras).

Nors dar nieko tikra, bet įsakiau visiems pasiręgti ir eiti prie apkasų, pasiskirstyti vietomis. Pavojaus nesitikėjom, bet mūsų toks susikraustymas išėjo į naudą: stovyklos sargybinis pranešė, esą kareiviai jau eina keliuku, esančiu nuo stovyklos už 200 metrų. Tuo pat laiku partizanas Tervydis prie šio keliuko uogavo. Pastebėjęs kareivius, jis metėsi link stovyklos, tačiau buvo pastebėtas. Kareiviai puolė jį vyti, šaukdami ir šaudydami.

Kai vejamasis pasiekė stovyklą, o vijikai priartėjo prie pirmųjų apkasų maždaug per 50 metrų, prabilo mūsų ginklai. Kadangi tai vyko miške, šaudymo pasekmės tiksliai nustatyti buvo neįmanoma. Greitai priešo pusėje pasigirdo sužeistųjų klyksmas ir komandos iš naujo mus pulti. Į mū-

sų būrio I skyrių, kuris pirmasis juos sutiko, atkreipė kulkosvaidžio ugnį, gi kiti, garsiai keikdamiesi ir komanduo-dami, ėmė supti iš dešinės, tikėdamiesi surasti silpniau gi-namą tarpą. Bet ir čia jie atsimušė į "Birutėnų" kulko-svaidžių sustiprintą III skyrių, o pulti iš čia buvo dar blo-giau, nes greta - sausomis šakomis užkritusi bala.

Tuo pat metu milicijos dalinys skleidėsi į kairę pusę, kur juos atrėmė "Birutėnai

Kurį laiką priešas mėgino pulti iš visų trijų pusių, bet nesėkmingai. Į stovyklos vidurį atšvilpė dvi šampalinės gra-natos, kurios sprogdamos lengvai sužeidė du stovyklos gy-nėjus - Stas. (turimas galvoje Stasys Kligys) ir J. (nežino-mas, abu dabar žuvę).

Kartkartėmis slinkau aplink pozicijas apžiūrėdamas jas ir vieną antrą padrąsindamas. Tačiau drąsinti daug nerei-kėjo, nes partizanai savo dvasioje buvo tvirti, pasiryžę. Kiek-vienas stipriai laikė rankose ginklą ir akylai žvalgėsi į priekį.

Apie pusantrų valandos puolimai kartojo ir kaskart buvo atmušami. Mūsų minosvaidininkas J. (nežinomas) pa-leido į darbą mažąjį minosvaidį, kuris, kaip vėliau gavom girdėti, labai paveikė puolusius skrebukus ir kareivius. Po to puolimai nebesikartojo. Tik aplinkui visais keliais girdi-mas sunkvežimių užimas liudijo, kad bolševikai priveža naujų jėgų puolimui sustiprinti.

Kyla klausimas: ką gi daryti toliau? Vakaras dar to-li. Sunku bus jo sulaukti vien dėl to, kad pritrūksim amunicijos. Be to, prieš armijos dalinius išsilaikyti ma-žai saujelei žmonių taip pat sunku. Tad nusprendėme: kol dar nepristatė puolikams paramos, apleisti savo mielą stovyklą.

Į priešakinę saugą skiriu III skyrių, kurio skyrininkas Bg. (nežinomas) geriausiai pažįsta mišką, bet pastebiu, kad jis to nenori ir išsisukinėja sakydamas, kad ir visi kiti esą pakankamai mišką pažįsta. Pastebėjau, kad jam atsisakius, ir kiti skyrininkai rodo nenorą eiti pirmaisiais, nes iš tik-rujų tikėjom, kad be didesnio ar mažesnio susirėmimo iš stovyklos neišeisim. Pasisakiau pats einąs į priešakį ir kvie-čiau savanorius sudaryti saugai. Tuoju pasisiūlė visas I skyrius. Reikia pasakyti, kad šiame skyriuje buvo visi jauni, stipriausi ir drąsiausi vyrai.

Po dviejų valandų nuo kautynių pradžios apleidome sto-vyklą, prieš tai paleidžiant iš visų ginklų trumpas serijas. Dideliam mūsų nusistebėjimui perėjome stovyklos rajoną,

nesutikdami jokio pasipriešinimo (pasirodo, mūsų užpuolikai buvo tiek paveikti, kad net išbėgiojo).

Greit perėjome į pievas ir įėjome į šilą, kur buvo Tarzano (nežinomas) grupė. Čia susitikom ir iš stovyklos išėjusius uogauti tris savo partizanus. Tarzano stovyklą jau radau tuščią. Tik ugniakuro žymės, guoliai ir išmėtyti menkiečiai rodė čia neseniai gyvenus žmones. Penkis jo grupės vyrus radome jau miško pakrašty, laukiančius mūsų.

Dabar mums betrūko tik Budrik, Just. ir "Birutėno" Petro (visi - nežinomi), tačiau surasti juos buvo neįmanoma. Ilgai gaišti nebuvo laiko, tad skubame keltis per upę į mišką - Trakai, ten laukti vakaro, o vėliau traukti į girią. Laimė, ir keliantis per upę mūsų niekas nepastebėjo, nors reikėjo pereiti geroką lygios pievos plotą.

Persikėlę apsistojome viduryje miško, išstatydami pamiškėje, prie upės seklumos, sargybas. Pamiškės sargybiniai matė, kaip mašinos išvežiojo kareivius apsupimo lankui sudaryti, kaip jie skubiai kasė apkasus, dažnai dairydami į mišką. Upės sargyba pranešė, kad anapus upės grupė kareivių su šunimis krečia mišką. Sustiprinome paupį, bet į mūsų pusę jie nebeatsilankė.

Lėtai slenka valandos. Prailgo laukti vakaro. Nors valgėme seniai, bet valgyti nenorime. Tik geriam vandenį ir dažnai rūkom.

Pagaliau vakaras ir galime tęsti žygį. Nustatom žygio tvarką. Bet čia pasigendami dviejų žmonių - Jono St. ir Vršl. Sperč. (abu nežinomi). Šokom ieškoti - nerandam. Iš pradžių manėm esant miegančius, vėliau, kai visur išieškojom, paliko ir patiems nebeaišku, kur galėtų būti. O jie, paaiškėjo, buvo pasišalinę. Tad pradėjome eiti. Neramiai plaka širdys einant prie kelio, kur matėme kasant apkasus ir sudarant apsupimą. Kiekvieną sekundę laukiam pasigirstant šūviams, bet ir čia praeinam be kautynių. Kai išėjome iš apsupimo rato, pasijautėm kiek ramiau ir traukėm per krūmus bei pievas į Girią. Beeidami vėl pradėjome vesti kartais linksmus ir juokingus pokalbius.

Voroje eina ir mūsų sanitarė mergaitė Bronė Pupeikytė. Nors žygis sunkus, bet ji tvirta, pasiryžusi ir neišvargusi. Giriu ją už gerą "išvaražijimą", kuris nors ir nemalonus, bet visgi išsipildė.

Kai pasiekėme girią, saulutė jau buvo patekėjusi. Laisviau atsikvėpėme ir, radę patogią vietą, kritom į žolę, kad sumažintume nuovargį po tiek patirtų vargų. Jautėmės lai-

mingi, kad išėjome iš kautynių visi gyvi ir kad sukrėtėm bolševikus. Mes laimėjome trumpą mūšį, bet dar nenugalėjome sunkios vergijos, mus žiauriai slegiančios. Bet mūsų veiduose - viltis, kad ir ją sugriausime.

ATSIŠAUKIMAI

Saugokitės provokatorių!

Paskutiniu laiku bolševikai siekdami sunaikinti bet kokiems pasipriešinimą paleido į tautą provokatorius, kurie, prisimesdami tikrais lietuviais, stengiasi įgyti gyventojų bei laisvės kovotojų tarpe pasitikėjimą ir renka žinias apie Lietuvos Išsilaisvinimo Kovos Sąjūdį. Provokatoriai, pasivadinę "partizanais", renka iš gyventojų maistą, drabužius ir kitokius reikmenis. Yra buvę atsitikimų, kai provokatoriai apsistoja pas patikimą gyventoją, kur vėliau, pagal susitarimą, ateina skrebai. Įvyksta neva susišaudymas. Tariamieji partizanai išbėgioja, o vėliau šis gyventojas areštuojamas už partizanų rėmimą.

Taip pat paleidžiamos jaunos moterys, kurios pasivadinusios partizanų "seserimis" bei "ryšininkėmis", slankioja po gyventojus teiraudamosios, pas ką lankosi partizanai, ir renka žinias kitais priešui rūpimais klausimais.

Pasitaiko, kad tokie provokatoriai randa silpnesnės orientacijos žmonius, kurie, nieko blogo negalvodami, išpasakoja visas žinomas paslaptis ir nesąmoningai pasitarnauja priešui.

Lietuvos Partizanai perspėja visus gyventojus nesiduoti įvedamiems į klastą ir su nepažįstamais partizanais, ryšininkais arba kitaip pasivadinusiais asmenimis neįsileisti į jokiais kalbas ir neteikti jiems jokios paramos. Pastebėjus slankiojant įtartiną asmenį, skubiai pranešti vietos partizanams.

Neklausantieji šio įspėjimo bus baudžiami kaip priešo talkininkai.

LIETUVOS PARTIZANAI
1949.VIII.15

MOKSLEIVI!

Dar trumpas laikas praėjo, kai tu vėl įsėdai į mokyklos suolą, kad šviesoje išugdytum save gyvenimui arba, tiks-

liau sakant, kad mokykla tave paruoštą gyvenimui.

Kaip ir ankstyvesniais okupacijos metais, taip pat ir dabar, mes negalime likti nuo tavęs, moksleivi, nuošaliai. Kadangi dar ir šiuo metu mūsų Tėvynė kenčia žiaurios priešų letenos prispausta, ir auklėjimas mokyklose vykdomas taip, kad iš jaunųjų tautos jėgų padarytų jos priešus - mes negalime tylėti. Mūsų pareiga yra karts nuo karto prabilti į tave, kad, veikiamas bolševikinės mokyklos, tu netaptum tautos priešu bei Tėvynės išdaviku, o liktum ištikimas Tėvynės Lietuvos sūnus - dukra.

Jau pastaruosius šešius metus savo žydinčios jaunystės praleidęs prie tarybinės valdžios, tu pats savo ausimis spėjai gerai įsitikinti, kokią "laisvę" atnešė okupantas Lietuvai. Tuščios ir sugriautos ištremtųjų, išžudytų ir į kalėjimus sugrūstų lietuvių sodybos ir dirvonais pavirtę tėviškės laukai rodo tikrą Lietuvos "žydėjimą". Pagaliau net tavo paties tėvų, brolių ir sesių, dirbančiųjų kolchozuose, aimanos dėl duonos kąsnio negavimo už vergišką darbą, rodo tikrą "klestėjimą", "gerovę" ir pan.

Kadangi mokykla yra auklėjimo-ugdymo įstaiga, tai jos tikslas ir yra jaunuolį išauklėti. Bolševikai, siekdami palaužti mūsų tautos atsparumą jiems ir norėdami išrauti iš lietuvių Tėvynės meilę, laisvės troškimą, religiją ir t.t., siekia išauklėti mūsų jaunąją kartą jiems atsidavusiais žmonėmis, kurie pamintų visa, kas lietuviška, atsižadėtų savo tautos interesų ir taptų aklais bolševikų partijos garbintojais bei barbariškais jos tikslų vykdytojais. Toks yra bolševikinės mokyklos tikslas. Šio tikslo siekdama, bolševikinė mokykla įvairiais metodais skiepija jaunuoliams kruvinas bolševikines idėjas, o kas tik lietuviška - stengias išrauti iš bręstančio jaunuolio širdies.

Moksleivi! Griežtai atstumk brukamas bolševikines idėjas. Juk tu puikiai pažįsti bolševikų melą, barbariškumą ir niekšišumą. Tu privalai prisiimti grynai tik moksliškas žinias, o tavo širdyje turi likti meilė Tėvynei Lietuvai ir pasiaukojimas jai.

Mokyklose prasidėjo smarkus jaunuolių vertimas rašyti į komjaunimą. Kodėl priešas taip daro? Kodėl jam nepakanka tų išgamų, kurie savanoriais nuėjo į komjaunimą? - kyla klausimai. Atsakymas aiškus. Bolševikai aiškiai mato savo neišvengiamą pražūtį ir tai, kad kiekvienas komjaunuolis atgimusios Lietuvos bus smerkiamas. Tad jiems ir svarbu padaryti kuo daugiau komjaunuolių, kad atėjus tam

laikui, nežūtų jie vieni, kurie jau yra įklimpę, bet su jais Lietuvoje žūtų daugiau jaunų jėgų. Tik dėl to ir yra vykdoma ta plati prievartavimo rašytis į komjaunimą akcija.

Moksleivi! Laisvosios tautos kompartiją skelbia už įstatymo ribų. Įspėjame tave! Jokiu būdu nesirašyk į žydiškąjį komjaunimą, savo tautos išdaviką. Žinok, kad komunizmo žlugimas visame pasaulyje čia pat, taip pat žinok, kad kiekvienas komjaunuolis, nežiūrint kokiomis aplinkybėmis jis būtų į komjaunimą įsirašęs, kaipo Tėvynės išdavikas, būsimo laisvos Lietuvos bus smerkiamas. Kas mano save pateisinti, jog dėl prievartos įsirašęs į komjaunimą, tas klįsta. Prievarta niekas negali tavęs priversti būti tautos išgama. Jei susidaro tokia padėtis, jog kitaip nebegalima, tai geriau atsisakyk mokyklos suolo, bet priešui nepasiduok. Tikram, Tėvynę ir savo tautą mylinčiam lietuviui jokia auka nėra sunki.

Tad ryžkis, kovok ir būk stiprus, moksleivi, kad niūriems debesims išsisklaidžius, tau netektų gėdingai stoti prieš tautos teismą, bet galėtum džiaugsmingai tarti: "likau ištikimas Tėvynės Lietuvos sūnus - dukra".

Amžina tautos panieka lietuviškiems išdavikams ir savo brolių žudikams!

LIETUVOS PARTIZANAI

BROLIUI, KLAIDINGU KELIU NUĖJUSIAM

Broli, užmiršk valandėlei save ir savo draugus, užmiršk savo norus ramiai ir sočiai gyventi, kiekviena vakarą gulti į šiltą ir minkštą lovą, užmiršk valandėlei savo malonumus ir svajones, užmiršk taipgi savo baimę ir nerimą ir paklausyk atsidėjęs, ką aš Tau pasakosiu...

Broli! Pažvelk į savo tautą, ant kruvinų savo pečių sunkią vergijos naštą nešančią, pažvelk į savo tautos kančias ir aukas, pažvelk į visą kelią, kuriuo ji eina, savo budelių niekinama ir skriaudžiama... Nežiūrėk, broli, į visa tai prabėgomis, nebandyk paviršutiniškai į visa tai žvilgterėti, bet nuoširdžiai pagalvok apie tūkstančius savo brolių, kurie žuvo už mūsų geresnį gyvenimą kovodami, prisimink tuos tūkstančius savo brolių, kurie kalėjimuose didžių kančių patyrė, bet nepalūžo, prisimink, broli, ir tuos senelius, motinas, seseris ir nekaltus vaikučius, taip žiauriai iš miego pažadintus ir į gyvulinius vagonus susodintus tam, kad į tolimą Sibirą jie išvežti būtų, ir suprasi, kad mūsų gausūs priešai per daug silpnai mažutėje Lietuvoje jaučiasi. Tu su-

prasi, jog priešai bijo tų mažų vaikučių, tų merginų, senelių, kad taip stengiasi juos iš tėviškės išstremti. Tikrai nuoširdžiai visa tai apsvarstęs, Tu nulenksi galvą prieš tautą, tų kančių nepabūgusių ir drąsiai prieš savo pavergėjus kovojančių.

Bet Tu, broli, nusigręžei nuo to, kas kiekvienam lietuviui šventa ir brangu, ir kilnius tautos idealus išmainei į sriubos lėkštę, šiltą kambarį ir parsidavėlio algą. Tu to nebūtum padaręs - aš tikiu, - bet tas tikro lietuvio kelias Tau atrodė taip sunkus, jog Tu neišdrįsai išsižadėti patogaus ir lengvo gyvenimo ir pakeisti į sunkų ir pavojingą gyvenimą kovotojo, už Lietuvos nepriklausomybę kovojančio, Tau pasirodė taip beviltiškas tas kelias, kurį pasirinko geriausieji ir ištikimiausieji Lietuvos sūnūs, kad. Tu nutarei pasielgti išmintingiau, ir pasukai į kitą kelią - į kelią, kuriuo bolševikai mūsų tautą nori nuvesti. Tu manei, o taip pat ir dabar manai, kad lemiamai valandai atėjus ir Tu pasirodysi, kad esi lietuvis, o kol kas Tu pabūsi tik klusniu tarybiniu piliečiu.

Bet kaip labai, broli, apsirikai. Pasidaręs ištikimu bolševikiniu piliečiu, Tu tapai ištikimu bolševikų pagalbininku ir kruvinų nusikaltėlių bendrininku. Tu, žinoma, pasakysi, kad prie to darbo neprisidedi, tačiau Tu esi klusnus bolševikų tarniuokas, ištikimai pildai pavestas Tau pareigas, ir tuo pačiu stiprini bolševizmą, o Tavo rankomis stiprinamas bolševizmas naikina tuo tarpu Tavo tėvus, seseris, gimines, draugus, tautiečius. O Tu dar drįsti pasakyti, kad savo tautai Tu nenusikaltęs, Tu, bolševizmo keliu eidamas, galėsi sulaukti Nepriklausomybės ir vėl patriotu tapti, tačiau neapsižiūrėjai, kad tas kelias visai į priešingą pusę veda. Tu, broli, nepagalvojai, kad eidamas klaidingu keliu, skaldai mūsų tautą ir padedi priešui ją naikinti.

Bet svarbiausias argumentas Tau buvo jėga ir Tu jai nusilenkei. Tau pasirodė, kad bolševizmas yra didžiulė jėga, kurią vargiai kas nugalės. Šią Tavo nuomonę stiprino dar ir tai, kad Tu matei metai iš metų stiprėjantį bolševizmą, o jo užpulti niekas vis nedrįsta. Tu patikėjai bolševikų pagyroms apie jų nenugalimumą, ir ši nuomonė vis dar yra, Tavo manymu, teisinga, nes pasaulis nedrįsta bolševikų kliudyti.

Bet Tu nepagalvojai, kad 180 milijonų rusų bijo trijų milijonų lietuvių ir naikina juos, kaip įmanydami. Tu nepagalvojai, kad rusai bijo parodyti pasauliui savo gyveni-

mo, todėl taip slepia viso pasaulio gyvenimą nuo savo žmonių. Tu nesupratai, kad rusai pasistatė geležinę uždangą tam, kad nei pasaulis matytų Tarybų Sąjungą, nei Tarybų Sąjunga matytų pasaulį. Juk jeigu rusai iš tikrųjų yra taip kultūringi ir pažangūs žmonės, kaip kad jie giriasi, tai kodėl jie visa tai nuo pasaulio slepia. Juk pamatęs rusų kultūringumą, visas pasaulis pasektų jų keliu, ir rusai pasidarytų viso pasaulio šeiminkais. Tačiau taip nėra! Tas rodo, kad bolševikai yra per daug silpni, jei taip jau visko bijo. Juos palaiko tik geležiniai rėmai, be kurių viskas subyrėtų. Tie rėmai - MGB. O valstybę, vien žvalgybos tepalaikomą, sugriauti nėra jau taip sunkus dalykas. Tik tie, kurie tą sugriovimą ruošia, stengiasi taip sutvarkyti, kad kuo mažiausiai nukentėtų šalis, kurią tie rėmai spaudžia. Pasaulio išvaduotojai dirba dėl Tavęs, o Tu jiems priešinieji ir trukdai!

Gana jau, broli, aš kalbėjau. Jei Tu nepatingėsi viso to rimtai apgalvoti, pamatysi, kad aš sakiau teisybę. O jeigu Tu tikrai nori sulaukti laisvo ir nepriklausomo gyvenimo, nustok savo rankomis savo priešus stiprinęs. Sugrįžki, broli, į kelią, kuriuo visi dori lietuviai eina, ir atsilygink už skriaudas, kurias Tu padarei savo tikrajai Tėvynei. Neišsigąsk sunkesnio kelio, kuriuo teks eiti, ir kuo gali padėk Tėvynei, o ne jos priešams. Jei negali aktyviai prie kovos prisidėti, tai bent nežymiai pasistenk padėti jai varge. Kiekviena proga, kuri tik pasitaikys, trukdyk bolševikams vykdyti savo nusikaltimus, ir kuo gali padėk aktyviems kovotojams už Lietuvos Laisvę. Padėk Tėvynei, o Ji Tavęs neužmirš!

Tėvynės Balsas

Lietuviai!

Skaudi nelaimė vėl palietė mūsų kraštą. Raudonieji kraugeriai surengė masinę lietuviškų šeimų išvežimą. Tūkstančius nekaltų lietuvių jie išplėšė iš gimtojo krašto ir ištrėmė į išbadėjusios Rusijos gilumą. Ši masinę lietuviškųjų šeimų išvežimą raudonieji okupantai nori pateisinti lietuvių tautos, atseit liaudies, vardu. Pikta ir melaginga propaganda komunistai bando įrodinėti, kad vežami tik lietuvių tautos priešai, kurie trukdo "ramų tarybinį" gyvenimą. Komunistų akimis žiūrint, tokie priešai yra kiekvienas lietuvis, visa lietuvių tauta, kuri trokšta laisvės ir kovoja prieš rau-

donąjį okupantą. Tikrumoje kuo buvo kalti tie žilagalviai seneliai ir lopšiuose gulintieji kūdikiai, kuo buvo kalti ir ramūs ūkininkai, kurie savo darbu kūrė šviesesnę ateitį? Jų ašaros, kančios ir kraujas krinta ant raudonųjų okupantų ir lietuviškųjų komunistinių išgamų sąžinių. Nors komunistai bando visa tai užmaskuoti, bet užsienis jau sužinojo apie šią lietuvių tautos tragediją. Vakarų Europos valstybių spaudoje talpinami pranešimai apie raudonąjį terorą ir masinius trėmimus Lietuvoje.

Skaidu priminti, kad šioje kruvinoje lietuvių tautos tragedijoje bolševikų varomi, lyg bevaliai pastumdėliai, dalyvavo ir nekurie mūsų inteligentai. Tuo metu, kada kaimo artojas, rizikuodamas savo gyvybe, plėšėsi iš budelio nagų, lietuviškieji inteligentai: mokytojai, agronomai, tarnautojai, su ginklu rankose varė iš tėvynės vežamą brolių. Gėda ir tautos pasmerkimas tiems buvusiems "patriotams", kurie drebėdami dėl savo kailio, paėmė komunistų kišamą ginklą ir prisidėjo prie mūsų tautos duobkasių!

Kartu nepaprastai džiugu, kad ši žiauri lietuviškų šeimų medžioklė komunistams visiškai nepasisekė. Didesnė dalis išvežamų lietuvių pasislėpė arba, rizikuodami savo gyvybėmis, ištrūko tiesiog iš budelių nagų. Jie pasiryžo geriau vargti ir kentėti savo gimtajame krašte, negu kęsti badą ir beprasmiškai žūti Sibiro taigose.

Tautiečiai! Jūs puikiai suprantate mūsų tautą ištikusią tragediją. Šis smūgis vienodai liečia mus visus, nes nėra saugus nuo komunistinio teroro. Tad ištieskite vieni kitiems brolišką pagalbą ir stenkitės išlikti ir padėti kitiems išsilaikyti savo gimtajame krašte.

Priglauskite, paremkite ir saugokite nuo išvežimo pabėgusius ir besislapstančius lietuvius. Suraminkite ir padrąsinkite tuos, kurie šiandien skrajoja ir blaškosi. Netikėkite jokiais bolševikų pažadais ir viliojimais. Viską apgalvokite šaltu protu, atmindami, kad iš komunistų malonės nėra ko laukia. Te neatsiranda nė vieno lietuvio, kuris iš baimės ar godumo drįstų atsakyti prieglaudą ir duonos kąsnį pabėgusiam broliui, nes tokie nesusipratėliai turės skaudžiai nukentėti.

Broliai ir sesės, pabėgę nuo ištrėmimo! Jūs pasirodėte verti garbingo lietuvio vardo! Nesvyruokite ir nepasiduokite nevilčiai. Saugokitės pakliūti į bolševikų nagus! Vargsime, kovosime ir kentėsime savo gimtajame krašte, bet ne komunistinėje katorgoje Sibiro taigose. Iškilus rei-

kalui, prašome kreiptis pas mus. Mes visada ir visur esame pasiruošę Jums padėti.

Būkime vieningi ir pasiryžę!

*Tremtinių maldos ir mūsų bendra nepalaujama kova atneš
skaistų Laisvės Rytojų mūsų brangiajai Tėvynei - L i e t u v a i !*

V a

PARTIZANŲ ŠTABAS

1948.V. 30.

* * *

Šešiolikametis Andrius ir pats rašydavo partizanams trumpus laiškėlius, eidamas į pavojingesnę užduotį, tarytum testamentą palikdavo keletą žodžių artimiesiems.

Kai kurios jo mintys, surašytos mokyklinio sąsiuvinio lapeliuose, išliko... O gal jos, atėjusios iš jaunystės, lydėjo mokytoją visą gyvenimą?

MANO ŽODIS!

*Amžiais budėsim, Laisvę laimėsime
per aukas ir pasišventimą!*

*Aš dar tikiu,
jog dienos mūs,
kuriose vargo kenčiam tiek,
tikiu, kaip sapnas nepražus,
tikiu, jog Laisvė grįš vis tiek.*

O Lietuva, Tėvyne mano!

*Aukojau Tau savo vos pražystančią jaunystę, jėgas, meilę
ir geležinį pasiryžimą, kurio nieks man neišplėš: nei Sibiro
šalčiai ir kalėjimai, nei išdavikų ir raudonųjų budelių
kankinimai.*

*Aš einu bočių pramintu keliu ir sustosiu tik tuomet, kai
mano rankose suplevėsuos trispalvė laisvės vėliava.*

*O Tėvyne! Jei tau reikalingas mano širdies kraujas iš-
pirkti laisvei, paimk ir jį, o aš mirsiu, kad gyventų kiti.
Tik norėčiau, kad mano kraujas, trykšdamas iš liepsnojan-
čios krūtinės, virstų dulkėmis ir aplaistytų tūkstančius ki-
tų krūtinų, ir uždegtų tokia ugnį, kokia buvo mano krū-
tinėje tada būčiau tikras, kad Tėvynė amžiais nežus, o žengs
milžino žingsniais pirmyn.*

las jaunas būsenas neturėjo kelius rodyti
tas ir senatvėje moko vėpintis. —

(H. Alsteris + žuol.)

O mīļotā, tu man uī vis
Man īdva vārds dievīstā
Sakyt kodēl šīta šals
Kancīas īvargo tīviskē

Ch

Ja ejot nēsā pīrītē arnu, jēlēt,
tūstā, porg' baltās kņipm,
patīstā, dū, kņitūgāi tēstak:
Saulēt, sugjōm lāim, uetm.
Ja slukā d'ēms grājos ir saulēt
bet omnis jē ēlvis tāmīs lpg uetis,
kad mēnē tēmē Lieluv, gēlēt
sūt, mī pādai tēbērnētē lē.
Alis tas lāimē lāimē, mēlēt, - ir lāimē, vāpā, gēlēt, mēlēt
tādā tēn, brangī Lēlūa mēlēt, saulēt, ēlvis, gēlēt, tēlēt
Sugjē, d'ēms, tēdē, vī lāimē, vāpā
ir lāimē, lāimē, ir mēnē, kova
tādā, ir lāimē, ir lāimē, ir lāimē
dāimē, tēn, brangī, Lēlūa, -

1915. g. 9. d. Kēlēt, d'ēms, 6. d'ēms

Apkārt sauli gredzņā līdus dienu
it ārkārti paldies ņemt lauku
un atgriezties tautai lauku
aut tūm - tauts Līvuvā vārdi.

Mēs gīmējam patēģis kaudēģis
dienu paldies ņemt lauku
mūs jeb tūm Līvuvā tūm
bet jeb tūm tūm tūm.

Pēd tūm tūm tūm tūm tūm
mūs paldies ņemt lauku
tūm Līvuvā tūm tūm tūm
tūm tūm tūm tūm tūm.

(tūm)

Problemi...

Itai 119 mas kallejome Problemi tai bakyte
Tuo su kitaro Problemi Roderilinki kalosi taitai
dareikyte tai dang spiegu mison iliesia gra.
112 tai tamoty namai gra i tarti bakyte
atragus Problemi jie gali pestyti jumin

25

Leiti Jūnis Brangieji
Kad nebijoti. Et pro Parakų diu
ir mums grūssim ir laukų arymus
istatime ir pasiegsima Kovoj dešimtuo
laivės Tamsta ankuojit savo jaunystę
išsk. Brangieji.

* * *

Ačiū Jums, Brangieji,

Kad nebijote eiti pro paraką, dūmus ir mūrus, griuvėsius ir laukų arimus. Išverme ir pasiryžimu kovoje dėl Lietuvos laisvės Tamsta aukojate savo jaunystę ir viską, brangieji...

* * *

Mieli miško broliai!

Nenusiminkite ir neišsigąskite aukų ir pralietojo kraujo, juk dar ne viskas žuvo, o semkitės jėgų iš praeities, iš bočių garbingų kaulų ir stokite į kovą taip, kad iš Jūsų galėtų pasimokinti kiti, o ypač jaunoji karta.

* * *

Mano mieli namiškiai!

Aš žinau, kad jums būtų didelis kančių smūgis į širdį, jeigu kas nutiktų su manimi. O mano didžiausias noras - tai, kad nematyčiau jūsų ašarų, kad jos neplautų jūsų skruostų. Neliūdėkit ir nenusiminkit, o žinokit, kad viską tvarko Aukščiausias ir būkite Jo valioje.

Andrius.

KĄ SKELBĖ "SUTEMŲ KELEIVIS"?

Pokario metų rezistenciją paprastai suvokiame kaip pasipriešinimą ginklų. Tačiau ta sąvoka gerokai platesnė. Mūsų žmonės okupantui priešinosi įvairiais būdais. Toje kovoje savita vieta tenka ir periodinei spaudai. Dar Juozas Lukša-Daumantas "Partizanuose" rašė, jog anuomet gyventojai sovietų laikraščių visai neskaitė, o gaudyte gaudė partizanų spaudą. Taigi, pasak partizanų dainų rinkinėlį "Laisvės kovų aidai" sudarytoją, galima kalbėti ir apie pasipriešinimą spauda.

Tačiau ką galima pasakyti apie tuos rašomojo popieriaus lapo dydžio lapelius, kurie daugeliui buvo vienintelis informacijos šaltinis apie Lietuvą ir pasaulį? Jokių duomenų apie tuos leidinius niekas nenurodydavo. Išskyrus, aišku, jų priklausomybę. Todėl dabar sunku pasakyti, koks buvo tų laikraštelių tiražas, periodiškumas, kas jų redaktoriai ir bendradarbiai.

Kalbame ne apie atsitiktinius, pavienius leidinius. Pasipriešinimo Sąjūdis buvo apėmęs visą Lietuvą. Jeigu kiekviena šio Sąjūdžio rinktinė leido nors po vieną laikraštėlį, tai tik rinktinių (Žaltvykslė, 1990, Nr.2) leidinių susidarytų apie 25. O juk ėjo net vyriausybinių žurnalas "Prie Rymančio Rūpintojėlio". Vytautas Butvilas (Tremtinys, 1990, Nr.2) nurodo žurnalo dailininką - Liaudiškių rinktinės partizaną Lauryną Mingelą. Buvo spausdinami ir atsišaukimai, dainų rinkiniai, karikatūros. Taigi susiduriame su savitu ir, svarbiausia, visiškai nenagrinėtu Lietuvoje reiškiniu - gausia ginkluotų formuočių spauda.

Apie rezistencijos spaudą pastaraisiais metais pasirodo vis daugiau publikacijų. Tai patvirtina visuomenės susidomėjimą šia LLKS veikla. Deja, dažniausiai arba apsiribojama partizanų laikraštelių išvardijimu, vieno kito straipsnelio atgaivinimu, arba turinio apžvalga... Matyt,

kad platesniems apibendrinimams ir išvadoms labai trūksta faktų.

Dar A.Ramanauskas-Vanagas savo prisiminimuose rašo, kad devyni dešimtadaliai partizanų archyvų pateko į NKVD rankas. Rezistencijos archyvų medžioklė tęsėsi ir po Vanago žūties. Vienintelė valstybinė įstaiga, komplektuojanti Lietuvos partizanų dokumentus ir spaudą, deja, tebebuvo ne Knygų rūmai ar koks muziejus, o Sovietų Sąjungai priklausantis saugumas. Taigi faktinės medžiagos, prieinamos kiekvienam tyrinėtojiui, nebuvo taip jau daug.

Trūksta ir autentiškų rezistencijos spaudos leidėjų liudijimų. Fragmentiškų faktų apie rezistentinę spaudą pateikia „Geležinio Vilko“ rinktinės spaudos skyriaus vadovas J.Lukša-Daumantas, leidęs laikraštėlius „Laisvės Žvalgas“ ir „Kovos Kelias“. Jis nebuvo profesionalas spaudos darbininkas, be to, kaip pats prisipažįsta knygoje „Partizanai“, ne viską galėjo atskleisti. Todėl iš Juozo Lukšos prisiminimų sunku susidaryti tikresnį vaizdą apie tų leidinių redakcijų darbą.

Tiesa, garsioje studijoje „Partizanų kovos Lietuvoje“ (Vilnius, M. 1990) Kęstutis Girnius bandė analizuoti partizanų spaudą, išskeldamas ją į atskirą poskyrį. Deja, kai kurie šio išeivijos filosofo ir istoriko vertinimai gana subjektyvūs ir ginčytini. Antai kelia abejonių autoriaus tvirtinimas, kad partizanai leido laikraštėlius ir todėl, kad nenorėjo atsilikti nuo komunistų. Vargu ar Lietuvos partizanai ieškojo įkvėpimo savo pikčiausių priešų veikloje.

Sovietų autoriai, aprašydami pokario įvykius, siekė kitų tikslų ir apie LP spaudą buvo linkę nutylėti. Nė žodžiu apie tai neužsiminta ir „dokumentinėje apybraižoje“ „Vanagai iš anapus“. (M.Chienas, K.Šmigelskis, E.Uldukis. Vanagai iš anapus. - V., 1960). Jau kiek vėliau išleistoje sovietų knygose randame užuominų apie „nacionalistinių gaujų“ laikraštėlius. Saugumo atsargos papulkininkis Kazys Matusevičius (Nematomasis frontas. - sud. A.Viršulis. V., 1967), aprašydamas savo žygius Marijampolės apskrities Liudvinavo valsčiuje, prisimena, kaip pas valstietį Kripaitį surado partizanų laikraštėlį.

„-Ar žinai, šeimininke, - nutraukė jį čekistas, - kuo kvepia už šiuos popiergalius...?“

Čekistams partizanų laikraštėliai buvo tik įkaltis, pretekstas apkaltinti žmogų „ryšiais su gauja“. Todėl never-

ta stebėtis, kad tokių spaudos leidinių nedaug teišliko.

Lietuvos pasipriešinimo sąjūdžio parodos įvairiuose respublikos miestuose patvirtina, kad baudėjams ne visus rezistentų dokumentus pavyko sugrobti. Viešumą pasiekė daug, bet, ko gero, tai dar ne viskas. Todėl labai svarbu kuo atsargiau elgtis su pačiais kukliausiais dokumentų rinkiniais. Specialistui gali daug pasakyti kiekvienas raštelis, nuotrauka, o išblaškyti po įvairias parodas ar rinkinius, jie netenka daug vertės.

Tolesnis pasakojimas - apie vienos, mažiau girdėtos "Lokio" rinktinės spaudą. Kad toks pasakojimas įmanomas, reikia dėkoti nedidelei, aprūdijusiai skardinei dėžutei. Ją surado maždaug prieš 25 metus Ignalinos rajono Kaniūkų kaime, ardydami seno kluono stogą. Čia sudėti trys partizanų laikraštėliai "Sutemų keleivis", atsišaukimas ir 10 laiškų, rašytų trim skirtingais braižais.

Sunku pasakyti, kaip, kada ir kokiomis aplinkybėmis dėžutė su tais dokumentais buvo paslėpta stoge, tačiau stora šiaudų danga patikimai slėpė ją nuo drėgmės, graužikų ir svetimų akių. Sprendžiant iš paskutinių laiškų datos, ši slėptuvė saugojo paslaptį apie 25 metus. Tačiau susieti laiškų ir slėpimo datas rizikinga. Galimas daiktas, kad gerokai vėlesni įvykiai privertė šio archyvo savininką žengti tokį žingsnį.

Laiškai adresuoti Br.Karveliui (Br.K.). Jam, kaip aiškėja iš laiškų, skirti pasiskaityti ir partizanų laikraštėliai. Taigi, matyt, tam asmeniui priklausė ir visas dėžutės turinys.

Kas tas žmogus? Pirmajame laiške Karveliui, datuotame 1949 m. lapkričio 5 d., pasirašęs Liubartas-Pavasaris taip aiškina: "Siunčiame įsakymo ištrauką apie Jūsų pasiskyrimą ryšininku, kurį laikykite ateičiai apie dabar veikiamus darbus". O ir iš kitų Pavasario laiškų (... "Siunčiu bagažą. Perkelk ją per erdvę...") darosi aišku, kad Karvelis - ryšininko slapyvardis.

Iš 1950 m. rugpjūčio 18 d. laiško, pasirašyto inicialu "P", galima spėti, kad Karvelio veiklos zona - buvusios Zarasų apskrities, Dūkšto valsčiaus apylinkės. "Gal galėtum šiandien 18 val. ateiti pasimaudyti į Parsvėto ežerą", - siūlo jam P. Kur pats Karvelis gyveno, iš turimos medžiagos nustatyti sunku, nors Pavasaris viename laiške (1950 m. vasario 12d.) užsimena: "Kai arčiau gyveni, gal kartais žinai, kas ten dėjosi apie Dusetas?"

Liubartas-Pavasaris "Lokio" rinktinėje, atrodo, užėmė reikšmingą vietą. Sprendžiant iš kaligrafiškai, taisyklinga kalba parašytų laiškų, jis buvo gana išsilavinęs žmogus, žinomas pasipriešinimo judėjime. 1950 m. kovo 16 d. laiške be parašo jį mini ir kitas asmuo, atrodo, ryšininkas (į Karvelį kreipiamasi: "Gerbiamas bendradarbi").

Spėjimas pasitvirtino. Išlikęs gyvas "Lokio" apygardos kovotojas Andrius Dručkus (Kerštas) paliudijo ("Kauno aidas", 1991 m. Nr. 3 (68), kad minimas Liubartas, Pavasaris, Lordas-Balys Vaičėnas, kilęs iš Rokiškio apskrities, Obelių valsčiaus, Vaičėnų kaimo. Jis buvo baigęs puskarininkų mokyklą, kurią laiką tarnavo Lietuvos pasienio policijoje, o vokiečių okupacijos metais - Obelių policijos kanceliarijoje. 1944 metų rudenį Balys Vaičėnas sutelkė gimtojo kaimo ir apylinkių vyrus į ginkluotą pasipriešinimo sąjūdžio būrį ir patraukė į miškus. Vėliau būrys peraugo į kuopą. Išliko LP 3-ios "Vytauto" apygardos, 5-os "Lokio" rinktinės vado Paskyrimo raštas. Juo rinktinės vadas Žaibas (tai Pranas Raščinskas-Drugys) (adjutanto parašas neįskaitomas) "Už ištvermę ir pasiryžimą kovoje dėl Lietuvos laisvės "Vyties" kuopos vadas Liubartas nuo 1948 m. gruodžio mėn. 16 d. paskirtas Spaudos-švietimo skyriaus viršininku". Į jo pareigas įėjo ir "Sutimų keleivio" leidimas.

Andriaus Dručkaus dėka paaiškėjo ir tikroji Karvelio pavardė. Tai Romas Palyvonas, kilęs iš Obelių valsčiaus, Pasarčių kaimo. Jis, Dūkšte įsteigus rajoną, kurią laiką čia dirbo finansų skyriuje, o vėliau persikėlė į Lietuvos žemės ūkio akademiją, kur dirbo iki mirties - 1958 m.

Kada "Lokio" rinktinė išleido pirmąjį savo laikraštėlį - žinių neturiu. Karvelio archyve seniausias yra 1949 m. gruodžio 19 d. "Sutimų keleivio" 5 numeris. Po antraštės ir vinjetės, vaizduojančios partizaną prie parimusio rūpintojėlio, matyti užrašas: "LP Lokio r-nės organas". Virš laikraštėlio pavadinimo išvingiuotas motto. "Praeis bailsi naktis, išauš vėl šviesus rytas". Leidinio apimtis - maždaug rašomojo popieriaus lapo dydžio. Rašyta rašoma mašina.

Visų trijų "Sutimų keleivio" numerių struktūra panaši: redakcijos straipsnis, tarptautinės politikos apžvalga, trumpas žinios iš pasaulio ir padėka (aukotojams).

Redakciniai straipsniai paprastai skirti įvairioms progoms: tai ir liūdni apmąstymai apie artėjančias Kalėdas,

skurdą ir smurtą krašte, paguodos žodis tėvams, kurių vaikai paaugojo gyvybes ant Laisvės aukuro (Nr.5). Randame ir partizanų požiuirį į vadinamąją Stokholmo rezoliuciją (Nr.7). Apskritai nepaisant patikinimo, jog būtina kovoti iki galo, tie rašiniai persunkti liūdesio ir net nusivylimo.

Stebėtina, daug vietos skiriama tarptautiniams įvykiams. Tai aiškinama tuo, kad Lietuvos nepriklausomybė gali būti atgauta tik žlugus komunizmui (Nr.5). Daug vietos apie sovietų nesėkmes SNO ir įvairiose šalyse, akcentuojamas įtempimo didėjimas tarp Vakarų ir Sovietų Sąjungos. Pateikiama žinia (Nr.5) apie Paryžiuje Atlanto pakto valstybių sudarytą karo planą prieš sovietus. O ir kituose numeriuose pabrėžiamas artėjantis karas ir tai, kad JAV nepripažįsta Baltijos kraštų aneksijos. Buvo stiprinamos viltys, kad ši šalis padės Lietuvai, reikia tik kaip nors išsilaikyti.

Bandydami suprasti pokario rezistenciją, jos reikšmę, neturėtume pamiršti ir partizanų agitacinės politikos. Vienpusiškas orientavimasis į Vakarus, mistinis laukimas kažkokio stebuklo, pranašavimai apie katastrofą Sovietų Sąjungoje gal ir palaikė kovotojų dvasią. Tačiau gyventojai, eilinį kartą nesulaukę žadėtų amerikonių, ėmė prarasti pasitikėjimą partizanų spauda.

Kėlė įtarimą panašaus dydžio kaip ir "Sutemų keleivis" lapelis be pavadinimo, pasirašytas žodžiu "Redakcija". Iš pradžių buvo manyta, kad tai atskiras laikraštėlis. Tačiau vėliau privačioje kolekcijoje pamatytas "Sutemų keleivio" 5 numeris kai ką paaiškino. Pasirodo, kad kai kurie šio laikraštėlio numeriai buvo iš 2 lapelių, beje, vienas prie kito silpnai priklijuotų. Skirtingai nuo aptartų, šis lapelis praktiškesnis, labiau orientuotas žmonių protams ir širdims. Po skyrelio "Trumpos žinios iš viso pasaulio" spausdinami "Trumpi patarimai". Tai gana paprastos taisyklės, kaip saugotis provokatorių, kaip elgtis su priešu, kaip išvengti komunistų pinklių ir kt. Nėra reikalo aiškinti, kad visuotinio sekimo ir provokacijų laikais tokie patarimai mokė žmones atsargumo ir daugeliui padėjo išvengti NKVD spąstų.

Randame čia ir rezistentų lyrikos pavyzdėlį - eilėraštį "Liūdesio verpetai", pasirašytą "Dn.". Baigiamas leidinys 30 aukotojų sąrašu ir kvietimu remti laisvą lietuvišką spaudą.

Apibūdinti laikraščėlius kitais požiūriais sunku. Gali-
ma dar nustatyti jų apytikrą periodiškumą, normalios kovos
(jei toks terminas taikytinas) sąlygomis. Štai "Sutemų
keleivio" 6 numeris išėjo 1950 m. birželio 14 d., o 7 -
1950 m. liepos 15 d. Tačiau būta ir ilgesnių pertraukų:
laikotarpis nuo 5 numerio (1949 m. gruodžio 19 d.) iki
6 numerio - bemaž pusė metų. Tai, atrodo, susiję su
vienaime laiške minėto bunkerio užpuolimu, kuriame buvo
popieriaus atsargos ir rašomoji mašinėlė.

Dabar, žiūrint per laiko tarpą, atrodo, kad didžiausią
poveikį gyventojams galėjo turėti atsišaukimai. Štai vie-
nas iš jų, pavadintas "Lietuvi! Tau kelias tik vienas",
rašytas 1950 m. rugpjūčio 1 d. Jame patvirtinamas parti-
zanų požiūris į santvarką, kurios pagrindas - teroras:
"Vienas iš dviejų pasaulio blokų turės žlugti...". "... Na-
gano amžius baigiasi", - pranašingai prasideda šis nedi-
delis atsišaukimas.

Kvietimas burtis į vieną šeimą, siekiančią to paties
tikslą - laisvės, santarvės - kaip visa tai aktualiai skam-
ba ir dabar.

LP atsišaukimas įspėja įstaigų vadovus, mokytojus apie
jaunimo verbavimą "į komunistų ir komjaunuolių parti-
jas". Jas, o ne ką kitą, atsišaukimo autoriai pirmiausia
kaltina dėl "ūkininkų sukolchozinimo, <...> bažnyčios
ir tikinčiųjų persekiojimo".

Mėgindami aptarti gana siaurą temą - "Lokio" rinkti-
nės spaudą - susidūrėme su daugybe klausimų. Bene svar-
biausias iš jų - bendro pasipriešinimo vaizdo Šiaurės
Rytų Lietuvoje stoka. Teisus, ko gero, Kęstutis K.Gir-
nius, monografijos "Partizanų kovos Lietuvoje" pratar-
mėje Lietuvos skaitytojams parašęs: "Reikia studijos apie
Aukštaitijos partizanus, pirmuosius stojusius į kovą ir
pirmuosius nukentėjusius". Su autoriumi belieka sutikti,
viliantis, kad "prabils ir likę gyvi Aukštaitijos partiza-
nai, nes jų kova yra tikra legendų gaubiamą "terra in-
cognita".

SUKLUPUS PRIE “RYMANČIO RŪPINTOJĖLIO”

Dabar jau sunku nuslėpti ar kitaip nuneigti, kad Lietuvoje pokario metais, be oficialiosios, okupacinės, egzistavo ir laisva rezistencijos spauda. Tačiau vienas dalykas pripažinti atskiros partizanų rinktinės spaudą, kurią norėdami galėtume pateikti kaip labai lokalinę (vienos apylinkės, girios) ir kas kita - bendras periodinės spaudos leidinys visam kraštui. Arba, jei norite, Partizanų Tiesa šalia okupacinės “Tiesos”. Tai sugriautų nemaža mitų, kitaip charakterizuotų ir partizanų judėjimą Lietuvoje.

Lietuvos partizanų gyvenimas ir veikla įeina ne tik į mūsų tautos pasipriešinimo istoriją, bet tampa ir literatūros bei apskritai kultūros faktu. Pradedame leisti partizanų dainas, prisiminimus, pasirodo istorikų straipsnių, ir gana dažnai leidėjai ar autoriai kaip prie pirmapradžio šaltinio grįžta prie periodinės rezistencijos spaudos.

Pastaruoju metu bene labiausiai iš kitų rezistencijos spaudinių minimas leidinys “Prie Rymančio Rūpintojėlio”. Apie jį rašo ir Vakarų Lietuvos partizanų eilėraščių ir dainų, sukurtų 1945-1953 metais, rinkinio “Kovos keliu žengiant” (“Vyturys”, V. 1991 m.) sudarytojas Leonas Gudaitis. Minėtą partizanų leidinį L.Gudaitis apibūdino kaip mėnesinį visuomeninės minties laikraštėlį, skirtą “svarbiausių organizacinių vienetų vadovybėms”. Nors iš teksto neaišku, kas tas svarbiausias organizacinis vienetas - rinktinė, apygarda ar dar kas nors, tačiau iš tokios painios formuluotės lyg ir reikėtų suprasti, kad leidinys esą buvęs skirtas aukštajai partizanų vadovybei. Tokio teiginio absurdiškumas - akivaizdus: jeigu leidinys visuomeninis, tai kaip jo skaitytojų ratą galima apriboti

tik kai kuriais vadais? Ir priešingai, jeigu leidinys skirtas vadams, tai kodėl jis pavadintas visuomeniniu?

Norint suvokti vieno ar kito partizanų leidinio paskirtį, reikėtų žinoti jo įkūrimo aplinkybes. 1949 metai. Kažkur prie Radviliškio, kaip nurodo Kęstutis K.Girnius (*"Partizanų kovos Lietuvoje"*, V. 1990), per pačias žiemos pūgas rinkosi įvairių Lietuvos vietų partizanų atstovai. Tuomet jie nežinojo, kad tai paskutinis Lietuvos partizanų vadų suvažiavimas. Buvo susirinkę 10 žmonių (*"Tremtinys"*, 1990 m. balandžio 5 (20). Jų tarpe žinomi rezistencijos vadai: Pietų srities partizanų vadas A.Ramauskas-Vanagas, Vakarų srities - Žemaitis-Vytautas, Rytų Lietuvos - Šibaila - Mierainis, suvažiavimo metu išrinktas "Prisikėlimo" apygardos vadas Žvainys - Leonas Grigonis, mokytojas, kilęs iš Rokiškio rajono.

Tikslesnių žinių apie tą suvažiavimą aptinkame LLKS Tarybos Prezidiumo krepimėsi į tautiečius (*"Prisikėlimo ugnis"*, LLKS Prisikėlimo apygardos organas, 1951 08 01, Nr. 3 (19). Jame nurodoma, kad 1949 m. vasario 11 d. jungtiniame Bendro Demokratinio Pasipriešinimo Sąjūdžio (BDPS) Prezidiumo ir Karo tarybos posėdyje minėtos organizacijos pavadinimas buvo pakeistas į Lietuvos Laisvės Kovų Sąjūdį (LLKS), priimta programinė deklaracija.

Mums dar reikėtų apmąstyti šios datos reikšmę. Tačiau dabar aišku, kad 1949 02 1-19 d. suvažiavimas, vykęs kaime tarp Radviliškio ir Baisogalos - vienas iš Lietuvos rezistencijos etapų kuriant ne tik bendrą karinę ir politinę vadovybę.

Tai buvo sunkūs Lietuvai metai. Priešui į rezistencijos vadovybę pavyko infiltruoti savo agentą Markulį (Erelį, Peslį, Marutavičių), kuris, siekdamas neutralizuoti ginkluotą pasipriešinimą, "Lietuvos atstovybės vardu įsakė partizanams tūnoti, lindėti". Kaip teigiama straipsnyje "LLKS tikslai" (*"Prie Rymančio Rūpintojėlio"*, LLKS visuomeninės minties organas, 1949 m. balandžio mėn. Nr. 2), buvo bandoma "Lietuvos laisvės karius paversti žiurkėmis tam, kad jie netrukdytų komunizmui Lietuvos sunaikinimo darbe ir dar, kad tautos laisvės reiškinys per tūnojančius partizanus kankinamos tautos akyse pailgtų vien pasigailėjimo reikalingu, todėl niekam nevertu daiktu". Priešui tikslo pasiekti nepavyko, nes suburiant tautos jėgas, nemažos įtakos turėjo LLKS.

Kita vertus, reikia realybei žiūrėti į akis. Neturėdami jokio poilsio, gydymo ar tiekimo bazių, po besikartojančių trėmimų prarasdami atramos punktus kaime, miško broliai suvokė, kad nesulaukdami paramos, ilgai neišsilaikys. Reikėjo suartinti pasyviąją ir aktyviąją rezistenciją ir, galimas daiktas, parengti naują kovos taktiką. Šiuo metu svarbi vieta buvo skiriama ir laisvam žodžiui.

Po penkerių kruvinos kovos metų buvo aišku, kad mūsų laukas - ne tik Lietuvos žemė, bet ir gyvenančių joje širdys ir sąmonė. Siekdama sukompromituoti Lietuvos rezistenciją, partinė spauda liejo melą ir prasimanymus, laisvės kovotojus pavaizduodama kaip kriminalistus. Tai skubino kurti visai Lietuvai bendrus pagrindinės spaudos leidinius.

Netrukus po minėto suvažiavimo toks leidinys buvo įsteigtas. Tai žurnalas "Prie Rymančio Rūpintojėlio". Šio leidinio pobūdį ir priklausomybę nurodo įrašas tituliniam lape: "LLKS visuomeninės minties organas". Taigi susiduriame ne su atskiros rinktinės ar kito organizacinio vieneto, o visiškai naujos rūšies - vyriausiosios partizanų karinės ir politinės vadovybės spauda. Patiems rezistencijos dalyviams ("Tremtinys", 1990 m. balandžio 5 (20) "Prie Rymančio Rūpintojėlio" buvo vyriausybinių žurnalas, kas mūsų supratimu atitiktų "oficiozą".

Kada išėjo pirmasis partizanų oficiozo numeris, labai tiksliai pasakyti sunku, nes to numerio užtikti nepavyko. Antrojo žurnalo "Prie Rymančio Rūpintojėlio" numerio data 1949 m. balandžio mėn. Tai nedidelis, bemaž 19,5 cm ilgio ir 14,5 cm pločio vos 31 psl. žurnaliukas. Plono popieriaus lapeliai rašomąja mašinėle per kalnę prirašyti ant abiejų pusių. Lapai susiūti ir suklijuoti. Viršelis - kiek storėlesnio, šviesesnio popieriaus: prie Rūpintojėlio, eglių fone, be uniformos, vienplaukis partizanas su diskiniu automatu rankose. Tarytumei tik ką metęs plūgą ir paėmęs į rankas tą baisųjį įrankį.

Jei spaudinio pavadinimas - savotiška jo vėliava, kuri, matyt, buvo iškelta gerai apgalvojus, tai ji daug ką pasako. Esame ypatingoje Rūpintojėlio globoje. Rūpintojėlis, kaip amžinas tiesos, stiprybės šaltinis, prie kurio suklupęs lietuvis semiasi jėgų. Tad ir žūtbutinėje kovoje lietuvis vėl susikaupė prie to, kuris nuo neatmenamų laikų saugojo jo laukus, pievas, trobesius, gyvulius, globą ir jį patį.

Rūpintojėlis... Kiek daug jis reiškė tuomet mūsų tautiečiui. Būdinga, kad net ir penkerių pasipriešinimo metų kovą Laukšnelis apmąsto Rūpintojėlio įvaizdžiu simboliškai pavadintame straipsnyje ("PRR", 1949 m. rugsėjo mėn. Nr. 4). Suvokdamas, kad vyksta sistemų, idėjų kova, "kova būti mums ar komunizmui", autorius teigia, kad vienintelė sėkmingo pasipriešinimo sąlyga - "savo Dievo - demokratinio mūsų gyvenimo visagalybės - įsakymų laikymasis". Perskaitęs šiuos žodžius, imi suprasti, kas tiems girių vyrams padėjo išlikti žmonėmis pačiose barbariškiausiose visų laikų ir, ko gero, tautų, skerdynėse.

Kalbėdami apie didvyrišką Lietuvos rezistenciją, mes menkai įsivaizduojame dvasinę būseną tų jaunų kaimo bernelių, kurie, priversti palikti gimtuosius namus, buvo įstumti į pelkes ir miškų tankynes. Ar susimąstom, kas degino jų širdis, kokie idealai suteikdavo jiems stiprybės, kas pagaliau nuskaidrindavo jų varganą buitį? Žurnalas "Prie Rymančio Rūpintojėlio" suteikia retą progą žvilgtelėti į tų žmonių dvasinę būseną. Tuo šis leidinys, mano manymu, pirmiausia ir skiriasi iš kitos periodinės rezistencijos spaudos.

Pokario Lietuvoje turbūt nebuvo tragiškesnės asmenybės nei lietuvė motina. Reikėjo turėti akmeninę širdį, kad nė ašara nenukristų matant miestelio aikštėje išniekintą mylimo sūnaus lavoną. Dar didesnės, nežemiškos stiprybės reikėjo, kad, nepaisydama tų kraupių vaizdų, laimintum sūnaus auką ant tautos aukuro. Mama... Tad ar stebėtina, kad mamos paveikslas visą laiką stovėjo tų kaimo vaikų akyse (PRR, Nr. 2).

*Dar akyse stovi
Atvaizdas motulės
Dar ausyse skamba
Mielas čiū-čia liū-lia*

(Ėglio eilėraštis be pavadinimo)

Tad šiame žurnalo numeryje, iš karto po redakcijos ir Jūros vadovybės pasveikinimo su šv.Velykomis bei Vytenio straipsnio "Lietuviškoji Golgota", pirmieji žodžiai skiriami Motinai. Taip pavadintas kiek sentimentalus, jese-niškas, sakyčiau, labai jautrus Vytenio eilėraštis 1947 m. rudens data. Ir toliau proza Vytenis apmąsto lietuvės

motinos, ypač Partizanų Motinos, dalią. "Jai jokia kančia nebus per didelė, nes ji didvyrio motina: ji bus įamžinta tautos gyvenime niekad nenykstančiais paminklais. Ją minės kaip motiną sūnaus, didvyriškai kovojusio ne vien tik dėl savo Tėvynės, bet ir dėl visos žmonijos apgynimo nuo siaubingo, mirtį nešančio raudonojo maro". Mes niekada negalėsime atiduoti skolos Tai, kuriai pirmiausia turime būti dėkingi už gyvą Lietuvą. Skaudu, kad iki šiolei to nebandome tinkamai padaryti".

Kitas, bene svarbiausias po motinos žmogus partizano gyvenime - sesė. Kiekvienas brolis sesei jaučia ypatingus jausmus. Tie ryšiai naują prasmę įgavo pasipriešinimo sąlygomis. Partizanų gretose šalia vyrų kovojo ir motinos, žmonos, seserys. Tačiau vis dėlto broliui sesuo - tik sesė, gerumo, švelnumo, pagaliau gimtųjų namų įsikūnijimas. Tai ypač jaučiama lengvučiame Oželio eilėraštyje "Sesei", kuriuo prasideda "Prie Rymančio Rūpintojėlio" 4 numeris. Būdinga, jog tie vyrai, užsivertę ant pečių neįsivaizduojamo sunkumo našta, patys ujami, dar rasdavo jėgų paguosti silpnesnius už save, ypač seseris (Ėglio laiškas "Sesei" - ten pat).

Šiame žurnale randame charateringesnių, didaktinio pobūdžio partizanų kovų epizodų aprašymų, vaizdelių, apybraižėlių apie labiausiai pasižymėjusius laisvės kovotojus (pavyzdžiui, Audronį Mažylį). Jie įdomūs ne tik kaip autentiški tų kovų dalyvių liudijimai, bet ir svarbūs partizanų dorovinei orientacijai pažinti. Iš šių rašinių ryškėja, kokie rezistentų charakterio, būdo bruožai buvo vertinami, kas jiems buvo sektingas pavyzdys. Tai, aišku, bendražmogiškos kariui būtinos vertybės, - pasiaukojimas, ištikimybė, drąsa, išradingumas ir kt. Žurnalas pradėjo formuoti būtent tokį kovotoją.

Kalbėdami apie partizanų kūrybą, daugelis kažkodėl krypta į vieną kraštutinumą - kone kiekvieną laisvės kovotoją linkę matyti poetą. Išties eilėraščių partizanų periodinėje spaudoje itin gausu. Šis žanras padeda greitai "išlieti" širdį, atsiliepti į svarbiausias aktualijas. Tačiau poezija - ne vienintelis girios brolių pamėgtas žanras. Žurnale "Prie Rymančio Rūpintojėlio" aptinkame ir prozos kūrinių. Tai Klajūno novelė "Tėvynė šaukia" (PRR Nr. 4), Redonio vaizdelis "Mano vadas" (PRR Nr. 2). Reikėtų manyti, kad ir kituose žurnalo numeriuose buvo gausu tokių kūrinių. Ar ne laikas ir jais pasidomėti?

Ir vis dėlto pagrindinė žurnalo medžiaga - ne ši. LLKS tikslas, kaip pažymėta jos Statute - laisvos, nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos sukūrimas. Ką tai reiškė? Remiantis tautos istorine patirtimi, spausdinamuose straipsniuose grindžiamas ginkluotos kovos būtinumas laisvei atkovoti. Beje, tos mintys neprarado savo aktualumo ir šiandien. Štai jos: "Tepagalvoja lietuvis, ką būtų laimėjusi Lietuva, jei vietoj savanorių - kūrėjų būtų davusi rekrūtus į tuo laiku Lietuvoje siautėjusias bolševikų, lenkų ar bermontininkų armijas" (PRR, Nr. 2, 14 psl.). Aiškiai nurodoma ir kokios visuomeninės santvarkos siekiama. "Kovojama dėl krikščioniškos demokratijos principų įgyvendinimo Lietuvoje" (ten pat, 19 psl.).

Labai svarbi ir žurnale keliama žmogaus apsisprendimo problema. Jeigu paprastam kaimo berneliui, nenorinčiam tarnauti okupantui, kito kelio, kaip eiti į mišką, nebuvo, tai labiau išsilavinęs jo bendraamžis turėjo didesnę pasirinkimo, taigi ir išlikimo galimybę, nors dažniausiai ta laisvė buvo iliuzinė. Ši aktuali tema žurnale nagrinėjama ne tik prozos rašinėliuose, bet ir analitiniuose straipsniuose, pvz., Ėglio "Lietuviškajai inteligentijai" (PRR, Nr. 4). Autorius, kaip ir didysis varpininkas V.Kudirka, kurio eilėraštis "Lietuvos šviesuoliams" spausdinamas greta, meta kaltinimą tiems, kurie tūpčioja apie tironą ir pataikauja jam.

Sakoma, kad žmonių dvasios stiprumą parodo jų sugebėjimas ir sunkią valandą neprarasti jumoro jausmo. Šito jausmo, sprendžiant iš rezistencijos spaudos, girios broliams tikrai netrūko. Tuo metu buvo ypač paplitę politiniai anekdotai. Tai atsispindėjo ir žurnale. Būdingesnius šio žanro pavyzdžius redakcija spausdino skyrelyje "Tarka".

LLKS Tarybos Prezidiume netruko gabių žurnalistų ir literatų, kurie leido turiningą ir įdomų, savitą leidinuką. Kaip ir įprasta partizanams, jie pasirašinėjo slapyvardžiais: Vytenis, Ėglis, Oželis, Klajūnas, Linas, Vilkjuoja, Vilija, Žiežula, Laukšnelis ir kt.

Ne visus autorius šiandien galima įvardyti, tačiau kai kurių pavardės jau atskleistos. Nustatyta, kad Vytenis - Vytautas Šniuolis. Partizanų eilėraščių rinkinio "Kovos keliu žengiant" pabaigos žodyje nurodoma, kad jis baigė Šiaulių valstybinę berniukų gimnaziją ir tarnaudamas Rad-

viliškio geležinkelio stotyje, išitraukė į pagrindinę Lietuvos LA.

Jo brolio Viktoro Šniuolio liudijimu, nuo 1948 m. pavasario buvo laikraščio "Prisikėlimo ugnis" redaktorius. Linas - Vytauto Šniuolio brolis Viktoras (Girėnas, Vaidevutis, Vitvytis) buvo pulkininko Merainio (Šibailos) adjutantas. Išliko gyvas, gyvena Šiauliuose.

Autorius, pasirašinėjęs Ėgliu - Bronius Liesis. Jis buvo baigęs Jurbarko gimnaziją ir įstojęs į Kauno universitetą studijuoti žurnalistikos. Bronius Liesis, kaip ir Vytautas Šniuolis, žuvo.

Nekelia abejonių ir žurnalo dailininkas. Tai "Liaudiškių" rinktinės "Prisikėlimo" apygardos partizanas Laurynas Mingėla, padaręs du žurnalo viršelio variantus. Jis, iššaudęs visas pistoleto apkabas, nusišovė 1953 m. kovo 14 d. saugumo kariuomenės apsuptame bunkeryje, Kelmės rajono, Aukštiškių kaime, Antano Bekerio sodyboje. Beje, tie metai buvo ir žurnalo "Prie Rymančio Rūpintojėlio" mirties metai.

Sunkiau buvo nustatyti žurnalo redaktorių. Leonas Gudaitis ("Kovos keliu žengiant") juo buvus nurodo Visuomeninės dalies viršininką pulkininką Merainį (Šibailą).

Per stebuklą yra išlikusi LLKS Visuomeninės dalies viršininko 1950 m. vasario 16 d. nutarimo Nr. 103 kopija. Jo I dalis skelbia apie "Romuvos", "Tarkos" leidyklių steigimą, o II dalis skamba taip: "Leidinių redaktoriaus pareigas eiti VDV" (Visuomeninės dalies viršininkui - A.C.). Lygiai kaip sunku pasakyti, kas spausdinta minėtose leidyklose, jeigu jos buvo įsteigtos. Svarbus pats principas, kad redaktoriaus pareigos buvo užkraunamos Visuomeninės dalies viršininkui. Ar šis principas buvo taikytas ir žurnalui "Prie Rymančio Rūpintojėlio"? Jeigu taip, beliktų patikslinti, kas tuomet ėjo VDV pareigas. Turimomis žiniomis Visuomeninės dalies tautinio skyriaus viršininkas buvo Bronius Liesis, slapyvardžiu Naktis. Visuomeninės dalies spaudos skyriaus viršininkas buvo Vytautas Šniuolis, slapyvardis Vytenis.

Nors nutarime neįvardyta, kokių leidinių redaktoriais paskirtas LLKS Visuomeninės dalies viršininko pareigas einantis asmuo, tačiau peršasi prielaida, kad jis vadovavo ir minėtam žurnalui.

Pulkininką Merainį (Šibailą) buvus žurnalo "Prie Rymančio Rūpintojėlio" redaktoriais patvirtina ir Viktoras

Šniuolis. Tik ne visai aišku, kaip šį terminą suprato patys partizanai. Galimas daiktas, kad minėtos pareigos nusakė veiklos ribas, atsakomybės laipsnį. Kasdieninį redagavimo, rankraščių rengimo darbą, ko gero, dirbo kitas. Gal net ir Vytautas Šniuolis (Vytenis), ėjęs LLKS Visuomeninės dalies spaudos viršininko pareigas. Tačiau tai dar reikia patikslinti.

TURINYS

ATSIŠVEIKINIMAS SU VAIKYTE.....	5
IŠĖJO... IŠLIKTI.....	15
DIDYSIS JONAS, MAŽASIS JONAS.....	36
IŠDAVIKAI IR JŲ AUKOS.....	43
ATLEISKITE, KAD PASITIKĖJAU.....	50
IR KANČIA TURI RIBAS.....	58
AMŽINOJI PAVASARIO DAINA.....	62
SKALIKŲ VEJAMI.....	72
BYLOJA KANKINIMŲ VIETOS.....	78
KANČIOS TAURĖ.....	82
TRUMPŲ SUSITIKIMŲ AKIMIRKOS.....	89
SIDABRINIO JUOKO AIDAS.....	100
LEGENDA APIE STREIKŲ.....	106
SU MANIMI LIETUVA NENUMIRS.....	115
TĖVIŠKĖS ŠULINIŲ VANDUO.....	134
MYLINČIOS MOTERS AKIMIS.....	143
SUDAUŽYTŲ GYVENIMŲ SUDAUŽYTI SAPNAI.....	157
ŽALČIO UŽKEIKIMO MĮSLĖ.....	164
ŽALIŲJŲ EŽERŲ, PARTIZANŲ SLĖPTUVIŲ KRAŠTE.....	174
KADA MES ESAME LAISVI?.....	194
 PARTIZANŲ LAIŠKAI, PUSLAPIAI IŠ DIENORAŠČIO, ATSIŠAUKIMAI, STRAIPSNIAI POGRINDINEI SPAUDAI.....	 225
 KĄ SKELBĖ “SUTEMŲ KELEIVIS”? Algirdas Čekys.....	 256
SUKLUPUS PRIE “RYMANČIO RŪPINTOJĖLIO” Algirdas Čekys ...	262

Janina SEMAŠKAITĖ

VAIČENO BŪRIO ŽŪTIS
Dokumentinė apybraiža

Redaktorė A.Venskevičienė
Viršelio dailininkas ir
meninis redaktorius V.Ambrazevičius
Maketavo Z.Pikturnienė
SL 1131. Tiražas 7000. Užsakymas 401
UAB "Amžius" leidykla,
Laisvės pr. 60, 2600 Vilnius
Spausdino "Spindulio" spaustuvė,
Gedimino 10, 3000 Kaunas

Semaškaitė J.

Se64 Vaičėno būrio žūtis: Dok. apybraiža, atsiminimai, laiškai, archyv. medžiaga / [Baig. str. "Suklupus prie "Rymančio Rūpintojėlio", p. 231-238. A.Čekio]. - V.: Amžius, 1994. - 265 p., [16] iliustr. lap.

ISBN 9986-430-09-7

Ši apybraiža apie tragišką šiaurės rytų Lietuvos partizanų likimą, trečios "Vytauto" apygardos penktos "Lokio" rinktinės "Vyties" kuopos vyrus, iš Obelių ir Dusetų apylinkių, iš gražaus Vaičėnų kaimo išėjusių kovoti su "raudonuoju tvanu" dėl Tėvynės laisvės. Be to, leidinyje spausdinama archyvinė medžiaga, laiškai, įvykių liudytojų atsiminimai, nuotraukos.

UDK 888.2-8

*...Kiek daug jau mes esam netekę laisvės idėjos brolių! Ir jie juk
laukė savo tautos pavasario. Troško juo džiaugtis, bet žiaurių
budelių pasiūsta mirtis jiems pastojo kelią.
Jeigu ir man toks likimas skirtas, aš ramiai jam atsiduodu, o prieš
tai, turėdamas laiko, rašau testamentą. Gal tai ir juokinga: juk
neturiu aš turto, kurį galėčiau kam nors paskirstyti. Visas mano
turtas - ginklai, kuriuos, be abejonės, pasiims tas, kuris mane
nukaus. Drabužiai, nors ir apiplyšę, bet ir juos neretai dėl didesnio
išniekinimo nurengia.
Bet... tebeturiu dar turto, kurio priešai neįstengs atimti: tai tikėjimas
į Didįjį pasaulio kūrėją Dievą ir tėvų žemės meilę. To neįstengs
atimti joks priešas, nors tai būtų ir pats žmonijos pabaisa -
Stalinas. Šį turtą aš palieku savo broliams ir seserims, visiems
tautiečiams, ir kol jie tai gerbs, tol bus nenugalimi...*

Balys-Liubartas
(Iš "Partizano testamentu")